İsmet Zeki Eyuboğlu
Ortaçağ Düşüncesi
-Kilise Babaları-Tanrıbilimin Doğuşu

Birinci Baskı: Mayıs 2002
Kapak ve İç Baskı: Ceren Matbaası
Montaj: Bahri Çakır
Cilt: Ceren Matbaası
Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-7614-38-2

PENCERE YAYINLARI: 153

Pavlonya Sok. No. 10/6 Nuhoğlu İşhanı Giriş Kat
Kadıköy / İSTANBUL
Tel ve Faks: (0216) 414 64 41

İsmet Zeki Eyuboğlu

Ortaçağ Düşüncesi

-Kilise Babaları-Tanrıbilimin Doğuşu

İÇİNDEKİLER

-Kişi düşündükçe vardır.
Düşünenler uygarlığı yaratanlardır.
Usun ışığında yürümeyi bilmeyen bir düşünce
ne denli yüce sayılırsa da dardır-

ÖNLÜK

Ortaçağı Doğu-Batı diye ikiye ayırmak nerdeyse bilimsel bir gelenek olmuştur. Bu geleneğin doğmasında, sürdürülmesinde başlıca etken, bize göre, dindir. İlkçağda; Hindistan-Mısır ülkelerini bir yana bırakırsak, bugünün Avrupa'sını oluşturan bölgelerde Doğu'ya karşı derin bir ilginin uyandığını gösteren güvenilir kaynak yoktur. Tarih verilerine bakıldığında, Doğu'nun Batı'yı daha önceden tanıdığı, gördüğü anlaşılır. Nitekim büyük göçlerin Batı'ya doğudan, Kuzeyden, daha sonraları güneyden geldiği biliniyor. Ulusların birbirlerini egemenlikleri altına almanın ilk büyük örneklerini verenler de yine doğu topluluklarıdır. Sözgelişi Anadolu'yu geçip Yunanistan içlerine değin giren Perslerdir. İÖ 525 dolaylarında başlayan bu doğu saldırıları, egemenlikleri son büyük gücünü Osmanlılarla göstermiştir. İskender'in, daha sonra Roma'nın doğu egemenliği pek uzun sürmemiştir (öncekilere oranla). Daha islam inançları ortaya çıkmadan Roma İmparatorluğunun çatısında çatlamalar başlamıştı. İS 395 dolaylarında bölünme yasal tabana oturtulmuş, bunun ardından yine batı kökenli kiliselerin ayrılığı olayı başlamıştır. Doğu Kilisesi-Batı Kilisesi çekişmeleri günümüzde de sürmektedir. Bu olayları dinden sıyrılarak açıklama, yalnızca yönetim tutkularına, üretim-tüketim ilişkilerine bağlama olanağı yoktur.

Doğu'nun Akdeniz yöresini bir yana bırakırsak, öteki uzak ülkelerinden toplu inanç akımlarının Batı'ya geçtiğini bilmiyoruz. Günümüzde yeryüzünün nerdeyse üçte ikisini kaplayan üç tektanrıcı dinin doğduğu yer Doğu Akdeniz bölgesinin ufak bir yöresidir. Öyleki bütün tektanrıcı yalvaçların dil yönünden eşkö-

kenli bir ortamda yaşadıkları biliniyor. Musa, İsa, Muhammed gibi üç büyük dinin kurucuları hep özdeş varlık alanında yetişmiş, belli bir kökten türeyen dillerle konuşmuşlardır. Musevilik, Musa'nın, Hıristiyanlık İsa'nın *(Christos)* adından türemiş, buna karşın İslamlık Muhammed sözcüğünden doğmamıştır (islam sözcüğünün kökeni İbrani dilinde *salm*'dır) Oysa Asya dinlerinde, nerdeyse hepsinin, kurucusunun adıyla anıldığını, o ada bağlandığını biliyoruz.

İmdi, "ortaçağ" dendiğinde bulanık bir anlamın belirdiği görülür, bu anlamın içeriği de dışyüzü gibi açık değildir, sislidir. Önce, düşünce akımları, bir çocuğun doğuşu gibi belli bir günde, belli bir törenle ortaya çıkmaz. Özellikle inançların en kesin, en açık sayılanları bile geçmişin derinliklerine gider, karanlıklar, sisler arasından sızagelir. Tarihçinin anladığı ortaçağ ile düşünürün benimsediği ortaçağ arasında da ayrılık vardır. Tarihçi, genellikle, 395-1453 ya da 395-1492 yıllarının kapsadığı süreyi ortaçağ sayar, öğrenim kurumlarında öyle söylenir, öyle söyletilir. Düşünürün onayladığı ortaçağ daha kısadır, bilimsel uyanışın, özellikle deney bilimlerinin, us ilkelerinin geçerlik kazanmaya başladığı dönemi içerir. Bu iki ortaçağın birincisi bizi ilgilendirmez, sözkonusu edilen ikincisidir. Ortaçağ, XIII. yüzyıl sonlarına doğru yerini bilimsel gelişmelerin egemenliğine bırakma gereğinde kalmıştır kanısındayız. Bu kanımız, ortaçağı bir düşünsel ortam olarak görmekten kaynaklanır. Ortaçağ dendiğinde belli ilkelere dayanan, belli sorunları işleyen, bu evrenden çok başka bir evrene bakan, duyulurdan çok duyulurüstü olana yönelen bir dönemi anlıyoruz. Bu dönemin başlıca özelliği ortaya attığı düşünce kurallarındaki "değişmezlik"tir, usu inanın buyruğuna bırakmaktır.

Ortaçağın başlangıcı diye benimsenen dönemin sınırları bile pek inandırıcı değildir. Ancak öyle gelmiş öyle gider, biz de bu alışkanlığın etkisinden kurtulamayız. İmdi, tarihin ikiye ayırarak belli bir yere oturttuğu konuya yeni bir yorum getirmenin gereği yoktur burada. Ortaçağ neyse odur; oysa anlaşıldığı, anlatıldığı gibi değildir. Kimilerinin göklere çıkardığı, kimilerin yerin dibine batırdığı ortaçağın olumlu, geliştirici yanları da vardır. Yanlışlık, ortaçağın düşünsel yapısından değil; yaşamını bitirmiş,

son sözünü söylemiş olan bu uygarlık kesimini günümüzde geçerli kılma girişimlerinden kaynaklanıyor. Çağımızın buluşlarına, çok ileri araçlarına-gereçlerine dayanarak, ortaçağı gündeme getirmek, onu bütün özellikleriyle günümüze aktarmak yanılgılarımızın başlıca kaynağıdır. Ortaçağ; çağımıza göre geridedir, yeterince ilerleyememiştir. Ancak onu, yine kendi ortamında, kendi olanakları ile karşılaştırarak, eleştirerek anlayıp anlatmak gerekir. Ortaçağ kendi anlayış ortamında başarılıydı, onun düşünsel bakımdan yapabileceği başka bir iş yoktu kuşkusuz. Öte yandan, yine ortaçağ ilkçağa göre düşünsel yönden geri kalmıştır. Ancak onu geri bırakan düşünce odaklarının yaratıcıları da ilkçağ aydınlarıdır. Özellikle Roma egemenliğinin başlamasıyla felsefede duraklama şöyle dursun hızlı bir gerileme eylemi görülmüştür. Yalnızca toplum düzenine, yönetim egemenliğine ağırlık veren Roma İmparatorluğu son dönemlerinde ortaçağı başlatmak için gereken bütün baskıcı gereçleri üretmiş, aygıtları oluşturmuştur. Roma yönetiminin baskısına karşı yavaş yavaş gelişen dinci direniş ortaçağın egemenlik belgesini yazmış, yasallaştırmış, İS 395'te de yürürlüğe koymuştur. İşte kimi düşünürlerin ortaçağı İS 395'le başlatmalarının nedeni budur.

Düşünce bakımından yeterince üretici, yaratıcı olamayan, yalnızca eskiden kalanla geçinmeye alışmış toplumlarda ortaçağa dönüş özlemlerinin yoğunlaştığı görülür. Günümüzün Avrupa-Amerika'sında da, İslam ülkelerinde de durum böyledir. İnançları sömürü odaklarının birer örtüsü durumuna getiren egemen yönetimlerde ortaçağı süslemek uygarlığa aykırı, yüzsüzce bir uygulamadır. Bunun en utanç verici örneğini çağdaş uygarlığın yaratıcısı olarak saygı duyduğumuz Avrupa toplumlarında görmekteyiz. Özellikle son dönemlerde "petrol sömürüsü"nü inanç örtüleri altında gündeme getirerek, kimi islam topluluklarını ortaçağın bile gerisine itmekte yarar gören yönetimlerle uygarlığa katkılarını karşılaştırdıkça onlar adına da, uygarlık adına da utanç duymamak elde değldir. Bugün, batı uluslarının üretim-tüketim egemenliği altında bulunan "petrol ülkeleri"ni birer ortaçağ varlığı olarak nitelemek (düşünsel bakımdan) çok yanıltıcıdır. Bu ülkeler ne yazık ki düşünce alanında ortaçağ gibi verimli değildir. Bu ülkelerin ortaçağı, belli bir süre, batı uluslarına ışık

tutmuş, ilkçağı anlamada yardımcı olmuştur. Bu ışık güçlüydü, güçsüzdü, yeterliydi, yetersizdi hepsi ayrı bir konu, burada önemli olan; kimi yazılarımızda aşırı savunuculara bir tepki olarak ileri sürdüğümüz eleştirilere karşın, bu gerçeğin vurgulanmasıdır. Geçmişle günümüzün düşünsel durumunu karşılaştırdığımızda islam ülkelerinin, kendi elleriyle yarattıkları ortaçağlarının çok gerisinde kaldıklarını açıkça görürüz. Ne denli geçmişle övünürse övünsünler, bugün islam ülkelerinde bir Farabi, bir İbn Sina, bir İbn Rüşd, bir Ravendi, bir İbn Haldun yoktur, olacağa da benzemiyor. Oysa, bu islam düşünürlerinin yetiştikleri "petrol ülkeleri"ni sömüren Avrupa'nın son yüz elli yıl içinde yarattığı büyük düşünürler, aydınlar, sanatçılar ikibinbeşyüz yıllık bir uygarlığınkilerle karşılaştıralamayacak oranda çoktur.

Günümüz Avrupasında iki türlü düşünür vardır: birincileri uygarlığın gelişim çizgisinde yürüyen, ona katkıda bulunan yaratıcı, üreticiler öbeği. İkincisiyse düşünce yönünden de, davranış bakımından da ortaçağ anlayışına özlem duyanlar topluluğu. Bu ikinci topluluk yalnızca üretim-tüketim değil, düşünsel alanda da sömürüyü ilke edinmiş, bunu uygarlığın verileriyle örtmeyi, gizlemeyi becermiştir. Erek şudur: "petrol ülkeleri"ni inanç örtüsü altında kolayca sömürebilmek için düşünsel yönden ortaçağa itmek. Bunu yaparken de o ülkelerin yöneticilerini çağın en gelişmiş bir yaşama ortamında kuş sütüyle-kuru üzümle beslemek.

Bu açıklamanın, burada felsefe konusu edinilen, ortaçağla ne ilgisi vardır? diye bir soru öne sürülebilir, yanıtlayalım: insanları, toplumları anlamak için yaşama ortamından, yaşam olanaklarından soyutlamak yanıltıcıdır. İnsan ancak yaşadığı ortamın koşullarına göre açıklanabilir, onlarla kavranabilir. Bir kişiyi düşüncelerinin, inançlarının ötesinde göstermeye alışmak, davranışlarına başka bir kaynak aramaktır. Oysa bir kişinin inançları, düşünceleri ne denli tutarlıysa davranışları da öyledir. İnançlarıyla, düşünceleriyle eylemleri-davranışları arasında uyum bulunmayan bir kimse "insan" kılığında diri bir araç olmaktan öte anlam taşımaz.

Burada; ortaçağ düşüncesi sözkonusu olduğuna göre, yaygın bir gerçeğe değinme gereği vardır. Çağımız Avrupa'sı islam or-

taçağını çok iyi, en ince ayrıntılarına değin biliyor. Oysa islam düşünürü Avrupa ortaçağını yeterince bilmiyor, bilmek de istemiyor. Daha açığı islam düşünürleri kendi ortaçağlarını bile Avrupalılardan öğreniyorlar. Bu olay, bilimsel bakımdan değilse de bilim anlayışı yönünden çok ilginçtir. Bilimsel araştırma yapan kişinin yalnızca yöntemi, o yöntemi uygulamak istediği alan vardır. Onda alanın kendisi önem taşır, nitelikleri değil. Ancak, bir kimseyi kendinden önce başkalarının anlaması, kendini başkalarının kimliğe kavuşturması, yönlendirmesi pek sevilir bir durum değildir. Bilimsel çalışmada çıkar yoktur, ancak bu çalışmadan yararlanmak isteyen yöneticinin çıkarı, yararı görmezlikten gelinemez. Bunu örnekle pekiştirelim: Avrupa ortaçağının ardından bir *Hümanizma,* bir *Yenidenuyanış* doğdu-gelişti, özellikle deney bilimlerinin, gözlem bilimlerinin buluşları, başarıları felsefeyi güçlendirdi, onun gelişmesini de hızlandırdı. Bu olay Avrupa ortaçağının Avrupa'yı geliştirmesi, ilerletmesidir. Oysa islam ülkelerinde bunu göremiyoruz; Avrupa'yı ışıklandırdığı ileri sürülen islam ortaçağı kendini de, geleceğini de karanlıktan kurtaramadı. İsa'nın izini sürenler yavılarıyla savaşmak için gereken güçlü, etkili araçları yapmakta gecikmediler; oysa islam ülkeleri kendi bağımsızlıklarını koruyabilmek için gereksenen araçları-gereçleri yine "kâfir" diye niteledikleri sömürgenlerden almaktan başka çıkar yol bulamadılar. Bu olay bize iki ortaçağı, iki inanç ortamını karşılaştırma kolaylığı veriyor.

Batı ortaçağı, kendi içinde dizgeli bir bütündür, bu bütünden birçok düşünce-inanç akımı doğmuş, sayısız ürünün ortaya konması sağlanmıştır. Kilise bir yandan usu inanın denetimi altına sokarken bir yandan da inanın usun egemenliğine bağlı olduğu görüşünü geliştirmiştir. Bu nedenle Avrupa ortaçağında us-inanç çekişmeleri uzun sürmüştür. Bu düşünsel çekişmede üç büyük odak vardır: Platon-Aristoteles-Plotinos (Yeniplatonculuk adı altında). Hıristiyan ortaçağı bu üç odağın ürünüdür. Önce Platon-Aristoteles ikilisi, sonra Plotinos. Odaklar gibi işlenen sorunlar da bellidir, üstelik sorunların çözümünde kullanılan yöntem değişmemiştir. Oysa islam ortaçağında dizgeleşme, çığıra dönüşme olmamıştır. Çok yetenekli islam düşünürleri yetişmesine karşın özgün felsefe akımından, sürekli-verimli bir düşünce çığırından

sözedilemez. Konuyu biraz daha deşelim. İslam ortaçağının da, Avrupa ortaçağının da kökeni Anadolu-Yunan ilkçağıdır, ikisi de bu kaynaktan beslenmiştir. Avrupa ortaçağının bitimiyle çok verimli, üretken bir dönem başlamış, bütün düşünce-bilim alanlarında sayısız düşünür, aydın yetişmiş, "okul" denen düşünsel kurumlar doğmuştur. İslam ortaçağında böyle bir durum görülmüyor, günümüzde bile islam ülkeleri ortaçağı aşamamıştır. Bu verimsizliğin, durağanlığın kaynağını yalnızca dinde aramak, dini suçlamak gereksizdir. Bütün suç dini dinin özüne aykırı bir anlayışla yorumlayıp kurumlaştıranlardadır. Onlar, dinin başlangıçta koyduğu yasağı, çağların akışını, sürenin değişmesini düşünmeden genelleştirmişler, daha açığı başlangıçtaki yasağı saptırarak bir kuruma dönüştürmüşlerdir. Sözgelişi islam dinine göre diri varlıkların, özellikle kişinin örneğini çıkarmak (resim, yontu, kabartma, minyatür bg.) inançları etkileyip çoktanrıcı döneme özenmeye yolaçacağından suçtur. Oysa uygarlığın ışığında gelişen yaratı türleri (resim, yontu, kabartma bg.) birer tapım aracı olmaktan çıkmıştır, kendini bilen bir müslümanın resime, yontuya, kabartmaya tapma, onu kutsama olanağı kalmamıştır. Örneğin çıkarılmasında bir tapınma dileği varsa suç sayılabilir, ancak yalnızca bir başarı ürünü, bir yaratı ise ortada bir sakınca yoktur. İşte dini savunmayı üstlendiğini söyleyenin anlayamadığı sorun budur. Öte yandan, yine islam ülkelerinde, ortaya çıkan "tarikat" denen kuruluşların hepsinde kurucu (şeyh, pir) kutsaldır, dahası "Kadiri tarikatı"nda müslüman demek kurucusu Abdulkadir Geylani'ye bağlanan demektir (oysa islamın özüne göre bu yasaktır), Vahhabi Mezhebi sapkındır, islamın kaynağından ayrılmıştır, oysa günümüzde Suudi Arabistan yönetimini elinde bulunduran bu mezhebtir. Bunların benzerleri Batı'da da vardır, ancak düşünsel bakımdan durağan, geriye dönük değildir. Avrupa ortaçağına özlem duyan, onu günümüzde de sürdürmek isteyen kilise çevreleri vardır. Ancak bu çevreler islam ülkelerinde görüldüğü gibi bütün ileri atılımları, gelişmeleri engelleyici, yıkıcı nitelikte değildir.

İmdi, bu olumsuz tutumları öne sürerek, ortaçağı yargılamanın gereği var mıdır? sorusu sorulabilir. Üstelik yalnızca Avrupa ortaçağını konu edinen bir çalışmada islam ortaçağına dönmenin

anlamı nedir? Bu iki sorunun yanıtı bu çalışma okununca bulunacak. Bu çalışmada Avrupa ortaçağı (felsefe açısından) incelenirken islam düşünürlerinin etkinlikleri vurgulanmış, hangi Avrupa düşünürünün islam aydınlarından ne yolla yararlandığı belirtilmiştir. Bu belirtmeler, bize, islam ortaçağı düşünülmeden, anlaşılmadan Avrupa ortaçağını tanıma olanağının azlığını göstermektedir. Ortaçağın başlangıcında Doğudan Batıya doğru akan düşünce ırmağı XII. yüzyıl dolaylarında birdenbire kesilmiş, buna karşın Batıdan gelecek yeni düşünceler, çığırlar Doğuya akmaya elverişli bir yatak bulamamıştır. Bu durum Batının çağdaş uygarlık düzeyine yükselmesini, Doğunun da ortaçağda saplanıp kalmasını sağlamıştır. Bu çalışma ilgiyle okunursa Batı ortaçağının gündeme getirdiği sorunların birer düşüncel çığıra dönüştüğü görülecektir, islam düşüncesi bu çığırlaşma gücünü kazanamamıştır.

Günümüz Avrupa'sında ortaçağ ilginç bir araştırma, çalışma alanıdır, ona öykünülmez, özenilmez, güncel geçerlik kazandırılmak istenmez. Oysa islam ülkelerinde durum karşıttır, yurdumuzda bile uygarlığın bunca gelişmesine karşın ortaçağı özleyen aydınların sayısı az değildir. Bu tutum nerden kaynaklanıyor? Bu sorunun yanıtı güç değildir: ortaçağı yeterince bilememekten, yalnızca başkalarının yargılarıyla düşünmeye, konuşmaya alışmaktan. Ortaçağ, uygarlık tarihinde, gerekli bir dönemdir, kaçınılmazdır. Nitekim çoktanrıcı dönemden tektanrıcı döneme geçmeyen uluslarda ortaçağ sözcüğü (düşünsel anlamıyla) geçerli değildir. Eski inançlarını sürdüren bir Çinli, bir Hindli, bir Tibetli için "ortaçağ" kavramının anlamı yoktur. Bu uluslarda "ortaçağ" denince yalnızca tarihin belli bir süresi, evresi anlaşılır (zaman ölçüsü bakımından), düşünsel bir dönüşüm sözkonusu edilmez.

Ortaçağı, Doğu-Batı bütünlüğü içinde inceleyerek karşılaştırmalı, eleştirel bir çalışma çok yararlı olur kanısındayız. Ancak, böyle bir çalışmanın ne denli çetin olduğu, özellikle kaynaklara inmenin güçlüğü de ortadadır. Burada birinci güçlük dillerden kaynaklanır. Batıyı anlamak batı dillerini, Doğuyu öğrenmek doğu dillerini bilmeyi gerektirir. Bu da uzun yılları kapsayan yıpratıcı bir çalışmadır. Bu çalışmaya verilecek emek toplumsal yapı-

yı ilgilendiren bir düzeyde değerlendirilebilir. Ülkemiz gibi felsefeye karşı kuşkuyla bakmanın gelenekleştiği bir ortamda geniş kapsamlı çalışmaların önemi anlaşılamaz. Daha önce *"Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi"* adlı çalışmamızda İslam ülkelerinin yetiştirdiği en büyük düşünürleri işlemiştik. Bu düşünürlerin hangi anlayış ortamında, hangı koşullar altında düşündüklerini örneklerle göstermiştik. Bu çalışmada da Batı ortaçağında yaşamış düşünürlerin yaşamöykülerini anlatırken başlarından geçen üzücü, acımasız işlemlere değinildi, kimi bilgelerin ölüm korkusuyla, öldürülmek-yakılmak kaygısıyla neler çektiklerine parmak basıldı. Bu çalışmanın bütüncül olduğu kanısında değiliz, daha üzerinde durulması gereken ortaçağ düşünürleri vardır kuşkusuz. Biz, daha çok tanrıbilim-felsefe alanında emek verenleri, ürün sergileyenleri yeğledik, seçtik. Bu nedenle *Roger Bacon* (1210-1294) gibi süre bakımından ortaçağda yaşamış bir düşünürü dışta bıraktık. Onun da felsefeye değgin düşünceleri vardır. Ancak, bir bilgin olarak, ortaçağ kişisi değildir, emeğinin ağırlığı deney bilimleri üzerindedir. Öte yandan, yine ortaçağda yaşamış, doğabilimcileri vardır, onları da çalışmamızın kapsamına almadık.

Bu çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm bütün düşünceleriyle, davranışlarıyla bir ortaçağ aydını-düşünürü niteliği taşıyanları kapsar. İkinci bölüm ortaçağın dışında kalan, ortaçağdan sonra yaşayan ancak düşünme yöntemi, sorunların elealınışı bakımından ortaçağa bağlı olanları, ortaçağ anlayışını besleyenleri içerir. Bu bölüme giren düşünürlerin çoğu Yenidenuyanış dönemi kişileridir, ondan sonra gelenler de vardır. Bu ayrım onay görmeyebilir, yalnızca geçen süreye bağlanılarak ortaçağın sınır çizgileri çekilebilir. Bu konunun tartışmalı olmasına karşın olumlu yanının da bilincindeyiz. Ancak, bize kalırsa, ortaçağ belli bir ortamda sıkışıp kalmamış, dolaylı olarak sürdürülmüştür. Bugün ülkemizdeki bilimsel örtülü anlayışın ortaçağa bağlanmadığını kimse söyleyemez kanısındayız. Yurdumuzda, özellikle 12 Eylül dönemiyle uygulama alanına konan eğitim-öğretim anlayışı ortaçağın bile gerisindedir. Nitekim islam dininde düşünsel bakımdan "baskı yoktur", bunu eskiler "dinde zorlama yoktur" diye açıklarlar. Oysa 12 Eylül uygulamalarıyla din "bas-

kıyla öğretilir" anlayışı geçerlik kazanmıştır. Ülkemizde ortaçağ kokuşlu din eğitimi görmemek için okula gitmemek gerekiyor. Öğretim kurumlarında okutulan dinle islamın getirdiği arasında uygunluk kalmamıştır nerdeyse. Bu durum belli bir öğretim-eğitim düzeni benimseyen ortaçağa bile aykırıdır.

İşte, baskının, inana dayalı bilgilerin tepeden inme buyruklarla öğretilmek istendiği ülkelerde felsefe anlayışının, dahası ortaçağ içerikli bir tanrıbilim görüşünün yerleşememesinin nedenini bu uygulamalarda aramalıyız. Bu yanlış, verimsiz uygulama yüzünden öğretim-eğitim kurumlarımızda yüzeysel bir Osmanlıca bile bilmeden "islam felsefesi" okutmaya kalkışan, islam ortaçağının üstünlüğünü savunan, bu savunmaları kanıtlamak için de bir iki Avrupa dilini bilmenin yeterliliğine inanan sivri aydınlar türemiştir.

Bu çalışmamızın kimi bölümleri, daha önce çalıştığımız, *"Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi"* ile *"Meydan-Larousse"*da yayımlanmıştır. O yayımlananlar da yine bu çalışmamızdan özetlenmişti. Şimdi çalışmamızı yayımlanır duruma getirdik, bu arada başta geçen yıl (2000) aramızdan ayrılan tatlı dilli, güler yüzlü Prof. Dr. Arda Denkel olmak üzere, çalışma arkadaşlarımızın emeklerinden de yararlandık, kimi bölümleri onların yazılarından esinlenerek, beslenerek yeniden düzenledik, burada hepsine gönül borcum vardır demem gerekiyor.

GİRİŞ

Ortaçağ, İsa'nın getirdiği tektanrıcı yeni inana dayanan görüşün temellendirdiği doğrultuda gelişen bir düşünce akımının yeraldığı süredir. Bu sürenin, felsefe bakımından, köklerini ilkçağ öğretilerinde aramak, ortaçağ düşüncesi olarak nitelenen ürünü yine ilkçağ felsefe öğretilerine karşı bir tepki diye nitelemek doğrudur kanısındayız. Gerçekte ne tektanrıcılık Musa ya da İsa ile başlamış, ne de ortaçağ düşüncesi birdenbire doğmuştur. İsa, bir dinin kurucusu bile değil, eski bir inancın yeniden gündeme getiricisidir. Tektanrıcılık diye bilinen bu inanç İsa'dan en az 1350 yıl eskiye gider. Mısır Firavun'u Dördüncü Amenofis'in, Musa'nın birer tektanrıcı olduğu düşünülürse bu inancın ne denli uzaklara gittiği anlaşılır. İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesinin kaynağında Musa ile başlayan bir inanın izlerini aramak kolaydır, bu kolaylığı İsa'nın geliştirdiği dinde aramak da doğaldır. Tektanrıcılık Çin-Hind evreninde, İran'ın Zerdüşt öğretisinde de vardır az çok.

Ortaçağ düşüncesinin başlıca özelliği, bütün sorunları dinden kaynaklandırmasında, onlara dinin uygun bulduğu yönteme göre çözüm aramasında, açıklama getirmesindedir. Ortaçağın sorunları bellidir: *tanrı, tin, yaratılış, ölümsüzlük, evren, tin-gövde bağlantısı, Baba-Oğul-Tin üçlemesi* bg. Bu konular yeni değildir. Kişinin tanrısallığı, tanrıya yakınlığı, dahası tanrı olduğu inancı düşünce tarihinin en eski, en yaygın sorunudur. İsa'yı tanrının oğlu saymakla, bir Asur kralının tanrısallığına inanmak arasında önemli ayrılık yoktur, sonuç kişinin tanrısallığında odaklaşmaktadır.

Ortaçağ düşüncesine "felsefe" denir mi? Bu sorun çok ilginç-

tır. Bu sorunun yanıtını yine kendi içinde aramak gerekir. Felsefe, varlık karşısında, soru sormakla, sorulan soruya çözüm aramakla başlar. Dinde sorulacak sorunun sınırlarını yine din çizmiştir, onun çektiği çizgi dışına çıkılamaz, çıkılırsa düşünce yargıcının, savcısının işe elkoymasıyla karşılaşılır. Felsefede soru sorma bağımsızdır, dinde sınırlıdır. Neyin sorulup neyin sorulmaması gerektiğini inan göstermiştir. Felsefede böyle bir durum yoktur. Bu nedenle ortaçağ düşüncesine "felsefe" adını vermek, konunun özelliği yönünden, doğru değildir. Felsefenin sorunları aramak, gündeme getirmek görevidir, oysa dinde bütün sorunlar belirlidir, kutsal kaynaklarda vardır, ortadadır. Bilge, kendi düşünce dizgesine göre, kendine bir tanrı bulabilir, tasarlayabilir, dinde ise tanrı tartışılmaz varlığıyla ortada durmaktadır, yapılacak iş onun yalnızca varlığını düşünmektir.

Felsefe, hangi sorunu ele alırsa alsın, açıklamayı, betimi yeğler, kesin kanıtlarla belirlemeye yanaşmaz. Din ise tanrının varlığını kesin kanıtlarla saptamış olduğu kanısındadır. Tanrı vardır, kesindir, üstündür, yücedir, ölümsüzdür, bütün nesnelerin yaratıcısıdır, yokluğu düşünülemez, varlığı bir bütünlük içinde kavranamaz, usun gücünü aşar, anlığın sınırları dışına taşar, belleğe sığmaz bg. Oysa felsefede bunların bir teki bile geçerli değildir. Bunun geçerli olduğu yerde de felsefe yoktur. Bu nedenle ortaçağda felsefe vardır kanısında değiliz. Üzerinde durulan konuyu felsefenin dışında görüyor, onunla felsefe arasında bir yakınlık bulamıyoruz. Felsefe öğretilerinin bağlandığı yöntemler yine felsefenin ürünüdür, buna karşın dine dayalı ortaçağ düşüncesinin benimsediği yöntem kendinin değl, "kutsal kitab"ın buyruklarıdır. Bu buyruklar, belli koşullara göre tartışılabilir, ancak kökten değiştirilemez, olaylar karşısında geçersiz sayılamaz.

Ortaçağın en büyük, en güçlü bilgesi bile düşüncelerini inanın geleneksel ortamında açıklama gereğindedir. Onun inanı geçersiz sayması, usun dışına itmesi bile düşünsel tutumunu değiştiremez. Önemli olan bir sorun karşısında uygun yerini almak değil (din alanında) o sorunu kendi özgür istenciyle ortaya koymaktır. Tanrısal varlık, düşünsel içerikleriyle, bir ortaçağ kavramıdır. Bu kavrama hangi gözlükle bakılırsa bakılsın ortaçağın dışına çıkılamaz. Kişinin üzerinde durduğu sorun, ona bulundu-

ğu yeri sağlar, bulunduğu yere göre anlam kazandırır. Bu nedenle tanrısal varlığı bir düşünme odağı durumuna getirmek, sorunları onun çevresinde, çevreninde belli aşamalara göre dizmek ortaçağın içine girmektir. Bugün deneye, gözleme dayanan bir gökbilim varken, yıldızların yörüngeleri üzerindeki devinimlerini birtakım gizemli güçlerle açıklamaya kalkışmak, onlarda "bilinemeyen" bir etkenin varlığını düşlemek ortaçağın içinde yaşamaktır. Çağımızda yaygınlaşan sağıltım yollarından biri de bozulan aygıtın (göz, kulak, yürek, böbrek bg.) yerine başkasından alınanı koymaktır. Bu işlemin dine uygun gelip gelmediğini yalın bir sorun niteliğinde gündeme getirmek ortaçağlı olmaktan öte bir anlam taşımaz. En saygıdeğir bir bilgin bile, böyle bir konuda görüş bildirirse, yapılan çağdaş işlemin inanla bağlantısına değgin soruları yanıtlamaya kalkarsa o da ortaçağın dışına çıkamamış demektir. Büyü ile, birtakım tinsel etkinliklerle sağıltıma girişmek; kullanılan araçlar ne denli çağdaş, bilimsel, geliştirilmiş olursa olsun, ortaçağın ortamında dolaşmaktır.

Ortaçağı nitelendiren, bulunduğu süre değil, uğraştığı sorunlardır. Bu sorunlar değişmez, eskimez, yerlerine yenileri getirilmez, yalnızca açıklamalarda ayrımlar görülür. Bu ayrımlar da çağdaş bilimin verilerinden kaynaklanır. Gökbilimin buluşlarına dayanılarak tanrısal varlığın yüceliğini kanıtlamak, özellikle uzayda görülen-saptanan sonsuz varlıklar arasındaki doğal uyumu duyulurüstü bir gücün etkinliğinde aramak ortaçağı sürdürmektir kuşkusuz. Yararlanılan buluş, uygulanan yöntem yenidir, ancak onun yeniliği sorunun eskiliğini ortadan kaldırmaz. Sinirsel dokuların, deney bilimleriyle açıklanamayan işlevlerini, tanrısal-gizemsel bir nedene bağlamak çağdaş bilim anlayışıyla bağdaşmayan bir ortaçağ tutumudur. Kimi olayları açıklamada, aktöre sorunlarını yorumlamada, örneklendirmede dine başvuran bir kimsenin ortaçağın dışında kaldığını söylemek bilinçsizliğin açık belirtisidir. Bilimsel gelişmeler karşısında, "peygamber şöyle davrandı" diyerek yüzyılların ötesinden örnekler göstermek yalnızca dini değil, kendini de bilmemektir.

Ortaçağ, düşünce yapısı bakımından, çok eskilere giden bir çizgi üzerindedir. Onun, Büyük İskender'in Asya savaşları sonucu yayılan inanç ürünleriyle de bağlantısı vardır. Özellikle İran-

Hind inançlarının Batıya yürümesi, düşünce-inanç karışımlarının hızlanması, Mezopotamya inançlarının daha kolay yayılma olanağı bulması, Tevrat'ın güncel bir yapıt niteliği kazanarak dilden dile geçmesi, eski Mısır çoktanrıcılığının öğrenilmesi ortaçağı besleyen veriler arasındadır. İsa, toplumsal susamışlığın, umutsuzluğun kişisidir. Onun getirdiği inanç birikimi toplumsal eğilimlerin simgesi durumundadır. Eskiçağın büyülü, gizemli evreni bilinmiş, düşlemsel varlıkların yerini gözlemlenen olaylardan, kurumlardan alınan izlenimler doldurmuştur. Eskilerin bilinmeyen büyülü Hindistanı, İran'ı şimdi bilenen, büyüsüz birer ülkedir. Büyük İskender'in Doğu savaşları büyüleri gerçeğe dönüştürmüş, geçersiz kılmıştır. Bilinmeyen ülkeler, uygarlıklar bilindikçe tanrılaştırılan kişilerin (kralların, firavunların) yerlerini doğal yapıda kimseler almıştır. Artık Asur kralları, firavunlar birer tanrı değildir, öyle sanılmış-öyle nitelenmiş kimselerdir. İşte bu sayısız izlenim birikimleri İsa'nın kişiliğinde yeni bir öncü bulmuştur. İsa, yaşadığı sürece, tanrı değildi, tanrının oğlu da değildi. Sonradan tanrılaştırıldı, Meryem'in "babasız" oğlu olarak yeryüzüne getirildi, öldürülmesi tanrılaştırılmasına olanak sağladı.

Tektanrıcı dinlerin Mezopotamya yöresiyle komşuları olan ülkelerde doğması, tanrı elçilerinin bu bölgeden çıkması boşuna değildir. Üstelik, tektanrıcı oldukları söylenen (Kutsal kitaplara göre) bütün tanrı elçilerinin birer yönetici, kral niteliği taşıması da nedensiz değildir. Tanrısal birer varlık olarak nitelenen Asur-İbrani krallarının başka bir özelliği de "devlet kurucu" olmalarıdır. Onların getirdikleri "kitaplar" da birer toplum düzenleyen yasa niteliğindedir. İsa'nın "İncil"i incelediğinde, inan dolayısıyla, evrensel bir toplum oluşturma amacı güttüğü, tanrının öyle istediği kolayca anlaşılır. Tanrılaştırılan İsa'nın kişiliğinde evrensel toplumun (dünya devletinin) simgeleşmiş varlığı görülür. Onun varlığında tanrısal töz, biçim değiştirerek, soyuttan somuta dönüşür. Daha eski dönemlerin "tanrı kralları" yerlerini tanrısal niteliklerle donatılmış, tanrısal yetkilerle pekiştirilmiş "tanrı elçisi"ne bırakmıştır artık. Bu durumda, İsa'nın biri gövdesel, öteki tinsel olmak üzere, iki ayrı tözden oluşan varlığı gündeme gelir. Bu gündeme getirmenin ardından yorumlar sökün eder. İsa,

tinsel yanıyla tanrıdır, tanrısaldır, yok İsa gövdesel yanıyla da tanrısaldır, tanrıdır, "Baba-Oğul-Tin" üçlemesi gelir, yeni açıklamaların, yorumların kaynağı olur. Öteden "İncil"in tekliği ortadan kalkar, "Oniki arkadaş/Havari" toplumda yerini alır, daha sonra "dört İncil" geçerlik kazanır Burada "oniki", "dört" sayılarının düşünce-inan tarihi boyunca taşıdığı "kutsallık" yeni bir giysiyle ortalıkta dolaşmaya başlar. Soyutlama sayıdan nesneye, nesneden sayıya doğru gidip gelen çizgiler çekerek yayılma, benimsenme olanağı bulur.

Yukarda anlatılan gelişim doğrultusunda *İsa-Tanrı-Oğul-Baba-Tin* kavramları tartışmaya açılır. Tartışma, yavaş yavaş, düşünmenin odağı, öğretinin temeli durumuna getirilir. Konu yeni değildir, kişi-tanrı ilişkilerinin başka bir giysiyle sergilenmesidir. Bütün açıklamalar, yorumlar bu kişi-tanrı ikilisinin sınırları içinde odaklaşır. Artık düşünülmesi, açıklanması, tartışılması gereken konular belirlenmiştir: İsa-tanrı-yaratılış-evren-tin-ölümsüzlük-mutluluk-ilk suç-tanrısal kayra bg. İlkçağ felsefesinin yerini bu sorunlarla doldurulmuş sukabı alır, oluğun ağzına konur. Ortada iki olay vardır: toplumun yönetimi-kişinin geleceği. Tarihin akışı yön değiştirmiş, düşünsel odaklara yeni görevler verilmiştir. Evren bilindikçe sorunlar çoğalacağı yerde azalmış, düşünme çevreni daralmıştır.

Birbirlerini kolaylıkla tanıyan ülkelerin ilişkileri sıklaşınca savaşlar, inançlar çatışmaları da çoğaltmıştır. Bu çoğaltma kişinin mutsuzluğuna giden yol üzerindedir. Kişi yıkıma sürükleniyor, bireyin varlığı bir uçurumun başında bekliyor. Yapılacak iş belli: uçuruma yuvarlanmak da var, uçurumun kıyısından uzaklaşmak da. İşte "kurtarıcı" burada göreve başlamıştır. Toplumsal bunalımların, savaşların yarattığı uçurumun, geçim sıkıntılarının, darlıklarının doğurduğu umutsuzluk bir "kurtarıcı ışık" beklemektedir. Tarih, toplumsal yapı İsa'nın kişiliğinde bu ışığı bulmuştur. Geleceğinden korkan, uçurumun başında duran kişinin bilgiye, yaratıcı düşünceye dayanan felsefeye ayıracak gücü kalmamıştır. İşte ortaçağın başlangıcı böyledir.

İsa'nın düşüncelerini, daha doğrusu onun olduğu ileri sürülen inanç varlıklarını yaymak, geliştirmek gerekir. Bunu başarabilmek kolay değildir. Roma yönetimi çoktanrıcıdır, güçlüdür, fel-

sefeye dayalı bir töre düzeni vardır (Roma Hukuku). Anadolu-Yunan düşüncesinin felsefe gibi çağlara egemen bir yaratısı bütün erkiyle, görkemiyle ortadadır. Bu iki büyük etkili güç, kurumlaşmıştır, sağlıklıdır. Bu iki güçle savaşmak kurumlaşmayı gerektirir. İsa'nın izini sürenlerin yaptıkları, başardıkları ilk kurumlaşma da "kilise", "manastır" olmuştur. Önceleri gizli, güçlenince açık eylemlere girişen bu din kurumları, öğreti olarak, "Kutsal kitab"tan kaynaklanan düşünceleri seçme gereğindedir. Bu gerekimi ilk duyanlar "Kilise Babaları" denen, bütün düşüncelerini tanrı-kişi konusunda yoğunlaştıran aydınlardır. Bizim "hıristiyan düşüncesi" adını verdiğimiz ürünün yatağı-yuvası bu aydınların oluşturdukları kurumdur. Bu kurumun öğretisi, yöntemi, doğrultusu vardır. İncil'den kaynaklanmaktadır. Bu olay da kolay olmamıştır, gizliden açığa doğru giden uzun bir yolda yürüme gereğini duymuştur. Roma-Bizans yönetimlerinin İsa'yı izlemesi benimsemesi gizlinin açığa çıkmasına olanak sağlamış, öncenin gizlisine büyük bir güç kazandırmıştır.

Hıristiyan düşüncesinin; felsefeye karşı bir öğreti olarak, gelişmesine ilk ışığı tutan bu "Kilise Babaları" olmuştur. Bu olay da İsa'dan sonra, I. yüzyılda başlamış, bize göre IX. yüzyıla, kimilerine göre VIII. yüzyıla ya da VII. yüzyıla değin sürmüştür. Bu dönem hıristiyan düşüncesinin uyanış-gelişme dönemidir. Bunun ardından yükselme-olgunluk dönemi gelir. Bu dönem de XIII. yüzyıl ortalarına değin sürer, XIV. yüzyılın başları duraklama, eskiyi koruma, sonlarıysa gerileme-çökme dönemleridir.

Hıristiyan düşüncesinin geçirdiği bu olaylar çizgisi, yürüdüğü bu inişli-çıkışlı yol XV., XVI. yüzyıllarda yeni bir doğrultu bulur. O da din kurumlarının düzenlenmesi, yenilenmesi, birtakım onarımların kaçınılmazlığıdır. Tarihde "yeniden düzenleme/reform" girişimleri olarak nitelenen bu döneme biz "ortaçağı sürdürenler" adını veriyoruz. Kilise Babaları'nın başlangıçta biraz dağınık olarak başlattıkları hıristiyan düşüncesi, uzun süren bir gelişmeden sonra, üniversite adı verilen kurumlarda temel öğreti niteliği kazandı. Tanrıbilim (theologia) denen bu öğretiyle "skolastik felsefe" adını alan kurum doruğuna ulaşmıştır. Aşağı yukarı 1300 yılda çıkılan bu doruktan düşüş çok hızlı olmuş, yüz

yıl bile sürmemiştir diyebiliriz. Şimdi bu öğretinin temel sorunlarına değinelim.

1- Hıristiyan düşüncesi, kaynak olarak çok eskilere gitmesine karşın, İncil'i yorumlamakla başlamıştır. Bu yorumlarda Tevrat'ın gündeme getirildiği, İncil'in onun bir yeni uzantısı olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. İncil'de öne sürülen temel düşünce İsa'nın kişiliğinde yeni bir inancın geliştirilmesi, yeni bir toplumsal kurumun oluşturulmasıdır. İsa, tanrısal görevlerle gönderilmiş bir "kurtarıcı"dır, kendini bütün kişilerin mutluluğu uğruna adamış, acılara katlanmış, üzüntüler çekmiş, yerilmiş, öldürülmüş, göğe ağmış bir kimsedir. İsa, gövdesel yanıyla kişi, tinsel varlığıyla tanrıdır, tanrısaldır.

2- İsa, babasız doğmuştur, anası Meryem'dir. Doğuşu olağanüstü bir olaydır, eylemleri, girişimleri tanrısal gücü nedeniyle de olsa, olağandır, kişiye özgüdür. Bu olaylar nedeniyle İsa'nın varlığında Baba-Oğul-Tin üçlemesi somutlaşmıştır. Meryem'in "kutsal tin"den gebe kalması tanrının "baba" niteliğiyle, bir kadından doğarak kişi biçiminde gövdeselleşmesi "oğul" özelliğiyle, taşıdığı tinsel yetiler, tanrısal töz nedeniyle "tin" varlığına dayanan bir "tanrı elçisi"dir İsa. Onun varlığında Baba-Oğul-Tin üçlüsü birlik, bütünlük kazanmıştır, bunlardan biri olmadan öteki de olamaz.

3- Tanrı, İsa'nın varlığında kendini soyuttan somuta indirgemiştir. Bu nedenle İsa'da tanrı, tanrıda İsa vardır. Somut kişilik, başka söyleyişle gövdesellik, tanrısal olmaya aykırı değildir. Nitekim İsa'nın kişiliğinde söze dönüşen, bir sözcük (kelâm) niteliği kazanan tanrısal özelliklerden biridir. "Başlangıçta söz vardı.. söz tanrının kendisindeydi,.. söz tanrının kendisiydi." biçiminde dilegelen, İncil sözleri, soyut-somut ilişkisinin açıklanışından öte anlam taşımaz. İsa, kendisine verilen tanrısal yetenekle, "konuşan"dır. Bu yeteneğin arkasında tanrının gerçek varlığı saklıdır.

4- Tanrı usun sınırlarını anlama yetisinin gücünü aşan bir varlıktır. Onun belli nitelikleri, özellikleri varsa da bunlar olduğu gibi kavranamaz, yalnızca düşünülebilir. A- Tanrı yücedir, B- Tanrı yaratıcıdır, C- Tanrının önüne ön, sonuna son yoktur, ölümsüzdür, Ç- Tanrı bilgedir, bütün bilgilerin kaynağıdır, D-

Tanrı yargılayıcıdır, yargıları kesindir, tartışılmazdır, E- Tanrı salt ışıktır, salt istençtir, salt bilinçtir, salt bilgidir, F- Tanrı bütün evreni kapsar, oysa bütün evren tanrıyı kapsayamaz, G- Tanrı evrene de, evrendeki nesnelere de egemendir, H- Tanrı bilir, buyurur, yaratır, gerçekleştirir, yönetir, yönlendirir, I- Tanrı bütün nesnelerde vardır, bütün nesneler tanrıdadır, İ- Tanrı düşünülür kavranamaz, K- Tanrının ilinekleriyle kendisi özdeştir, L- Tanrının ilinekleriyle özü ayrıdır, birlikte düşünülemez, kavranamaz, açıklanamaz, M- Tanrı salt tindir, düşünmenin, edimin, eylemin kaynağıdır, N- Tanrı ilk nedendir, kendisinin nedeni yoktur, O- Tanrı ilk devindiricidir, kendisi devinmez, Ö- Tanrı tözdür, aşkındır, ilinekleri töz değildir, P- Tanrı salt ustur, ancak kişisel usla kavranıp tanımlanamaz, R- Tanrı sürekli bir yaratma eylemi içindedir, yaratış olayı bitmemiştir, S- Yaratış olayı bitmiştir, tanrı evrene karışmamaktadır, Ş- Tanrısal eylem nesnelerin hepsini içerir, nesnel eylemden, tanrısal tözden bağımsızdır, T- Tanrı özü gereği vardır, varoluş onun tözsel gerekimidir, U- Tanrı görünüş alanına çıkar, bu onun tözsel varlığı gereğidir, Ü- Tanrı görünüş alanına çıkmaz, görünüş alanına yansıyan onun ileneklerıdir, V- Ölümden sonra dirilme, yargılanma vardır, Y- Ölümden sonra dirilme, yargılanma tinseldir, gövdesel değildir, Z- Kişi, Havaa-Adem dolayısıyla suçludur, suçunun bağışlanması için İsa gelmiş, bütün acılara katlanmış, kendi kişi mutluluğunu adamıştır.

5- Evren yaratılmıştır, yaratılış olayı tanrının özgür istencine göredir. Bütün yaratıklar sonludur, onların bulundukları evren de sonludur. Bu sonlu evrenin dışında, ondan üstün, sonsuz bir evren vardır. Evrenin sonlu oluşu yaratıcısının sonluluğu anlamına gelmez. İnsan, başlangıçta işlenen suç yüzünden, evrene atılmıştır, atalarının yaptıklarından dolayı sorumludur.

6- Tanrı, yarattığı kişiye özgür istenç vermiş, onu bütün eylemlerinde bağımsız kılmıştır, bu nedenle kişi yaptığından sorumludur.

7- Yazgı vardır, kişinin eylemleri daha önceden belirlenmiştir, onun istenç özgürlüğü yazgının çizdiği yoldadır. Kişi, yazgının etkisiyle bütün eylemlerinden sorumludur. Bu nedenle istenç özgürlüğünü ileri sürerek Hava-Adem ikilisinin suçundan dola-

yı, kişinin kendini, suçsuz sayması yersizdir. İstenç özgürlüğünü ileri sürerek yazgıyı geçersiz kılma olanağı yoktur.

8- Kişinin bilme, anlama, yargılama yetileri vardır. Bu yetilerin yanılgıdan kurtulması, olumlu sonuçlara varması tanrısal kayranın yardımıyla olabilir. Tanrısal kayradan yoksun kalan bir düşünsel yetinin başarılı işler yapması olanaksızdır. Kişi, Havva-Adem ikilisinin işlediği suçtan kurtulamaz, gereğini görecektir. Bu suçtan kurtulmak tanrısal kayranın araya girmesine bağlıdır.

9- Tanrısal kayra bilginin, ölçünün, iyiliğin, mutluluğun biricik kaynağıdır, onun dışında kurtarıcı-doğru yolu gösterici bir kılavuz yoktur.

10- Özdeksel evren gerçek değildir, geçicidir. Gerçek olan tinsel evrendir, tanrısal varlık alanıdır. Özdeksel evren bir gölge niteliğindedir, bu da onun sorumluluğundan dolayıdır.

11- Tinsel evren gibi özdeksel evren de gerçektir. Evreni tanrı yaratmıştır, tanrının bütün yaratıkları gerçektir. Özdeksel evrenin gerçek olmadığını ileri sürmek, tanrının yaratıcı gücünü-eylemini yadsımaktır.

12- Tin evrenseldir, bütün varlık türlerini kuşatır. Bunun karşıtı ise evrensel tin yoktur, bireysel tinler vardır biçimindedir.

13- Bireysel tinlerden ayrı, onlara egemen, evrensel bir tin daha vardır, bu tin tanrısaldır, geneldir. Evrensel tin kişisel tinlerin koruyucusu, kuşatıcısı durumundadır. Us, bu tini kavrayamaz, ancak varolduğunu düşünebilir.

14- Kavramı olan, sözle karşılanan, bütün nesneler gerçektir, tarısal istencin ışığı altındadır. Karşıtı: kavramı olan bütün nesnelerin gerçek varlığı ileri sürülemez. Kavram anlığın, usun soyutlama yoluyla ortaya koyduğu bir üründür. Bu nedenle varlığı kavramla bağlantılı kılma, kavrama dayanarak açıklamaya girişme yanıltıcıdır.

15- Yaratma yoktan varetmedir. Karşıtı, yaratma yoktan varetme değil, varolanı biçimlendirmedir.

16- Yaratma tanrısal tözden, bir ışın niteliğinde, fışkırmadır. Bu fışkırma varlık türlerine göre aşamalıdır, en üstünden en altta olana doğru "iniş" biçimindedir. Dahası görünmeyen tanrının, ışığa dönüşerek görünmesidir.

17- Yaratılan bütün nesneler, sonunda onları yaratana, tanrı-

sal kaynağa dönecektir. Kişi, bu kaynağa vardığında mutluluğa erişecektir.

18- Mutluluk, mutsuzluk, yine tanrının yarattığı bu özdeksel evrendedir, yalnızca tinsel bir olay değildir.

19- Platon'un ileri sürdüğü "eidea" kuramı, Hıristiyanlık'ın özüne uygundur. Yaratılan bütün nesnelerin, tinsel-tanrısal evrende genel geçerlik taşıyan ölümsüz örnekleri vardır. Yaratma eylemi, bu örneklere göre gerçekleşmiştir. Bu örnekleri yansıtan kavramlar "tümel"dir. Tümeller, daha önceden vardır, evrensel geçerliktedir. Bu nedenle tümeller gerçektir.

20- Aristoteles'in, Platon'un tümellerine karşı öne sürdüğü tikeller gerçektir, tümeller birer soyutlamadır. Düşünen kişi, özdeksel evrende duyularla sağladığı izlenimlerden yararlanarak soyut nitelikteki tümelleri türetmiştir.

21- Bilgi öğeleri, önceden tinde, anlıkta vardır. Bu görüşün karşıtı da şudur: anlıkta önceden bilgi yoktur, bilmek duyulardan alınan izlenimlerle sağlanır. Kişi duyulara verilmeyeni bilemez. Yanılma duyularla verilmeyeni, verilmiş gibi gösteren soyutlamalar nedeniyledir.

22- İyi, güzel, yüce, doğruluk, erdem, bilgelik bg. değerler tanrısal niteliktedir, bu nedenle aktörenin temelini oluşturan tinsel-tanrısal öğelerdir. Bunun da karşıtı: adı geçen değerler tanrısal-tinsel değil, yaşamsal eylemlerden edinilen, sonradan soyutlama yoluyla kavramlaştırılan izlenimlerdir.

23- Tanrısal töz bütün betimlemelerin, tanımlamaların üstündedir. Karşıtı: tanrısal töz bir soyutlamadır. Kişinin tanrısal tözü, gerçek olarak, bilmesi sözkonusu değildir. Düşünülen değil, yalnızca algılanan bilinebilir.

24- Evrende görünmeyen, ancak kişinin yazgısına egemen olan, tanrısal-gizemsel güçler vardır. Bunlar ölümsüz varlıklardır. Karşıtı: evrende gizemsel-tanrısal görünmeyen güçler birer düşlem ürünüdür. Tanrısal tözde böyle bir ilinek, böyle yüzeysel görünüşe elverişli sığlık düşünülemez.

25- Felsefenin içerdiği sorunlar, getirdiği çözüm biçimleri uyguladığı düşünme yöntemleri doğrudur, yararlıdır. Felsefe tanrıbilime ışık tutar, yol gösterir. Felsefe us ilkelerine dayandığın-

dan önermeleri, kanıtlamaları daha inandırıcı, daha güven vericidir.

26- Felsefe, inanı kavrayabilecek yetenekte olmayan, usa dayandığından tanrısal sorunları açıklayamaz, karıştırır, anlaşılmaz duruma getirir. Felsefe tanrıbilim uşağıdır, us inanın denetimi altından çıkmamalıdır.

27- Tanrıbilim, bütün bilimlerin kılavuzudur, onun dışında güvenilir bir bilim düşünmek tanrısal gerçekleri kavrayabilecek yönteme aykırıdır. Usa dayalı bir yöntemin, usu aşan sorunları açıklaması yanıltıcıdır, gerçekten uzaklaştırıcıdır.

28- Felsefe, benimsediği yöntem gereği, duyulara dayanır, duyu verilerinden yararlanır. Buna karşın tanrıbilim, duyuları bir yana atarak, tanrısal kayranın yardımıyla gündeme getirilen tanrısal töze değgin gerçeklerin anlaşılmasını sağlar.

29- Deney bilimleri, özdeksel varlık alanının içindedir, tanrısal alana çıkamaz, bu nedenle de geçersizdir. Kimse suyun akıcılığına dayanarak, düşmenin hızını ölçerek gerçeği kavradığını ileri süremez. Doğa olaylarının nedenini kavramak tanrısal kayranın yardımını gerektirir. Tanrısal kayra da inanı olmayana gelmez. İşte felsefenin başarısızlığı yanıltıcı usu gerçeğe ulaştırıcı inandan üstün saymasındadır.

30- Yaratılış, tanrısal anlıkta önceden bulunan, yüce bir taslağa göredir. Bunun karşıtı: yaratılış birdendir, önceden belirlenmiş bir taslağa göre değildir. Tanrısal tözde önce-sonra gibi kişiye özgü belirlemeler yoktur, tanrı eylemi süreye göre değildir, sürenin üstündedir.

Yukarda dizilen sorunları, istediğimizce çoğaltabilir, gönlümüzce genişletebiliriz. Ancak konunun tabanını oluşturan kurucu öğelerde bir değişme olmaz. Tümel, tikel, töz, ilinek, kayra, tin, anlık, anlak, istenç, bellek, sezgi, us, inan, tanrısal bildiri bg. kavramların oluşturduğu soyut bir ortam vardır. Sorunları bu ortamda azaltmakla-çoğaltmakla sonucu değiştirme, olumsuzu olumluya dönüştürme olanağı yoktur. Ortada, ilkçağın iki değişmez kaynağı vardır: Platon-Aristoteles. Tümeller Platon'dan, tikeller Aristoteles'ten beslenir. Duyularüstü evrensel gerçekler Platon'dan, sorunları mantık ilkelerine göre evirip çevirmek Aristoteles'ten gelir. Platon göklere, Aristoteles yerlere bakmayı

yeğler. İşte ortaçağ düşüncesinin de iki bakışaçısı vardır. Birincisi Platon'un betimlediği göksel alana, öteki Aristoteles'in önerdiği yersel ortama bakar. İkisinin de gözlükleri ayrıdır. Oysa ortaçağ aydını bu iki değişik gözlükle yalnızca tanrısal varlığa bakmayı yeğlemiştir.

Ortaçağ, tanrıbilimi öne geçirdi, felsefeyi geçersiz kılmaya çalıştı diye büsbütün verimsizdir denemez. O dönemde, öyle düşünmek gerekiyordu bir bakıma. İlkçağ toplumlarında savaş yaşamın devindirici öğesiydi. Özdeş soydan gelen topluluklar bile birbirinin etini yiyor kemiklerine hırlıyordu. Tek düşünce egemenlikti. Bilimsel atılım bireysel bir çaba olmaktan öteye geçemiyordu. Yönetimi elinde tutan güçler bilimden yalnızca kendi egemenliklerine elverişli başarıları anlıyorlardı. Yıldızlara bakan bir gözlemci yapılması düşünülen bir savaşı, kimin kazanacağını önceden söyleyemezse önemi de, saygınlığı da yoktu. Durum ortaçağda da pek değişmedi. En saygıdeğer bir tanrıbilimciden bile, ekmekle şarabın İsa'nın etiyle kanı olduğu yargısını dinlemek kolaydı, bunun karşıtını söylemek suçlamayı gerektiriyordu. İlkçağdaki Roma'nın, Atina'nın ünlü "bilici"lerinin yerini ortaçağın tanrıbilimcileri almakta gecikmedi pek. XIV. yüzyılda, Agrippa büyücülükle, topraktan altın oluşturma yöntemleriyle uğraşıp duruyordu. Bu olaylar, ortaçağda önemsenen sorunların kavramlarla belirlenmiş bir ortamın dışına çıkacak güçte olmadığını gösteriyor. Ortaya atılan sorun, didiklenmeye elverişli yapıda değildir, yüzeysel betimlemeyle geçiştirilebilecek niteliktedir. Oysa, tanrı konusunda böyle düşünenler arasında, doğa bilginleri de yetişmiş, sağıltım konularıyla ilgilenen deneyciler de. Gerek Kilise Babaları, gerekse tanrıbilimciler içinden çıkmış matematikçiler de görülür. Demek, uğraş denilen konu karşısında, değişmeyen gelenekçi bir tutum vardır.

Ortaçağ, bir bakıma, gerekliydi, uygarlığın öyle bir aşamadan geçmesi, gözlerini yaşanan evrenin dışına çevirenlerin ortaya koydukları başarılara bakarak, yaşanan evrenin içinde araştırmalara-deneylere yönelmesi için böyle bir çağ yararlıydı. Binüçyüz yıl göklerin ötesinde mutluluk ülkesi arayanlar olmasa, yeniçağın aydınları içinde yaşadığımız evrenin girinti çıkıntıları arasında deneylere, gözlemlere girişerek uygarlığın gelişmesine katkı-

da bulunamayacaklardı. Ortaçağ, yeniçağa göklerin ötesinde umulanın bulunmadığını gösterdi. Bunu, o yüzyıllarca süren tanrısal ülkelerde dolaştıktan sonra eli boş dönmekle kanıtladı.

Ortaçağ düşüncesi, kendi kendisiyle de uyum sağlayamamıştır. Kilise Babalarının elinden doğan tanrıbilim, Platon-Aristoteles ikilisinin görüş ayrılıkları yüzünden, ortasından yarılmıştı. Kilisenin başında bulunan yetkili Platon'dan yanaysa Aristoteles, Aristoteles'ten yanaysa Platon suçlanmıştır. Bu iki öbeğe ayrılan tanrıbilimciler birbirlerini eleştirmekle yetinmemiş, suçlamış, yapıtların toplumun gözleri önünde yakılmalarını bile güler yüzle, içaçıklığıyla gözlemiştir? Bu olay tanrıbilimin tanrıbilimi yasaklaması demektir. Dört İncil'in dört yazıcısı vardır. Eleştirici bir göz, bu İncilleri karşılaştırdığında, birtakım görüş ayrılıklarının örtüler altında saklandığını görebilir. Bunun en açık örneği, bu yapıtların girişlerinde söylenenlerdir. İkinci örnek ise anlatılan öykülerdir. Oysa bu görüş ayrılıkları, ortaçağ tanrıbilimini pek derinden etkilemedi nedense. Hepsi de İncil'e dayandığını ileri süren tanrıbilimcilerin Yuhanna ile Luka İncilleri arasında değişikliği görmemeleri olanaksızdır. Matta ile Morkos İncilleri de ayrı sözlerle, ayrı olaylarla başlar. İleri sürülen düşünceyle dayanılan kaynak arasında uyum yoksa yanılmanın nedenlerini başka yerlerde aramak gerekir.

Hıristiyan ortaçağında gelişen tanrıbilimin başlıca özelliği işlediği konuların en yüzeyseline bile, çağına göre, bilimsel bir tutumla yaklaşmasıdır. Bugün için pek önemsiz, sığ sayılan bir konu ortaçağ aydınının elinde bilimsel diye benimsenen bir yöntemle inceleniyor, ilgiye değer bir soruna indirgeniyor. Sorunla ilgili açıklamalar inandırıcı, güven verici olmasa bile yöntem tutarlılığı gözden kaçmıyor. Bunun kaynağı da besbelli Aristoteles mantığı ile Platon'un tinsel evreni açıklamada uyguladığı yöntemdir. Özellikle *Timaios* adlı yapıtında sergilediği düşüncelerin açıklanışındaki uyum, tutarlılık etkileyici niteliktedir. Bu konuda başka bir kaynak da ortaçağ düşünürlerinden çoğunun matematik, gökbilim konularında çalışmaları, yazın, söylev, geometri, müzik, fizik, bg. sağlıklı bir yöntemi gerektiren bilimleri öğrenmeleri, bunlarla öğrenim görmeleridir. Ortaçağ düşüncesine bakıldığında ilk göze çarpan; kavramlar arasında, sağlıklı bir man-

tık bağlantısı kurmaktır. Kavramları birbirine yaklaştırırken yönelinen varlığın soyutluğu değil, açıklamanın tutarlılığı, mantık bakımından sağlamlığı göz önünde bulunduruluyor. Sözgelişi tanrısal tözle ilinekleri içeren bir sorun gündeme getirilince geometriden bir örnek seçiliyor. Kesişen çizgilerin oluşturduğu üç açı, bu açıların yapılaştırdığı üçgen. Çizgi, açı, üçgen üçlüsünün biçimsel bütünlüğü tanrısal tözle ilinek arasındaki bağlantıyı açıklamada bir basamak olarak kullanılıyor. Açısız, çizgisir bir üçgen düşünmenin olanaksızlığı ilineksiz bir tanrısal töz varsaymanın da olanaksızlığı gibi gösteriliyor. Böylece tanrısal töz-ilinek, açı-üçgen bağlamında sergileniyor. Bu üçgen örneği Hıristiyanlık'ın taban konularından biri olan "Kutsal Üçleme"nin kanıtlanmasında da uygulanır. Bundan, ortaçağ yazarının düşüncelerini açıklarken bilimlerden ne denli yararlandığı anlaşılıyor.

Ortaçağ düşüncesinde ağırlığı duyulan bilgi sorunu tanrısal varlık alanına taşınarak açıklanır. Bilmek eylemi tanrısal istençle bağlantı içine sokularak anlığın bir görevi durumuna getirilir. Burada us, istenç bg. yetiler tanrısal kayranın ya da ışığın denetimi altına sokulur, bilgi tanrısal varlığın bilinebilen niteliklerini düşünmekle koşullandırılır. Böylece bilmek duyulur alandan uzaklaştırılarak anlığın sınırları içinde bırakılır.

Ortaçağ aydınına göre bilinmesi gereken biricik varlık tanrıdır, tanrısal nesnelerdir. Bu konuda töz-ilinek bağlantısı gündeme getirilir. Tanrısal töz bilinir-tanrısal töz bilinemez. Bilgi tanrısal kayrağı gerektirir, bilgi tanrısal kayrayı gerektirmez. Tanrısal tözün ilinekleri, nitelikleri bilinir, tanrısal tözün ilinekleri-nitelikleri bilinmez, yalnızca varoldukları düşünülebilir. İşte bilgi sorunu bu karşıtlıklar içinde elealındığından değişik öğretiler ortaya çıktı. Bu öğretilere Bilinircilik-Bilinemezcilik adları verilir. Bu iki öğreti tanrısal tözle ilgili görüşlerden kaynaklanır.

Kimi düşünürlere göre tanrısal tözle tanrısal tözün ilinikleri birbirinden ayrıdır. Töz bilinemez, oysa ilinekler tözün eklentileri olduğundan bilinebilir. Töz usun, anlığın sınırlarını aşar, ilinekler aşamaz, sınırlar içinde kalır. Bu nedenle tözsel ilinekler, özellikler, nitelikler bilinebilir. Bilgi bunları bilmekle sağlanır. Kimi düşünürlere göre ise tanrısal tözle o tözün ilinekleri özdeştir, birbirinden ayrı değildir. Öyleyse ilinekler de bilinemez, töz

gibi onlar da yalnızca düşünülebilir. Öte yandan tözün de, ilineklerinin de bilinebileceği, ancak işe tanrısal kayranın ışık tutması gerektiği savında olanlar vardır. Töz-ilinek sorunu bütün ortaçağ boyunca düşünürleri uğraştırmış özdeştir-ayrıdır ikilemesi yanında bilinir-bilinmez ikilemesini taşımıştır. Töz bilinebilir diyenlere karşı töz bilinemez savı ileri sürülür, tözle ilinek ayrıdır görüşünü savunanlara tözle ilinek özdeştir düşüncesiyle karşı çıkılır. Bu olay sürer gider. Öte yandan tanrısal alanla ilgili gerçekleri bilmede anlık yeterlidir diyenlere bu alanın anlaşılmasında tanrısal kayranın aracılığı gerekir savına inananlar karşı çıkar. İş bununla da bitmez, us inanı aydınlatır, ona egemendir görüşünü benimseyerlerin karşısında inan usu ışıklandırır onu denetimi altına alır diyenler bulunur. Böylece töz-ilinek, us-inan ikilemleri birer temel sorun niteliğine bürünür. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın odakta tanrısal varlık yeralır. Bu sorunların arkasından evren-tanrı, evren-kişi, evren-tin, tanrı-kişi, tanrı-tin bg. yine odakta tanrının yerleştiği sorunlar birbirini izler. Bunların açıklanışı, düzenlenmesi yukarda anlatıldığı gibi ikili bir yönteme göredir.

Ortaçağın işlediği sorunlarla felsefe arasında bağlantı kurmak kolay değildir, arada bir yöntem uzlaşmazlığı vardır. Felsefenin sorunları tartışmaya açıktır, oysa tanrıbilimin sorunları karşısında "suçlama" denen gözdağını bulur. Felsefede sorunun açıklanışı ne olursa olsun suç korkusu yoktur, denetim istencin elindedir. Buna karşın tanrıbilimde bilinmeyen bir evrenin yargı kurulu görev başındadır. Sorunlarla ilgili açıklamaların o kurulun denetiminden geçmesi, eylemin suç süzgecinden süzdürülmesi kaçınılmazdır. Söze başlarken felsefe sorunlarını arar bulur, tanrıbilimin sorunları ise ortadadır demiştik. İşte bu bilinmeyen evrende görevini sürdüren yargı kurulu tanrıbilimin hangi sorunlarla uğraşması gerektiğini, ne gibi bir sonuca varmanın kaçınılmaz olduğunu, önceden belirlemiştir. Felsefede us özgürlüğü, istenç bağımsızlığı vardır gönlünün dilediği gibi düşünebilirsin. Oysa tanrıbilimde, sana verileni düşünmekle yükümlüsün. Felsefede yargı kurulunun başında eleştiri, özgür istenç bulunur, tanrıbilimdeyse tanrısal gücün görevlendirdiği yetkenin buyruğu tartışılmaz kuraldır. Felsefede, düşüncelerinden dolayı birbirini öl-

dürten bilge yoktur, buna karşın tanrıbilimde birbirinin yapıtlarını yaktıran, birbirini öldürten, içeri attıran, koğuculukla övünen düşünürlerin sayısı az değildir. Bu çalışmada sergilenen düşünürler okundukça olaylar anlaşılacaktır. Burada felsefe-tanrıbilim tartışması başlar, birincisi istenç özgürlüğünden, ikincisi tanrısal denetimden yanadır. Birincisi kendi kendini sorgular, ikincisinin dediğim dedik davranışlı savcısı kilisedir (tanrı adına).

Tanrıbilimin, felsefe karşısında, daha katı bir tutumu benimsemesi boşuna değildir. Felsefe özgür bir düşünme alanıdır, sorunlara getirdiği açıklamaları kendi adına, kendi ilkelerine göre biçimlendirir. Onun önerileri sorunları açıklamalarıyla sınırlıdır, bir uygulama alanı buyurmaz. Felsefeyi yalnızca elealdığı sorun, o sorunla bağlantılı açıklama, benimsenen yöntem ilgilendirir. Tanrıbilimde böyle bir özellik yoktur. Tanrıbilim "Kutsal Kitab"a dayanarak önerilenin uygulama alanına konulmasını ister, ona uyulmasını buyurur (kilisenin denetimi altında). Bu özelliği dolayısıyla, tanrıbilimde, bir toplum düzeni kurma, yönetimi biçimlendirme eğilimi vardır. Bu eğilimin arkasında: "seni yaratan yüce güç; kilise aracılığıyla, böyle davranmanı, şöyle düşünmeni, öyle yaşamanı istiyor" sözlerinin gizemli yazılarla yazıldığı bir görünmez yasa vardır. Nitekim, uygarlık tarihi boyunca bilgeleri denetleyen bir bilgesel kurum doğmamıştır, oysa tanrıbilim kilise yetkesinin buyruğu altında yürümeyi kendine ilke edinmiştir. Görünüşte tanrıbilim bağımsız, kendine özgü ilkeleri, kuralları olan bir "bilim"dir. Tanrıbilim alanında düşünürler özgürdür, kendi anlayışlarına göre davranırlar bg. sözler sık sık duyulur. Ancak tanrıbilim alanında kimse çıkıp "kilise yetkesi" karışmasın, onun tanrı adına düşünürü yargılama, suçlama yetkisi yoktur diyememiştir, demeyi göze alan ise karşısında yakılmasını bekleyen görkemli odun yığınları bulmuştur. Burada sorun dönüp dolaşıp düşünce özgürlüğü üzerinde odaklaşıyor.

Düşünce özgürlüğünün başlıca özelliği, önceden "verilmiş sorunlar"a karşı çıkışıdır. Onda "önceden" sözcüğü geçerli değildir, sorunu ortaya koyan özgür araştırma bilincidir. Nitekim felsefede tanrı kavramı bile "önceden verilmiş" bir soruna dönüştürülemez, bilge açıklığa kavuşturmak istediği tanrı kavramını insanla bağlantılı bir sorun diye görür, onu benimsediği dizge-

de uygun bir yere koyarak inceler. Daha açığı bilge kişi, "düşünen insanı" elealırken tanrı kavramına yaklaşır, böylece kişiden tanrıya varır, tanrıdan yola çıkıp kişiye yönelmez. Bilgenin düşünme evreninde tanrı kavramı kişisel bir buluştur, bir düşün varlığıdır, "önceden ortaya konmuş" değildir. Düşünme özgürlüğünü verimli kılan araştırma eylemidir. Bu eylem durağan değil devingendir, kendi çevresinde dönmez, sorunlara yönelik doğrultular oluşturur. Bilgeler bile birbirinin düşünceleri karşısında yargıç olmayı sevmezler, eleştirici bir yaklaşımla yetinirler. Felsefede "senin böyle düşünmen gerekir" sözleri geçerlik kazanamaz. Öte yandan deney bilimlerinde de böyle bir özellik yoktur. Bilgin, "ben böyle düşünüyorum" derken, karşısındakinin görüşlerini eleştiri süzgecinden geçirmeyi vurgular. Bu vurgulamada "deneylenen olayın doğurduğu sonuç budur" sözleri bulunabilir de "şunun yöntemine uyarak bu deneye girişmen gerekir" önerileri gündeme getirilemez.

Ben, yukarı atılan bir taşın bir süre sonra yere düştüğüne bakarak, düşüş yasasını bir sorun durumuna getirebilirim. Bunu yaparken, Aristoteles şöyle dedi, onun sözünden çıkmamalıyım gibi bir kanıya saplanmam, saplanırsam sorun bana "önceden verilmiş" demektir, oysa ben "önceden verilmiş"i bir yana bırakarak deneyin ne dediğini anlamak istiyorum. Nitekim, Newton'un deneyleri Aristoteles'in yargılarını geçersiz kıldı, düşmede "doğal yer" kuralı ortadan kalktı. Aristoteles'e göre bütün nesnelerin birer doğal yeri vardır, devinme nesnenin doğal yerine yönelmesidir. Yeğnik nesne boşluğa yükselir, doğal yeri "yukardadır", ağır nesne toprağa düşer, doğal yeri aşağıdadır. Bunlar Aristoteles fiziğinin sonuçlarıdır. Bu sonuçlar ikibin yıl bir yasa niteliğinde sürüp gitmiştir. Durum tanrıbilimde de öyledir. Oysa felsefe-bilim bağlamında böyle bir kural geçerli değildir.

Tanrıbilim, bilimlerin önderi sayıldığı ortaçağda, düşünme özgürlüğü vardı denemez. Bu nedenle ortaçağda bir felsefeden de sözedilemez. Us ilkelerine dayandığından felsefeyi gereksiz-geçersiz sayan bir düşünme ortamında "felsefe vardı" demek felsefe kavramından ne anlaşıldığını tartışma gereğini doğurur. İlkçağda felsefe egemendi, güçlüydü. Buna karşın Sokrates öldürüldü, çok sonraları Seneca'da öldürüldü diyebiliyoruz. Bu iki

olay ilginçtir. Özellikle Sokrates'in ölüme götürülmesiyle ortaçağda kimi düşünürlerin yakılması özdeş olay değildir, ortada bambaşka nedenler vardır. Kimi düşünürler Sokrates'le İsa'yı karşılaştırırlar bu da tutarlı değildir. İsa'yı ölüme götüren nedenlerin arkasında çoktanrıcı Roma yönetiminin etkinliği saklıdır. Oysa Sokrates'i yargılayan, ölüme sürükleyen yetkililer de Sokrates gibi çoktanrıcıydı. Sokrates, "ben tanrı adına konuşuyorum, tanrı beni sizi yola getirmek için görevlendirdi" demedi, toplumun tanrılarını yadsımadı. Oysa İsa bambaşka bir tutumla ortaya çıktı, "ben tanrı adına konuşuyorum, tanrı benim ağzımdan size seslenerek şöyle davranın diyor" gibi bir savla ileri atıldı. Sokrates'te felsefe sorunlarına dayanan bir dizge anlayışı vardı, İsa'da egemen olan ise dizge anlayışı değil, üstlendiğini söylediği tanrısal görevin gerekimleriydi. Sokrates'i yargılayanlar "gençliği baştan çıkarıyor, kötü yola sürüklüyor, Atina'nın tanrılarını yadsıyor" türünden savlarla ileri atıldılar. Oysa Sokrates'in öyle konuştuğunu gösterir bir belge yoktur, o yalnızca felsefeyle uğraşmıştır. Ona yönelik suçlamanın tabanı yok, İsa'ya değgin suçlamanın açık belirtileri var. İsa çoktanrıcılığı yadsıyıp yeni bir inanç kurumu oluşturmayı amaçlamış, Sokrates'te bu yok. İkisinin yargılanma yöntemleri de ayrı. Bu iki örneği, ilkçağda da düşünme özgürlüğü yoktu diyenlerin sağlam bir tabana dayanmadıklarını göstermek için verdik. İlkçağda düşünme özgürlüğü olmasa bunca düşünce akımı, felsefe dizgesi doğabilir miydi? İlkçağda ortaya çıkan felsefe dizgelerinin sayısı ortaçağın bitiminden XIX. yüzyıl sonlarına değin oluşanlardan çoktur. Oysa 1300 yıl süren ortaçağda doğan düşünce çığırlarının sayısı (kilise anlayışına göre) birkaçı geçmez, onlar da Platon-Aristoteles felsefesinden beslenir.

Düşünme özgürlüğünü belli konularla sınırlanmış bir uygulama diye görmek de doğru değildir. Konular sayısız olsa bile benimsetilmek istenen yöntem, gidilmesi uygun bulunan yol bellidir. Bu yöntem de, yol da "önceden verilmiş"tir. İşte düşünme özgürlüğünün olmayışını gösteren kanıt budur. Sokrates'i yargılayan yönetim, "sen bir bilge olarak şöyle düşüneceksin" demiyor, oysa ortaçağ yetkesi bambaşka bir tutumla: "sen, bir düşünür olarak, benim gösterdiğim yolda yürüyeceksin" buyruğuyla

kendini ortaya koyuyor. "Böyle düşüneceksin" diyebilen bir yönetimin egemen olduğu yerde düşünme özgürlüğünün varlığını ileri sürmek kendi kendini kandırmaktan öte bir anlam taşımaz. İstenen sonuç, önceden, belli olunca özgür düşünme eylemi denetim altına alınmış demektir. Başlangıç sonucu belirliyorsa, uygulanan yöntem ne olursa olsun, eylem özgür değildir.

Yönlendirilmiş bir düşünme yetisinin sağlayacağı başarı da önceden biçimlendirilmiştir, önceki sonrakini belirlemiştir. Ortaçağ düşünürü evrene açık olmadığından, kendi dışında geçen olaylarla igilenmiştir, onun ilgi alanı geleneksel bilginin oluşturduğu kavramlarla çizilmiştir. Bu kavramlar arasında kurulan yeni bağlantılar, yeni bir varlık alanının ortaya çıktığı sanısını uyandırır, oysa ortada yeni bir nesne değil, eskinin yeniden biçimlendirilmişi vardır. Plotinos'un geliştirdiği kuramın arkasında Platon, Albertus Magnus'un gönlünde Aristoteles vardır. Bu nedenle ortaçağ kavram üreten bir çağdır denebilir. Oysa bu üretilen kavramların evrende, yaşamda yeri, karşılığı yoktur. Kavram üretimi düşünme yetisini çalıştırıyor, ancak bu çalışma "verilen"i yeniden inceleme, düzenleme, biçimlendirme anlamındadır. Sözgelişi, Doğuda, Batıda birbirine çok yakın tapınak yapımı ortaçağ boyunca sürmüştür. Kimi yörelerde birkaç kişiye bir tapınak düşmüştür. Yapılan tapınakların ayakta durabilmesi için belli bir gelir kaynağının da bulunması gerekiyordu. Bu gelir kaynağını tüketen kimseler de tapınaklarda görev alanlardı. Toplumun üretim gücü onları beslemeye yetmeyince iş başka uluslarla savaşmaya, onların gelirlerini almaya, ılgarlamaya kalmıştı. Haçlı Savaşlarının nedenlerinden biri de buydu. Oysa bu savaşlarla sağlanan gelirler de yetmedi. Tapınaklar, kendi kendini besleyecek durumda olmadığından, geçim sıkıntıları belirdi, din görevlileri alanlara döküldü, dilencilik, yalvarıp yakarmakla gelir sağlama eylemleri başladı, bunlar da istenen sonucu vermedi. Papalık başka bir yol buldu: cennette mutlu bir yer edinme amacıyla yeryüzünde toprak satmak. Kilisenin elinde bulunan büyük topraklar satışa çıkarıldı, cennette mutluluk umanlar Papalıktan toprak satınalmaya koyuldular. Bu satışlar da umulan bayındırlığı sağlayamadı, iş büyük ordu ar düzenleyerek başka dinden olan uluslara savaş açmaya kaldı. İşte ortaçağ boyunca yaşanan

toplumsal olayların çoğu böyleydi. Oysa İsa savaşa, kan dökmeye, ılgara karşıydı, bu tür eylemleri yasaklamış, yermişti. İsa'nın getirdiği düşünceleri-inançları, yayma, savunma, geliştirme ereğini güden tanrıbilim, yine İsa'ya karşı olan bu kanlı girişimler karşısında uygarca bir sorun ortaya atmadı, yalnızca töz-ilinek-evren-tin bg. kavramları işlemekle yetindi. Tanrıbilimin, evrensel bir bilim olarak, egemenliğini sürdürdüğü kurumlarda evrensel bir barışı konu edinen düşünsel dizgeler doğmadı. Üstelik kilise kurduğu yargı kurumlarıyla yakmaya, kesmeye başladı, İsa'nın dökmeyi yasakladığı insan kanını büyük alanlarda akıtmaktan, onun sıcacık buğusunu derisinde sezmekten kıvanç duydu.

Bu olaylarla tanrıbilimin, skolastik felsefenin ne ilgisi vardır diye sorulabilir. Çok ilgisi vardır. Uygarlık tarihinde düşünceleri adına ordular düzenleyerek başka uluslara saldırmayı, savaşmayı öneren, körükleyen bir bilge (filosof) bilmiyoruz. Oysa İsa yolunda yüzbinlerce insanı kılıçtan geçiren saldırgan orduların kurulmasına çalışan, aylarca yol gitmeyi gerektiren uzaklıklarda savaşmayı bir inanç görevi sayan tanrıbilimcilerin sayısı az değldir. Ortaçağ Avrupasında yüzyıllarca din savaşlarının açılmasını isteyen kilise, papalık yalnızca tanrıbilimi savunan, felsefeyi yeren birer kurumdu. Bunda tanrıbilimi suçlamak doğru değildir kuşkusuz, ancak bu öğretinin tabanında yatan düşünsel öğeyi besleyen kaynakların kendileri gibi düşünmeyenlere karşı güleryüz gösterdiklerini de bilmiyoruz. Kuşkusuz bunu tanrıbilim değil tanrıbilimci yapıyor, tanrıbilimi geçerli bilim olarak savunanlar gerçekleştiriyor. Bilimcinin yaptıklarını bilime yüklemek doğru değildir, ancak kişiyi kötülüğe sürükleyen bir bilimin uygarlığa yararı nedir sorusu da açıktır.

Felsefe tartışmalarında suçlama, yerme, yasal dayanaklar ileri sürerek yargılama, düşünme özgürlüğünü ortadan kaldırma, yasaklama gibi işlemler yoktur. Bütün güç sorunlar üzerinde odaklaştırılır, yalnızca sorunlar yargılanır, eleştirilir. Oysa tanrıbilimcilere baktığımızda ilk gözümüze çarpan birbirini yerme, ağır suçlama, yasaklama, dahası alanlarda yakma gibi olaylardır. Bilge bilgeyi eleştirir, tanrıbilimci tanrıbilimciyi suçlar, yerer. Bu iki olayın kökeninde yaşama korkusu, yaşama güvencesi vardır.

Felsefe yaşama karşı güvenlidir, korkusu yoktur, onun uğraşı sorunların açıklanışıdır. Tanrıbilimde gelecek korkusu, yaşama güvensizlik vardır, ayağının kayacağından kaygı duymaktadır. Bilgenin dayanağı bağlı bulunduğu düşünsel dizgenin, tanrıbilimci ise kiliseye, papalığa yaslanmıştır. Birincisi gücünü düşünceden, ikincisi sırtını dayadığı kurumdan almaktadır.

Tanrıbilim (ortaçağ din kurumlarının anlayışına göre) toplumu yönlendirme, yönetme eğiliminde olduğunu, bunu kilise aracılığıyla yaptığını bir daha söyleyelim. Oysa felsefe sorunlarla ilgilenir, toplum kurumlarını birer sorun olarak görür, açıklamalar, öneriler getirir, uygulamaya karışmaz. Buna karşın tanrıbilimi savunanlar (bir kurum olarak) eylemsel girişim içindedir. Bunları tanrıbilim yapmıyor kuşkusuz. Onun elinde somutlaşmış bir güç yoktur, ancak başüstünde tutulduğu kurumun ereği toplumu elegeçirmek, kendi istenci doğrultusunda yürütmektir. Tanrıbilimin bu özelliği, hıristiyan anlayışının bir toplum düzeni olma eğiliminden, bir "devlet öğretisi" niteliğine bürünme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bunu kilisenin tutumundan anlamaktayız. Nitekim birbirini suçlayıp yargılayanlar da yine tanrıbilimcilerdir. Bu olayları, ilerde açıklanan bölümlerde tanrıbilimcileri inceledikçe, örnekleriyle göreceğiz.

Bir düşünce, ne denli eylemden arınmış olursa olsun, arkasında yaratıcısının düşünsel eğilimlerini barındırır. Bu düşünsel eğilimlerde içerik saldırıdan uzaksa bilimsel gelişmenin yolu açıktır. İçerikte saldırıya, suçlayıp yargılamaya elverişli bir öğe varsa bilimsel ilerlemenin önüne engeller konmuş demektir, bu engeller gizli kalsa bile sonuç değişmez. Tanrıbilimi yeğleyerek felsefeyi suçlayanların tutumu böyle olumsuzdur.

Tanrıbilim, işlediği sorunların çoğaltılmasından yana değildir (tanrıbilimcinin aracılığıyla), onun sorunları çoğaldıkça sıkıntıları da artar. Özellikle Aristoteles mantığına dayanan tanrıbilimsel sorunlarda ortaya çıkan yeni durumlara yanıt bulma olanağı azalır, bu gelenekçi mantığın kanıtlama öğeleri yetersiz kalır. Öte yandan tanrıbilim ortaçağın geliştirdiği, kurumlaştırdığı bir bilgi dalıdır, genel geçerliği yalnızca çağıyla bağlantılıdır, o ancak çağının evrensel sayılan bilimidir. Oysa felsefede böyle bir özellik yoktur, felsefe çağların ürünüdür, belli bir süreyle sınırlı

değildir. Tanrıbilim, belli bir alanda, felsefeden doğmuştur, felsefe ise tarıbilimden yararlanabilecek yapıda değildir.

Ortaçağda önemli bir sorun da felsefe-tanrıbilim çatışmasıdır. Tanrıbilim, us ilkelerine dayanan felsefeyi yalnızca suçlamakla kalmamış, içerik bakımından geçersiz-gereksiz saymıştır. Ona göre felsefe kişiyi gerçeklerden uzaklaştıran, saptıran, yanıltan, dinden soğutan bir uydurmacadır. Felsefeyi benimseyen bilge ise yalancıdır, sapkındır. Buna karşın felsefenin tanrıbilim karşısındaki tutumu eleştireldir. Ona göre tanrıbilimin içerdiği sorunlar felsefeyi ilgilendirmez, ondan dışlanmıştır. İnanın değil usun gösterdiği yolda yürüme gereği vardır. Evrenle, evrenin kapsadığı varlıklarla ilgili sorunları gündeme getirmek, açıklamak inanın başarabileceği bir olay değildir. Üstelik inan da, insana değgin, bir felsefe sorunudur. İnsanı düşünen, inanan varlık olarak açıklamak felsefenin işidir. İnsan, inanan bir varlık olarak, ancak us ilkeleriyle açıklanabilir, anlatılabilir. Us düşünmeyi, tartışmayı, eleştirmeyi, karşılaştırmayı yeğler, gerektiğinde kuşkuya yer-verir, kuşkuyu yanılgıdan kurtulmak için bir yol diye anlar. Oysa inanın temeli inanmaktır, inanmak ise tartışmaya, kuşkuya yer-vermez veremez. Felsefe, eylemsel uygulamaya yönelmez, inan ise bütün kişi davranışlarını yönlendirmeyi, yönetmeyi amaçlar. Dinde inanla davranış birlikte gider, inandığı gibi davranmayan suçludur, daha doğrusu inanın gösterdiği yolda yürümeyen sapıtmıştır, tanrısal gerçeklerden uzaklaşmıştır. Bu tür konular sık sık yinelenir, değişik örtüler altında sergilenir, örtünün yeniliği insanın yeniliğini gösteren bir öğe diye anlaşılır.

Felsefede sorunlar, çağın bilimsel gelişimi doğrultusunda, boyuna çoğalır, değişir, yenileriyle yeni açıklamalar, yeni çözümler sergilenir. Tanrıbilimde sorunlar değişmez (çözümlerin sayısı çoğalsa bile). Sözgelişi felsefede bilgi kuramına değgin birçok öğreti vardır. Bilginin değeri, kaynağı, içeriği tartışılır, yeni dizgeler oluşturulur. Oysa tanrıbilimde yeni bir dizge oluşturulsa bile (bu da çokluk olanaksızdır) konu bellidir, değişmezdir. Sözgelişi felsefe bir gökbilim sorununa bambaşka bir tutumla yaklaşabilir, tanrıbilim ise böyle bir sorunu tanrısal varlıktan yola çıkarak açıklama gereğini duyar. Tanrısal varlıkla bağdaşmayan bir gökbilim sorunu karşısında suçu buluverir. Felsefe, fi-

zikten yararlanarak, gökvarlıklarının yörüngeleri üzerindeki devinimlerini doğal bir yasaya bağlayarak açıklamayı yeğlerken tanrıbilim buna karşı çıkar, doğal yasa yerine tanrısal ilkeyi yerleştirir. Felsefe dirimbilimin ışığında, gövdesel devinimleri; bilgi sorunlarını bile dokuların karşılıklı bağlaşımında arama yanlısı olabilir, oysa tanrıbilim böyle bir açıklamayı tinsel varlığın etkinliğine bağlayarak yasaklar, suçlar, dokuların dirimsel işlevini tanrısal erkin tinsel varlıkta yoğunlaşan eylemiyle açıklar, açıklamaya çalışır. Bu çalışmada benimsediği yöntem de pek değişmez, gelenekçi tutumun sınırları içinde kalarak, yasal bir olaya dönüşür. Olaya yasallık kazandıran etkeni de tanrısal erkin görünüş alanında beliren eylemi biçiminde yorumlar. Burada olumlu yan, en soyut sorunlara bile, bilimsel anlayıştan kaynaklandığı söylenen bir tutumla yaklaşmadır. Sorun, ne denli gerçekötesi olsa bile, salt gerçekliğin tartışılmaz ortamında görülür (bu konuya daha önce de değinilmişti).

Batı ortaçağı, uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde, gerekli bir dönemdi. Bu dönemde, kişinin düşünme yetisi bütün gücünü kullanarak, sorunları çoğaltmış, olabildiğince sergilemiştir. Soyut kavramların oluşturduğu ortamda yapılması gereken ne varsa yapılmıştır. Usun karşısına tanrısal bir ışık gibi dikilen inan son sınırlarına vardırılmış, son sözünü söylemiştir. Artık, deney bilimleri tüm yetkisini kullanabilecek bir alanda kendini gösterme gücünü bulma yolundadır. Özellikle doğa olaylarının nedenleri, yasaları deneylerin ışığında sergilenme olanağına kavuşunca tanrısal sanılan yönlendirici ilkelerin etkinliği inandırıcılığını yitirmiş, boşlukta kalmıştır. Tutuşan bir odunun neden yaktığı, yandığı, suya düşen bir kişinin neden boğulup öldüğü deneyle saptanmış, bu nesnelerde "yakıcı", "boğucu" etkinliğin tanrısal değil, doğal yasalara bağlandığı aydınlığa çıkarılmıştır. Isınan bir nesnenin genişlemesi, soğuyanın daralması tanrısal ilkelerle değil doğal olaylarla açıklanmıştır. Bu elle tutulur, gözle görülür olaylar, kanıtlamalar karşısında tanrıbilim geri çekilmiş, adı geçen nesnelerde tanrısal erkin yarattığı gizemsel öğeler bulunduğu savını gündeme getirerek, deneysel alanın dışında kendini savunacak bir yer aramaya koyulmuştur. Özellikle sağlıkbilim alanında görülen gelişmeler, kimi nesnelerde gizemsel öğelerden

kaynaklanan sayrılatıcı, sağıltıcı öğelerin açıklanışını değiştirmiş, gizemselliğin tanrısal değil doğal bir etken olduğu gösterilmiştir. Yenilen bir nesnede hangi besleyici öğelerin bulunduğunu kimya deneyleri açıklığa kavuşturmuştur.

Ortaçağın geliştirdiği tanrıbilim, bu deneysel-bilimsel ilerlemeler karşısında, kendini sürdürebilmek amacıyla, yeni soyutlama yöntemleri aramıştır. Böylece deney bilimlerinden esinlenen değişik bir tanrıbilim oluşturma çabası doğmuştur. Böyle bir tanrıbilimin başlıca kaynağı da Plotinos'un kuramından beslenen öğretidir. Bu öğretiye göre "bütün nesnelerde usun anlayamayacağı, yalnızca inanılması gereken tanrısal töz vardır. Tanrı bütün evrende, bütün evren tanrıdadır." Bu açıklama yeni değildir, değişik biçimde yeniden uygulama alanına konmadır. Yine bu öğretiden yola çıkılarak, insan-tanrı ilişkisine başka bir açıdan bakılmıştır. Bu konuda felsefeden yararlanma, felsefeye dayalı bir tanrıbilim geliştirme yolu seçilmiştir. Daha önce de söylendiği gibi çok sonraları, Descartes, Leibniz, Spinoza, Pascal, Newton gibi bilginlerin kuramlarından esinlenen yeni bir tanrıbilim geliştirilmiştir.

Bu yeni tanrıbilimin öncülü de Giordano Bruno, Paracelsus, Fıcıno gibi düşünürlerdir Bunlar birer ortaçağ aydını değilse de, tanrıbilim konusunda izledikleri yolun başlangıcı ortaçağdır. Ancak, bilginlerin, bilgelerin dizgelerinde tanrıbilime yer vermelerine karşın, tanrıbilimin tutumu değişmemiştir, felsefeyi geçersiz saymakta direnmiştir. Tanrıbilimin değişmeyen sorunları, felsefenin sürekli bir araştırma içinde bulunan yöntemiyle çelişmiştir. Bu çelişmede iki değişik tutum vardır. Birincisi sorunların açıklanışında felsefenin tinsel alana yeterince önem vermemesi, bütün çabasını us-istenç ilkelerine dayalı bir yöntemi yürürlüğe koymasıdır. Bu yöntemin çatısını oluşturan da duyu verileridir, duyu verilerinden sağlanan izlenimlerin düzenlenerek bilgisel kavramların yaratılmasıdır. İkincisi bütün kavramların tinsel yetilerin ürünü olmasına karşın, felsefenin bu tinsel yetileri tanrısal bir gücün yaratıları olarak görmemesidir. Tanrıbilimin bu iki savında dayandığı odak varlık kavramı altında tüm nesnelerin "yaratılmış"lığıdır. Oysa, bir nesnenin nerden gelip nereye gittiği felsefenin önemli bir sorunu değildir. Felsefe kaynak sorunları-

nın (doğa bakımından) kesin bir çözüme erdirileceği kanısında değildir. Adem-Havva ikilisinin ortaya çıkışı, eylemleri, işledikleri suç, evrenin günün birinde yokolacağı, yeniden diriliş felsefeyi ilgilendirmez. Üstelik bu gibi sorunların çözümü de yoktur. İnsanoğlu yaratılsa da, doğal bir evrimin sonucu olsa da bu olay felsefenin ilgi alanı dışında kalır. Bu konular, daha çok, evrenbilimin ilgisini çekmektedir. Evrenbilim ise, bir insan ürünü olarak düşünülür, insanın başarıları arasında sayılır, onun kaynağı araştırılmaz. Oysa tanrıbilim, doğrudan doğruya kaynaklara yönelir, varlık türlerinin nereden gelip nereye gittiklerini öğrenmek ister, onlarla ilgili yasaları tanrısal bir yaratı ürünü olarak görür, sorunu burada düğümler. Felsefede düşünme eylemi süreklidir, bir yerde durma yoktur, sorunları düğümleyip bırakma sözkonusu değildir. Tanrıbilim, felsefenin bu yönteme değgin tutumunu çok iyi bildiğinden saldırıya geçer, düğümün varlığına bağlanmayı koşul diye görür. İlkçağ felsefesinin başlangıç döneminde "oluş" sorunu gündemdeydi, ancak doğacı bir anlayışla elealınmıştı; tin görünse de görenmese de bir "nesnel varlık"tı. Ortaçağ düşüncesi bu "nesnel varlık" kavramını ortadan kaldırıp yerine "tinsel varlık" kavramını getirdi. Böylece varlık alanının kaynağı doğanın dışına itildi. Bu durumda sorunun çözümünü de doğanın dışında arama gereği doğdu. İlkçağın doğada dolaşan tanrıları birdenbire görünmeyen, bilinmeyen bir evrenin yurttaşları oluverdiler.

İlkçağ tanrılarının ortam değiştirmeleri, yalnızca düşünsel alanda yaşayan birer kavramsal varlık olmaları yeni sorunları gündeme getirdi: Blinmeyenin, görünmeyenin duyularla bilinenleri, görünenleri yönetmesi, düzenlemesi. Burada bilinen-bilinmeyen ilişkisi ortaya çıkıverdi. Ortaçağ bilinmeyeni usun, anlığın kavrama gücünü aşmasıyla bağlantılı gördü, gösterdi. Us, ne denli güçlü olsa bile görünmeyen, aşkın bir evrende bulunan tanrıyı, tanrısal varlıkları "bilemez" yalnızca düşünebilir yinelemesi. Bu tutum yeni bir sorun yarattı, o da bilinemeyenin düşünülebilmesi olayıdır. Oysa bilinemeyenin düşünülebilmesi görüşünde yatan büyük çelişkinin bilincine varılamadı. Kişi bilineyemeyeni hangi dayanaklara güvenerek düşünebilir? Anlığa verilmeyen bir nesnenin kesin varlığına hangi güvenceyle inanılabilir? Biline-

meyenin varolduğunu düşünmek, düşünme eylemini belli bir nesneye yöneltmek değil midir? Burada bilinemeyen bilen yetinin ortamına çekilerek bilinebilir duruma getirilmiyor mu? Usun bu soruları sorması önlenemez. Bilinemeyen bir nesnenin niteliklerí, ilinekleri, özellikleri düşünülebilir mi? Bu ilinekler, nitelikler, özellikler ortadan kaldırılırsa bilinemeyen aşkın varlığın nesi kalır? Bilinemeyeni bilinenlerle (ilinekleri, özellikleri, nitelikleriyle) düşünmek çelişkiye düşmek değil mi? Bilinemeyende bilinebilen, düşünülebilen nesneler hangi yolla varolmuştur?

Tanrıbilim yukarda özetlenen sorunlara karşılık vermekte güçlük çekmediği kanısındadır. Aritsoteles'in "töz", Platon'un "eidea" kavramları sevecenlikle yardıma koşmuştur. Tanrı tözdür, töz bilinemez, ancak tözün varlığı düşünülebilen ilinekleri, nitelikleri, özellikleri vardır. Bu da bilinemeyende bilinebilenin varlığı sorununu gündeme getirmiştir. İşte ortaçağ düşüncesinde tözle ilinekleri özdeştir, tözle ilinekleri ayrıdır ikilemesi böyle doğmuştur. Bunun ardından tanrı tözdür bilinemez, ilinekleri ise tözün dışındadır düşünülebilir, bilinebilir. Öte yandan tözle ilinekler özdeştir bilinemez yalnızca düşünülebilir. İmdi bu tartışmalardan yeni bir tanrıbilim sorunu ortaya çıkmıştır: "bilinmeyenin bilgisi" adı verilen bu sorunun çözümü de kavramsal alanın başka bir kesimidir. Tanrısal töz bilinemez, ancak düşünen kişi bu bilinemeyenle ilgili bilgilerin bulunduğuna inanabilir. Bilinemeyen bir alan vardır, o alanın bilinemezliğine değgin bilgi de ortadadır, açıktır. Düşünen kişi bir bilinemeyenin varlığını bilebilir.

Konu bu ortama çekilince tanrıbilime yeni bir uğraş alanı bulunmuş demektir. Us, anlık bu alanın kıyılarında dolaşır, çevresini belirler, ancak içine giremez, onu dıştan tanımamakla, nitelemekle yetinir. Bu tür savlar sorunları açıklayıcı, aydınlatıcı değildir, buna karşın büsbütün yararsız da sayılmaz, kişinin düşlem gücünün nerelere değin uzandığını, hangi girintilerin içine sızdığını gösterir. Felsefenin eline yeni bir olanak daha geçmiştir. Artık düşünen, düşleyen, düşlemleyen kişinin başarı türlerini sergileyebilir. Kişi bir "başarı varlığıdır" konusu ortaya çıkar. Bu başarılardan bir bölümü de yukarda geçen tanrıbilim sorunlarını oluşturur. Kişi kanıtlayabildiği oranda düşleyebilir de. Düşle-

mek, düşlemlemek düşünen kişinin başka türden bir eylemidir, kesin sonuçlara götüremezse bile bir başarıdır. Düşünsel alanda kalan, deneysel verilerle bağdaşmayan bu başarının kişiyi nereye götüreceği de önceden kestirilemez.

Hangi uğraş alanında olursa olsun, sorunu ortamın dışına iterek açıklamaya girişmek düşünme gücünü baskıya alarak karşıt bir yorumu gerektirir, kişi istemediğini ister görünüyor gibi olur. Bunun nedeni de sorunun yapısını bilmemektir. Sorunun yapısı bilinmeyince açıklanışı da güçleşir, içinden çıkılmaz duruma bile gelebilir. İşte bu olay bilinebilen varlıkların, ortam değiştirme sonucu, bilinemez diye tanımlanmasına olanak sağlar. Bütün bilinemezler, bilinenlerin ortam değiştirmesiyle, başka alanlara kaydırılmasıyla ortaya çıkar. Buna varolmayanın varolan diye gösterilmesi deriz. Tanrıbilimcinin böyle bir tartışmaya yanaşması; kendi anlayışı gereğince, olanaksızdır. Onun gözünde bilinemeyen varlık alanı, inanın kılavuzluğunu benimseyince, bilineninden daha gerçektir.

Ortaçağ düşüncesinin odak sorunlarından biri kuşkusuz insandır. Yaratılan, öteki dirilere karşı, üstün yetilerle donatılan bu insan "suçlu"dur, yeryüzüne acı çekmek için "fırlatılmış"tır. Bu suç, insan soyunun atası sayılan Adem-Havva ikilisinin işlediği suçtur. Ancak, onların işlediği suç bütün insan soyunun omuzlarına yüklenmiştir. İnsanoğlu, atalarının işlediği suçtan, kendi özgür istenci dışında geçmiş bir olaydan suçludur. Öte yandan tanrı yücedir, en büyük yargıçtır, en üstün bilgedir, en doğru tüzecidir. Tüze tanrı varlığının özü gereğidir. Peki böylesine yüce nitelikleri, erdemleri olan bir varlığın, atalara değgin bir eylemden dolayı bütün insanları suçlu tutması onun yüceliğine yakışır mı? İşte bu soru ortaçağ boyunca tartışılmış, yorumlanmış, sonuç İsa'nın kişiliğinde suçtan arınma girişimlerine bağlanmıştır. İsa, insanların suçluluğunu gidermek için acılara katlanmış, kendini tanrısal bir istence uyup soydaşlarına adamıştır. Bu açıklama us ilkelerine göre düşünmeyi yeğleyen felsefeciyi doyurmaz. Birey, başkasının eyleminden, kendi istenci dışında bilinmeyen bir yere, bilinmeyen bir çağda işlenmiş suçtan dolayı sorumlu tutulamaz. Suç özgür istence dayalı bireysel eylemle oluşur, özgür düşünce bireyi başkalarının eylemlerinden dolayı suçlu sayamaz,

yargılama gereğine inanamaz. Sorun bununla da bitmez, işin içine yazgı karışır. Özgür düşünce ona da gereken yanıtı verir: yazgı, bireyi, daha önceden yine bireysel istencin dışında birtakım koşullarla sınırlandırmışsa bireyin eylemlerinde suç aramanın yeri, nedeni yoktur. Birey, bütün eylemlerinde, önceden yönlendirilmiş, yolu belirlenmiştir. Bu olayda birey, kendisine buyurulanı, önceden gösterileni yapmıştır, oysa suçun oluşmasında temel neden özgür istençtir, yönlendirici buyruk değil. Bu sorunun da çözümü yoktur. Ortaçağ düşüncesi bu konuda tanrısal tüzeye sığınarak bireyi suçlu görmede direnir. Felsefenin buna karşı çıkışıyla bitmeyen tartışma başlar. Bu tartışma tanrıbilim-felsefe arasında insan değerini içeren bir konuya dönüştürülür. Tanrıbilim insanı bir "kul" saydığından değerini de kul kavramının sınırları içinde görür, felsefe buna karşı çıkarak, değeri kullukta değil "insan" olmada görür. Ortada yazgı-suç-sorumluluk gibi üçüzlü bir gerekime karşı özgür istenç-suçsuzluk-sorumsuzluk üçlüsünü içeren sav görülüyor. Birincisi tanrıbilimin, ikincisi felsefenin elindedir. Felsefe bu konuya isteyerek yaklaşmamış, tanrıbilimin yermeleri, kötülemeleri karşısında bir savunma diye bakmıştır.

Yazgı, suç sorununu, kimi tanrıbilimciler de özgür istenç gözlüğüyle görmüş, başlangıçta işlendiği söylenen bir suçtan dolayı sonradan gelen bütün bireylerin sorumlu tutulamayacakları savını ortaya atmıştır. Bu karşısavın ileri sürülmesi, kimi tanrıbilimcileri kilisenin karşısına götürmüş, ölüme sürüklenmelere, yapıtları yakmalara, sürgünlere, yıllarca tutuklu kalmalara değin vardırılmıştır. Olaya ne yanından bakılırsa bakılsın bireyin özgür istencini geçersiz sayan yazgı tartışılmaz bir konu olarak kalmıştır.

Yazgı kavramının yorumu genişletilerek bütün bireysel davranışlara, eylemlere uygulanmıştır. Bireyin yalnızca ne yapması gerektiği değil, neyi bilebileceği de yazgıya bağlanmıştır. Tanrının bireye birtakım sorunları açıklama, konuları bilme, anlama yetkisi vermediği ileri sürülmüştür. Böylece bilgi sorunu yazgının denetimi altına sokulmuştur. Sözgelişi tanrı bilinemez, usun, anlığın kavrama gücünü aştığından bütünüyle anlaşılamaz. Bu durumda yeni bir sorun ortaya çıkıyor: birey bilmediğine, anla-

yamadığına ne yolla inanabilir? İnanmak anlamaya mı, önceden gösterilen istenç dışı yoldan yürümeye mi bağlı? Tanrıyı en yüce bilgin, en yüce bilge diye niteleyen bir dinde bilmeden, anlamadan inanma tanrının o yüce nitelikleriyle bağdaşır mı? Bu konuda da tartışma ağır suçlamalara yolaçmıştır. Ortaçağın bittiği dönemlerde bile böylesi tartışmalar ölümü gerektiren birer ağır suç sayılıyordu. Nitekim Giordano Bruno'nın yakılarak öldürülmesi de kilisenin yargılaması sonucuydu. Aristoteles'in görüşlerine uyularak güneşin yeryüzü çevresinde döndüğüne inanmamak bile ölümdü, oysa İÖ. III. yüzyılda Aristarkhos, Pontuslu Herakleides gibi düşünürler yeryüzünün kendi çevresinde de, güneşin çevresinde de döndüğünü, güneşin yeryüzü çevresinde dönmediğini ileri sürmüş, bununla ilgili gözlemleri gündeme getirmişlerdi. Bunlar Kopernikus'un öncüleri durumundaydı. Kilise ise Aristoteles gökbilimine dayanarak, onu geliştiren Ptolemaios'un görüşlerini benimseyerek güneşin yeryüzü çevresinde döndüğü savına dört elle sarılmıştır. Bunun nedeni de, kilise anlayışına göre, tanrının yarattığı en yüce varlık insandır, insan yeryüzündedir, bu nedenle yeryüzü evrenin odağıdır. Bu görüşe karşı çıkmak "Kutsal Kitab"a inanmamak diye nitelenirdi. İşte Galileo'nun başına gelen de yeryüzünün güneş çevresinde döndüğünü ileri sürerek Aristoteles-Ptolemaios kuramına karşı çıkması nedeniyledir. Bir yandan tanrının en yüce bilgin, bilge olduğuna inanmak, bir yandan da bilimin-bilgeliğin karşısına değişmez bir tutumla çıkmak....

Us, istenç sorunu, daha değişik açıdan görülerek, tanrısal varlığı düşünmek için "verilmiş birer yeti" diye açıklanmıştır. Bu olayda yolgösterici inandır. Öte yandan inanın değerini anlamak için yine usa başvurulur. Bu çelişkinin giderilmesi kolay değildir. İnsanın değerini anlamak için us gerekliyse işlevi nedir? İnanın ışığında yürüyebilen usun inanı değerlendirmede, önemini kavramada dayanağı nedir? Us, istenç, anlık, anlak bg. insan yetileri inana bağlıysa onu ne yolla açıklayıp anlatabilir? Ortaçağ düşüncesi bu soruları da kuşkuya düşmek, inandan ayrılmak diye göstermiştir.

Bütün düşünsel yetilerin tanrısal birer veri olduğunu söyleyen kilise, dönüyor tanrıyı yine tanrının verdiği yetilerle kanıtla-

maya çalışıyor. Düşüncenin tabanına oturttuğu inanı, kendisine karşıt bir yapı taşıyan, usla kavranabilir kılıyor. Tanrı salt us, salt istenç diye niteleniyor, bunlara inanmak için usun inanın ışığında yürümesi gereğini savunuyor. Bu yöntemle sorunları geliştirerek verimli kılma olanağı kalmıyor. Tanrının usu ne diye kişiye verdiği sorusu inandan ayrılma gibi gösteriliyor. Öte yandan yalnızca us ilkelerine dayanan Aritsoteles mantığından yararlanılarak inanın, tanrının kanıtlanması isteniyor. Önce kötülenen yeti, sonra iyinin kanıtlanmasında bir araç durumuna getiriliyor. Bu yöntem, belli kavramlarla oluşturulmuş bir görüşün çevresinde dönüp dolaşmaktır, sorunu çözmek değildir. Sorunun çözülmesi çevresinde yuvarlak bir çizgi çizmekle değil, düz bir doğrultuda yürüyerek ilerlemekle olabilir. Ortaçağ mantığı böyle bir tutuma karşıdır, daha çok sorunun çevresinde birbirini kuşatan, çevreleyen yuvarlaklar çizmeyi sever. Oysa felsefe bütün yuvarlaklardan kaçınır.

Ortaçağ hıristiyan düşüncesinin oluşmasında, gelişmesinde başlıca etken Doğu Akdeniz yöresinde ortaya çıkan, sonradan felsefeye yönelik bir içerik kazanan düşünsel akımlardır demiştik. İsa'nın doğuşundan çok önce böyle bir felsefe vardı. Büyük İskender'in Asya savaşlarıyla başlayan yeni düşünce, inanç karışımları, gittikçe soyutlaşan bir varlık anlayışının doğmasında etkili olmuş, özgün bilgelerin yetişmesine olanak bırakmamıştı. Özellikle Mısır'dan yayılan gizemli inançlar, Mezopotamyada gelişenlerle karışıp kaynaşarak yeni bir birikim oluşturmuştu. Bunların hıristiyan anlayışı üzerindeki etkisini daha önce gördük. Şimdi, özellikle Kilise Babaları'nın geliştirdikleri düşüncenin ardından, VIII., X. yüzyıllar boyunca yeni bir inanç kurumunun etkisi sözkonusudur. Bu inanç kurumu, son tektanrıcı din olarak ortaya çıktığını savunan Müslümanlıktır. Müslümanlığın ilk doğuş yılları ilkelerin saptanması, inanç kurumlarının belirlenmesi dönemidir. VIII. yüzyıldan sonra başka ülkeleri savaşla elegeçirme girişimleri başlamıştır. Komşu ülkelerde yayılma olanağı bulan Müslümanlık, gittiği yerlerde başka inançlarla, başka düşüncelerle karşılaşınca tutunabilmek için onları tanıma gereğini duymuştur. Bu durum islam ülkelerinde hızlı bir çeviri olayını başlatmıştır. Genellikle çoktanrıcı toplulukların düşünce ürünle-

rine yönelen bu çeviri girişimi Müslümanlık-Hıristiyanlık ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. VIII. yüzyıl başlarında Tarık bin Ziyad'ın İspanya'yı elegeçirmesi, Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. İşte bu olay Müslümanlığın Avrupada tanınmasına, islam inançlarının öğrenilmesine, islam-hıristiyan dinlerinin karşılıklı etkileşmelerine yolaçmıştır. Arapça'ya çevrilen Anadolu-Yunan düşünürlerinin o çağda bilinebilen yazıları, ikinci elden Latinceye çevrilmeye başlanmış, Doğu aydını Batıdan aldığını yine Batıya vermiştir.

VIII. yüzyıldan epey sonra, özellikle X., XI. yüzyıllarda Arapça kaynaklardan yararlanan hıristiyan aydınları eski Yunan düşüncesini, Arapçadan esinlenerek, özgün kaynağından tanıma eğilimi göstermiştir. Özellikle İspanya'da gelişen Aristotelesçilik, Farabi, İbn Sina gibi düşünürlerin önemini arttırmış, başta İbn Rüşd olmak üzere birçok batılı islam düşünürü bu Doğu kaynaklarından yararlanmıştır. İslam düşüncesinin biri Platon, öteki Aristoteles olmak üzere iki büyük kaynağı yanında Demokritos, Herakleitos, Empedokles, Pythagoras bg. doğacı bilgelerin izini süren bir akım ortaya çıkmıştır. İşte Batı ortaçağının yükseliş dönemini etkileyen bu Doğu kaynakları, Hıristiyan anlayışına yeni bir içerik kazandırmıştır. Bu içerik, ilkçağı Doğu aracılığıyla tanımanın ürünüdür. Avrupa üniversitelerinde Arapça öğrenerek islam kaynaklarını tanıyan düşünürlerin sayısı az değildir. Albertus Magnus'un Arapça yoluyla tanıdığı Doğu islam düşüncesi özgün bir çığır açamamışsa da, özgün ilkçağ felsefesinin bilinmesine ışık tutmuştur. Bu olay, sonradan, Batı düşüncesini İslam düşüncesi yaratmıştır gibi yüzeysel, yanlış bir sanıya yolaçmıştır. Bu sanının yanlışlığı, islam düşüncesinin ilkçağ Anadolu-Yunan ekininden kaynaklandığını görememekten ileri geliyor. Buna karşın, ilkçağın tanınmasında İslam düşünürlerinin Batı aydınlarına yardımcı olduğu yadsınamaz.

Arap diliyle yayılan Doğu Aristotelesçiliği, Platonculuğu bir çeviri girişiminin sonucudur, özgün bir çığır değildir. İşte Batı ortaçağında, özellikle XI., XII., XIII. yüzyıllar boyunca hızla gelişip yayılan, XIV. yüzyılda inişe geçen tanrıbilimin doğuşunda görülen olay budur. Bu olay başlangıçtaki sınırları içinde kalmamış, ilkçağı yeniden bulma, özgün kaynakları ortaya çıkarma gi-

rişimini yaratmıştır. X., XI. yüzyıllarda Batı'ya oranla çok ileri bir durumda olan, islam Aristoteleşçiliği, Platonculuğu, İbn Rüşd ile doruğa ulaştıktan sonra (XII. yüzyılda) üstünlüğü Batıdaki özdeş akımlara kaptırmıştır. Bu elden kaptırılan üstünlük, Batıda Hümanizma, Rönesans bg. yeni, yaratıcı dönemlerin başlamasına yolaçarken islam ülkelerinde gerilemeye, gizemsel bir anlayışın egemenliğine olanak sağlamıştır. İslam ülkelerinde Batıdakilere oranla yüksek düzeyde bir düşünürün, bilgi akımının doğamamasına yolaçan, bu son tektanrıcı dinin getirdiği değişmez ilkeler, uygulama biçimleri, tapınma koşulları, toplumsal yönlendirmelerdir. Bu konuyu *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi* adlı çalışmamızda ayrıntılarıyla incelediğimizden burada gündeme getirmiyoruz.

Batı düşüncesinin; ilkçağ kökenli, tanrıbilimi iki değişik durum karşısında kalmıştı. Biri kendini savunma, öteki de içeriklerini belli bir dizge bütünlüğüne kavuşturarak geliştirme. Birincisini bir yandan felsefeye, öte yandan islam düşünürleri aracılığıyla tanınan Aristotelesçilik, Platonculuk dolayısıyla sarsıcı eleştirilerden kurtulmaya yönelik tutum oluşturur. İkincisinin ereği de ilkçağ felsefesinin geliştirdiği sorunlar karşısında yeni bir üretici alan bulmaya değgin çabadır. Bu çaba felsefeden bağımsız, onunla boy ölçüşebilecek, kimi yerde onu egemenliği altına alarak etkisiz kılabilecek bir düşünce ortamının yaratılmasını gerekli görüyordu. Tanrıbilimin felsefeyi aşan sorunları olmalı, us ilkelerine dayanan felsefenin karşısına daha güçlü, daha verimli, daha güvenilir bir dizgeyle çıkmalı. Bu dizge de us ilkelerine değil inana dayanmalı. Bu alanda sağlanan başarının ne olduğunu araştırmak uygarlık tarihinin işidir.

Hıristiyan düşüncesinin; belli sınırlar içinde, geliştiği ortaçağ Avrupasını anlamak, toplumsal oluşumlarını sergilemek, geçirdiği ilerleme aşamalarını tanımak düşünsel içeriğinin öğelerini bilmeye bağlıdır. Bu düşünsel içeriği oluşturan bütün öğeler de tanrıbilimin kapsamındadır. Tanrıbilim, yalnızca bir düşünce dizgesi olarak kalmak istememiş, bütün toplum kurumlarını yönetici, yönlendirici bir görev üstlendiği kanısıyla ortaya çıkmıştır. Toplumu denetlemek, yargılamak, düşünce çığırlarını biçimlendirmek bg. savlarla kendine güç kazandıran tanrıbilim suçlayıcı tu-

tumunu pekiştirmiştir. Tanrı adına konuşma, yargılama, buyurma yetkisi olduğunu söyleyen kurumların başında gelen kilise bilim olarak, kendi buyruğu altında kalan tanrıbilimi de sık sık denetlemiş, kendi içinden çıkan düşünürleri baskı altına almıştır. Bu durum yalnızca Batıda değil, İslam ülkelerinde de geçerliydi. Tek içerikli öğretim kurumları olan medreselerde felsefe okutulmaz, yalnızca Aristoteles mantığının bir bölümüyle yetinilirdi. Bu mantık da, yalnızca, tanrıyla ilgili konuları yansıtan kavramlarla işgörürdü, karşıt görüşü içeren önermelerin geçerliği yoktu. Bu tutum, Doğuda da, Batıda da konuların-sorunların sınırlandırılmasına yolaçmıştır. Tanrıbilim dışında kalan, onun denetiminden geçip onayını almayan sorunların savunulması, tartışılması yasaktı, suçtu. Bunun açık örneği öldürülen düşünürler, ozanlar, yazarlar gibi çağın aydınlarıdır. Bu nedenle Doğu ile Batının birbirini suçlaması sağlıklı nedenlere dayanmıyor. Batıya ışık tuttuğunu ileri süren islam ortaçağının uygulama ilkeleri Batınınkinden değişik değildi.

Doğu-Batı ortaçağı konusunda açık bir örnek verelim: Batının tektanrıcılığı inançları kurumlaştırmayı, manastır, kilise gibi tapınaklar yapmayı, bir din görevlileri, yetkilileri topluluğu oluşturmayı ilkçağın çoktanrıcı inanç geleneğinden öğrenmiştir. İslam ortaçağı da mescid, cami bg. tapınak yapmayı çoktanrıcı inançlar yanında Hıristiyan tutumundan öğrenmiştir. İslamlığın doğuş yıllarında din görevlilerini içeren özel kurumlar yoktu, geniş kapsamlı kurumlaşma sonradandır, karşıt dine öykünmedir. Birbirinin inancına saygılı davrandığını ileri süren bu iki tektanrıcı dinden esinlenen yönetim egemenliği altına aldığı toplumların tapınaklarını camiye çevirmekte yarar görmüş, daha önce Hıristiyanlığın yıkıp kiliseye, manastıra dönüştürdüğü çoktanrıcı ilkçağ tapınaklarını da korumamıştır. Bunu adı geçen iki dinin tapınaklarını inceleyerek anlamak kolaydır. Gerek kiliselerde, gerekse camilerde görülen büyük mermerler, işlenmiş taş direkler (sütunlar) ilkçağın çoktanrıcı kurumlarının kalıntılarıdır. Hıristiyan egemenliğini sağlamak amacıyla savaşa giriştiklerini söyleyen Haçlılar, ortaçağ dünyasının kutsal ili İstanbul'u yıkmış, soyup soğana çevirmiştir. Yine İstanbul'da birçok büyük camiin eski manastır, kilise tabanı üzerinde kurulduğunu biliyo-

ruz. Bu örnekler bize tanrısal bir varlığın ışığından, tüzesinden yararlanıldığını söyleyen ortaçağın (Doğuda da, Batıda'da) uygarlığa yaraşır bir davranış içinde olmadığını gösteriyor, bunun yadsınacak, savunulacak, gerekli sayılabilecek bir yanı, bir nedeni yoktur. Tek neden, uygarlığın özel yorumlarla açıklanmasıdır. İki topluluk da (Doğu-Batı) uygarlığın kendisiyle başladığı kanısındadır.

Ortaçağ düşüncesinin boyutları yine kendisince çizilmiş, ereği belli ilkelere göre saptanmıştır. Yöntem sorunu, Aristoteles mantığının, o dönemde bilinen kurallarıyla belirlenmiştir. Bu nedenle, mantık alanında bir yenilik, geleneğin dışına çıkan bir atılım sözkonusu değildir. Deney yöntemi uygulanmak şöyle dursun tartışma konusu bile değildir. Roger Bacon'ın (1210-1294) geliştirdiği deneye dayalı bilimsel yöntem, süre bakımından ortaçağın içindedir, ancak içeriği Rönesans'ın ilk ışıklarını yakmaktadır. Bu nedenle onu ortaçağ içinde görmüyoruz, bu çalışmamızın dışında bıraktık. Bu İngiliz bilgininin felsefe alanında sergilediği görüşler de çağının ilerisindedir. Ona göre Aristoteles mantığının önemi vardır, ancak bu mantığın başlıca yararı kimi sorunların kavramlara dayanılarak açıklanmasına olanak sağlamasıdır. Bu mantığın içerdiği ilkelerin, öne sürdüğü kuralların birer araştırma konusu yapılması da gereksizdir. Bilginin kaynağı deney verileri, ölçeği de ustur. Doğa olaylarında olduğu gibi, doğaüstü diye nitelenen olayların açıklanmasında da deneye dayanma gereği vardır. Deney biri içsel, biri dışsal olmak üzere iki türlüdür. Dışsal deney duyularla, içsel deney ise sezgi niteliği taşıyan içedoğuşla gerçekleşir. Bacon, bu konuda, Augustinus'un görüşünden esinlenirse de onun izini sürmez, dışsal deneye verdiği önemle bilimsel yöntemin tabanını kurar.

Ortaçağda yaşamasına karşın, düşünceleriyle ortaçağ anlayışının dışına çıkan, ilkçağ kuşkuculuğunu yeniden gündeme getiren Sektos Empeirikos ilginç bir düşünürdür. Görüşlerinin içeriği dolayısıyla ona da bu çalışmada yer vermedik, ilkçağ felsefesiyle ilgili incelememizde üzerinde durduk. Bunları, burada, söylememizin nedeni ortaçağda yaşayan, ancak düşünceleriyle onu aşan kimselerin de bulunduğunu göstermektir.

Ortaçağ; uygarlık tarihi bakımından, oldukça uzun bir süreyi

kuşatmasına karşın neden verimli, yaratıcı olamamıştır? Bu konu uzun boylu tartışılmış, tanrıbilimi temel bilim sayanların gözünde "büyük başarılar çağı" diye nitelenmiştir. Bilimin böyle sava söyleyeceği söz bellidir. Adı geçen başarıların hangi geliştirici, yaratıcı olayları doğurduğu yanıt isteyen çetin bir soru olarak ortada duruyor. Bu soruya yanıt aramanın da gereği yoktur, sonucu değiştirecek bir kanıt getirilse bile etkili olacağını sanmıyoruz. Ürünler ortadadır.

Burada vurgulanması gereken başka bir sorun daha vardır. O da ortaçağ denince dinlerin ayrılığı nedeniyle Hıristiyan-İslam gibi iki alanın gündeme gelmesidir. Biz, daha önce de söylediğimiz gibi, Batı ortaçağının daha verimli, etkili olduğu kanısındayız. İlkçağın bilinmesinde islam düşünürlerinin etkisi-katkısı önemlidir, ancak bu uzun sürmemiştir. Sözgelişi yalnızca Plotinos'un görüşlerine dayalı üç Yeniplatoncu okul kurulmuştur. İslamda böyle köklü bir gelişme yoktur. Bu Yeniplatoncu okullar şunlardır: İskenderiye Okulu (Hierokles, Olimpiodoros, Hypatia, Jamblikhos, Aeneas), Atina Okulu (Plutorkhos, Marinos, Proklos, Syrianus, Simplikios), Roma Okulu (Porphyrios ile öğrencileri). İslam ülkelerinde böyle okullar açılmamıştır. İlk medreseyi Selçuklu devlet adamı Nizamülmülk 1080 dolaylarında, Urfa yöresinde açmıştır. Medreseler (yurdumuzda) 1926'da kapatılmıştır. Aradan geçen sekizyüz yıllık süre içinde İslam ülkeleri Avrupa ölçüsünde sekiz aydın, düşünür, bilge yetiştirememiştir, işte gerçek.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ

- İlk Belirtiler
- Hiristiyan inancının yayılma dönemi
- Dört İncil
- Kilisenin doğuşu
- Manastırlar
- İlk "Kilise Babaları"
- Ortaçağ düşüncesinin gelişme dönemi
- Kavramların oluşumu
- Felsefe-Din tartışmaları
- Felsefeyle dini bağdaştırma girişimleri
- Tanrıbilimin doğuşu
- Ortaçağın yükseliş dönemi
- Tanrıbilim-Felsefe çatışması
- Tanrıbilimle felsefeyi uzlaştırma çabaları
- Tanrıbilimin egemenliği
- Ortaçağ düşüncesinin duraklama dönemi
- Hümanizma akımının etkinliği
- Rönesans'ın başlangıcında tanrıbilimin durumu
- Felsefenin egemenliği-tanrıbilimin gerileyişi
- Deney bilimleri karşısında tanrıbilim
- Usun egemenliği-us ilkelerine dayalı tanrıbilim kanıtlamaları
- Aydınlığa doğru

DOĞUŞ DÖNEMİ

Bu dönemi, elimizde bulunan yazılı belgelere dayanarak. konuşmak gerekirse, Markion'la başlatıp Nysslı Gregorios'la bitirebiliriz. Bu dönemde, Plotinos'a gelinceye değin, yeni kurulmaya başlayan kiliselerin kapsamlı bir arayış içinde olduğu açıktır. Biricik kaynak İncil'dir, dinci düşünürlerde kesin bir dizgeye bağlanma eğilimi yoktur, bütün gözler İncil yorumlarına çevrilmiştir. Oysa Plotinos, birdenbire, yeni bir felsefe anlayışı getirerek, Hiristiyanlığın üzerinde durduğu "yaratılış" sorununa, Platon felsefesinden esinlenen bir görüşle çözüm getirmiştir. Bu, dinin daha debelenme çağındayken şaşırtıcı bir gelişme olmuştur.

Plotinos, kendisiyle ilgili bölüm okununca anlaşılacaktır, İsa'nın getirdiği tüm sorunları felsefenin ışığında gündeme getirmiş, dinle felsefe arasında, kimi dincilerin savlarına göre, görkemli bir köprü kurmuştur. Önceleri bu köprüden geçenlerin çoğu, sonradan yanıldıklarını, geçtikleri köprünün ayaklarının ustan kurulduğunu görerek şaşkına dönmüştür. Özellikle Arius'un ortaya çıkışı çok sarsıcı, yıkıcı olmuştur.

Bu doğuş dönemi, bir yandan da kendine sağlıklı bir taban, güvenli bir sığınak yapma dönemidir. Ortaya konan sorunlar arasında bilimsel bağlantı yoktur, daha çok duygusal eğilimler ağırlık gösterir. Çok sonradan Hıristiyanlığı seçen Augustinus'un getirdiği yorum yeni bir soluk aldıracak, üzerinde durulması gereken sorunlar yavaş yavaş açıklığa kavuşacak, belirlenecektir.

MARKION

Markion II. yüzyıl başlarında Sinop'ta doğdu, 160 dolaylarında Ankara yakınlarında bir yerde öldü. Sinop piskoposunun oğlu olduğu, varlıklı bir gemiciyken 140'da Roma'ya giderek hıristiyan inançlarını benimsediği söylenir. Savunduğu düşünceler yüzünden 144'te kiliseden kovulduğu da bu söylentiler arasındadır.

Markion'a göre Tevrat'la İncil'de anlatılan tanrılar özdeş değildir, yorumları da, özleri de ayrıdır. Tevrat'ın bildirdiği tanrı özdeksel evrenin, insan gövdesinin yaratıcısıdır. En belirgin niteliği doğruluktur, ancak tinsel bakımdan yetkin değildir. Oysa İncil'in tanrısının başlıca özelliği iyilik, bağışlayıcılık, tinsel olgunluk gibi erdemlerdir. O, yaratıcı tanrıdan daha üstün olan yüce tanrıdır. Tanrı, oğlu İsa aracılığıyla evrende görünüş alanına çıkarak insanların tinlerini özdeksel dünyanın baskısından kurtarmak, arındırmak istemiştir.

Markion'un öğretisine göre tanrıya ulaşmanın başlıca yolu gövdesel eğilimlerden sıyrılmak, kendini acılara alıştırmaktır (Çilecilik). Özdeksel evreni aşmanın, yetkinleşmenin, olgunlaşmanın gizemli yolları vardır. Kilisenin düzenlenmesi, İncil'in Tevrat'tan bağımsız bir "kitap" durumuna getirilmesi gerekir. Bu düşünceleri yüzünden Markion'un bir İncil yazarı olduğunu söyleyenler de vardır.

Markion'un önemi din sorunlarını tartışma, eleştirme konusu yaparak inceleme alanına çekmesindedir. Daha kiliselerin yeterince düzene kavuşamadığı bir evrede Tevrat-İncil sorunlarını gündeme getirerek eleştirmesi Hıristiyanlık açısından ilginçtir.

Ona göre tanrının nitelikleri, özellikleri bile, iki kaynağa uymamaktadır. Tevrat'ın tanrısıyla İncil'in tanrısı ayrı varlık ortamındadır.

Markion *doğruluk, yetkinlik, yaratılış, tinsel varlık, özdeksel varlık, gerçeklik* gibi sonraki yüzyıllarda Hıristiyan düşüncesinin kökensel sorunları diye yorumlanacak konulara değinmekle, gelecekte tutulması gereken yolu göstermiş sayılır. İki ayrı tanrı varlığını ileri sürmesi, birine yaratıcı, ötekine yüce demesi de içinde yaşayan kuşkunun ürünüdür. Burada ayrılık Musa ile İsa'nın bildirdiği tanrılarda görülmektedir. Bu da Markion'un konuya kuşkulu bir düşünceyle yaklaştığını sezdirmektedir.

Markion'un yansıttığı düşünsel duraksamanın nedeni önceden bağlandığı çoktanrıcı inançlarda aranmalıdır. Bu da, daha başlangıçta bile, dinde düşünerek inanma eğilimini gösteriyor. Nitekim, onun İncil'e dayanarak tanrıda bulunduğunu söylediği *iyilik, olgunluk, bağışlayıcılık* gibi erdemler, ilkçağ felsefesinde, özellikle Platon'da bulunan, tartışılan önemli sorunlardır. *Tinsel olgunluk,* tüm sorunları us ilkelerine dayanarak açıklamaya çalışan Sokrates'in benimsediği bir tutum türüdür.

Markion, sonradan "Kilise Babaları" diye nitelenen, dinci düşünürlerin öncülerindendir. Kilise Babaları, kutsal sorunların çözümünde dine dayanmanın gereğini vurgularken eleştirel tartışmayı da başlatan kimseler sayılmalıdır.

VALENTİNUS

Mısır'da doğdu, 161'de Roma'da öldü. İskenderiye'de felsefe öğrenimi gördü. Platon'un geliştirdiği "eidea" öğretisi üzerinde çalıştı, 140'da Roma'ya yerleşti.

Valentinus'tan yazılı yapıt kalmadı, düşüncelerini başka yazarların onunla ilgili alıntılarından öğreniyoruz. Onun üzerinde durduğu başlıca sorun nesnel varlıkların özüdür. Ona göre bu öz kavranılamayan, ölümsüz, bölünemeyen "Bir"dir. Bu Bir'de "Birlik"tir. Nesneler bu "Birlik"te varolabilir. Bütün niteliklerin üstünde olan bu "Birlik"e belli bir ad verilemez. Bu "Birlik" yetkindir, tanrısal tözün tinsel erkidir. Bu özelliği dolayısıyla ona "ata" ya da "uçurum" denebilir. Bu niteleme de anlama kolaylığı sağlamak içindir, onun özsel gerçeğini açıklamaya yetmez.

Valentinus'un *eon* (birlik) adını verdiği bu ilke erkektir. Bu *eon* yalnızlıktan kaçınır, derin bir özlem duyar. Bu özlem, onun özünde yoğunlaşan *eros* (sevgi) eğiliminden dolayıdır. Birlik, yalnız kalamadığından, dişi olan *sessizlik*'le birleşir. İşte *aletheia* (gerçeklik) ile *nous* (anlık) bu birleşmeden doğmuştur. Böylece, bütün varlıkların özünü kuran, *uçurum-sessizlik-gerçeklik-anlık* dört ilke ortaya çıkmıştır.

Anlık-gerçeklik yaşamla *söz*'ün (kelâm'ın) kaynağıdır. Valentinus tanımlanamaz dediği *Birlik*'ten yola çıkarak bütün nesneleri açıklamaya çalışır. Bu dört ilke birbirinden doğarak çoğalır, sekiz-on-oniki sayıları oluşur. Bunların da toplamı otuz eder. Otuz ise İsa'nın yaşıdır. İsa ise tanrısal varlıkların simgesidir.

Valentinus'un bu öğretisi *Bilicilik* öğretisine dayandığından, Hıristiyanlık'ın özüne aykırı sayılarak suçlanmıştır...

Burada üzerinde durulması gereken, başka bir sorun daha vardır. Valentinus'un savunduğu "birlik" daha sonraki çağlarda değişik yorumlardan geçirilerek, yine tektanrıcı dinlerden kaynaklanan "Gizemcilik" akımının doğmasına olanak sağlamıştır. İslam tasavvufunda büyük bir sorun niteliği taşıyan, tanrısal varlıkla doğal varlığı birleştiren "Bircilik" düşüncesiyle Valentinus'un öğretisi arasındaki özdeşlik yüzeysel olmasa gerek. Öte yandan ilkçağda gelişen, nesnel varlık alanını su-toprak-yel-ateş gibi dört ilkeye indirgeyen doğacı felsefeyle Valentinus'un uçurum-sessizlik-gerçeklik-anlık dediği dört ilkenin benzerliği etkisel bir içerik taşımaktadır. Nitekim onun sevgi (eros) dediği kavram Empedokles'in dört varlık ilkesini birleştiren gizilgücün adıdır. Bunu, başka bir nitelikte Platon'da bulmaktayız.

Valentinus, gördüğü felsefe öğrenimi nedeniyle, hıristiyan inancına, başka bir anlayışla yaklaşmıştır. Onun ileri sürdüğü düşüncelerde Hıristiyanlık'la felsefeyi uzlaştırma, ya da dini felsefeyle besleme eğilimi sezilmektedir. Din, içeriği gereği, usun denetimi altına sokulursa özünden uzaklaşır, bu nedenle dinle felsefenin özdeşliği sözkonusu edilemez. Ancak, sorunlara us gözlüğüyle bakılırsa, daha tutarlı bir sonuca varılır. Onun "Birlik" dediği de ilkçağ Yunan felsefesinin izlerini taşıyan bir kavramdır. Bu benzerlik, bize, hıristiyan inançlarının sanıldığı gibi gökten inmediğini, eski düşünce-inanç kalıntılarının üstünde yeşerdiğini göstermektedir.

MAXİMUS, TYR'Lİ

II. yüzyıl başlarında Tyr'de doğdu, Yunanistan'da öldü. 155'te, İmparator Commodius çağında Roma'ya gitmiş, söylev konusunda gösterdiği başarılarla ünlenmiştir. Anadolu, Arabistan, Suriye yörelerini dolaşan Maxımus değişik felsefe okullarının geliştirdiği öğretileri incelemiş, onlardan yeni bir kuram geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmaları *Seçmecilik* akımının başlangıcı sayılır.

Maximus özellikle tin, gövde, tanrı, iyi, yüce, erdem kavramları üzerinde durmuş, onlara kendi anlayışına göre yorumlar getimiştir. Ona göre tanrı en yüce, en üstün tindir, saltık birliktir, saltık iyiliktir. Onun kavranması sözkonusu değildir. Usun, bütün yetilerini aştığından, sınırlı alana sokulamaz, usla anlaşılamaz. Tanrı zamanla, uzayla da bağlantılı değildir. İnsan tinle gövde gibi iki ayrı tözden kurulmuştur. Tin tanrısaldır, gövdede tutsak gibidir, ölüm denen olayla gövdeden ayrılıp özgürlüğe kavuşacak, tanrısal alana yükselecektir. Tanrıdan başlayarak kat kat aşağı inen değişik varlık basamaklarının bulunduğu tartışma götürmez. Bunlar tanrının denetimi altında bulunan yardımcı güçlerdir. Bu yardımcı güçler üstün yetenekli insanlara görünür.

Maximus'un *Dissertationes* (Söylevler) adlı yapıtı 1614'te yayımlanmıştır.

Ortaçağın sonlarına doğru, doruğa varan hıristiyan düşüncesi Maximus'tan çok etkilenmiştir. Onun üzerinde durduğu sorunlar (yukarda söylenen) tüm ortaçağ boyunca gündemde kalmış, değişik yorumlarla geliştirilmiştir. Değişik felsefe kuramlarının ortak görüşünü bulmaya çalışması, öğretisini böyle bir odakta yo-

ğunlaştırması "Seçmecilik" denen çığırın tabanını oluşturmuştur. Bu tabanda yeşeren tüm düşüncelerin başlıca özelliği birbirini gündeme getirerek geliştirmesidir. Bir görüşün başka bir görüşle bağlantı içine girmesi, yeni bir birleşimin sağlanması yolunda atılan önemli bir adımdır. Görüşler arasında kurulan birlik, birinin ötekinin içinde erimesi anlamına gelmez.

Tanrının denetimi altında bulunan yardımcı güçlerin üstün yetenekli insanlara görünmesi, daha sonraları ortaya çıkan "ermişlik" düşüncesinin özüdür. Ermişler üstün yetenekli, tanrısal güçlerle donatılmış, kimselerdir.

TATİANUS

Ortaçağın öncülerinden sayılan Tatianus 120-176 yılları arasında Suriye'de yaşadı, doğduğu yerde öldü. Hangi soydan olduğu kesinlikle bilinmiyor, günümüze kalan Latince adıdır.

Tatianus, önce, eski Anadolu-Yunan felsfesiyle ilgilendi, uzun süren gezilere çıkarak Doğu illerini dolaştı, Hıristiyanlık'ı benimseyerek Roma'ya gitti. Orada karşılaştığı Ermiş Justinus'un çevresine sokuldu, onun öğrencileri arasına karıştı. Roma yönetiminin hıristiyanlara uyguladığı işlemleri yüzünden korkuya kapılarak Suriye'ye döndü, yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Tatianus, Suriye'ye döndükten sonra, bütün duyusal eğilimleri suçlayan, yasaklayan bir dernek kurdu. Bu dernek, sonradan "tarikat" denen kuruluşlara benzer nitelikteydi. Bu derneğin inancına göre evlenme, et, şarap gibi kişiye kıvanç veren bütün nesneler, eylemler yasaktır. Kişi, istencini yeterince kullanabilirse bütün duyusal eğilimlerine egemen olabilir, sakıncalı girişimlerden kendini kurtarabilir. Arınmanın, olgunlaşmanın başlıca yolu budur.

Tatianus'a göre biri iyi, öteki kötü olmak üzere iki tanrı vardır, ancak ikisi "bir"dir, niteliklerinin karşıtlığı birbirinden bağımsız oldukları anlamına gelmez. Niteliklerin ayrılığı, karşıtlığı özü etkilemez. Bir özde eylemle görünüş sözkonusu edilince iki karşıt nitelik birlikte bulunabilir. Tanrı yaratıcıdır, bu evrenle içindeki varlık türlerinin hepsi yaratılmıştır. Yaratma eyleminde tanrı buyurucu durumda olduğundan eylemin dışındadır. Tanrı olaya doğrudan doğruya karışmaz, yalnızca buyruğunun yerine

gelmesini sağlar. Bu yaratma eyleminde, tanrı kendi "söz"üne dayanarak yaratıcı, oluşturucu, kurucu, düzenleyici nitelikler taşıyan bir gücü görevlendirmiş, işte bu görevin gerçekleştirilmesi sonucu evren varolmuştur. Tatianus, bu düşüncesini kanıtlamak için, Kutsal Kitab'ın "Oluş" bölümünde geçen "tanrı ışık olsun dedi ışık oldu" sözlerini ileri sürer. Ancak burada geçen "olsun" sözcüğü bir dilektir, buyruk niteliği taşımaz. Burada dilekte bulunanla dileği yerine getiren ayrıdır. Dilekte bulunan varlık tanrıdır, dileği yerine getirmeyi bir buyruk gibi benimseyen de aracı güçtür.

Tatianus'a göre İsa'nın gövdesi bir "görünüş"tür, gerçek töz değildir. O, bu konuda, Hıristiyanlık'ın kaynağı olan eski İbrani dininden yararlanmanın gereğini ileri sürer. Ona göre Yunan bilgeleri bile bu eski dinden etkilenmiş, düşüncelerini açıklama olanağı bulmuştur. Yunan düşünürleri, sanatçıları, bilgeleri özgün bir ürün ortaya koyamamıştır, bütün bildiklerini komşu uluslardan almışlardır. Gerçekte felsefeyi saptıran, bir kavram oyunculuğuna dönüştüren Yunan düşünürleridir. Özgün düşünceler, geliştirici buluşlar Hıristiyanlıktadır, onu oluşturan inanç kaynaklarındadır. Bu kaynakları Yunan düşüncesinde, bilgelerinde değil Kutsal Kitap'ta aramak gerekir.

Yunan düşünesinin Sokrates, Platon, Aristoteles gibi bilgeleri yanılmış, felsefeyi bir kavram oyunculuğuna dönüştürmüşlerdir. Öte yandan *Stoacılık*'ın tuttuğu yolda yanlıştır, gerçekten sapmadır. Bunun başılca kanıtı bütün bilgelerin birbirlerini eleştirmeleri, yanılmakla suçlamalarıdır.

Tatianus'un düşüncelerini *Patrologia Graeca* (J. P Migne, 1857-1866, c.6) adlı yapıtta buluyoruz.

Düşünce tarihi bakımından, Tatianus'un görüşleri ilginçtir. Bir yandan inanca, bir yandan ussal verilere dayanarak, kanıtlamaya çalıştığı görüşlerin kaynağı, onun ileri sürdüğü gibi "Kutsal kitab" değil, ilkçağ felsefesidir. Yunan bilgelerini yadsırken, usa karşı çıkıyor, öte yandan savlarını usun ışığında gündeme getiriyor.

Tatianus, İsa'nın gövdesini "görünüş" olarak nitelerken "varlık"ı da "görünmeyen" özle, "görünen" "yansıma" diye ikiye ayırıyor. Bu düşüncenin kaynağı, kuşkusuz Platon'dur. Nitekim,

hıristiyan düşüncesinin oluşmasında da "varlık" ikiye ayrılmakta. "yaratıcı görünmeyen"le "yaratılmış görünen" ayrı konutlara yerleştirilmektedir. Açıklanması çok güç olan konu, bu iki ayrı varlık türü arasındaki bağlantının kaynağıdır. Hıristiyan anlayışı, bunu tanrının istencine bağlayarak çözdüğünü sanır. Bu çetinliği Tatianus'ta görmekteyiz.

NUMENİUS

II. yüzyılda Suriye'nin Apameia ilinde doğdu, yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur, yalnızca yaşadığı dönem biliniyor. Düşüncelerini Clemens'in onunla ilgili alıntılarından öğreniyoruz.

Numenius'un düşüncelerini içeren kaynaklardan anlaşıldığına göre, o özellikle Pythagoras ile Platon üzerinde durmuş, onların varlıkla, oluşla ilgili görüşlerini yorumlayarak tektanrıcı anlayışla uzlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre güzellik, erdem, yücelik, iyilik, bilgi, bilgelik bg. sorunların çözümünde Pythagoras ile Platon'un öğretilerinden yararlanma gereği vardır. Nitekim Platon'un ileri sürdüğü düşünceler, Musa'nın öncülük ettiği tektanrıcı dinin özüne uygundur, aykırı değildir.

Numenius'a göre varlık yalın bir töz olan "Bir"dir, bu yalın töz en yüce *İyi,* en yüce *Anlık*'tır. Bu *Bir*'in karşısında onun karşıtı olan, özdek bulunur, özdek kötünün kaynağıdır. Özdek sayısızdır, nesneldir. Tanrı ölümsüzdür, değişmez, durağandır, kendi kendine yetendir. Tanrı devinmediğinden dolayı yaratıcıdır, devinen bir varlığın yaratıcı olması düşünülemez. Oluş'un kaynağı tanrısal tözden gelen yaratılıştır, bu nedenle özdek ölümsüz değildir. Tin de tanrısaldır, ölümsüzdür, dirilik sağlayan tözdür.

Numenius'un düşünceleri, sonradan, Yeniplatoncluk öğretisinin doğmasına yardımcı olmuş, bu akımın gelişmesine olanak sağlamıştır. Çağında da, sonraki yüzyıllarda da etkisi büyük bir alana yayılan Numenius, özellikle tanrı anlayışı nedeniyle önemli sayılmıştır.

Bu düşünürün sergilediği tanrı anlayışının da kökleri ilkçağa,

eski Anadolu-Yunan düşüncesine değin gidiyor. Numenius'un görüşünde, çağların içinden süzülüp gelen bir anlayışın izlerini bulmamak elde değil. O da tanrının, değişik bir yorumla, "Bir" olduğunu, bu nedenle bütün varlık türlerini kapsadığını, onlarda görünüş alanına çıktığını vurguluyor. Bu görüş, ilkçağ Anadolu'sunda ortaya çıkan, tüm varlığı "Bir"e indirgeyen felsefe anlayışının dinle karışık yorumudur.

İRENAEUS

II. yüzyılda yaşamıştır, kilise babalarının öncülerinden sayılmaktadır. *Ermiş İrenaeus* diye de anılır. 120-140 arasında Smyrna (İzmir) da doğdu, 200-203 dolaylarında Lugdunum (Lyon)da öldüğü söylenir. İzmir'de, İsa'nın son arkadaşlarını tanıdığı ileri sürülen, Polycarp ile görüşmüş, onun etkisiyle hıristiyan olmuştur. Kimi kaynaklara göre 177'de öldürülen Pothinus'un yerine Galya'daki Lugdunum ilinde piskopos olarak görevlendirilmiştir.

İrenaeus'un başlıca sorunu Bilinircilik (Gnosticism) öğretisine karşı savaşmaktı. *Adversus haereses* (Tanrıtanımazlık'a Karşı) adlı yapıtında Bilinircilik yanlılarının, tanrısal gerçeğe ulaşmada hıristiyan öğretisini gelişigüzel bir basamak diye anlamalarına karşı çıktı. Ona göre saltık gerçeğe İncil'le, hıristiyan anlayışına uymakla varılabilir. İnsan usu sınırlıdır, tanrısal varlığı bir bütün olarak bilemez. Hıristiyanlık'ın amacı bilinemeyeni bilmek değil kişinin kendini kurtarmasıdır. Tanrı ile yaratan birdir. Yaratan güç tanrının bir ürünü değildir. Yaratma iyiden doğmuş, iyilik ereğiyle gerçekleşmiştir.

Irenaeus "yaratma iyiden doğmuş" derken, varoluşun odağına tanrıyı yerleştiriyor. Burada yaratma varolandan başka bir varolanın çıkışıdır, tanrı yoktan yaratmıyor, kendinde olanı, "iyi"nin varlığında bulunanı görünür duruma getiriyor. Ancak, bunu kavramak için de İncil'in özünü anlamak gerekir. Gerçek İncil'dedir, düşünen kişinin yapacağı iş, kendinden düşünce üretmek değil, İncil'i anlamaya, onun özüne inmeye çalışmaktır.

Bilinircilik akımı karşısında olumsuz bir tutumu benimseyen

Iranaeus bilmenin gerçeğin dışında kaldığı kanısındadır. Bilinircilikte insan usunun, anlayış gücünün etkinliği sözkonusudur. Bu nedenle bilmek, usun aydınlığında yürümek, sorunlara usun gözlüğüyle bakmaktır. Bu da, inanı ustan üstün tutan Kilise Babalarının işlerine yaramaz pek.

APULLEIUS LUCİUS

II. yüzyılda yaşamıştır, Numidya'lıdır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Kartaca'da öğrenim görmüş, matematik, doğa bilimleri, fizik, felsefe, tanrıbilim gibi değişik konularda uzman denecek nitelikte çalışmalar sergilemiştir. Başta Mısır olmak üzere, birçok Doğu ülkesini gezmiş, Roma'ya giderek Latince öğrenmiştir.

Apuelleius'un felsefeye yaklaşımı, çağında tartışılan, tanrıbi-[illegible]a olmuştur. Özellikle mantık konusunda önerme-[illegible] [illegible]österme yöntemini bulmuş, geliştirmiştir. Ona [illegible] özdeş değil, apayrı nitelikler taşıyan varlık-la[illegible] [illegible]evren arasında, yine tanrının buyruğu altında bulunan, birtakım gizli güçler vardır. Yel gibi çok ince bir nesneden oluşan bu yardımcı güçler yerle gökyüzü arasında bağımsızca dolaşırlar. Bu gizli güçler bütün olup bitenleri, olacakları, kişinin içini, ne düşündüğünü bilirler. Tanrı bir kimseyi görevlendirdiğinde gizli güç kişinin içine girer, ona ne yapacağını öğretir. Nitekim Sokrates'in *daimon* dediği de böyle bir gizli güçtür.

Apulleius, mantık önermelerini A-E-I-O imleriyle belirlemiş onlara belli anlamlar getirmiştir: A- tümel olumlu, E- tümel olumsuz, I- tikel olumlu, O- tikel olumsuz... Onun *Aureus Asinus* (Altın Eşek) adlı yapıtında işlediği yerici, alaycı konu sonraki dönemlerde felsefe yazılarında uygulanan bir yazın türü niteliği kazanmıştır. Apulleius, düşüncelerinin dine aykırılığı ileri sürülerek, yargılanmış, savunmalarını *Oratio promagia* (Yargılamada Söylev) adlı yapıtında sergilemiştir. *Florida* (Bitkiler) adlı yapıtında değişik konularla ilgili düşüncelerini sergilemiştir. Onun bütün yazıları *Opera omnia* (Bütün Yapıtlar) adıyla iki cilt olarak 1614'te yayımlanmıştır...

CLEMENS, TITUS FLAVIUS

150'de Atina'da doğdu, 215'te Filistin'de öldüğü söylenir. Daha çok "İskenderiyeli Clemens" olarak bilinir. Çoktanrıcılığa bağlı bir ailenin oğluydu. Önce Yunanistan, Güney İtalya, Suriye ülkelerini gezdi, felsefe, din öğrenimi gördü, özellikle de Platon'un düşünceleriyle ilgilendi. Bir süre sonra, 175'te Mısır'a giderek İskenderiye'de yerleşti. Burada, önceleri Stoacılık'ı benimseyen, sonradan Kilise Babaları'nın geliştirdikleri hıristiyan düşüncesiyle bağdaşan, bu düşüncenin yayılmasında öncülük eden Pantaneos'la tanışıp yakınlık kurdu. Pantaneos bir okulu yönetiyordu, bu okulda hıristiyanlara Yunan düşüncesi, çoktanrıcılara da hıristiyan anlayışı öğretiliyordu. Clemens burada hıristiyan inancını benimseyip papaz oldu, Pantaneos'un ölümünden sonra okulun yönetimini eline aldı. 202'de, Roma imparatoru Septimius Severus'un Hıristiyanlara karşı giriştiği ezici eylem karşısında korkuya kapılarak Suriye'ye kaçtı...

Clemens'in felsefeye yaklaşımı Platon'un düşüncelerini, Stoacılık'ın aktöre öğretisini yorumlamakla başlamıştır. Onun amacı eski Yunan düşüncesiyle Hıristiyanlık arasında bir bağlantı kurmaktı. Ona göre felsefe tanrısal nitelikler taşıyan bir başarı ürünüdür. Felsefenin ereği bütün insanları ışıklandırmak, bilgiyle donatmak, güzelliğin, bilgeliğin özünü öğretmek; felsefenin tanrısal evrene yönelik bir bilgi öğretisi olduğunu açıklamaktır.

Clemens, felsefeyle ilgili düşüncelerini, *Stromateis* (Derlemeler) adlı yapıtında sergilemiştir. Bu yapıtında felsefenin özünü açıklamaya çalışırken onu Platonculuk, Stoacılık, Aristotelesçilik gibi öğretilerden ayırmayı yeğler.

Ona göre bilgi bir içedoğuştur, içsel aydınlanmadır. Bilginin belli yükseliş aşamaları vardır. Özellikle Epikurosçuluk, bu aşa-

maların dışında kalmış, bilgiyi yüzeysel bir alana sürüklemiştir. Bu bilgi aşamalarının en yükseği bilmedir (gnosis). Bilme bütün uslamlamaların, inanın üstündedir. Bilmenin başlıca özelliği tini arındırması, tanrısal evrene yükseltmesidir. Böyle bir bilgiyi edinen kişide tutku, öfke, kıskançlık, yerme, yeğnileme gibi olumsuz, duygusal eğilimler yoktur. Böyle bir kişi derin bir içekapanışla tanrısal evreni kavrar. İşte bu bilgi aşamasına ulaşmayı sağlayan felsefedir. Felsefeyle Hıristiyanlık arasında düşünsel bağlantıyı kuran bu özelliktir.

Hıristiyanlık, felsefeyle kurduğu bağlantı sonucu, kişiyi eğitir, olgunlaştırır, tini tanrısal töze yaraşır nitelikte arındırır, gerçeğin anlaşılmasını sağlar, onun görevi de, ereği de budur. Hıristiyanlık'ın içerdiği yaratış olayının özünü oluşturan da İsa'nın kişiliğinde somutlaşan "söz"dür. Söz, bir anlamda, insanın yaratılmasını sağlayan tanrısal güçtür. Söz, tanrısal evrenden, göklerden inerek kişinin nesnel varlığında görünüş alanına çıkar, somutlaşır. Felsefenin görevlerinden biri de bu "söz"ü bilmektir. Gerçek bilgi bu "söz"dedir.

Tanrısal varlığı kesin kanıtlarla saptama olanağı yoktur. Tanrı bütün ilkelerin, tanımların üstündedir. Oysa bir nesnenin varlığını saptamak onun ilkelerini kavramakla sağlanabilir. Tanrısal töz bunların üstündedir, onun temel ilkesi tindir, tin ise yalnızca inanılabilir, kanıtlanmasına girişilmez. Gerçek bilge bunları bilendir, bilmenin özü de budur. Hıristiyanlık'ın özü de bu bilmedir (gnosis).

Clemens, *Proprepticus* (Öğütleme) adlı yapıtında çoktanrıcılığı eleştirerek tanrısal özü bölmekle suçlar. Hıristiyan inancının savunulması konusunda gerekli gördüğü kanıtlamaları sergiler. *Pedagogus* (Eğitimci) adını verdiği yapıtında da bir Hıristiyanın hangi kurallara uyması gerektiğini, davranış ilkelerine, aktöreye değgin düşüncelerini açıklar.

Clemens'in tanrısal varlığı açıklamada benimsediği yöntem Platon'un geliştirdiği kurama (idea öğretisine) yakındır. Tanrı en yüce iyidir, insanı da iyiliklerle donatarak yaratmıştır. Oysa insan, özgürlüklerini aşırılığa vardırarak özünden uzaklaşmış, kötülüklere batmıştır.

Clemens'in ileri sürdüğü düşünceleri, sonradan, Origenes geliştirmiş, Augustinus ise tanrıbilimine temel yapmıştır.

TERTULLİANUS, QUİNTUS

155 dolaylarında, o dönemde Roma egemenliği altında bulunan, Kartaca'da doğdu, 220'de orada öldü. Doğum-ölüm yılları konusunda, yazılı kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Tertullianus eski, soylu bir Kartaca ailesinin çocuğu olması nedeniyle düzenli bir öğrenim gördü. Özellikle felsefe, söylev, töre (hukuk) konularında bilgi edindi. Tarih, doğa bilimleriyle ilgilendiği de biliniyor. 190 dolaylarında hıristiyan inançlarını benimsedi 213'te yeniden çokanrıcılığa, eski dinine dönüverdi. Düşünce bakımından Hıristiyanlık'ın devamcısı, yaşama [illegible] bir yapı taşımadığını ileri sürerek, sonradan *Tertullianusçuluk* adıyla anılacak bir birlik oluşturdu. Bu yeni görüş, Kartaca'daki özel konutunda (sonraları manastıra dönüştürüldü) bir yüzyıl etkisini sürdürdü. Tertullianus'un öğretisi [illegible] yarar Hıristiyanlık'la bağdaştırmaya çalışanlar görülmüştür.

Tertullianus'a göre temel düşünce kişinin kuşkudan [illegible] kin, sağlıklı bir inanca kavuşmasıdır. Bunu sağlayan [illegible] de bütün görüş katılıklarından, sağlıktan, kan dökücülükten, girilikleri yokeden davranışlardan kaçınmak [illegible] gerekir. Dinden uzaklaşanlar yalvaçlar, [illegible] dir. Sağlıklı çelişkiden uzak [illegible] nitelikleri içeren, daha güçlü, daha duyarlı, daha inandırıcı inan gerekir. Bu inan da sağlıklı bir düşünme yeteneğinin derinliklerinden gelebilir. Bu [illegible] bir kuruma dönüşen, evrene egemen olma amacı güden Hıristiyanlıkta yoktur. Hıristiyanlık, gerçekte, kendisini gizlemeyi beceren bir sapıklıktır.

Tertullianus'un savunduğu kurama göre tin üç boyutlu, esen

yellere benzeyen, nesnel bir varlıktır, bütün gövdeye yayılmıştır, öğeleri çok ince olduğundan görülemez, yalnızca eylemleri sezilir. Tin biçimleşmiş bir tözdür, bu nedenle de özdektir. Özdek gerçek olduğundan tin de özdektir. Tinin, somut bir varlık olan, gövde üzerindeki etkisinin nedeni budur, bu özdeksel yapısıdır. Tin, ana-ata yoluyla, soydan soya, kuşaktan kuşağa (çocuklara) geçer. İşte bu özelliği nedeniyle tine "iç-insan", gövdeye de "dış-insan" denir. Gövde tini taşıyan, içeren bir kaptır. Nesnel bir olay niteliği taşıyan soyaçekim tinin bu anadan-atadan çocuğa geçişiyle sürer gider. İnsan, özü bakımından, tanrısal bir varlıktır. Onda, birtakım tanrıya özgü özelliklerin bulunması doğaldır, tanrısal yapısı gereğidir. Varolmak nesnel olmaktır, tanrı vardır, ancak o da nesnedir, somut değildir. Tanrısal varlığı oluşturan öğeler çok ince olduğundan görülemez, [illegible] varlıklardan etkilenen duyularla kavranamaz. Tanrısal özü [illegible] nel varlığın) göze görünmesini engelleyen aşırı parlaklığıdır. ge[illegible] aşan ışınmasıdır.

Tertullianus'un [illegible] dilsi [illegible] [illegible] özleri [illegible]

AMMONIUS SAKKAS

İskenderiyelidir, II. yüzyıl sonlarıyla III. yüzyıl başlarında yaşamıştır, yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığı gibi yazılı yapıt da bırakmamıştır. Ailesinin Hıristiyan olması nedeniyle din öğrenimi gördü, sonra felsefeyle ilgilendi. Hıristiyan inançları konusunda kuşkuya kapılınca dinden uzaklaştı, Platon-Aristoteles ikilisinin o çağda bilinen yazılarını okuduktan sonra İskenderiye'de kendi düşüncelerini yaymayı amaçlayan bir okul kurdu. Öğrencileri arasında Plotinos, Longinus, Origenes gibi, sonradan önemli birer düşünür olan kişiler vardı.

Ammonius Sakkas'ın düşüncelerini, bir dizge niteliği kazandırmaya çalıştığı, Yeniplatonculuk akımının temel görüşlerinden öğrenebiliyoruz. Ona göre varlık biri tin, öteki özdek olmak üzere iki ayrı öğeden kuruludur. Temel varlık öğesi tindir, özdek ise tinin görünüş alanına çıkışıdır. Bütün varlık türlerini kapsayan evren de bir "görünüş"tür.

Tin ölümsüz olduğundan bölünmezdir, yücedir, sanırsız bir bütündür. Tin; yalnızca, kendi kendisiyle vardır, kendi özünden başka bir nesneyi gerektirmez, bütün evreni kuşatmıştır. Tanrısal bir nitelik taşıyan bu evrensel tin, bütün bireysel (tekil) tinlerin kaynağıdır. Bu bireysel tinler kendi başlarına değil, evrensel tin dolayısıyla vardır. İnsan tini ölümsüz olduğundan belli bir gövdede kalmaz, başka gövdelere geçer. Bu tin göçü ilk bulunduğu gövdedeki davranışlarına uygun bir nitelikte sürer. Tin, ilk gövdede hangi olgunluk aşamasına çıkmışsa, başka gövdeye göçerken ancak o aşamada kalabilir (o aşamaya uygun bir gövdeye geçebilir).

Yaratma olayı yoktan varediş değil, tanrısal özden "fışkırma" biçimindedir. İnsan da gövde (özdek) ile tinden kurulu bir bütündür. Ancak tin ölümsüz, gövde ölümlüdür, dağılır. Bütün düşünsel eylemlerin, edimlerin kaynağı tindir (insanda). İnsanda ortaya çıkan bütün eylemler tinin görünüş alanlarına yansımalarıdır.

Ammonius Sakkas, Yeniplatonculuk'un, düşünsel alanda, kurucusu sayılır. Onun öğrencileri olan Plotinos ile, yukarda adı geçenler, bu öğretiye bir dizge niteliği kazandırmışlardır.

AMELİUS, GENTİLİANUS

Toskana'da doğdu, Suriye'nin Apameia ilinde öldü. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur, ancak III. yüzyılda yaşadığı, Plotinos'un öğrencisi olduğu, onun ölümünden sonra Yeniplatonculuk'la ilgili düşünceleri yaymaya çalıştığı biliniyor. *Amelius* (kaygusuz) takma adıyla bilinen bu bilge önce Stoacılık'ın görüşlerini benimsemiş, Roma'ya gittikten sonra ününü duyduğu Plotinos'un yöntemini yeğlemiştir. Yirmidört yıla yakın süre Plotinos'un yanında kaldı. Platon ile Aristoteles'in [illegible] dönemden bilinen yazılarını okudu. Lysimakhos ile Numenius'un görüşlerini [illegible].

[illegible] diğine göre, Amelius çağında çok ün kazan- [illegible] Yeniplatonculuk'un hızla yayılmasında etkili [illegible] çevresinde büyük bir kalabalık toplanmıştır. [illegible] yazıları arasında en önemlisi Plotinos'la Numeni- [illegible] görüşlerini karşılaştıran, iki bilge arasındaki düşünce durumunu sergileyenleridir. Bu yazılar, felsefe tarihinde karşılaştırmalı eleştirinin ilk örnekleri sayılır.

Amelius, öğrencisi olduğu Plotinos'un görüşlerini benimsemekle kalmamış, kimi felsefe sorunlarının çözümünde kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir. Düşünceleri *tin, evren, tanrı, oluş* gibi dört sorun üzerinde yoğunlaşır. Bu dört konuyu bir bütünlük içinde elealır, Plotinos'un görüşleriyle karşılaştırarak açıklamaya çalışır.

Tanrı, kişinin anlama gücünü aşan, üstün niteliklerle donanmış, yalnızca kendi kendisiyle varolan bir varlıktır, bir bütündür. Bu bütünü oluşturan öğeler de *tin, anlık, kural* gibi üç ayrı öz-

dür. Bu üç özün bir uyum içinde bulunması bir *anlatım* olan tanrısal varlığı dilegetirir. Proklos'un bildirdiğine göre, Amelius evrensel tin (evren tini) konusunda Plotinos'tan ayrı düşünür, *birlik* yerine bu üç özün oluşturduğu uyumlu bütünü koyar. İşte varlık evrenini kuşatan bu *üçlü bütün*'dür.

Bu üç öğe, yine kendi aralarında, üçer üçer birleşerek (birleşmelerde biri başat olur) üç ayrı bütün oluşturur. Bu üç ayrı bütün de *istenç, düşünce, eylem* kavramları altında toplanır. Tanrısal varlığı oluşturan bu üç öğe (öz) bütün varlık türlerinin de kaynağıdır.

Oluş'un nedeni *söz*'dür, bütün varlık türleri bu *söz*'den türemiştir. Söz'ün cansız nesnede yansıması diriliğin oluşmasını sağlar. Gövdeyi cansız durumdan diri durumuna getiren bu *söz*'dür. İnsan denen bütünün kaynağı, oluş nedeni *söz*'dür. Ancak, *söz*'ün gövdeye girmesi tanrısal kaynağından uzak düşmesi demektir. Bu ayrılık süresince *söz* tanrısal kaynağına kavuşmanın özlemi içindedir.

Ölüm, bu *söz*'ün gövdeden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa dönmesiyle gerçekleşen olaydır. *Söz*'ün tanrısal kaynağına dönmesiyle ölümsüz olması sorunu ortaya çıkar.

Tin de tanrısal bir varlıktır, *söz*'ün eyleme geçmesini sağlayan tözdür, ölümsüzdür, bütün evrenin kuşatıcısıdır. Bu eylemler tanrısal, değişmeyen bir kurala göre sürer. Kişinin tanrısal yanı bulunan bir varlık olmasını sağlayan da bu *söz*'dür. *Söz*'ün, tinin ölümsüzlüğüne karşın gövde ölümlüdür. Ancak gövdenin ölümlü olması *söz*'ü etkileyemez.

Amelius'un *söz* kavramı Plotinos'ta *tin*'in karşılığı durumundadır. Bu *söz* Kutsal Kitap'ta geçen "kelâm/logos" anlamını içermektedir. Kimi araştırıcılar, bu "söz/kelâm/logos" kavramına dayanarak, Amelius'un İncil'i, Kutsal Kitab'ı incelediği sonucunu çıkarmışlardır.

ORİGENES

185'te İskenderiye'de doğdu, 253'te Tyr'de öldü. Sonradan hıristiyan inançlarını benimseyen bir çoktanrıcının oğludur. Önce Anadolu-Yunan bilgelerini okudu, Kutsal Kitab'ı inceledi, daha sonra kendini felsefeye verdi. Özellikle Platon, Epiktetos, Plotinos, Ammonius Sakkas gibi bilgelerin görüşlerine benzer bir öğretiye yöneldi (Plotinos'u son yıllarında tanıyabildi). Bilinmeyen bir nedenle ya da ailesinin etkisiyle olsa gerek, tektanrıcı inançlarını benimseyip hıristiyan dinine bağlandı. Geçimini sağlamak için özel öğretmenlik yaptı, dilbilgisi okuttu. Öğretmenliği döneminde hıristiyan inançlarının yayılmasına, birçok öğrencisinin bu yeni dini benimsemesine çalıştı. Son yıllarında, Roma imparatorluğunun hıristiyanlar üzerindeki baskısından korkarak çalışmalarını gizli sürdürdü, yeni bir hıristiyan örgüt kurarak inançlarının yayılmasına çaba gösterdi. Nedense kendini büsbütün dine verdi, erkekliğini giderecek bir eyleme girişti, hadım oldu. Bütün yaşamı boyunca bu olayın etkisi altında kaldı, dayanılmaz acılar içinde kıvranmaktan mutluluk duydu. Bütün bunları tutkulardan arınmak, yalnız salt bir istenç varlığı olarak kalmak amacıyla yaptığı söylenir.

Origenes'in geliştirdiği öğretiye göre *gövde tinin zindanıdır.* Bu nedenle, tini bağımsızlığa kavuşturmanın yolunu bulmalı, bütün tutkulardan, duyusal eğilimlerden sıyrılmalı, sağlıklı bir istencin gelişmesine çalışmalı. Onun temel düşüncesi dinle felsefeyi uzlaştırmak, Hıristiyanlığın gündeme getirdiği sorunları felsefe yöntemiyle açıklamaktır. Bu sorunlar da İsa'nın bütün insanlığı kurtarmak için kendini adayışı (redemptio), tanrısal kayra

(gratia), gövdeleşme (incarnatio) bg.lerdir. Origenes, bu üç sorunu açıklamak amacıyla, çalışmalarını üç bölüme ayırır.

A- Kutsal kitaplarla gelen düşünceleri açıklamak için felsefeye dayalı eleştirel, karşılaştırmalı bir yöntem uygulamak. B- Dinin konuları, buyrukları, önerileri yorumlanır, karşıtlarıyla karşılaştırılır, eleştirilir, sonunda birliğe varılır. C- Dinin değişmeyen, genel geçerlik taşıyan kanıları belli bir dizgeye dönüştürülür.

Origenes'in anlayışına göre Hıristiyanlık'la gelen düşünceler Platon felsefesiyle özdeştir. Yapılacak iş bunları karşılaştırmalı biçimde sergilemek, açıklamaktır. Nitekim "baba tanrı" düşüncesinin bulucusu Platon'dur. Aristoteles felsefesinde "oğul" kavramı dilegelir, ikinci bir yüce varlık niteliğinde açıklanır, anlatılır. Bu nedenle Platon-Aristoteles felsefeleri Hıristiyanlık ilkelerini içeren bir dizge niteliğindedir.

Tanrı usla donatılmış, ölümsüz, sınırsız, engin bir varlıktır, tin gibi yaşayan, diriliğin kaynağı olan bir tözdür. Bu töz yalnızca kendi kendisiyle vardır, başka bir varlığa gereksinim duymaz. Tanrı özgürdür, istençtir, bütün oluşların-yaratılışların temel ilkesidir. Tanrı en yüce iyidir, erdemdir, yetkinliktir, olgunluktur, güzellik, bilgeliktir. Onda kötülük, eksiklik gibi olumsuz nitelikler bulunmaz.

İnsanda istenç, us, tin olmak üzere üç tanrısal öğe vardır. İnsanın temel özelliği özgür bir istencin taşıyıcısı olmasıdır. İnsanı öteki dirilerden ayıran ustur, us ise bütün edimlerin, eylemlerin, yargıların, değerlendirmelerin ilkesidir. İnsan usu, istenci dolayısıyla bütün eylemlerinin yaratıcısıdır, bu nedenle de sorumludur. İnsanın özgürlüğü tanrısal kayradan gelir, ancak onun denetimi, egemenliği altında değildir.

Origenes'e göre, başlangıçta, bütün yaratıklar eşitti, özdeşti. İşte evrenin en yüce, değişmeyen, genel geçerlik taşıyan yasası da bu özdeşliktir. Evrenin özünde kötülük yoktur, bütün kötülükler kişinin kendi özgür istencine, usuna dayanarak yaptığı eylemlerden, daha doğrusu seçmelerden kaynaklanır. Bütün yaratıklar gibi insan da biri tanrıya varan, öteki tanrıdan uzaklaşan iki yol ayrımındadır. Bu yollardan birini seçmede özgürdür, işte sorumluluk burada başlar, bu seçmeden kaynaklanır. Nitekim eşitsizlik de bu seçmeden doğmuştur. Özünde birlik olan evren-

de, görünür nitelikte çokluk vardır, bu çokluğun kaynağı bu özgür istencin yaptığı seçmeden doğan suçtur. Bütün canlılar kendiliğinden devinir, cansızlarda böyle bir yeti yoktur.

Origenes'e göre ışından parlaklığın doğuşu gibi bir "baba" niteliği taşıyan tanrıdan da "söz" çıkmış, bu söz "oğul" niteliğinde İsa'nın varlığında nesnelleşmiştir.

PLOTİNOS

205'te, Mısır'ın Lykopolis ilinde doğdu, 270'de Campania'da Minturnae'de öldü. Yaşamı konusunda yeterli, ayrıntılı bilgi yoktur. Kimi kaynakların bildirdiğine göre tine önem verip gövdeyi değersiz saydığından yaşamı konusunda bilgi bırakmamış, bırakmamaya özen göstermiştir. Özellikle ilk gençlik dönemiyle ilgili bir iz kalmamıştır. Bir süre doğduğu ilde felsefeyle ilgilenmiş, sonra İskenderiye'ye giderek bilge Ammonius Sakkas'ın öğrencisi olmuştur (233). Eski Hind-İran uygarlığına duyduğu derin ilgi nedeniyle bu ülkeleri gezmiş, gerekli bilgileri edinmek amacıyla da imparator Gorianus'un İran savaşına katılmıştır. Ancak yenilgiyle biten savaştan korkarak Roma'ya kaçmıştır. Bu olaydan sonra bütün yaşamını Roma'da geçirmiş, kısa süreli gezilere çıkmışsa da, orayı yurt edinmiştir. Plotinos, Roma'ya yerleştikten sonra kısa süre içinde düşünceleriyle, konuşmalarıyla, bilgisiyle geniş bir etki uyandırmış, birçok ünlünün çevresinde toplanmasına yolaçmıştır. Plotinos'un yazılarını öğrencisi Porphyrios *Enneades* (Dokuzluklar) adı altında toplamış, dokuz bölümü içeren altı kitap durumuna getirmiştir. Ellidört ufak bölümden oluşan bu yazılar ayrı birer sorun ile ona değgin açıklamayı içerir.

Sorunların incelenmesinde uygulanan yöntem belli bir düşünce odağı çevresinde döner, konudan konuya geçilirken kurulan bağlantıyla bütünlüğe varılır, böylece sorunlar birbirini izler. Öncekinin savı sonrakinin çözümüne yolaçar. Plotinos'un dili akıcı, söyleyişi sürükleyici, düşgücü oldukça geniştir. Onun düşüncelerinde daha önceki çağlardan süzülüp gelen felsefe öğele-

rini, inanç izlerini bulmak kolaydır. O, bu eskiçağ ürünlerini yeni bir anlayışla yorumlayarak felsefesinin tabanını kurmaya çalışır. Bu tabanda gizemli bir görüşün yarattığı bakışaçısı bulunur.

Plotinos'un felsefesi Platon'un "idea" kuramına dayanır, daha açıkçası onun değişik yöntemli bir yorumundan kaynaklanır. Ancak bu yorum, us ilkelerine dayanmakla birlikte, gizemlidir, bütün nesnel varlıkların arkasında tanrısal bir tözün bulunduğu görüşünü içerir.

Tanrı, bütün varlık türlerinin kaynağıdır, önsüz-sonsuzdur, ölümsüzdür, "Bir"dir. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesnelerin yaratıcısı, yöneticisi, devindiricisi Tanrıdır. Tanrı salt erktir (energeia), sonsuz etkin güçtür (dynamis), salt biçimdir (morphos). Tanrısal varlığın karşıtı olan özdek (hyle) ise bütün üstün yetilerden yoksundur, ancak belli bir biçimi alma gereğindedir. Özdeğin bu özelliği dolayısıyla tanrısal varlığa karşıt bir nitelik taşıdığı, ondan bağımsız olduğu düşünülemez. Tanrı "birlik"tir ancak sayılarla açıklanamaz. Tanrısal töz bütün nesneleri içerir, sonsunsuzlukla özdeştir. Tanrısal töz, özü gereği, güzel değilse de güzelliğin, biçim değilse de biçimlenmenin, yaratılmamasına karşın bütün yaratılanların, yaratmayı gerçekleştiren eylemlerin, düşünmemesine karşılık salt düşünmenin odağıdır, bütün varlık türlerinin ölçüsüdür, ereğidir (panton metron kai peras). İnsanın tanrı konusunda ileri sürebileceği nitelemeler geçerli değildir. İnsan tanrı için yalnızca düşünebilir, "tanrı düşünülenin, söylenebilenin üstündedir" diyebilir.

Yaratılış, yoktan varedici bir eylem değil, tanrısal tözden fışkırma (emanatio) niteliğindedir. Bu fışkırma ışığın kaynağından dışarı taşması gibidir. Bu nedenle yaratılış bir görünüş alanına çıkış, bir türümdür (perilampsis). Bu olay en üstten, en yüceden aşağı doğru aşama aşama iniş niteliğindedir, üç basamaklıdır. En üst basamakta düşünen yeti olan us (nous), ikincide tin (psykhe), üçüncüsünde de nesnel varlık (physis) bulunur.

Nous (us, anlık) tanrısal tözden ilk fışkırmadır, bu nedenle tanrıya en yakın olandır. Nous'da düşünme, anlama, kavrama, düzenleme, düşleme gibi yetiler vardır. Birinci aşamada bulunan bu varlıktan sonra, ondan daha altta duran, ondan daha aşağı durumda olanlar türer. Yaratma olayı, bu aşamalar dizisine göre,

tanrısal özün düşüşü, azalması anlamını içerir. Bu ilk oluş aşamasında tanrısal töz, biri anlık öteki düşünülüp kavranan evren olmak üzere, ikiye ayrılır. Düşünülüp kavranan evrene *metos kosmos* denir. Sonlu nesnelere, somut varlıklara, oranla anlık salttır, *Birlik* durumundadır. Kavranılır evrenle anlık içiçedir. Bu *Birlik*'ten ikiliğe geçisi bilme olanağı yoktur, düşünen insan için bu kapalıdır. Tanrı, özü gereği, bütün varlıklardan önce olduğundan, sonradan olanın onu bilmesi düşünülemez. Bütün varlıklardan önce olan (pro panton) bilinemez yalnızca düşünülebilir. Tanrısal özden çıkan bu ilk varlık türünde tasarımlar (idealar) bulunur. Tasarımlar da ikiye ayrılır. Birincilerde bütün varlık (on) türlerinin genel biçimleri olan özdeşlik (tautotes), ayrım (eterotes), durağanlık (statis), devinim (kynesis) yeralır. İkinci türde ise varlıkların örnekleri (eidea) bulunur.

Tin (psykhe) anlıktan sonra gelir, buna karşın onda ortaya koyma, gerçekleştirme gücü yoktur. Tin bölünemeyen bir Birlik'tir, yalınçtır, sürekli olarak kendi kendine dönüşür, kendi kendisiyle özdeştir. Tin, bütün gövdesel varlıklardan öncedir, onları biçimlendirir, etkiler, ancak bu eylemler yaratıcı bir nitelik taşımaz. Tin, biri tikel, öteki evrensel olmak üzere iki türlüdür. Tikel tinler, kaynakları olan evrensel tin (psykhe tou kosmou) gibi ölümsüzdür, bölünmezdir, duyularla sağlanan izlenimleri işleyerek, ayrıntılarına vararak bilirler. Bu bilme eylemi nesnel varlıklara yönelme niteliğindedir; tasarımlara göre gerçekleşir. Bu yönelme ise varlıkların ilk örneklerini, tasarımları olan ideaları düşünen anlığın bilişi gibi görü (theoria) olduğundan tininkinden ayrı bir özellik taşır.

Varlık türlerinin oluşumunda üçüncü, son aşama nesnel alandır, doğa denen ortamdır. Doğa somut varlıktır, en altta bulunmasına karşın tanrısal bir iz taşımaktadır. Anlıkta tasarım, tinde kavrayış, bu nesnel varlık alanında da biçimler vardır. Biçimler, nesnel varlığın daha üst aşamada bulunanlarla bağlantısını sağlar. Nesnel varlık evreninde sürekli bir değişim, devinim egemendir, olduğu gibi kalma, kendi kendisiyle özdeş olma durumu yoktur. Nesnel varlık bir biçimle özdekten kurulduğundan, özdek nesnel varlık değildir. O düzensizdir, kalıcı nitelikleri yoktur, o bir yoksunluk (steresis) olmaktan öte anlam taşımaz.

Plotinos'un estetikle ilgili düşüncelerinin kaynağını tin oluşturur. Ona göre bir nesnenin "güzel", "yetkin" olması tinsel varlık alanıyla yakınlığına bağlıdır. Bu yakınlık nesneye tinsel varlık evreninden gelen ışınla, parıltıyla sağlanır. Gerçekte bir nesne kendi özü gereği güzel ya da güzel olmayan değildir; güzel olan çirkin, çirkin olan da güzel olabilir. Nesneyi güzel kılan onun üzerindeki ışın yansımasıdır. Özdeğe giren tinsel varlık, ona biçim kazandıran tasarım (eidea), "güzellik" denen yüce ışındır. Nesne kendi tasarımının özüne uygun düştüğü, onunla birlik sağladığı oranda güzeldir. İnsanda güzel, güzellik duygusunu uyandıran başlıca neden, tinin güzeli görünce, onunla kendisi arasında bir yakınlık, bir uyum bulunduğunu düşünmesi, bu olayı yaşamasıdır. Özdeğe eğilim duyan, duyuların etkisi altında kalarak tanrısal varlıktan uzaklaşan, tiksinmeye, yadırgamaya yolaçan tin çirkin demektir. Tini güzel gösteren somut nesnelerden sıyrılarak usa, tinsel varlığa yönelmesidir, bu yönelmeyi sağlayan da erdemdir. Bu nedenle, ancak, özünü arındırarak nesnelden tinsele yönelen, bunu başaran bir tin güzel olabilir.

Plotinos aktöre sorunlarını da tinsel varlık açısından görür. Tin oluş aşamalarından ikincisidir, bu nedenle *nous* ile *hyle* arasında bulunur, evrensel bütünün özeti durumundadır. Bu özelliği yüzünden evrensel güçlerin odaklaştığı varlık alanıdır. *Nous* alanında mantığa, *hyle* alanında doğaya özgü bir gerekim egemendir. Tin için geçerli olan özgür istençtir. Bu durumda bile tin usa yönelerek anlıksal bir yaşam sürebildiği gibi nesnel varlık alanına eğilim duyup doğal bir süreç içinde de kalabilir. Bu süreç onun düşüşü, diri varlık türlerinde de nesnelleşmesi demektir. Bu olay birincisi tanrısal, yüce bir yaşam süren usa özgü, ikincisi anlıkla nesnel varlık, yerle gök arasında dolaşan iyileri-kötüleri bulunan gizli güçler, sonuncusu da gövdelerde duranlar olmak üzere üç türlü tinin varlığını göstermektedir. Birinci tür cinler mutludur, bütün eğilimlere karşı duyarsızdır, yalnızca tanrısal tözü gözlemlemekle kıvançlıdır. İkinci türden olan tinler ise cinlerdir, kendi aralarında varlıklarını sürdürürler. Üçüncü türde bulunan tinler ise insanla ilgilidir. Bunlar başlangıçta tanrısal varlık evrenindeydi, geçici, bencil, çıkarcı bir eğilim göstermeleri yüzünden gövdeye girdiler, bu olay onların düşüşüdür. Bu olayda

başlıca etken tinlerin özgür intençleridir, onları kendi dışlarında başka bir güç etkilememiştir.

İnsan biri tin, öteki gövde olmak üzere, iki tözden kurulu bir varlıktır. Bu nedenle de iyiyi-kötüyü seçebilecek bir durumdadır; usunu, özgür istencini kullanarak tanrısal evrene yönelebilir. İnsan yine özgür istenci, usu dolayısıyla geçici nesnelerden sıyrılarak kendi tinini arındırabilir. Bu olay ona yüce varlığa, ölümsüz olana kavuşma olanağı sağlar. Yaşamın gerçek ereği bu olmalıdır. Bunu başarabilmek için *sevgi, felsefe, müzik* gibi üç konu vardır. Müzik, genellikle sanat, tininde, felsefe de bütün karışıklıklardan arınmış bir varlık ortamında bulunmayı sağlar. Böylece tanrısal tözü ancak sanatçı, seven, bilge kişiler arayabilirler.

Plotinos'un geliştirdiği öğretiden, sonraları Yeniplatonculuk adı verilen felsefe çığırı doğmuştur.

LONGİNUS DİONYSİUS

Bu adı taşıyan birkaç kişi vardır, adları gibi yapıtları da birbirine karıştırılmıştır. Bunların doğdukları yerler bile tartışmalıdır. Ancak, Palmira Kraliçesi Zenobia'nın konağında kalıp ona Yunan-Latin düşüncesini öğretmeye çalıştığına göre Palmiralı olduğu kanısı ağırbasan Longinus 210-273? yılları arasında yaşamıştır. İskenderiye'de Ammonius Sakkas'ın öğrencisi, Plotinos'la Origenes'in arkadaşıdır. Roma imparatoru Aurolianus, Palmyra'yı elegeçirip kraliçe Zenobia'yı tutsak edinde, Longinus'u da başını kestirerek öldürtmüştür.

Longinus'un felsefe alanında kazandığı değer, Yeniplatonculuk'u yaymadaki başarısı, bu akıma getirdiği eleştiride görülür. Düşüncelerini akıcı, süslü, etkili, sürükleyici bir dille açıklayan Longinus felsefeye bir yazın türü niteliği kazandırmıştır. Onun üzerinde durduğu temel konu yüceliktir. Yüceliği bilgi, erdem, bilgelik gibi değerlerden kurulu bir tinsel yetkinlik olarak görür. Bu kuruluşta güzellik en belirgin değer diye görülür. Özellikle doğruluk önemli bir yer tutar.

Longinus'un ikinci önemli katkısı söylev türündedir. Ona göre güzel konuşmanın temeli uyum, ölçü, akıcılıktır. Söylevin etkisini üç öğe yaratır. Bir düşünce ne denli kolay, açık, uyumlu olursa etkisi o oranda artar. Longinus'un *Peri to akro agatho* (Yüce İyi Üstüne) yapıtında sergilenen düşünceleri sonradan benimsenmiş, özellikle Yeniplatonculuk'u tutanlarca geliştirilmiştir. Öğrencisi Porphyrios'un kimi bölümlerini aktardığı bu yapıtın özgünü bulunamamıştır. Bu arada, yine bu adı taşıyan, ancak yaşamı bilinmeyen başka bir düşünürden sözedilir. *Peri Hypseos*

(Yücelik Üstüne) adlı yapıtın da söylevle, Yeniplatonculuk'la ilgili görüşleri içermesine karşın hangi Longinus'un elinden çıktığı açıklığa kavuşmamıştır.

Longinus, ya da bu adla anılan, ancak yaşamöyküsü kesinlikle bilinmeyen bir bilgeler öbeğinin düşünceleri, özellikle Yeniplatonculuktan kaynaklanan, İslam ülkelerinde gelişen Gizemcilik (Tasavvuf) akımını derinden etkileyerek yönlendirmiştir. Özellikle bu akımın "varoluş" sorununu tanrısal görünüşe, gizlinin açığa çıkararak görünür duruma gelmesine bağlayan inanç Yeniplatonculuğun değişik bir yorumu olmaktan öteye geçemez. Bu konuda, kesin yargıya vararak son sözü söylemek kolay değildir. Tartışmanın, eleştirinin kapısı hep açık tutulmalıdır. İşte Longinus'un özelliği de budur.

PORPHYRIOS

232 yılında Tyr'de doğdu, 304'te Roma'da öldü. Önceleri Origenes, Ammonios Sakkas gibi bilgelerden, sonra Longinus'tan felsefe okudu. 262'de Roma'ya gidip dört yıl süreyle Plotinos'un yanında kaldı. Geçirdiği bir bunalım sonucu kendi kendini öldürmeye kalkınca Plotinos çabasıyla Sicilya'ya dinlenmeye gitti, 273'te Roma'ya döndü. Roma'da açılan Yeniplatoncu Okulu'n yönetimini eline aldı. Porphyrios, okulun başına geçtikten sonra, Plotinos'un yazılarını toplayarak *Ennead* adı altında dokuz bölümden oluşan bir yapıt durumuna getirdi. Amelius'un yönettiği Suriye Yeniplatoncu Okulu Gizemcilik'e eğilim gösterirken Roma Yeniplatoncu Okulu Plotinos'un görüşlerine bağlı kalmıştır.

Porphyrios, Roma'da Yeniplatoncu okulun başında bulunduğu süre içinde Sicilya, Numidya bölgelerinde geziler düzenlemiş, okulun görüşlerini yaymaya çalışmış, Hıristiyanlık'ın etkisinden uzak tutmayı başarmıştır. Porphyrios'un temel sorunu varlıktır. Plotinos'un kuramından esinlenerek varlığın tinden oluştuğunu, tinin ilk kurucu töz niteliği taşıdığını ileri sürer. Ancak bu tin evrenin atası, kurucusu olan Demiurgos'tur. Anlık olan Demiurgos yaratıcı, düzenleyici, yaşatıcı, geliştirici bir nitelik taşır. Onda doğurucu bir özellik de vardır. Demiurgos'un bu yaşatıcı, geliştirici, doğurucu üç özelliğine karşın özünde Birlik egemendir. Demiurgos bütün oluşun, değişmenin etkenidir. Doğada iyilikleri, kötülükleri doğuran, insanlarla tanrılar arasındaki ilişkiyi sağlayan gizli, tanrısal güçler vardır. Tin evrensel bir varlıktır, bütün evreni devindiren, ona dirilik kazandıran, onu yöne-

ten bir tözdür. Bütün tikel tinler (bireysel tinler) bu evrensel tinle birleşir, buna karşın bireysel tinde kendine özgü bir yaşam gücü vardır. Bu güç, bireysel tine evrensel tinin karışmadığı birtakım olanaklar sağlar, bu olanaklar da bireysel eylemleri yaratır. Bireysel tinin evrensel tinden doğuşu bir düşüş (iniş) niteliğindedir. Bireysel tinler değişik varlıklara girerler, böylece göçüş gerçekleşir. Ancak bireysel tin göçüşü insandan başka bir yaratığa geçiş değildir. Bu bireysel tinlerin tanrısal-evrensel tine kavuşması birtakım kutsal işlemlerin yapılmasına bağlıdır. Gövdenin oluş nedeni olan tin, belli bir yerde değil, gövdenin bütününe dağılmıştır.

Tin bilme eyleminin nedenidir, bu işi anlıkla başarır. Bilgi anlıkla sağlanır, usla gerçekleştirilir. Anlıkla us tine bağlıdır. Tin kendini de, başka nesneleri de bilebilir. Kendini bilmesi içedönüşle, başka nesneleri bilmesi algı yoluyladır. Anlığın us, düşgücü gibi bir yetisi olan duyum algıyı sağlar. Yalnızca gövdesel izlenimleri alan duyum anlıkta us-düşgücü çalışmasıyla kavrama dönüştürülür. İzlenimlerin işlenmesiyle sağlanan bilgiler bellekte saklanır. İzlenim, etkisi oranında, bellekte yereder. Bellekte, bilgi, kavramlar biçiminde bulunur. Bellek iki türlüdür, biri saklamaya, öteki istenç yardımıyla çağırışıma yarar. İstenç bir ilgi niteliğindedir, onsuz bir izlenim alınıp işlenemez. Tin, en yalın bir izlenimin alınmasında bile, etkindir. Bütün izlenimleri duyumlardan alan düşgücünün kendiliğinden bir nesne yaratması sözkonusu değildir. Tinsel yetilerin en üstünü olan us salt gerçekleri kavrar, onları güncel gerçeklere uygulayarak usavurma işlemini sağlar. Us olmadan anımsama, bellek, sezme, duyarlık sözkonusu değildir. Salt gerçeklerin sezilmesi niteliğinde bulunan us kendi kendini odaklaştırır, sonra duyularla gelen verileri işleyerek olaylara uygular. Bu olay, usun bütün tinsel yetileri egemenliği altına almasıyla kendi ortamı dışına taşmasıdır. Bu nedenle usun biri içsel, biri dışsal olmak üzere iki yetisi vardır. Porphyrios, birtakım tanrısal olayların kavranmasında dalıncın, derin bir kendinden geçişin önemine inanır. Bu tanrısal olaylar en üstün, en yetkin bilgi niteliğindedir. Kişi bu bilgiyi edinirken kendini aşar, çok derin bir uykuya dalmış gibi olur. Bu durumda kişilik ortadan kalkmış sayılmaz.

Aktöre sorunlarının açıklanışında da us ilkelerine dayalı bir yöntem uygulayan Porphyrios'a göre insan iyi ile kötü gibi iki karşıt durumla yüzyüzedir. Yaşamın usa göre düzenlenmesi gereklidir. Kişinin iyiye yönelmesinde tanrısal bir gücün etkisi görülür. Kişi eyleme geçerken kendini oluruna bırakmamalı, usun denetimi altında davranmalı. Ustan ayrılmak kötüye yönelmenin nedenidir. Bilge kişi bütün eylemlerinde usu kılavuz edinendir.

Mantık konusunda, Aristoteles'in ilkelerine bağlanan Porphyrios için önemli olan doğru düşünmek, yanlıştan kaçınmaktır. Onun *eisagoge* adlı ufak yapıtında Aristoteles mantığının temel ilkeleri üzerinde durulur, onlara uyma gereği vurgulanır.

Porphyrios'un *Eisagoge* (İsagoci), *Vita Plotini* (Plotinos'un Yaşamı), *Vita Pythagorae* (Pythagoras'ın Yaşamı) gibi yapıtları vardır.

LUKİANOS, ANTAKYALI

Antakya'da 235-312 yılları arasında yaşamıştır, yaşamı konusunda çok az bilgi vardır. Öğrencileri içinde Arius gibi ünlü kişiler nedeniyle adı çok anılır. Bir aralık sapkınlıkla nitelenen Samosata'lı Paulos'un etkisi altında kaldı. Daha çok söylevle, Aristoteles felsefesiyle ilgilendi. Kutsal kitapların yorumlanmasında önemli adımlar attı, sonradan ermiş (aziz) olarak nitelendi.

Lukianos, felsefede, Origenes geleneğine bağlanmış, Antakya'da bu geleneği sürdüren bir okul açmıştı. Bu okul da sapkın sayılarak İznik konseyince kapatılmıştır. Lukianos "Kilise Babaları" arasında sayıldığından felsefeyle dini uzlaştırma yanlısı olarak bilinir. Kutsal kitapları yorumlarken Aristoteles mantığından yararlanır. Lukianos'un adının anılmasında başlıca neden öğrencisi Arius'tur. Arius'un kurduğu din öğretisi sapkınlık sayılarak yasaklanınca Lukianos'un adı da yergilerle anılır oldu. Daha sonra "ermiş" diye nitelendi. Ona göre dinin felsefeden, özellikle Aristoteles'in görüşlerinden yararlanması gerekir, ancak öz olan dindir (Hıristiyanlık) felsefe onun yardımcısı durumundadır.

Lukianos'un üzerinde durduğu, konuşmalarında yazmaya çalıştığı dinle felsefeyi uzlaştırma, felsefeyi dinin gündeme getirdiği sorunların açıklanması bir basamak olarak kullanma girişimi kilisenin denetim altında tuttuğu tüm akımlarda geçerli olmuştur. Felsefe dinin buyruğunda olmalı, özellikle Aristoteles mantığı bir kılavuz öğreti sayılmalıdır. İşte bu görüşün öncülerinden olan Lukianos'un suçlanmasında başlıca neden budur. Felsefe us ilkelerine, din tartışılmaz inançlara dayandığından ikisinin uzlaştırıl-

ması olanaksız görülmüştür. Bu görüş bütün ortaçağ boyunca sürüp gidecektir, daha sonra felsefeye "ancilla theologiae" denecektir bu da "tanrıbilimin uşağı" anlamındadır.

Felsefenin, dinin yanında, ikinci dizide sayılmasına karşın, yine dine etkisi büyük olmuştur. Özellikle sorunların tartışılmasında, kesin kanıt arama eğilimi, dinciyi Aristoteles mantığının önüne getirmiştir. Bu konuda Lukianos'un etkisi önemlidir.

LACTANİUS

250 dolaylarında, Kuzey Afrika'da Numidya'da doğdu, 325'te Tréves'de öldü. Çoktanrıcılık'a karşı Hıristiyanlık'ı savunmakla ünlü Latin yazarlarından Arnobius'tan söylev, felsefe öğrenimi gördü. Çağında ünlü bir söylevci olarak bilinir. 290'da Roma İmparatoru Diocletianus'un isteği üzerine Nicomedia'ya (İzmit'e) gitti. Onun, bu çağrıdan sonra Hıristiyanlık inançlarını benimsediği söylenir. Bundan sonra, hıristiyanlara yapılan ağır baskı üzerine, değişik yerlerde kaldı.

Lactanius, yaşadığı dönemde, Hıristiyanlık'ın güçlü bir savunucusu oluverdi. *Instutiones Divinae* (Tanrısal Kurumlar) adlı yapıtında din, bilgelik, tin, tanrı, evren, yaratılış sorunlarını işledi. Dinle felsefenin özdeş bir öğreti olduğunu ileri sürdü, ikisini uzlaştırmaya çalıştı.

Lactanius'a göre tanrı kendi kendini yaratmıştır, insan biçimindedir, başlıca niteliği de tanrısal öfkedir. Kesin bir bilgi tanrıya özgüdür, tanrı salt bilimdir. Mutluluk, hıristiyan inançlarının içerdiği bir erdemdir, onların dışında aranmamalı. Bilmek, tanrısal varlığı anlamakla başlayan bir olaydır. Kişi tinle gövde gibi iki ayrı öğeden kurulmuştur. Tin ölümsüzdür, gövde ölümlüdür.

Lactanius'un yazıları derlenip 1680'de yayımlanmıştır. Bu yazılarda değişik din sorunları felsefenin ışığında, ancak karşıt gibi görünen bir tutumla ele alınmıştır. Onun dinle felsefeyi uzlaştırma çabaları, tüm Kilise Babaları'nda görülen, felsefeyi dini beslemekle görevli bir kaynak diye anlayanların hepsinde bulunur. Lactanius, daha önce tanıştığı Aristoteles felsefesinin etkisinde kalarak Hıristiyan inancına sağlıklı ilkelere dayalı bir

yön vermek isterken başlangıçta tanrıyı bilmenin gereğini savunur, "bilme" eylemini "tanrıyı anlama" sorununa dönüştürür, böylece bilgiyi tanrısal varlığı öğrenme diye yorumlar. Bu yorumlamada da Aristoteles'in mantığa dayalı düşüncelerinden yararlanır.

Lactanıus'un yazıları ilgiyle incelendiğinde, özellikle varlık konusunda Platon'un etkisi altında kaldığı kolaylıkla anlaşılır. Gövdeyle tinin iki ayrı öz olduğunu savunması, kesin bilginin ancak tanrıda bulunduğunu söylemesi yeni değildir. Bu tin-gövde ayrılığı, hıristiyan düşüncesini bütün tarihi boyunca uğraştıracaktır.

IAMBLİKHOS

250 dolaylarında, Suriye'nin Khalkis ilinde doğdu, 330'da orada öldü. İlk felsefe öğrenimini Anatolios'tan görerek Yeniplatonluk'la ilişki kurdu, Plotinos'un öğrencisi Porphyrios'la tanıştı. Porphyrios'un ölümü üzerine 305'te İskenderiye'deki Yeniplatoncu okulun yöneticiliğini üstlendi. Bizans İmparatoru 1. Konstantinos'un çağında yaşayan bilgenin öğrencileri arasında, 361'de imparator olan İulianos Apostata da vardır. Önce Hıristiyan olan bu imparator, öğretmeni İamblikhos'un etkisiyle, çoktanrıcılığa dönüp kiliseye karşı savaştı.

İmparator 1. Justinianos 529'da çoktanrıcılığı yasaklayarak Yeniplatoncu Okulu kapatmıştı. İamblikhos'tan kalan yapıtların büyük bir bölümünün bu dönemde yakıldığı sanılmaktadır. Bu nedenle günümüze ancak dört yapıtı kalabilmiştir. Onun kimi düşünceleri de, Yeniplatoncu Proklos'un yazılarındaki yorumlardan anlaşılmaktadır. Proklos V. yüzyılda İstanbul'da yaşayan bir düşünürdür. İamblikhos'a değgin bilgi veren kaynaklar onun olağanüstü yetileri bulunduğunu, şaşılacak başarılar gösterdiğini, bu nedenle "bilici" diye nitelendiğini söyler.

İamblikhos'un Yeniplatonculuk'u Plotinos ile Porphyrios'un düşüncelerinden apayrı bir içerik taşır. O, Yeniplatonculuk'u Pythagorasçılık'la da birleştirir. Bu nedenle onun felsefesi çoktanrıcı bir içerik taşır. İamblikhos, bütün çoktanrıcı dinleri, Yeniplatonculuk öğretisi içinde dizgeleştirmeyi amaçlar. O, Plotinos'un üçlemesini temel olarak almakla birlikte onu birtakım altbölümlere ayırır. Ona göre varlık evreninde en üst aşamada "Yüce Bir" bulunur. Yüce Bir birliğin de, türlülüğün de temel il-

kesidir. Bütün varlıkların nedenidir. Yüce Bir devinemez, tanımlanamaz, bölünemez; kavranabilir nitelikteki üçlüyü kapsar. İkinci aşamada kavranabilen üçlünün ilkesi vardır. Ussal olan bu ilkenin salt düşünceyle kavranma olanağı yoktur. En çok üreten varlık katı budur. Üçüncü aşama düzenleyicidir (Demiurgos), kavranabilen evrenle saltık anlığı kapsar. Onun erdemleri, saltık anlıkta, önceden vardır. Son aşama görünür evrenle bağlantılıdır.

İamblikhos'a göre, tanrısal alan anlamına gelen bu son üç aşama, ayrı ayrı üçlükler oluşturarak "Yüce Bir"in özünde yuvarlak bir çevre oluşturur. Birbirini izleyen bu aşamaların altında başka aşamalar da vardır. İamblikhos bu aşamaları Pythagorasçılık'ın sayı kuramına göre Birlik'ten Onluk'a değin sıralar. Tanrılarda düşünsel tanrılar (noeroi), üstevren tanrıları (hyperkosmoi), evrendeki tanrılar (egkosmoi) diye üçe ayrılır. İnsanlar, yalnızca, bu son evrende bulunan tanrılarla ilişkiye girebilirler. "Yüce Bir"e varmak, onu bir bütünlük içinde kavramak olanaksızdır. Evrenin yapısı çok aşamalıdır. Onda üstün nitelikte melekler, cinler, yiğitler bulunur. Bu durum kişiyle "Yüce Bir" arasındaki uzaklığın sonucudur. Evren, değişik kesimlerden kurulu bir devlet gibidir. Tanrısal katların birer tanrısı vardır (söylencebilim bakımından).

Yazgı tanrısal yetkinlikten kaynaklanır. Ancak tanrılar, yazgının katı yasalarını yumuşatarak, kişiyi daha bağımsız kılabilirler. İnsan tininin özgürlüğü tanrısal kayrağa dayanmakla oranlıdır. Yazgı karşısında, kişisel elindeliğin bir yeri vardır. Kötülüğün kaynağı tanrılar değil kötü cinlerdir. Evren, alt aşamalara inildikte kötülüklerin arttığı bir alan olur. Bilgisiz, tanrısal yardımdan yoksun kişi bu kötü cinlere yenik düşer. Tanrı, kişiye kendisini ne yolla kendine çekeceğini bildirmemiştir. Ancak geçici nesnelere eğilim duymamak, tutkulara egemen olmak, aktöre açısından da, din bakımından da önemlidir.

İamblikhos'a göre tin anlıktan ayrıdır, onunla özdeşliği sözkonusu edilemez. Nitekim tinler de etkinliklerine, niteliklerine göre değişik öbeklere ayrılır. Tümel tinler yetkin, tanrısal tinler ise katkısızdır, özdeksizdir. İnsan tini gövdeyle birlikte doğmaz. Göklere, yıldızlara dağılmış tinler vardır, bunlar birbirine eşittir. Bu tinler, dünyaya özgü bir gövdeye indiklerinde, bu göksel eşit-

lik ortadan kalkar. Ölüm tinle gövdenin ayrılması sonucu ortaya çıkan gerçek bir olaydır.

İamblikhos'un anlık-tin ayrımı, sonraları bağımsız bir bilim niteliği kazanan, tinbilim yolunda atılmış ilk adım sayılır.

İamblikhos'un şu yapıtları vardır: *De vita pythagorica liber* (Pythagorasçı Yaşam Üstüne Kitap), *De mysteriis liber* (Söylenceler Üstüne Kitap), *Protropicus in philosophiam* (Felsefe Kılavuzu). Bunlar, sonradan Latinceye çevrilen yapıtlarının adlarıdır.

ARİUS

280'de İskenderiye'de doğdu, 336'da İstanbul (Bizans) da öldü. Yaşamının ilk dönemi konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Kilise Babaları Felsefesi denen akımın öncülerinden Diogenes'in yapıtlarını inceledi, gene bir Kilise Babası sayılan, Antakya'lı Lukianus'un öğrencisi oldu. Bir süre sonra kilisenin din görüşlerini eleştiren, hıristiyan anlayışına karşı çıkan, kiliseden ayrılan Meltios'la birleşti. Sonra kilise ile barışır gibi olunca papazlıkla görevlendirildi. Böyle bir görevde bulunmasına karşın, kiliselerde halkı aydınlatma amacıyla verdiği söylevlerde, hıristiyan inancının tanrı olarak benimsediği "söz"ün tanrı olamayacağını, tanrısal bir güç bile sayılamayacağını ileri sürdü.

Kendisine yapılan bütün uyarılara karşı çıkınca kilisedeki görevinden alındı. Mısır'dan çıkıp önce Filistin'e, sonra Bithyinia'ya gitti. Oralarda da düşüncelerini yaymaya çalıştı. Biri Kayserili, öteki İzmitli olan iki Eusebios ile yakınlık kurdu, düşüncelerini onlara benimsetince daha güçlü, daha etkili bir tartışma ortamı yaratıldı. Tartışmanın kısa süre içinde geniş bir alana yayılması, kiliseyi bunalıma sürükler nitelikte etkili olması üzerine, İmparator Constantinus olaya karışma gereği duydu. Tartışmaların kesilmesi, dargınlıkların giderilmesi, kilise büyükleriyle yeniden barışılması uyarıları sonuç vermeyince hıristiyan dininin temel ilkelerine, özüne aykırı sayılan bu görüşü nedeniyle 325'te İznik Konsili'nce kiliseden, hıristiyan toplumundan kovuldu (afaroz edildi). Düşüncelerini topladığı *Thallia* adlı yapıtı yasaklandı.

İznik Konsili bu yasaklamayla da yetinmeyerek, *Ariusçuluk*'a

karşı hıristiyan inançlarını savunan bir kitap düzenletip kiliselere dağıttı. Bu kitabın içeriğine göre; "İsa, tanrı'nın tek oğludur, bütün çağlardan önce "Baba" olan tanrı'dan doğmuştur. İsa tanrı'nın tanrı'sı ışığın ışığıdır, gerçek tanrının kendisidir. Doğmuştur ancak yaratılmamıştır, tanrı ile bir tözdendir, özdeştir, bütün işleri yapan, yaptıran O'dur."

Gerek İznik Konsili'nin yasağı, gerekse tanrıyla, İsa'yla ilgili açıklamalar barışı sağlayamadı, tartışmanın hızla gelişmesini, yayılmasını önleyemedi. Ariusçuluk'un en güçlü savunucularından biri olan İzmitli Eusebios piskoposlukla görevlendirildi (328). Eusebios, bu görevden yararlanarak, yeni bir yöntem uyguladı. İznik Konsili'nin ileri sürdüğü düşünceleri, Latince-Grekçe arasındaki söz oyunlarından yararlanarak, anlamsızlaştırdı, çok değişik yorumlara elverişli bir duruma getirdi. Bunları yeniden yazdırıp bütün kilise yetkililerine onaylatma buyruğu vermesini dileyerek imparatora gönderdi. Eusebios'un amacı konsilin görüşüne karşı çıkılarak kilise yetkililerinin suçlu duruma düşürülmesiydi. Onun bu girişimi üzerine, başlangıçta bir din, bir kilise sorunu olan olay, sonradan siyasal nitelik kazandı. İmparator ağırlığını koyarak kilisenin direnişini kırmaya yöneldi. İmparatorun bu tutumu üzerine kilisede ayrılıklar belirdi, büyük sürgünler başladı. Özellikle Ortodokslar'a karşı baskı girişimleri genişledi. Biri Rimini'de öteki Selevkeia'da iki konsil düzenlendi (359). İznik Konsili'nin sonuçsuz kaldığını ileri süren bu iki yeni konsil Ariusçular'ın ikiye bölünmesine, böylece tartışmaların daha hızla, daha geniş bir alana yayılmasına olanak sağladı.

Eunomiusçular: Oğul ile Baba arasında, öz bakımından, ortak bir yan yoktur.

Homoiusçular: Oğul ile Baba arasında benzerlik vardır. Oğul Baba'nın bir benzeridir.

Homeousiusçular: Oğul, Babanın tözüne benzer bir tözden oluşmuştur.

Arius, hıristiyan inançlarının us ilkelerine dayalı bir içerik kazanması görüşünü savunurken tarihten kaynaklanan birtakım bilim verilerinden yararlanıyordu. Ona göre inanç insan usunun yarattığı bir varlık değil, geleneklerle göreneklerle sağlanan bir

yönelme biçimidir. Bunun da yaşanan gerçeklerle bağlantılı olması gerekir. Din, insan yaşamından ayrı tutulamaz. Onun yaşama düzen veren ilkeleri içerdiğini ileri sürdüğüne göre usa uygunluğu sözkonusudur. Oysa inanç verilerinin çoğu usla bağdaşmadığı gibi usu yerici, yıkıcı bir içerik taşımaktadır. İnançlarla us ilkelerinin uyuşmazlığını gösteren önemli konular vardır:

Hıristiyan inançlarına göre İsa tanrısal bir varlıktır, tanrı'nın oğludur, tanrı gibi ölümsüzür. Oysa gerçek böyle değildir, İsa da bir insandır. İsa'nın başlıca özelliği tanrı'dan buyruklar aldığını ileri sürerek tanrı adına konuşmasıdır. Onun tanrı'dan buyruklar aldığı doğrudur, ancak tanrısal bir öz taşıdığı kanısı yanlıştır. İsa tanrı'nın oğlu değildir, tanrı'nın oğlu olamaz. Tanrının oğlu olması, tanrı'nın tanrısallığına aykırıdır.

Kelâm'ın tanrı olduğu, önsüz-sonsuz bir nitelik taşıdığı inancı da doğru değildir. "Kutsal Tin" için ileri sürülen, onu tanrı ile, İsa ile birleştiren, özleştiren düşünceler de gerçek değildir. Gerçek bir insan olan İsa'nın "Kutsal Tin"le, "söz"le, tanrı özü ile özdeştiği sözkonusu değildir.

İnsanı yöneten; ona öteki varlıklar arasında özel bir yer kazandıran, us ile bağdaşmayan inançlara, düşüncelere kapılmanın gereği yoktur. İnan (iman) bunlara kapıldığı, usa karşı çıktığı sürece geçersizdir, tutarsızdır. İnanç duygu varlıklarından beslenir, bu nedenle us ilkeleriyle bağdaşmaz, çelişir. Hıristiyan insanı bir duygu varlığı olduğundan usa aykırı gelen düşünceleri kavrayamaz. Kilise; inancı ustan üstün tuttuğu sürece, tanrısal gerçeklere aykırı davranmaktan kendini kurtaramaz, kendi çatısı altında toplananları da tanrısal gerceğe ulaştıramaz. Bu yüzden, kilise, doğru yolda değildir. Kilisenin ileri sürdüğü inançların kökeni duygusal yorumlardır, tanrı'nın buyurduğu ilkelerle bağdaşmaz. Tanrı önsüz-sonsuz bir us varlığı olduğundan, onun bütün buyruklarını da usla bağlantılı görme gereği vardır. Kilise tanrı'yı birtakım bölümlere ayırarak bütünlüğünden uzaklaştırmakta, onun yüce birliğini bozmaktadır. Tanrı birdir, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, doğmamıştır, kimseyi de doğurmamıştır. Bu nedenle onun bir olan varlığı dışında, onunla ilgili, özdeş varlıklar düşünmek Hıristiyan dininin özüne aykırıdır.

Tanrı sınırsızdır, yaratıcıdır, yoktan varedicidir. Onun yaratı-

cılığı, sınırsızlığı insan usunun kavrayış gücünü aşsa bile us dışı sayılamaz, tanrı "engin us"tur. "Kutsal tin" tanrısal tindir, tanrı varlığı karşısında ikinci bir varlık niteliği taşımaz. Tanrının varlığında yoğunlaşan yüce özellikler usun sınırları dışında kalsa bile usa konu olabilir, us sağlıklı bir biçimde çalıştığı sürece tanrı'yı da, niteliklerini de düşünebilir. Kilise, ileri sürdüğü us ilkelerine aykırı görüşlerle, tanrı varlığını usla bağlantısız bir duruma getiriyor.

Tanrı için, kilisenin benimsediği "Baba-Oğul-Tin" ya da "Baba-Tin-Oğul" biçiminde ileri sürülen üçleme tanrısal varlıkla bağdaşmaz, bu görüş tanrı'nın "Tek varlık" olduğu inancına aykırıdır.

Arius'un ileri sürdüğü düşüncelerin hıristiyan inançları ile bağdaşma olanağı yoktu. Baba-Tin-Oğul ya da Baba-Oğul-Tin üçlemesine bağlanan, bu üçlemeyi somutlaştıran inanç, görüşlerini us ilkelerine dayandıran, inancı usun denetimi altına veren Arius için doğaya da insan düşüncesine de aykırı geliyordu. Kiliselerin Doğu-Batı diye ikiye ayrılması bile Arius'un ortaya attığı düşüncelerin yayılmasını, birtakım yeni inanç kurumlarının doğmasını önleyemedi. Başta Mısır olmak üzere, Vandallar, Vizigotlar, Ostrogatlar, Lombardlar gibi Hıristiyanlığa iyice ısınamamış topluluklar arasında Ariusçuluk yayıldı. Venedik'te, Avrupa'nın değişik ülkelerinde, birçok Ariusçu kuruluş ortaya çıktı, bunlara "Oniter" adı verildi.

Arius'un kilise çevrelerinde olduğu gibi hıristiyan felsefesi üzerinde de uzun süren bir etkisi görüldü. Özellikle tanrıbilim sorunlarının çözülmesinde inançlara değil de us ilkelerine dayanma gereğini savunan, tanrı'nın tek varlık olduğuna inanan, üçlemeyi gerçek saymayan akımların çoğu Arius'un görüşlerinden etkilenmiştir.

Arius'un düşüncelerini felsefenin eleştiri konusu yapan, onlara karşı kilisenin görüşlerini savunan, ilk bilge Augustinus olmuştur. Özellikle "üçleme" konusunda ileri sürdüğü düşüncelerin yalnız hıristiyan inançlarına değil, bu inançlardan kaynaklanan, us ilkelerine dayanan felsefeye bile aykırı düştüğünü söyleyen Augustinus'un etkisi büyük olmadı, Arius'un daha çok ilgi çekmesini sağladı.

Arius'un düşünceleri, hıristiyan evreni dışında da etkisini gösterdi. İslam ülkelerinde ortaya çıkan, tanrı ile insan arasında bir özdeşliğin bulunduğu görüşünü savunan inanç kurumlarına karşı olanlar, Arius'un düşüncelerinden esinlenerek tanrı ile insan arasında bir benzerliğin bulunamayacağı savını benimsediler. İslam dininin yayılış yıllarında Anadolu-Suriye-İran yörelerinde Ariusçluk'tan kaynaklanan inanç varlıkları, biçim değiştirerek, bu yeni dine sızdı. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, İlkçağdan kalma çoktanrıcı inançlarla karışıp kaynaşan islam öncesi kurumlar Ariusçuluk'tan etkilenerek varlıklarını sürdürdüler. Özellikle hıristiyan mezheplerinin yaygın olduğu yörelerde, Suriye, Irak ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Ariusçuluk'un, boyasını değiştirerek, yaşadığı biliniyor.

Hıristiyanlık, biçimlenme çağında, birtakım "tartışılmaz" inanç ilkelerine dayanıyordu, düşünen insana usun değil inanın egemen olması isteniyor, us inanın buyruğu altına sokuluyordu. Bu görüşe karşı çıkan Arius inan yerine usun egemenliğini savundu, inanın usun denetimi altına girmesi gereğini ileri sürdü.

Yaratıklar arasında "us varlığı" olan yalnız insandır, insan ancak bu niteliği dolayısıyla "insan"dır. Bu nedenle usa aykırı düşen bir görüşü benimsemesi çelişkidir. Us, inanın gerektirdiği bütün eylemlerde, işlemlerde tek yol gösterici, tek ölçü, tek ışık olmalıdır. İnanın tanrısal bir nitelik taşıdığı inancı usa aykırılığını ortadan kaldırmaz.

Bir us varlığı olan insanın yapısı doğa yasalarına aykırı bir özellik taşıyamaz. Bu nedenle, onun, üç ayrı nitelik taşıdığını ileri sürmek, insanı yalnız doğal gerçeğinden değil, usa uyması gereken inanından da soyutlamaktır. İnan bir tanrı vergisi olabilir, ancak us da bir tanrı vergisidir. Bu durumda iki tanrı vergisi arasında bir uyuşmazlığın, çelişkinin bulunmaması gerekir. En yüce usla donatılmış olan tanrı'nın us ilkeleriyle bağdaşmayan bir eylemde bulunması sözkonusu olamaz. İnanı ustan üstün tutarak, bağlanılması gereken tek tanrısal ilke saymak, tanrısal bir öz taşıdığı bilinen usa aykırıdır.

Tanrı'nın "baba-oğul-tin" üçlemesi, "ekmek-şarap-İsanın eti, kanı" özdeşliği gibi usa, doğaya aykırı inançların geçerliliği düşünülemez. Usla bağdaşmayan bir inanç varlığının dinde bulun-

ması doğru değildir. Bu inanç ürünleri hıristiyan dinine sonradan girmiştir.

Arius'un ortaya attığı, inanç konularında usun egemenliğini gerekli gören düşünce IV. yüzyıl başlarından beri hıristiyan evreninde tartışma konusu olmuş, yeni düşünce akımlarının doğmasına yolaçmıştır. Augustinus, usun değil inanın egemenliğini savunarak Arius görüşünü eleştirmiş, daha sonraki dönemlerde, özellikle Aristotelesçilik'in yaygınlaştığı çağda usun inandan üstünlüğü bir tanrıbilim sorunu olarak işlenmiştir. İslam ortaçağında, özellikle İbn Rüşd'ün yorumlarıyla yeni bir içerik kazanan Aristotelesçilik, din konularında inanın usa üstünlüğü görüşüne karşı çıkmış, usun gücünü onaylamıştır. Rönesans başlarında, köktenci bir Ariusçuluk olmamakla birlikte, dinde yapılması düşünülen düzenlemeler (reformlar) usun etkinliğine dayanmıştır. Cusanus, Luther, Bruno, Descartes, Leibniz, Malebranche gibi düşünmede usu tek güvenilir kılavuz olarak gören aydınlar, sınırlı bir anlamda, Arius'un ışığından yararlanmışlardır.

NEMESİUS

IV. yüzyılda yaşadı, Suriye'nin Emesa (Humus) ilinde doğdu, orada öldü. Yaşamöyküsü pek bilinmiyor. Uzun süre bir papaz olarak kalmış, bir yandan da tanrıbilim, felsefe konularıyla ilgilenmiştir. Düşüncelerini içeren yapıtı *De natura hominis* (İnsanın Doğası Üstüne) adıyla Latinteceye çevrilmiştir.

Nemesius genelde bilgi, insan, tin, evren, tanrı sorunlarıyla ilgilenmiş, onlara değgin açıklamalar ileri sürmüştür. Ona göre insan iki ayrı öğeden kurulmuştur. Bunlardan biri us (tin), öteki gövdedir. Gövdeyi oluşturan öğeler yel, su, toprak, od olmak üzere dörttür. Ölümsüz olan tin ise tanrısal bir tözdür. Tin gövdeye dirilik kazandırır, devinme yeteneği verir, onu etkiler. İnsan tiniyle tanrısal, gövdesiyle de doğal evrene bağlıdır. İnsan, bu iki evren arasında, bir köprü durumundadır, küçük evrendir. Gövdede kurucu öğelere karşılık kuru, yaş, soğuk, sıcak gibi dört nitelik vardır. Sıcaklık odtan, kuruluk yelden, soğukluk topraktan, yaşlık sudan kaynaklanır.

İnsan, tinsel bakımdan, bir yazgı varlığıdır. Bu yazgıyı belirleyen nedenin iki ayrı öğeden kurulması, iki evren arasında bir gerçek gibi kalması ilginçtir. Kişi erdemli, iyiliksever, doğru, olgunca, yetkince davranırsa tinsel evrene yönelir, bunların karşıtını yaparsa yersel varlığa yaklaşır. Bütün bilgilerin kaynağı tinle kişisel doğadır. Kişinin anlaşılması bütün bilimlerin birlikte çalışmasına bağlıdır.

Nemesius'un üzerinde durduğu konuların kaynağı da ilkçağ felsefesidir. Bunların içinde yalnızca Hıristiyanlık'la gelen tektanrıcı inanç yeni sayılabilir, onda da Musa'yı öncü sayma koşu-

luyla. Nemesius, düşüncelerini felsefeye dayanmadan açıklayamıyor, inancı felsefenin aydınlığında görmeye çalışıyor, böylece din-felsefe bağlantısının etkisinden kurtulamıyor. Onun yazılarında, felsefe sorunlarını din örtüsü altına çektiği açıkça anlaşılmaktadır. Bilgi, varlık, tanrı, tin, gövde türünden sorunlar, daha önceki yüzyıllarda felsefenin üzerinde durduğu, açıklamaya çalıştığı konulardır.

Nemesius'un insanı konu edinmesi, insanın doğasını, yetilerini gündeme getirmesi, çağına göre önemlidir. Bu görüş, ortaçağın bitiminde yeniden düşünme alanına çekilecek, yeni bir akımın doğmasında yararlı olacaktır.

THEMİSTİUS

317 dolaylarında, Paflagonya (Kastamonu) da doğdu, 387'de Constantinopolis'te (İstanbul) öldü. İstanbul'da felsefe öğrenimi gördü; Babası da felsefeyle ilgilenen bir kimseydi. Uzun süre Antakya, Galatya yörelerinde öğretmen olarak görevlendirildi. Önce senato üyesi, 384'te imparator Valentinus'un isteği üzerine İstanbul valisi oldu.

Themistius'un çalışmaları Platon-Aristoteles felsefeleriyle ilgilidir. Bu iki bilgenin düşüncelerini yorumlayarak yaymaya, onlara dayalı bir öğreti geliştirmeye çalışmıştır. Ona göre insan için en önemli olay düşünce özgürlüğüdür, aktöre ilkelerinin temel taşı da bu özgürlüktür. Erdem, bilgelik, doğruluk, iyilik, tüze gibi değerlerin kaynağı düşünce özgürlüğüdür. Din düşünce özgürlüğünü sınırlandırmamalı, ona yardımcı olmalıdır.

Themistius, Bizans'ta felsefenin suçlandığı, Hıristiyanlık'ın gelişmeye başlayıp baskısını arttırmaya yöneldiği bir dönemde felsefeyi savunmuş, dinin kısıtlayıcı etkisine karşı çıkmıştır. Onun yazıları sonradan Almancaya çevrilerek 1919'da *Texgeschichte der Reden des Themistios* adı altında yayımlanmıştır (H. Schnebel)..

Themistius, yaşadığı ortamın bunca baskısı karşısında tüm sorunlara felsefe gözlüğüyle bakmaktan kaçınmayan bir kimse olduğundan, Bizans'ta felsefenin tutunmasında etkili olmuştur. Daha önce de söylendiği gibi, o dönemde felsefeyle ilgilenmek suçtu, din ilkelerine aykırı davranmaktı. Buna karşın Themistius yılmadı, felsefenin düşünsel üretimde başlıca etki kaynağı olduğunu vurguladı. Nitekim bilgi, erdem, iyilik, doğruluk yücelik,

saygı, sevgi, ölçü, tüze gibi genelde insan varlığını anlamaya yarayan değerler üzerinde durması, felsefeyi de, dini de bu değerlere çözüm araması gereken birer odak diye görmesi, yaşadığı toplumda çok ilginçtir. Bunlar, felsefe tarihi boyunca üzerinde durulan, yorumlanan odak sorunlardır.

Themistius tüm sorunlara Platon-Aristoteles öğretilerinden beslenen bir anlayışla yaklaşır, çözümde Aristoteles mantığından yararlanır. Din baskıları karşısında felsefeyi savunan Themistius düşünce özgürlüğünün öncülerindendir. Bu öncülüğün Bizans gibi dinsel baskının acımasızlığıyla anılan bir ortamda gerçekleşmesi, uygarlık bakımından önemlidir.

BASİLEİOS

329'da Kayseri'de doğdu, 379'da orada öldü. Önce İstanbul'a gelerek, çağın ünlü söylevcisi Libanios'un öğrencisi oldu, daha sonra Atina'ya gitti. Constantinius'tan sonra imparator olan Julianus ile yakınlık kurdu, Kayseri'deki arkadaşı Gregorios'la anlaşarak Hıristiyanlık'la ilgili düşüncelerini yaymaya başladı. Kayseri'ye dönerek kendini büsbütün dine verdi, toplumdan uzaklaşarak içekapalı bir yaşam sürmeye koyuldu. Arius'un ortaya attığı Hıristiyanlığa aykırı düşünceler yüzünden çıkan bunalımlı olaylara karıştı. Ariusçuluk'la ilgisi olmadığını ileri sürdü. Ancak, Ariusçulukla ilgili eğilimler taşıdığı sezilen imparator Valens'in baskılarına boyun eğmedi, bu yeni inanç akımını sapkınlıkla suçladı, Arius yanlılarını kiliseden uzaklaştırdı.

Basileios'a göre, kişinin olgunlaşması, yetkinleşmesi, gerçeğe ulaşması için uygulaması gereken biricik yöntem içekapanıştır. Ölçülü davranmak, dengeli olmak, tutkulardan sıyrılmak, kimi besinleri yememek uygulanması gereken bir yaşama biçimi olmalıdır. Basileios'un üzerinde durduğu konuların genel kaynağı İncil'dir. Aktöre, inan, tanrı, yaratılış, suç önemli sorunlar arasında yeralır. Düşünceleri, birer ufak yazı niteliğinde, *Eksaemeron* (Büyük Kurallar) adlı yapıtında toplamıştır. 360 dolaylarında düzenlenen bu yapıt kilise anlayışının temel kaynaklarından biri sayılır. Özellikle Hıristiyan düşüncesinin genel ilkelerini içeren yapıtı, sonraları kilise felsefesinin (daha doğrusu tanrıbilimin) başvurduğu önemli bir belge niteliğindedir.

Basileios'un görüşleri Doğu Kilisesi'nin yönünü belirleyen bir kaynak sayılmış, daha sonraları kiliselerin ayrılmasında kanıt

olarak benimsenmiştir. Ona göre tanrı yaratıcıdır, ölümsüzdür, usun sınırlarını aştığından bilinemez. Yargı günü vardır, kişi işlediği suçtan dolayı sorumludur. *Üçleme* gerçektir, inan felsefeden üstündür, onun kılavuzu olmalıdır. Felsefe salt usa dayandığından tanrısal gerçekleri kavrayamaz.

SALLUSTUS

Sallustus, Roma İmparatoru Julianus (331-363) döneminde yaşamış, onunla İran savaşlarına katıldığına göre IV. yüzyıl ortalarından sonraki dönemin düşünürüdür. Yaşamıyla ilgili geniş bilgi yoktur. Ancak elimizdeki *Theoi kai kosmos* (Tanrılar ve Evren) adlı yapıtının incelenmesinden anlaşıldığına göre Yeniplatonculuk'a bağlıdır. Bir süre Galvo valisi oldu, değişik görevlere getirildi.

Sallustus, felsefe tarihinde, İskenderiye Okulu denen kurumun öğretisini benimsemiş, onun yayılmasına çalışmıştır. Onun amacı çoktanrıcılıkla tektanrıcılık inançlarını bağdaştırmaktır. Üzerinde durduğu sorunlar ise tanrı kayrası, tanrı, tin, evren, yaratılış, ölümsüzlük, yazgı bg. tanrıbilimin temel konularıdır. Ona göre bir konunun anlaşılması o konuyla ilgili simgelerin açıklığa kavuşturulmasına bağlıdır. Sorunların sayısınca simge vardır. Simgenin başlıca özelliği derin bir düşünme konusu olması, dinle yakın bağlantı içinde bulunmasıdır. Nitekim tanrıbilimin işlediği konular da birer simge olmaktan öteye geçemez. Simgelerin beş kaynağı vardır: esin, düşünce, söylence, felsefe, şiir. İşte bu beş kaynağa karşılık beş de simge bulunmaktadır.

Bu simgelerden bir bölümü özdeksel nitelik taşıyan varlıkları da içerir. Beşincisi olan şiir ise değişik nitelikteki simgeleri kapsar. Bu beş türlü simge ayrı birer öbektir. Tanrısal nitelikteki varlıkları içeren simgeler; bunlar tanrıbilimin konusudur. Doğa olaylarını kapsayan simgeler, bunlar da doğa bilimlerinin konusudur. Tinsel eylemlerle ilgili simgeler. Evrenin değişik bölümlerine değgin simgeler; özdeksel nesnelerle ilgili olanlar bunlardır.

Sallustus'un, yukarda adı geçen yapıtı, 1638'de yayımlanmıştır.

GREGORIOS, NAZİANZUS'LU

329'da, Kapadokya bölgesinde Arianzum (bugün Gelvere köyü) denen yerde doğdu, 390'da orada öldü. Babası Hıristiyanlığı yeni benimsemiş bir papazdı (Nazianzus/Nenizi adlı yerde). İskenderiye üniversitesinde, sonra Atina'da öğrenim gördü, Ermiş Basileios'un arkadaşıydı. Babasının isteği üzerine, otuz yaşlarında papazlıkla görevlendirildi. 373'te Kral Basileios'un buyruğuyla Sasima piskoposluğuna atandı. Burada uzun süre kalamadı, karışıklıklar üzerine Nazianzus'a döndü, babasının ölümüne değin orada kaldı, manastır yaşamı sürdü. Bizans İmparatoru Theodosios'un ilgisini çekince İstanbul (Bizans) başpiskoposluğuna getirildi. Bu görevde de uzun süre kalmayıp Arianzum'a döndü.

Gregorios'un tanrıbilimle ilgili çalışmaları Origenes'in yazılarını okuyup derlemekle başladı. Onun düşüncelerini benimseyip savundu. Bu çalışmaları sırasında, Yeniplatoncu görüşlerden esinlenerek yeni bir hıristiyan öğretisi geliştirmeyi amaçladı. Gregorios'a göre tanrısal varlık tanımlanabilir, onu tanımlanamaz diye nitelemek yanlıştır. Tanrı sonsuzdur, sınırsızdır. Baba-Oğul-Kutsal Tin gerçektir, üçü de özdeştir, dolayısıyla tanrıdır. İsa'da tanrıyla insan nitelikleri birliktedir. Tanrı yaratıcıdır, ölümsüzdür, yücedir. Bilgi edinmek tanrıyı, niteliklerini düşünmekle başlar, tanrı kayrası bütün eylemlere ışık tutar. Gövde ölümlü, tin ölümsüzdür. Ölüm ise tinin gövdeden ayrılmasıdır.

Gregorios, ölümünden epeyce sonra kilise büyükleri arasına alınmış, "ermiş" sanıyla nitelenmiştir. Çağında büyük bir ün kazanmasını sağlayan şiirler yazmıştır. Yazıları J. P. Migne'in derlediği *Patrologia Graeca* 35-38'nci ciltlerindedir. Ayrıca H. Pinaultun onunla ilgili *Le platonisme de saint-Grégoire de Naziane,* 1926 adlı bir çalışması vardır.

GREGORİOS, NYSSALI

331'de Kapadokya'nın Nyssa ilçesinde doğdu, 394'te öldü, yaşamı konusunda yeterli bilgi olmadığı gibi, kimi kaynaklara göre doğum, ölüm yılları da kesin değildir. Kilise Babaları'ndan Aziz Basilios'un kardeşidir. İlk din bilgilerini ağabeyinden edindi, sonra kendini hıristiyan dininin özünü açıklama çabalarına verdi. Bir süre felsefe ile ilgilendi, kendinden önce gelen bilginlerin, bilgelerin yapıtlarını inceledi. Özellikle Anadolu-Yunan bilgelerinin, o dönemde bilinen, yazılarını okudu.

Gregorios'un düşünceleri tanrı, insan, evren gibi üç varlık alanı üzerinde toplanır. Ona göre evren, biri görünen, biri görünmeyen iki ayrı varlık alanından oluşan bir bütündür. Bütün varlık türleri bu bütünün içinde, gerekli yerlerini almış, belli aşamalara göre sıralanmıştır. Birer varlık katı olan bu aşamaların doruğunda insan bulunur, sonra öteki canlılar, bitkiler, diri olmayan nesneler gelir. Ona göre insan tin ile gövdeden oluşan bir varlıktır. Gövde görünen, tin görünmeyen varlık alanına bağlıdır. İnsan bir us varlığıdır, yaşamın düşünme, devinme, beslenme, üreme gibi bütün eylemlerini içerir. Onda hayvanın, bitkilerin kimi özellikleri de vardır. İnsan hayvanlar gibi devinir, algılar, duyar, bitkiler gibi ürer, beslenir. Onun başlıca özelliği; ona öteki varlıklar arasında üstünlük sağlayan öğesi ustur. Us düşünmenin tek ilkesidir, o olmadan düşünme eyleminin gerçekleşmesi sözkonusu değildir. Usun özünde sezmek, yaşamak, düşünmek gibi yetiler vardır, bunlar ona sonradan eklenmiş değil, yapısı gereğidir. İnsanı, taşıdğı özellikler dolayısıyla hayvansı, bitkisel türlerle

donatılmış, birçok tini olan bir varlık diye görmek yanlıştır. Böyle bir görüşü benimseyenlerin insanı anlama olanağı yoktur.

Gregorios'a göre tin vardır, kesindir, ancak gövdeyle olan bağlantısı ne anlatılabilir, ne de kavranabilir. Tin gövdeye dirilik kazandıran bir tözdür, yaratılmıştır. Us, tinin bir ilineğidir. Tinin gövdeden gövdeye göçmesi de sözkonusu değildir. Böyle bir görüş hıristiyan anlayışıyla bağdaşmadığı gibi, hayvanlar arasında görülen önemli ayrımlar da bunun tutarsızlığını göstermektedir. Tinin gövdeden önce ya da sonra yaratıldığı savı da geçersizdir. Tinle gövdenin yaratılışı birliktedir, eş süre içindedir. Tinle gövdenin birlikte, eş sürede yaratılmasıyla insan varlık kazanmıştır. Tin gövdenin belli bir yerinde değil, bütününü kapsar, ölümle büsbütün ortadan kalkmaz, dağılmaz, gövdenin ayrışan öğelerinde varlığını sürdürür. Tinin gövdeye olan etkinliği güneşten çıkan ışınların uzaydaki yayılışına, havanın özüne girişine benzer.

Evren yaratılmıştır, onun bir düzenleyicisi, içerdiği varlık türleri arasında uyum sağlayıcısı vardır. Bu yüce varlık da tanrı'dır. İnsanın davranışları, eylemleri, başarıları incelendiğinde, bütün bunların tin denen tözün etkisiyle oluştuğu, usla bağlaşımlı olduğu anlaşılır. Evren bütününün durumu da böyledir, ona egemen olan tanrısal bir töz vardır. Tinin varlığı Tanrı'nın varlığını, tanrı'nın varlığı da tinin gerçekliğini kanıtlar. Tanrı'yı kendi bütünlüğü içinde kavrama olanağı yoktur, ancak insanın tanrısal bir varlık olduğu, varlık türleri içinde tanrı'ya en çok benzeyen nesne niteliği taşıdığı düşünülürse, tanrı'yı öğrenme yolu açılır. İnsanda, "söz" denen, tanrısal sözü açıklama yetisi vardır. Yaratma eylemi, tanrı'nın özgür istenciyle, yoktan varediş biçimindedir.

Gregorios, tanrı'nın yarattığı insana özgür bir seçme yetkisi verdiği görüşünü savunur. Ona göre tanrı özgür istenciyle insanı yaratmış, onu kendi kendine seçme yetisiyle donatmıştır. Bu nedenle insanın işleği suçtan dolayı tanrı istencini öne sürmek doğru değildir. İnsan başlangıçta özgür istencini kullanarak, iyiyi seçmemiş, kötü bir seçime gitmiştir. Onun bu eylemi için "kötüyü seçti" demek de doğru değildir, kötü seçilecek bir nesne olamaz, seçme ancak iyi için geçerlidir. Gerekli olanı seçemediğinden dolayı, insan, kötülüğü iş edinen bir gücün ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Tin, sonunda, kapsadığı gövdeyle birlikte tanrısal kaynağa dönecektir. Bir özdek olan gövdenin, tanrı'ya dönmesi için yapısı, nitelikleri engel değildir. Ağırlık, nicelik, biçim, yeğnilik gibi nitelikler özdeğin özüyle bağlantılı olamaz, bunlar ancak kavranabilir olan bilginin konusudur, gerçekte birer kavramdır. Özdek, bu niteliklerinden soyutlanarak düşünülürse gerçek varlığı ortaya çıkar. Bu niteliklerin birbiriyle karışıp kaynaşması, insanda, özdek denen nesnenin ayrı bir varlık olduğu sanısını uyandırmıştır. Bu özdek karışık, bulanık bir nesnedir, bu durum da onun özüyle değil nitelikleriyle düşünülmesinden dolayıdır.

Gregorios için, kötü bir seçim yaptığından suçlu duruma düşen insanın kurtuluşu, kendi istencine bağlı değildir. Bu konuda tanrı kayrası gereklidir. İnsanın yapacağı tek iş kendini bilmesidir. Kendini bilen insan, bilgi aşamalarında yüksele yüksele tanrı'yı da bilebilir. Bu bilme tanrı özüyle değil, varlığıyla ilgilidir. Kendini bilmede yetkinliğe ulaşan insan tinin tanrı'da, tanrı'nın da tininde olduğu kanısına varır. Bunu başarmanın tek yolu içekapanış, bütün gücüyle kendini tanrı'ya veriştir.

Gregorios, kendinden sonra gelenler üzerinde etkisi büyük olmuş, özellikle Eriugena, Aquinolu Thomas gibi tanrıbilimciler ondan esinlenmişlerdir.

Gregorios'un düşüncelerini içeren söylevleri, mektupları, şiirleri Jean Danielou-Herbert Musurillo'nun çalışmalarıyla toplanıp 1961'de İngilizce açıklamalarla basılmıştır.

GELİŞME ÇAĞI

Bu çağ Augustinus Aureilusla başlar, Bizanslı Michael Psellos'la sona erer. Bu arada yaşamış çok değerli, etkili, geniş bilgili düşünürler vardır. Bunlar arasında, bizce, en ilginci Beda Venerabilis'tir. Bu dönem, genelde, Yeniplatonculuk akımının çevresinde dönüp dolaşan düşünürler topluluğundan oluşur. Plotinos'un geliştirdiği öğretiden etkilenen tüm tanrıbilimcilerin Platon'a değin eskilere gittikleri görülür. Bütün çabalar, felsefenin kaynağında dinsel düşünce öğelerinin bulunduğunu sergilemek içindir. Onlara göre usa dayanan felsefe inana bağlanan din karşısında tutarsızdır, güven sağlayıcı değildir.

Bu dönem düşünürlerinin kilise çevrelerinde toplanmaları, özellikle matematik-gökbilim, mantık dallarıyla ilgilenmeleri de düşünülmeye değer. Hepsinin amacı dine sağlam bir taban bulmaktır. Bu taban da kimine göre Platon'a, kimine göre de Aristoteles'tedir. İşte bu gelişme döneminde de tüm tartışmalar bu iki odakta toplanmıştır. İlerde felsefenin karşısına görkemli giysileriyle tanrıbilim dikilecektir.

Bu gelişme döneminde, din sorunları çok ilginç evrelerden geçecek. Özellikle Plotinos'un görüşlerini benimseyen Yeniplatoncu okullara karşı acımasız saldırılar düzenlenecektir. Bu saldırılar, Yükseliş Dönemine değin sürecektir.

AUGUSTİNUS, AURELİUS

354'te, Cezayir'in Thagaste yöresinde doğdu, 430'da Kartaca'da öldü. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra Kartaca'da felsefe okutmaya başladı. Önce Roma'ya, daha sonra söylev (retorik) okutmak üzere Milano'ya gitti. Hıristiyan inançlarını benimsedikten sonra öğretmenliği bıraktı (389).

Augustinus, felsefeye, Cicero'nun bugün elimizde bulunmayan *Hortensius* adlı yapıtını okuduktan sonra ilgi duydu, bütün ilkçağ bilgelerinin o dönemde bilinen yazılarını okudu, inceledi. Milano'da kaldığı sürece *Yeniplatonculuk*'u, bu öğretinin hıristiyan inançları üzerindeki etkisini araştırdı. Kuzey Afrika'ya dönerek, çevresinde toplanan birkaç kişiyle anlaşarak, dinle bağlantılı gibi görünen bir topluluk oluşturdu. İki yıl sonra, bir din adamı olarak görevlendirilince bu topluluktan ayrıldı, topluluk böylece dağıldı. Bu arada felsefeyle ilgili yapıtlarını yazmaya koyuldu. Bu yapıtlar arasında en çok ilgi çeken, kendi tinsel durumunu sergileyen *Confessiones* düşüncelerinin temel ilkelerini tanrıbilimci bir odak çevresinde toplar.

Augustinus, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne tanık olunca düşüncelerinde büyük bir değişme başlamıştır. Yapıtlarında odak düşünce Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde gelişmeye başlayan Hıristiyanlık'tır. Ona göre, felsefenin içerdiği bütün sorunlar Hıristiyanlık'ta vardır, yapılacak iş bu sorunları irdeleyerek aydınlığa çıkarmak, onlara felsefenin öngördüğü yöntemi uygulamaktır. Özellikle Yeniplatonculuk bu dinden kaynaklanan felsefesin taban taşını oluşturur. Onun felsefesi şu odak düşünceyi soruya dönüştürmekle başlar: "Felsefe bilgeliği aramak, bilge-

lik sevgisi olarak tanımlanırsa, çoktanrıcılık hıristiyan anlayışından daha gerçek, daha tutarlı bir felsefe üretebilir mi?"

Augustinus, özellikle Hıristiyanlığı benimsedikten sonra, dinle felsefeyi uzlaştırarak gerçeğe ulaştıracak yolların bulunabileceği görüşünü savundu. Ona göre hıristiyan inancının benimsediği tanrı, tin, gövde, yaratılış, üçleme bg. sorunların Yeniplatonculuk'la bağdaşmayan bir yanı yoktur, bütün güçlük bakışaçılarının değişikliğinden kaynaklanıyor. Üzerinde anlaşma güçlüğü bulunan konu İsa'nın varlığıdır. Augustinus için en önemli konu kişinin mutluluğudur, bu mutluluk da tanrısal alanda gerçeklerin gözlemlenmesidir.

Augustinus felsefeye inanma sorunuyla girer, anlamanın önemini vurgular. Bu nedenle *credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) görüşünden yola çıkar. Öyleyse inanç ustan öncedir, inanç olmadan usun nesnesi durumunda bulunan gerçeğe varılamaz. Ancak inan yalın bir benimsemedir, oysa usun sezgi gücü vardır. Bu da usun inan (inanç) karşısındaki önemini vurgular.

Bilgi tinsel işlemlerle ortaya çıkan, "usla donatılmış, gövdeyi yönetmeye elverişli bir töz"ün ürünüdür. İnsan tinle gövde gibi iki ayrı öğeden kurulu bir bütündür, bunlardan birinin eksikliği durumunda insanın varlığı sözkonusu değildir. Ancak bu iki öğe insanda birliğe varmıştır. Bu nedenle insan "tek"tir. "İnsan görülebildiğince özdeksel bir gövdeyi kullanan usla donatılmış bir tindir. Tinin gövdeye göre yönlendirici, yönetici bir işlevi vardır. Onun, Platon'dan aldığı bu görüşü hıristiyan anlayışına göre yorumlayışı felsefeye bakışaçısını gösterir. Ona göre bilginin kaynağını anlamada tin-gövde bağlantısını bilmek gerekir. Bilginin biri tinsel, biri duyusal olmak üzere iki yanı vardır. Duyu bilgisinde de, ötekinde olduğu gibi tin-gövde bağlantısı önemlidir. Duyu bilgisinde de temel işlev tindedir. Gövde usun yönlendirdiği bir araç niteliğindedir, bu nedenle duyu bilgisinde iki edim görülür. Gerçekte "...duyum anlığın gövdesel deneyimleri bilmesidir." Burada anlığın edemiyle, yine anlığın duyu bilgisinde kullandığı diri gövdenin edimi arasında ayrım vardır, ancak kesin bilgide son sözü söyleyen tinsel yetidir. Duyu algılarında bir duyu yetisinin tek başına yeterli olması sözkonusu değildir. Önemli olan duyusal edimin anlığın denetiminden geçmesi, anlı-

ğın bu edimin bilincine varmasıdır. Burada tinin işlevi gündeme gelir. Ona göre biri özdeksel, öteki tinsel olmak üzere iki türlü görü vardır. Bunlardan birincisi gözle görmedir. Bu görü anlıksal süreçle bağlantılıdır, salt özdek ürünü değildir. Yine bu görü anlıksal süreçle birlikte varolabilir. Tinsel görünün başlıca özelliği de özdeksel görüyü gereksememesidir. Daha açıkçası tinsel görü özdeksel görme olmadan da gerçekleşebilir, görme sağlanabilir. Bunda temel öğe düşünmedir. Bu eylemde düşleme denen işlemle doğrudan görme arasında anlıksal yönden ayrım yoktur. İki durumda da görüntüyü yaratan anlıktır. Anlığın önünde duran, nesnelerin kendisi değil, aralarındaki benzerliklerdir. Ayrım yalnızca birbirini izleyen gövdesel değişmelerdedir. Oysa tinsel olanda böyle değişmeler yoktur.

Duyuların bilgi sağlama sürecinden etkilenmeyen, kuşkulanılmayan kimi gerçekler vardır. Bunlar arasında matematikle mantığa özgü olanlar önemli bir yer tutar. Bunlara temel değer yargıları da katılabilir. Matematikle mantığa özgü gerçekler evrenseldir, gerekimlidir, değişmezdir. Duyu bilgisinde bu özellikler bulunmaz. Deneyle sağlanan bilgi, kimi, matematik önermeleri doğru, kimi matematik önermeleri de yanlış saymada bize yardımcı olamaz. Oysa matematiğin ilkeleri deneyleri açıklamada yararlı olabilir.

Augustinus'un deney bilgisiyle deneysel olmayan bilgi arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturduğu söylenemez. Onun duyu bilgisi üzerinde durması, Yeniplatonculuk'un tinsel varlıkla ilgili düşüncelerini biraz değiştirmesinden kaynaklanır. Augustinus deneysel olmayan bilgiyi açıklarken "birlik" sözcüğünü kullanır. Sayı kavramında bulunan birlik düşüncesi, matematiğe özgü kavramların deyisel (kategorik) yapısını anlamaya yardım eder. Onun düşündüğü "birlik" deneysel bir kavram değildir; ancak o kavramı kullanmakla deneylerin içeriği açıklanabilir. Augustinus, ortaya attığı bu iki tür bilginin ayrımlarını açıklamaya çalışırken, bir yandan da aralarında öze dayalı bir ilişki kurmayı düşünüyor. Ona göre, evrensel gerçeklerle ilgili bilgiler de, bir tür deneysel bilgi niteliği taşır. Aralarında görülen ayrım, onların duyumlara dayalı verilerden daha üst düzeyde bir deneyle sağlanmalarındadır. Bu deney türünde, gövde işe karışmaz yalnızca

anlık etkinliğini sürdürür. Bu tür bilgilerde, duyularla sağlanan deneysel bilgilerdeki belirsizlik, kuşkuya yönelik nitelik yoktur. Üst düzeyde geçen anlıksal deney, nesnel alanda görülen duyusal deneyi aştığından daha açık-seçiktir.

Augustinus, bu tür deneylerin yapısını özdeksel görüye benzetir, öte yandan yine bu yapıyı böyle bir görünün kendisi diye niteler. Ona göre, gövdesel duyular için görme neyse anlık için anlama da odur. Bu görüşler yavaş yavaş, Augustinus'un ortaya attığı "aydınlanma kuramı"na varır.

Aydınlanma kuramına göre düşünme, uslamlama eylemleri nesnelerini yaratamaz, yalnızca arar bulur. Onun evrensel doğru dediği de budur.

Augustinus mantık, matematik, aktöre (ahlak) yargıları arasında temele dayalı bir ayrım yapmaz. Böylece, "kuşku duyulmayan nesneler alanı"nı, bilgelik dediği bütün nesneleri içerecek nitelikte bir ortam olarak genişletir. Evrensel gerçekler alanını genişletmesi sonunda, bu gerçekler anlıksal gerçekler dünyasında anlaşılır nitelikte görülür. İşte bu anlık eylemleriyle kurulu ortam, Augustinus'ta, kutsal anlıkla eşanlamlıdır. Kutsal anlık varolan bütün nesnelerin ilk biçimlerini içerir. Augustinus bu özdeşleştirmeyi daha da genişleterek tanrının yaratıcı bilgeliğiyle ("söz") birleştirir.

Bütün nesnelerin biçimleri kutsal anlığın içindedir. Bu ilk biçimlerin bilinmesini sağlayan da insan anlığını aydınlatan kutsal ışıktır. Augustinus, bu "kutsal ışık" sözcüklerine dayanarak, "aydınlanma" kavramından değişik anlamlar çıkarır. A- Anlık, tanrısal sözden kendine düşeni alır, ona katılır. B- Tanrı, anlıkta ortaya çıkan, içsel bir varlıktır. C- İsa, insan tinine girerek öğrenme olanağı sağlar. Yine Augustinus'a göre biçimler, kutsal örnekler (eidea), evrensel gerçekler niteliği taşıyan bilgi anlıkta önceden saklı değildir, anımsamayla ortaya çıkmaz. Bunlar, anlıkta sürekli olarak varlığını sürdüren, "ışık"la bulunur, bilinir. Anımsama nesnenin anlıkta bölüm bölüm ortaya çıkışıdır; ancak o sırada anlığın önünde değildir. Daha açığı anımsama önceden ortada bulunan anlığa görünmesi değil, ancak bir akış içinde bölümcül nitelikte belirmesidir. Platon'un dediği gibi nesnelerin (varlık türlerinin) ilk örnekleri (eidea) anlıkta önceden saklı de-

ğildir. Augustinus'un Platon'dan ayrıldığı önemli konu budur. İstenirse, daha önceden edinilmiş deneylerin bir bölümü anımsanabilir, ancak bu tür bilgiler o sırada kazanılmış duyu izlenimleri değildir, daha önceden edinilmiş deneyler üzerine kuruludur. Anımsamanın alanı çok mu çok geniştir. Ben bilgisi, us gerçeklerine özgü bilgi, tanrısal varlığa değgin bilgi anımsama sınırları içindedir. Öyleyse anımsama yalnızca geçmiş deneylerle sanırlı değil, usta saklı kalan nesneleri de kapsar. Augustinus, bu açıklamada, bir yandan Platon'un "eidea" kuramından yararlanıyor, bir yandan da "anımsama" kavramına getirdiği yorumla ondan ayrılmayı düşünüyor. Platon'a göre bütün varlık türlerinin erişilmez yetkinlikteki örnekleri tinsel evrende önceden vardır. Bu duyu evreninde kişi onların yansımalarını görünce gerçekleri anımsar, böylece bilgi olayı doğar, "bilme bir anımsamadır" sonucuna varılır. Augustinus, bu görüşten yola çıkarken, Platon'un "tinsel evrende önceden vardı" dediği ilk örneklerin düzenini değiştirir, anlıkta önceden "saklı" bir nesnenin varlığını eleştirerek, bilmeyi anlıksal bir eyleme dönüştürür. Oysa, daha açık olmayı yeğlerken, sorunu daha karışık bir ortama götürür.

Augustinus'a göre felsefenin amacı kişinin mutluluğudur. Mutlu olabilmek de kişinin eylemlerine dayanır. Aktöre sorunlarının bu bağlamda düşünülmesi, işlenmesi gerekir. Ancak, Augustinus burada, bütün gücüyle tanrıbilime dayanır, kişinin bir tanrı yaratısı olduğu görüşünden yola çıkar. İnsanla tanrı arasında, bu yaratı ilişkisinden doğan, bir sevgi bağı vardır. Kişiyi erince ulaştıran bu ortamdır. Bu ortamın dışında yalnızca gerilim, savaşım gibi tedirgin edici olaylar vardır. Bu olayların kimi bilinçli, kimi de bilinçsizdir. Oysa hepsi de kişiyi tanrıya götüren yollar üzerindedir. Kişi bunları bilse de, bilmese de durum değişmez. İnsanın tanrıya yönelmesi özü gereğidir. Bu eğilimi yaratan da "sevgi"dir. Sevgi, kişiyi eyleme iten, devindirici bir güçtür. Kişinin güdüleri, itkileri karmaşıktır, birbiriyle çelişebilir... İnsan doğasının bu ikiliği yalnızca us taşıyan varlıkta görülebilir. İşte insanın bir us, bir istenç varlığı olması nedeniyle, İncil'de bildirilen suç işlediği, kötüyü seçtiği sorunu ortaya çıkmıştır. İlk insan olan *Âdem*'in işlediği suç (özgür istenciyle kötüyü seçmesi) bütün insan soyunu ilgilendiren bir olaydır.

Birbiriyle çelişen eğilimler, tutkular, istekler, duygular, itkiler aktöre bakımından eş tutulamaz. İnsan, us taşıyan bir varlık olarak, kendi kendisinin yönetmenidir. Ondan beklenen doğal güdülerini düzenlemek, bu güdüler arasında seçim yapabilmektir. Kimi durumlarda, bu seçimler yapılırken, doğal güçlerin etkisinde kalınır. İnsan, usunu-istencini kullanarak, bu güdülere karşı direnmezse gerekli seçimi yapmaktan kaçınmış demektir. Augustinus, kişinin içine düştüğü bu çelişkili durumu *alienatio* (ayrılma, başka yol tutma) diye nitelemiştir. Bu durum kişinin duygusal tutsaklığı anlamına gelir. Bir anlamda, aldırmazlıkla başlayan bu olay, daha sonra istenmeyen bir tutsaklığa dönüşebilir. Oysa kişinin görevi eğilimlerini, güdülerini us kurallarına, aktöre ilkelerine uygun olarak, düzenlemektir.

Augustinus'a göre erdem bir aktöre yetkinliğidir, kişinin kendisi için olumlu bir düzen kurmasıdır. Bu düzen ise, önce kişinin nesnelere verdiği değerde, daha sonra da kendi yaşamında ortaya çıkar. İşte Augustinus'un "yasa" adını verdiği düzen budur. Bu kavram, genelde, uygar töreyi (hukuk) kapsar, uygulamalı törenin özünü oluşturur. Kişinin koyduğu yasalar, duruma göre, dengeli olmayabilir. Bir yerden bir yere, zaman içinde, değişiklik gösterebilir; ayrıca kişisel eylemlerin hepsini kapsamayabilir. Öte yandan, bu yasaların arkasında, ölçü olabilecek nitelikte başka bir yasa daha vardır. Bütün insan eylemleri, olayları bu yasanın kapması içindedir. Evrensel geçerlik taşıyan, değişmeyen bu yasa ise tanrının "egemen usu"dur. Önsüz-sonsuz olan bu yasa ölümsüz gerçeklerle özdeştir.

Augustinus'un düşüncesinde bir de "düzen" kavramı yeralır. Ona göre düzen eylemlerde usa uygunluğun görülmesidir. İnsan eylemlerinin sözkonusu olduğu yerde, us ilkelerine uygun düzen ulaşılacak erek, eylemleri yargılamanın ölçütü anlamını taşır. Kutsal eylemlerde amaca ulaşamama sözkonusu edilemez. Düzen, bu eylemlerle ilgili olarak düşünüldüğünde, usa uygunluğun görünür duruma gelmesidir. Yaratılmış dünya kutsal eylemin ürünüdür, bu nedenle usa uygun bir düzen içinde bulunması gerekir. Augustinus için düzen kavramı yalnızca aktöre sorunlarında geçerli değildir, tanrısal evren anlayışında da bulunur. Öte yandan insan toplumlarıyla ilgili konularda da düzenin önemli

bir yeri vardır. Evrende ne varsa hepsi de tanrısal amaca göre düzenlenmiştir. Bu yüzden varlık, yalın olarak, belirli bölümlerin bir bütünü oluşturmak için bir arada bulunması anlamına gelmez. Düzenle ilgili açıklamalar dinle aktöre sorunlarını içerir. Bunlar, tanrısal varlığı kanıtlama konusunda kullanılmaz. Tanrı bütün varlık türlerinin yaratıcısı olduğuna göre, kendimizi bu gerçeği kavrayacak nitelikte eğitmeliyiz, yarattıklarının arkasında onun yüce varlığını görmeliyiz. Tanrıyı görünce, yaratıklara değil, ona bağlanmanın gereğine inanmalıyız.

Zaman sorunu, Augustinus'ta, yeni bir anlamla gündeme getirilir. Ona göre zaman geçmiş, şimdi, gelecek gibi birbirini izleyen bir süreçtir, bağımsız bir varlık değildir. Başka bir anlamda söylemek gerekirse zaman yoktur. İşte bu süreç içinde ortaya çıkan "tarih" de geçmişten geleceğe uzayıp giden bir akıştır. Bu akış "ilk suç"tan başlayıp İsa Mesih'in gelişine değin sürer gider.

Nesneleri üreten kutsal bilgidir. İnsan bilgisi, yalnızca, bu nesneleri anlamaya çalışır, anladğı aşamada doğru bilgiye varır. Nesnelerin doğru, gerçek olmalarından ancak tanrının yaratıcı görüşünün (eidea'sının) ürünleri diye anlaşıldıklarında sözedilebilir. Tanrı bütün olaylarda, süreçlerde vardır. Doğanın akışında, nesnelerin oluşunu düzenleyen yasalar tanrıda bulunmakla kalmaz, tanrı onları yarattıklarına da aktarır. Tanrı "omnipotens"tir (bütün varlık alanına egemendir), bu gücü bilgeliğinin erkiyle birlikte taşır. Tanrı, kendi kendisiyle çelişen, bir nesne yaratmaz, yaratamaz. Ancak bu durum, onun gücünde bir sınırlanma anlamını da içermez. Tanrının yaratamayacağı bir nesne yoktur, onun yetkinliği böyle bir eksikliği önler.

Augustinus'un yaratılmış varlıklar, bilgi gibi konuları içeren görüşü, onun: "bilmek istediğim tanrı ile kendi tinimdir, başkası değil." sözcükleriyle son biçimini almıştır. *Confessiones* adlı yapıtı yalnız hıristiyan düşüncesinde değil, din-dışı öğretilerde de (felsefe alanında) çok etkili olmuştur. Bu yapıtı bir "doğruyu bulma örneği" diye alınmış, birçok gizemci düşünüre ışık tutmuştur.

Felsefe tarihinde; değişik dönemlerde, yazgı üzerinde en çok durulan bir konudur. Felsefeyle ilgisi olmayan düşünürler, yazarlar bile yazgıyı insanın değişmez bir varlık sorunu olarak [illegible]müş, değişik yorumlarla ona bir açıklık getirmeye çalı[illegible]

Eski Anadolu, Yunan, Latin düşüncesinde yazgı bütün aydınların üzerinde durdukları ortak bir sorun niteliğindedir. Bütün aydınları ilgilendiren, düşünce tarihi boyunca çözüm bekleyen bir sorun olmasına karşılık, yazgıyı inançla bağlantılı kılarak felsefe alanına sokan, ona bağımsız bir felsefe sorunu biçimi kazandıran ilk tanrıbilimci Augustinus olmuştur denebilir.

Augustinus'un üzerinde durduğu yazgı, insan usunun bütün varlık sorunlarına, özellikle tanrı'ya açık bir çözüm bulma gücünden yoksun olduğu inancından kaynaklanır. İnsan usunun kavrayış gücünü aştığından "bilinemez" diye nitelenen sorunlar karşısında benimsenen tutuma "agnostisizm" denir. Augustinus'un elealdığı "agnostisizm"in temel konusu tanrı kavramı çevresinde yoğunlaşan sorunlardır. Bu sorunların çözümünde, insana yardımcı olabilecek tek ışık, tanrı kayrasıdır. İnsan bir "yazgı varlığı"dır, onun gideceği yolu, yapıp edeceklerini, tanrı özgür istenciyle, sınırsız bilgisiyle önceden bilmiş belirlemiştir. İnsan bu belirlenmiş alanın dışına çıkarak, usunun gücünü aşan konuları bilemez, onlara kesin bir çözüm getiremez. Augustinus'un ilk evren tarihi sayılan *De Civitate Dei* (Tanrı Devleti Üstüne) adlı yapıtında "insanın mutluluğu, ilk suçtan arınması tanrı istencine bağlıdır" anlamında dilegetirdiği görüş, kendinden sonra, tanrıbilim alanında üzerinde en çok durulan bir sorundur. Tanrı'nın, yarattığı insanlara, önceden çizdiği yol kesindir, kişinin bu yolu değiştirme olanağı yoktur. Kişiye düşen yalnız, daha önceden "belirlenmiş olanı" yapmak, ona uymaktır. Yazgı (praedestinatio) kavramıyla açıklanan bu düşünce bütün "Kilise Babaları"nı ilgilendirmiş, ortaçağ boyunca sürmüştür....

Yapıtları: *Contra Academicos* (Akademicilere Karşı), *Retractationes* (Geçmişe Bakışlar), *De Beate Vita* (Mutlu Yaşam Üstüne), *Soliloquia* (Söyleşiler), *De İmmortalitate Animae* (Tinin Ölümsüzlüğü Üstüne), *De Civitate Dei* (Tanrı Devleti Üstüne), *Confessiones* (İçini Dökmeler), *De Dostrinia Christiana* (Hıristiyan Öğretisi Üstüne), *De Gratia et Libero Arbitrio* (Tanrı Kayrası ve Özgür İstenç Üstüne), *De Trinitate* (Üçleme Üstüne), *Speculum* (Gözlem), *Epistulae* (Mektuplar),

Augustinus'un bütün yapıtları *Opera Omnia* (Tüm Yapıtlar) adı altında 1835'te toplu olarak yayımlanmıştır.

DİONYSOS, AREOPAGİTA

V. yüzyılda yaşamasına karşın özyaşamı konusunda ayrıntılı bilgi bulunmayan Dionysos Areopagita, kimi kaynaklarda Pseudo-Dionysius (Düzmece Dionysos) diye geçer. Kilise Babaları'nın geliştirdikleri hıristiyan anlayışının bir yandan çoktanrıcı Platon'dan, bir yandan da eski inançlardan kaynaklandığını, bu nedenle ileri sürüldüğü gibi yeni olmadığını ortaya atmıştır.

Dionysos'un ileri sürdüğü düşünceye göre Yeniplatonculuk, içerdiği inanç bakımından, Hıristiyanlık'ın özüne aykırı değildir, onun yeni bir yorumudur, bu nedenle de kilise'nin benimseyip savunması gereken bir kurumdur. Hıristiyanlık, sonradan, gerçeğinden uzaklaştırılmış, kendi özüne yabancı bir yapıya dönüştürülmüştür. Yeniplatonculuk, kendi özüne yabancılaşan Hıristiyanlık'a gerçek niteliğini kazandıran, onu çoktanrıcı inançların etkisinden arındırarak kaynağına yaraşır duruma getirmeye çalışan bir öğretidir.

Dionysos'un geliştirdiği görüşe göre tanrı birdir, çokluk onun değişik biçimlerde görünüşüdür. Bütün varlıklar, bu tek olan ilkeden, tanrı'dan gelmiş sonunda gene ona dönecektir. Varlık evreni, yukardan aşağı doğru değişik aşamalardan oluşur. Bu aşamaların kendine göre bir yetkinliği vardır. En üst aşamada en yetkin olan, bütün varlıkların kendisinden fışkırdığı (emanatio) tanrı bulunur. Tanrı, yetkinlik bakımından tektir, bütün nitelemelerin de üstündedir. Usun ürünleri olan nitelemeler, usun kavrama gücünü aşan tanrı'ya değil, ancak niteliklerine uygun gelebilir. Tanrı "iyi"dir, "kötü" ise iyinin yokluğudur. Tanrı varlığıyla

ilgili bilgi derin sezişle, gizemle sağlanabilir. Tanrı ile evren birdir, ayrılık görünüştedir.

Dionysos'un geliştirdiği, Yeniplatonculuk'la uzlaştırılmış hıristiyan anlayışı, sonraki çağlarda çok etkili olmuş, yeni bir din görüşünün doğmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Scotus Erigena, Boehme, Giordano Bruno gibi düşünürler onun görüşlerinden yararlanmışlardır. Dionysos'un yazıları *"Opera"* adı altında toplanıp yayımlanmıştır (1615).

SİMPLİKİOS

İskenderiye'lidir, V. yüzyılda yaşmıştır. Aristoteles'in yapıtları üzerinde yaptığı çalışmalarla ünlüdür. Aristoteles'in yapıtlarına getirdiği yorumlarla *Aristotelesçilik* akımının yeniden başlamasına olanak sağlamış, mantık, gökbilim, fizik konularındaki yazılarının Latinceye çevrilmesine yolaçmıştır. Onun etkili olduğu başka bir çalışma alanı da Yeniplatonculuk'tur. Bu akımı, Atina'da açtığı okulla yaymaya çalışmıştır. Bu okul dinle felsefe arasındaki bağı koparmamışsa da, dine felsefeden daha geniş bir yer vermemiştir.

Simplikios'un felsefeye yaklaşımı Yeniplatoncu öğretinin işlediği konuları benimsemesiyle olmuştur. O da tanrı, evren, kişi, tin, yaratılış, bilgi, ölümsüzlük bg. sorunlar üzerinde durmuş, bunlara Atina'da kurduğu Yeniplatoncu okulda açıklamalar getirmiştir. Özellikle *In physica* (Fizik) adlı yapıtı ilkçağ felsefesiyle uğraşanların başlıca kaynaklarından biridir. Bu yapıt 1827 de bastırılmıştır. İçerdiği konular, onlarla ilgili açıklamalar dolayısıyla, bu yapıt, ilkçağla ortaçağ arasında bir köprü niteliğindedir. Simplikios'a göre felsefenin de, dinin de başlıca konusu varlıktır. Felsefe bu konuya us ilkeleriyle, din ise inanla yaklaşır. Ancak, ikisinin de sorunsal yorumları değişiktir. En iyisi Aristoteles'in mantığında gündeme getirilen ilkelere, kurallara uyarak işe girişmektir. En sağlıklı sonuç, bu mantığın ilkelerine göre alınabilir.

Simplikios'a göre, varlık sorunu duygusal girişimlerle açıklanamaz. Gerek Aristoteles, gerekse Plotinos birtakım doğrular gündeme getirmiş, onlarla ilgili kanıtlar sergilemiştir. Bunların

hepsi de varlık sorunlarına değgindir. Görüşlerin değişikliği varlığın, oluşun özünü değiştirmez. İnanı, felsenin özünü biçimlendiren ustan üstün tutmanın, tüm sorunlar için, gereği yoktur. Bu konuda Aristoteles'in getirdiği mantık kuralları önemlidir.

Aristoteles'in görüşlerinin açıklanmasında, anlaşılmasında önemli katkıları bulunan Simplikios kendi kişiliğini yansıtan özgün bir çığır açmamış, genelde bir aracı etkinliği göstermiştir. Ancak, yazılarında konu edindiği sorunlar felsefe tarihi boyunca tartışılmış, yeni yorumlarla, yeni açıklamalarla genişletilmiştir.

HYPATİA

Felsefe tarihinin tanıdığı ilk kadın bilgelerden biridir. 370'te doğduğu İskenderiye'de 415'te öldü. Babası matematikçi, düşünür Theon'dur. Önce babasından matematik, doğa bilimleri konusunda bilgiler edinmiş, sonra Gezimcilik'le ilişki kurmuş, çağının ünlü düşünürlerinden Plutarkhos'un etkisiyle Yeniplatonculuk'un sorunlarını benimsemiş.

Hyptaia, birçok yer gezmiş, ünlü aydınlarla tanışmış, felsefe konularında değişik görüşleri öğrenmiş. Çevresinde geniş anlayışlı, çarpıcı bir güzel olarak bilinen bu kadın bilge, özellikle Yeniplatonculuk'un yayılmasında etkili olmuştur. Bu okula bağlılığı nedeniyle, tanrıtanımaz olarak bilinen Hypatia'nın yeni gelişmekte olan Hıristiyan inançlarını da derinden etkilediği, bu dini savunan düşünürlerin görüşlerini sarstığı öne sürülmüştür. Bu nedenle İskenderiye Piskopos'u Kyrilius, onu din için çok sakıncalı bir kimse diye kötülemeye başlamış. Keşişlerden, papazlardan oluşan bir sürü, Kyrilius'un kışkırtmalarıyla Hypatia'ya saldırarak onu öldürmüş (415).

Yeniplatonculuğun önde gelen, etkili bir yandaşı, savunucusu olan Hypatia, oluş, varoluş, evren, erdem, us, tanrı, iyilik, güzellik, bilgelik, doğruluk gibi felsefenin odağını oluşturan konularda Plotinos'un görüşlerini benimsemiş, onlara kendine göre yorumlar getirmiş, görüşlerini genelde matematikte uygulanan us ilkelerine göre biçimlendirmeye çalışmıştır. Hypatia felsefede olduğu gibi, matematikte de önemli bir düşünür sayılır. Onun, Pergeli Apollonios ile İskenderiyeli Diophantus gibi matematikçilerin yapıtlarına getirdiği önemli yorumlar vardır. Birincisinin *Kronikler,* ikincisinin *Arithmetica* adlı yapıtını yeni yorumlarla genişletmiştir. Düşüncelerini, çağdaş düşünürlerin yorumlarından öğrenmekteyiz.

SYNESİOS

Kyrene'li ozan, bilge, söylevci. 370 dolaylarında, Kuzey Afrika'da Kyrene kentinde doğdu, 415'te Ptolemais'te öldü. Önceleri çoktanrıcı inançlara bağlıydı. 390-395 arasında, İskenderiye'nin, çağında ünlü kadın bilgelerinden Hypatia'nın öğrencisi oldu, ondan Yeniplatoncu bilgiler edindi, ardından Kyrene'ye döndü. 395-399 evresinde Atina'da yaşadı. 399'da Kyrene elçisi olarak Doğu Roma İmparatoru Arcadius'un yanına gönderildi. 402'ye değin Byzans (İstanbul)da oturdu. 403 te yine İskenderiye'ye döndü, Hıristiyanlık'ı benimsedi, piskoposlukla görevlendirildi.

Synesios felsefe, söylev, din, şiir konularında geniş kapsamlı çalışmalara girişmiş, bütün yapıtlarında Yeniplatonculuk'tan esinlenen bir görüşü geliştirmeyi düşünmüştü. Bütün düşüncelerini düzyazı, şiir türlerinde sergilemiştir. Ona göre en yüce, bölünmez, benzersiz, eşsiz biricik varlık tanrıdır. Yalnız tanrı vardır, ölümsüzdür, evren de, evreni dolduran tüm varlıklar da ondan fışkırmıştır. Yaratılış tanrısal tözden dışavurmadır. Tanrı yalnızca kendi özüyle vardır, kendi kendinin ilkesidir. Tanrı bütün nesnelerin özüne giren, onlara dirlik, devinim gücü kazandıran tindir, salt ışındır. O, bütün varlık türlerinde, değişik biçimlerde, niteliklerde kendini gösterir.

Synesios, tanrının evrensel tin olmasına karşın, bütün evrendeki varlıklara dağıldığını, bu dağılmanın ise bölünme değil, yaratıcı gücü nedeniyle, ayrı ayrı görünüş biçimleri olduğunu vurgular. Bu evrensel tin yıldızlarda, meleklerde, yeryüzü varlıklarında olmak üzere, üç ayrı varlık alanında bulunur. Kimi araştırı-

cılar, Synesios'un bu anlayışında Hıristiyanlık'ın tanrı, kutsal tin, oğul üçlemesinin bulunduğunu ileri sürerler. "Üçlü biçim içinde yalnız bir kaynak, bir kök ışır. Babanın derinliğinde yüce-oğul, gönlünün çocuğu, evrenlerin yaratıcı bilgeliği, bunların birliğini oluşturan kutsal tinin ışınları parlar.." Synesios'a göre "tinleri yaratan, onları besleyen kaynakların kaynağı, tanrıların türediği yetkinlik"tir. Tinin gövdeden sonra doğduğu inancı da geçersizdir. Günün birinde evrenin yokolacağı da düşünülemez. Ölümden sonra dirilme de yoktur. (Opera omnia Synesii 1612-1633).

SYRİANOS

380'de İskenderiye'de doğdu, 450'de Atina'da öldü. Yeniplatonculuk çığırını Atina Okulu'nda sürdürenlerdendir. Önceleri İskenderiye'de felsefe okudu, sonra Atina'ya giderek Yeniplatoncu okulun başında bulunan bilge Plutarkhos'un öğrencisi oldu. Plutarkhos'un ölümünden sonra iki yıl süreyle okulu yönetti. 434'te Atina'ya gelen Proklos'u da okutmuştur. Syrianos felsefe, mantık, şiir, politika, felsefe tarihi, retorik gibi değişik konuları içeren yapıtlar yazmışsa da, günümüze bunlardan ufak bölümler kalmıştır.

Syrianos'un üzerinde durduğu en önemli konu, Yeniplatonculuk'un kaynağı Platon'un görüşlerini açıklamak, onların Aristoteles'in geliştirdiği kuramdan üstün olduğunu ortaya koymaktır. Öte yandan tinle ilgili sorunların çözümünde Pythagoras'ın sayılar kuramından yararlanmanın gereğini vurgulamıştır. Ona göre 1-2-4-8 dizisiyle 1-3-9-27 dizisi arasındaki karşılaştırmadan yola çıkılarak tinin bölünen-bölünmeyen bir yapıda olduğunu açıklamak olasıdır. Burada bölünmeyen "birlik", bölünen de "birlik"ten sonra gelen altı bölümü gösterir. Çift sayılarla ilgili bölümler tanrıdan yaratıklara doğru gelen düzeni yansıtır. Tek sayılar ise yaratıklardan tanrıya doğru yükselişi vurgular. Syrianos bu açıklama yöntemiyle Yeniplatonculuk'u Platon-Pythagoras öğretilerinin uzlaştırılmasına dayandırmak istemiştir.

NESTORİUS

380'de Maraş ilinde doğdu, 451'de sürgüne gönderildiği Khargeh'te öldü. Küçük yaşta kendini dine vererek dünya işlerinden elçekti, içine kapalı bir yaşam sürmeye koyuldu. Antakya'da manastıra kapandı. Kısa sürede etkili konuşmaları, geniş bilgisi nedeniyle ilgi çekti.

Nestoriu, Antakya yörelerinde, çoktanrıcı topluluklara hıristiyan inançlarını aşılamak için çıktığı gezilerden birinde, Bizans İmparator'u İkinci Theodosius'un ilgisini çekti. Konuşmalarının, bilgisinin etkisinde kalan imparator onu İstanbul'a çağırarak Patriklikle görevlendirdi. 431 yılına değin bu görevde kalan Nestorius'un düşünceleri Hıristiyanlık'ın özüne aykırı görülünce 431'de toplanan Efes Konsülü'nce suçlandı, görevden alınarak sürgüne gönderildi.

Nestorius'un kanısına göre İsa tanrı değildir, ancak tanrısal nitelikler taşıyan bir insandır. Bu nedenle, insana özgü nitelikler somutlaşan tanrısal söz için kullanılamaz. Bunun gibi Meryem de tanrının anası değildir. Nestorius'un düşüncelerini içeren *Nesturilik* sonradan yaygın bir tarikata dönüştü, uzun yıllar süren tartışmalara yolaçtı. Özellikle insanın (İsa'nın) tanrı olamayacağı konusunda ileri sürdüğü görüş İncil'in içeriğiyle çelişiyordu. Ona göre tanrı birdir, yaratıcıdır, insana özgü niteliklerden arınmıştır, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, yücedir, bütün iyiliklerin kaynağıdır. Tanrıbilim, tanrının kendisini değil, yalnızca niteliklerini açıklayabilir. Tanrısal töz kişisel usun sınırlarını aştığından bütünüyle bilinemez. İnan usun üstündedir, ona ışık tutucu nite-

liktedir. İnana dayanmayan bir usun, tanrısal sorunlarda, kesin bir açıklama getirmesine olanak yoktur.

Nestorius'un düşünceleri ortaçağ hıristiyan anlayışı üzerinde, özellikle hıristiyan tanrıbilimciler arasında etkili olmuştur.

Nestorius'un düşünceleri, sonraları büyük bir tarikat niteliği kazanınca, özellikle Doğu'da, sonradan ortaya çıkan islam ülkelerinde, büyük, kanlı olaylara yolaçacak boyutlara ulaştı, islam tarikatlarını bile etkisi altına aldı. Genellikle Suriye dolaylarında etkinlik gösteren bu kuruluş, sonraları Hıristiyanlık'a da karşı çıkarak etkinliğini sürdürdü, toplumsal olaylara dönüşen bir güç durumuna gelerek düşünsel içeriğinden uzaklaştı.

THEODOROS, ANTAKYALI

386'da Antakya'da doğdu, 458'de orada öldü. Önceleri Yunan felsefesiyle ilgilendi, sonra Hıristiyanlık'ın temel ilkelerini araştırmaya girişti. Dinle felsefeyi uzlaştırmayı denedi.

Theodoros'a göre İncil'in getirdiği düşünceler us ilkelerine aykırı değildir, bu nedenle din-felsefe uzlaşması doğaldır, arada önemli bir ayrılık yoktur. Sokrates-Platon, Aristoteles, Pythagoras gibi ilkçağ bilgelerinin düşünceleriyle Hıristiyan inancı arasında özsel bir bağlantının bulunduğu görüşünü savundu. Dinin us ilkelerine uyması, felsefeyle uzlaşması gerekir. Bu ikisini birbirinden ayıranlar, felsefe ışığından yoksun kimselerdir. İnsan bir us varlığıdır, onun bilimsel düşünceleri gibi dinle felsefe de us ilkelerine uymalıdır. Daha açıkçası din usun denetiminden geçmelidir. Özellikle Platon'la onun izini sürenleri suçlamak gereksizdir. Bu bilgelerde tektanrıcı dinlerin içerdiği görüşler, us ilkelerine göre sergilenmiştir, onları öğrenmek gerekir. Felsefeden yararlanmayan bir dinin sağlam temellere oturtulması olanaksızdır.

Theodoros'un dinle, felsefeyle ilgili yazılarını *Migne* toplamış, *Patrologia Graeca* (Yunan Kilise Babaları) adlı yapıtında yayımlamıştır (1857-1860).

Theodoros'un ileri sürdüğü görüşler arasında en ilginci, dinsel kuramların usun süzgecinden geçerek, ussal bir içerik kazanmasıdır. Ona göre inanın ustan üstünlüğü usa aykırılığı anlamına gelmez, Din felsefeye büsbütün aykırı düşmemeli, bu nedenle usa dayanan felsefenin karşısında değil yanında olmalıdır. Theodoros'un us ilkelerine bağlılığı, dini usla uzlaştırma girişiminde

Platon'dan kaynaklanan bir etki seziliyor. O, bu düşünceleriyle dine yeni, eleştirel bir anlam kazandırmak istemiş, inanç ürünlerinin düşsel içerikten kurtulmasını öngörmüştür.

Theodoros'un Antakya'lı, orada öğrenim görmesi, eski Mezopotamya uygarlığının geleneklerle süregelen düşüncelerden yararlandığının bir kanıtı sayılabilir. Nitekim, Hıristiyan anlayışına, daha başlangıçta, yeni, ussal bir içerik kazandırmaya çalışanların çoğu Ortadoğu ülkelerinden çıkmıştır. Doğu'da gelişen anlayış, dinde us ilkelerine daha yakın bir özellik taşımaktadır, Batı'da daha katı bir din davranışı gözlemlenmiştir.

OLİMPİODOROS

İskenderiyeli bilge. Yeniplatonculuk'un gelişmesinde önemli katkıları olduğundan büyük ilgi çekmiş, etkinlik göstermiştir.

V. yüzyılda İskenderiye'de doğduğu, orada öldüğü sanılır. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak, putatapıcılığın yasaklandığı 529 yılından çok önce yaşadığı, yazılarında Proklos'u tanıdığını söylediğine göre, onun döneminde yetiştiği anlaşılmaktadır. Kimlerden öğrenim gördüğü bilinmiyorsa da felsefe tarihindeki önemi Platon'un *Phaidon, Philebos, Gorgias* gibi yapıtlarına getirdiği yeni yorumları, açıklamaları dolayısıyladır. Yazılarından anlaşıldığına göre dinle felsefe arasında uzlaşmacıdır.

Olimpiodoros'un düşünceleri Yeniplatonculuk'un varlık anlayışından kaynaklanır. Üzerinde durduğu başlıca sorunlar ise tanrı, evren, inan, din, istenç, anlık, düşgücü, tin söylence ürünleridir. Ona göre din, insan, evrenle ilgili sorunları açıklamada yeterli değildir, onları anlaşılmaz, karışık, karanlık duruma getirir. Oysa us ilkelerine dayanan felsefe ele adığı konulara açıklık, kolay anlaşılırlık kazandırır. Olimpiodoros'a göre dinlerin öne sürdüğü varlıklar insandaki düşgücünün ürünleri olmaktan öte bir anlam taşımaz. Dinin tanrı anlayışı bile, tanrısal gerçeklere aykırıdır Din, gerçek olan tanrıları değil de, kendi inancına uygun tanrılar ortaya atmıştır. Din "nesneleri birtakım bulanık simgelerden oluşan bilmeceler içinde gösterir, buna karşın felsefe yazıya geçirilmiş söz ışığı altında apaçık olarak sergiler."

İnsanda istenç, anlık, düşgücü gibi üç yeti vardır. Bütün düşünce ürünleri, sanat varlıkları bu yetilerin birlikte çalışması sonucu ortaya çıkar. Felsefenin odağını oluşturan bu üç yetinin ça-

lışması düşünce özgürlüğüne dayanır. Dinde ise düşünce özgürlüğü değil, alışılmış, değişmez sayılan kanıların baskısı egemendir. Aktöre konusunda Stoacı görüşün etkisinde kalan Olimpiodoros erdemin temel olduğunu ileri sürer. Ona göre, fiziksel, töresel, artırıcı, dalınçlı, örneklendirici olmak üzere altı türlü erdem vardır. Bu erdemlerin hepsi de us ilkelerine, anlık sağlamlığına dayanır. İnsan düşünürken ustan uzaklaştıkça yanılgıya sürükleyen etkenlerin denetimi altına girer, bilincin yerini bulanık bir etki alır.

Olimpiodoros, Hıristiyan bir toplumun bireyi olmakla birlikte, düşüncelerinin tabanını felsefe sorunları oluşturur. Bu da felsefede görülen istenç özgürlüğüne dayalı düşünce bağımsızlığıdır. Düşünce üreten eylem usun, istencin değil de inanın denetimi altına girerse verimli olamaz. Bu nedenle dinin de us ilkelerine uyması, usun aydınlığında yürümesi gerekir.

Olimpiodoros bu düşünceleri dolayısıyla putatapıcı, sağlam bir Hiristiyan sayılmamıştır. Sergilediği düşüncelerden anlaşıldığına göre, İsa'dan çok Plotinos'a inanmış. Onun görüşlerini benimsemiş bir bilgedir Olimpiodoros'un da, öteki Ortadoğulu bilgeler gibi eski uygarlıklardan gelen bir düşünce içeriğine bağlı kaldığı, soyut sorunlara somut örneklerden sıçrama eğilimi gösterdiği anlaşılıyor. Onun, Plotinos'a bağlılığı bile doğacı felsefeden kaynaklanan bir esinledir.

Olimpiodoros, ortaçağ anlayışında, usa dayalı görüşüyle ilginç bir kişidir. Ona göre insanın benimsemesi gereken erdem us ilkelerine dayalı, yaşama uygulanması gereken arınmış bir bilgeliktir. Bu bilgelikte köksüz inançların, gizemlerin, duyuların egemenliğinden kurtulmak, istenç özgürlüğünün aydınlığında yaşamaktır. Erdemin etkisi tutkuları değiştirmekte değil, ortadan kaldırmakta, ya da istenç egemenliği altına almakta görülür. Olimpiodoros'a göre aktöre erdemin ışığında yürüyebilir. Erdemden, bilgelikten yoksun bir aktöre insanı karanlığa sürükler.

Devlet erdemle, bilgelikle sivrilmiş kimselerce yönetilebilir, bu nedenle yöneticilerin en iyilerden, bilgelerden, gerçek aydınlardan seçilmiş olmaları gerekir. Devlet bir "küçük evren"dir, ancak usla, istençle, anlıkla yönetilebilir. Bu nedenle yönetici bir

tanrı gibidir. Ancak onun tanrısallığı erdeminden, sağlıklı usundan, güçlü anlığından dolayıdır, dinin anladığı gibi değildir.

Olimpiodoros'un en ilginç görüşü erdem konusundadır. Bütün insan davranışlarını, eylemleri, yönetimleri erdeme bağlayan bu bilgeye göre erdemin birçok türü vardır: 1- Aktöresel erdemler. Bunlar alışkanlığın, düşüncenin üstün yönetiminden, işlevinden kaynaklanır. 2- Yönetimsel erdemler. Bunlar da ustan doğan, yine usla düzenlenen, biçimlenen erdemlerdir, hepsi uygulamaya elverişlidir. 3- Nesnel erdemler. İnsanın yaratılışıyla (doğal yapısıyla) ilgili erdemler. Bunlar gövdesel davranışlarda görülür, hayvanlarda da bulunur. Ancak hayvanlarda bulunması insandakinin özdeşi sayılmaz, yapısal niteliğe göredir. 4- Salt, arınmış erdemler. Usun ürettiği, biçimlendirdiği düşünsel içerikli erdemler. Bunlar yetişkin, olgun kişinin erdemleridir, nesnel eğilimlerin denetiminden kurtulmuş, yalnızca olgunlaşmaya yolaçan erdemlerdir. 5- Dalınç denen derin içekapanışla ilgili erdemler. Olimpiodoros'un bu erdemlere verdiği anlam, biraz Hind düşüncesinde, özellikle Buddhacılık'ta görülen içekapanış yoluyla arınmaya. salt istenç olmaya yönelik erdemleri andırmaktadır. 6- Örnek erdemler. Olgun kişinin bütün nesnel, duyusal etkinliklerden sıyrılarak kendi kendini gözlemleme aşamasına varmasını sağlayan erdemler.

Olimpiodoros bunlarla kalmıyor, daha birçok erdem türü veriyor, hepsini insanın yetkinleşmesi, olgunlaşması konusunda geçmesi gereken yükseliş aşamalarıyla bağlantılı görüyor.

PROKLOS DİADOKOS

410/414 dolaylarında Constantinopolis'te (İstanbul'da) doğdu, 485'te Atina'da öldü. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra İskenderiye'ye gidip bilge Olimpodoros'un öğrencisi oldu, ondan gökbilim, matematik okudu. Yeniden İstanbul'a dönüp felsefe çalışmalarını sürdürdü, Atina'ya yerleşerek Yeniplatoncu bilgelerin çevresine girdi. Yeniplatoncu Okul'un başına geçti. Burada müzik, dilbilgisi, yönetim, söylev konularında çalıştı. Platon, Pythagoras, Aristotoles gibi bilgelerin, o çağda bilinen, yazılarını, karşılaştırmalı bir yöntemle inceledi, yorumladı. Bir süre de Gizemcilik öğretisiyle ilgilendi. Çoktanrıcı dinlere yönelik araştırmalara koyuldu. Proklos'un yaşamında gizli güçlerle ilgili inançların geniş bir yer tuttuğu söylentisi yaygındır. Kimi felsefe tarihçilerine göre, Proklos sık sık bunalım geçirir, dengesi bozulurmuş. Onun, felsefe bakımından, çelişkili davranışlarının nedeni de bu bunalımlarmış.

Proklos, önceleri Platon'un etkisinde kalmış, onun tanrı, evren, tin, bilgi bg. konuları içeren düşüncelerinden esinlenerek Yeniplatonculuk'u yorumlamaya, yeniden dizgeleştirmeye çalışmıştır. Proklos'a göre varlığın temeli tanrısal tözdür. Evrenin, içerdiği varlıkların değişmez yasaları, genel geçerlik taşıyan koşulları vardır. Felsefenin görevi bunları araştırıp açıklamaktır. Olaylar, olgular, eylemler geçici görünüşlerdir, onların arkasında temel neden durumunda bulunan tanrısal töz vardır. İnsan, bu geçici görünüşler evreninde, bir gözlemci durumundadır. Us ilkelerine, onları besleyen derin sezgiye dayanan düşünce bu geçici görünüşlerin arkasında yatan kalıcı, tanrısal tözün etkinliğini

görebilir. Evrenin bir bölümü olan kişide bu tanrısal tözün etkinliğini, onun temel neden olduğunu kavrayabilecek bir yeti vardır. İşte bu yeti kişiyi bütün varlıkların birliğe eriştiği, özünden doğduğu "Yüce Olan"ı kavramaya, anlamaya götürür. Bu "Yüce Olan"da tanrıdır. Kişinin tanrıyı, "Bir" olarak kavrayabilmesi birtakım aşamalardan geçmeyi gerektirir. Bu aşamalarda basamak basamak yükselinir. Bu aşamaların birincisi önsüz-sonsuz, yetkin varlıktır. İkincisi geçici olan evren, üçüncüsü ise bütün öncekileri özünde yansıtan insandır.

İnsan geçici eğilimleri, tutkuları, duyusal yönelmeleri nedeniyle evrene bağlıdır. Onu bu bağdan kurtaracak olan da din, felsefe, dalınç, derin düşünme gibi girişimlerdir. Burada bilinmeyeni bilmeye yönelik bir tutum sözkonusudur. Kişi tanrısal varlığı onaylayamaz, yadsıyamaz. Kişi evreni duyularla algılar, oysa tanrıyı yalnızca usla gözlemler.

Evren yetkin değildir, kendi başına varolduğu söylenemez. Evrenin varlığı tanrıya bağlıdır. Tanrı ise yalnızca kendi kendisiyle vardır, varlığı başka bir varlığı gerektirmez. Tanrı Bir'dir, temel nedendir, erektir. Evren ise, tanrısal varlık karşısında, bir üründür, görünüştür, çokluktur. Bu nitelik değişikliğine karşın evrenle tanrı birdir, bu da evrenin tanrıda varoluşundan dolayıdır.

Proklos, tanrı kavramını açıklarken, Platon'un "eidea" kuramından, Plotinos'un görüşlerinden yararlanır. Kimi yerde Plotinos'tan ayrılarak Platon'un düşüncelerine sığınır. Proklos'un tanrı-Bir-tin gibi üçlü varlık düşüncesi Hıristiyanlık'la Yeniplatonculuk arasında bir uzlaştırma eğiliminden kaynaklanır. Ona göre, bütün oluşların, nesnelerin kaynağı olan Bir tanımlanamaz, anlaşılamaz, insana değgin bir yetiyle karşılaştırılamaz. Bir'den daha alt aşamada öz bulunur, ona da anlık denir. Anlık kavranabilir. Üçüncü aşamada tin vardır, tin yaşamdır, yaşamın başlıca nedenidir.

Proklos'un başında bulunduğu Yeniplatoncu Atina Okulu bütün ortaçağ boyunca egemenliğini sürdüren tanrıbilimin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu okul felsefeyle dini uzlaştırma çalışmalarıyla yeni bir öğretinin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Proklos'un yazıları *Procli opera omnia* (Proklos'un Bütün

Yapıtları) adı altında 1819-1827 arasında yayımlanmıştır. Düşüncelerinin bu yapıtlardan öğrenilmesi sonucu etkisinin büyüklüğü anlaşılıyor.

Proklos, ortaçağın geçiş-dönemi düşünürleri arasındadır. Onun bir yandan Platon'a, bir yandan Plotinos'a yönelik düşünsel tutumu ilkçağla ortaçağı uzlaştıracak bir özellik taşır. Düşüncelerinde usa, istence, anlığa yer vermesi, sorunları usun yanında derin bir sezgiyle kavrama eğilimi göstermesi Platon-Plotinos ikilisinin etkisi sonucudur. Nitekim onun eylem-özgürlük-istenç üçlüsüne ağırlık vermesi önemlidir. Ona göre insan ancak eylemlerinin bütünü içinde anlaşılabilir, eylem kişinin içini aydınlığa çıkarır. Bu eylemde başlıca etken insanın özelliğini yansıtan kişiliğidir. Eylem kişinin gelişim yasası gibidir. Gövdeye yansıyan bu eylemler yaşamsaldır, insanın varlık koşullarındandır. Bu eylemlerde ikili (çift) olma durumu yanında yazgısal, içgüdüsel etkenler sözkonusudur. Böylece üç türlü eylem vardır. Düşünsel ortamda yalnızca istence dayanan, ondan kaynaklanan eylemlerde özgürlük sözkonusudur. İstencin bağımsız etkinliğinden yoksun bir eylemde özgürlük yoktur. Gövdesel eylemlerde, kişinin doğal yapısı gereği etkinlik gösteren ise içgüdüsel güçtür. Ancak onu da büsbütün başıboş bırakmak doğru değildir. Us, istenç kişinin eylemlerinde denge sağlamayı başarır.

Kişi usuyla, istenciyle öteki dirilerden ayrılır, bu ayrım onda varlıksal kişiliğin en belirgin niteliğidir.

Proklos, birçok öğrenci yetiştirmiş, görüşlerinin çağlar boyu tutunmasına olanak sağlamıştır. Onun düşüncelerinde Platon-Plotinos gibi bilgelerin etkisi açıksa da, büsbütün bir öykünme, özenti niteliği taşımaz. Özellikle yalnızca inana dayanan dinci anlayışlar karşısında takındığı eleştirel tutum önemlidir. Onun yorumlarında da eleştirici bir yöntemin izlendiğini anlamak kolaydır.

MARINOS

V. yüzyılda yaşamıştır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Filistin'in Neapolis ilinde doğmuş, sonradan yerleştiği Atina'da ölmüştür. Bilge Proklos'un öğrencisi olmuş, okulun yönetimini eline almıştır.

Marinos'a göre felsefe insan değerlerinin bilimidir. Bu nedenle felsefenin konusu iyilik, bilgelik, yetkinlik, olgunluk, erdem, yücelik bg. değerlerdir. Özünde birtakım tanrısal yetenekler bulunan bilgenin bu değerlerle donatılmış olması gerekir. İnsan yeryüzünden (en alt aşamasından) başlayarak basamak basamak göklerin en yüce katına doğru yükselir. Bu aşamalar, aşağıdan yukarı doğru, birer yetkinlik basamağı olup sonraki öncekine göre daha ileri, daha yeni bir niteliktedir.

Varoluş tanrısal özden bir fışkırma (emanatio) biçimindedir. Bu fışkırma en yetkinden, tanrısal tözden aşağı doğru basamaklı bir iniş niteliğindedir. Aşamalar ise, fışkırma nedeniyle, yeni varlık katları oluşturur.

Tanrı en yetkin varlıktır, bilgedir, yücedir, ölümsüzdür, salt ışındır, salt anlıktır, salt istençtir. İnsan, taşıdığı üstün yetiler nedeniyle, tanrısal varlıkla özdeştir.

Tanrının böyle nitelenmesi, Marinos'un Platon-Plotinos çizgisi üzerinde yürüdüğünü, onların derin etkisi altında kaldığını gösterir. Onun, düşüncelerinde "insan değerleri"ni konu edinmesi, onları açıklamaya kalkması yeni bir görüş getirmese bile ortaçağ için önemlidir. Üstelik dinci anlayışın hızla gelişmeye, yayılmaya başladığı bir dönemde Marinos'un düşünceleri ilginç sayılmalıdır. Varoluş olayını tanrısal özden "fışkırma" diye anla-

ması da İncil içeriğiyle bağdaşmaz, besbelli. Hıristiyan anlayışına göre varoluş bir yoktan "yaratılma"dır, tanrısal özden dışa taşma değildir.

Marinos'un düşünce tarihindeki yeri Plotinos'un görüşlerini, kendi yorumlarıyla yaymasında, bu alanda etkili olmasındadır.

PLUTARKHOS

Atinalıdır, 350-434 yılları arasında yaşadığı söylenir, yaşamı konusunda güven verici bilgi yoktur. Atina'da Yeniplatoncu okulu kurduğu, Plotinos'un düşüncelerini Aristoteles mantığına dayalı bir yöntemle açıklamaya çalıştığı biliniyor.

Plutarkhos'in felsefe tarihindeki yeri Yeniplatonculuk anlayışını Yunanistan-Roma ülkelerinde yaymaya, ona yeni bir ilgi alanı bulmaya çalışması nedeniyledir. Plutarkhos yıldızlarla, eski Babil inançlarıyla, Trakyada gelişen Orpheusçuluk'la ilgilenmiş, bu akımlara kendine göre yorumlar getirmiştir. Platon'un *Phaidon, Timaios* gibi yapıtlarını yeniden yorumlamış, onlardan Yeniplatonculuk'la bağdaşan öğeler çıkarmıştır. Ona göre felsefe kişiyi yetkinliğe ulaştıran, erdemli kılan, yücelten bir bilimdir.

Plutarkhos'un yorumları, kendinden sonra gelen hıristiyan düşünürlerinin, özellikle tanrıbilimcilerin ilgisini çekmiş, çoğunun bir esin kaynağı olmuştur. Kendinden, aşağı yukarı üçyüz yıl önce gelen, ünlü aktöreci adaşından ayrılması gerekirken, ikisinin birbirine karıştırıldığı da olmuş, sonradan konu açıklığa kavuşmuştur. Plutarkhos önemli bir yorumcudur. Yazılarında Aristoteles mantığına dayanarak sorunlara çözüm araması, özellikle Plotinos'un düşüncelerine Aristoteles mantığına dayanarak yorumlar getirmesi önemlidir. Onun başlıca başarısı, Plotinos'un görüşlerine, Atina'da geniş bir alana yayması, özellikle varlık sorunlarına, Plotinos'un düşünce dizgesine dayanarak çözüm aramasıdır.

Plutarkhos'a göre felsefenin görevi insan değerlerini açıklamak, insanın bir erdem varlığı olduğunu kanıtlamaktır. Felsefe-

nin üzerinde durması gereken sorunlar, erdem, aktöre, varoluş, bilgi, iyilik, kötülük, doğruluk gibi eskiden beri gündemde bulunan düşünsel ürünlerdir. Atina'da kurduğu Yeniplatoncu okulda, içlerinde Syrianos, Marinos, Proklos gibi ünlü öğrencileri vardır. Onun Atina'da Yeniplatoncu Okul'u açması felsefe tarihinin önemli olaylarından biri sayılmıştır. Bu okulda birçok bilge yetişmiş, özellikle Platon'un düşüncelerinin, yeniden, yorumlanmasında başlıca kaynak olmuştur.

Ölümünden sonra okulun yönetimini sürdürenler, onun görüşlerini de yaymaya çalışmış, özellikle Marinos onunla ilgili bilgiler vermiştir.

HİEROKLES, İSKENDERİYE'Lİ

Yaşamöyküsü açıkça bilinmiyorsa da 430 dolaylarında İskenderiye'de doğduğu, 485'ten sonra orada öldüğü sanılmaktadır. Gazalı Aeneades adlı bilgenin öğretmeni olarak da ünlüdür. Hierokles Yeniplatoncu İskenderiye Okulu'nun kurucularındandır. Atina Okulu'na bağlı Plutharkos'un öğrencisidir. İmparator II. Teodosios döneminde, düşüncelerinin Hıristiyanlık'la bağdaşmadığı ileri sürülerek baskıya uğramış, 450'de sürülmüştür.

Hierokles, bir Yeniplatoncu olmasına karşın, daha çok Platon'un düşüncelerinden etkilenmiş. Onun görüşlerini Platon-Aristoteles felsefelerinin uzlaştırılmasından doğan bir ürün diye görenler de vardır.

Hierokles'in öğretisine göre tanrı bütün varlıklardan üstündür. Güçlüdür, evreni kayrasıyla yoktan yaratmıştır. Yaratma eylemi, daha önceden varolan bir nesneyi gerektirmez. Tanrı yaratıklar üzerinde üç aşamada etkilidir: Göksel tanrılar, tanrıya en yakın yüce varlıklardır. Tözsel tanrılar birinci aşama ile sonuncu aşama arasında aracı durumdadırlar. Evrenin değişik bölgeleri onların buyruğu altındadır. Bunlara cin ya da kahraman denir. Üçüncü aşamada yersel tanrılar bulunur, bunlar da üst aşamalara bağlı olup insan tiniyle ilgilenirler. Hierokles'in birer tanrısal aşama olarak nitelediği bu üç basamak birer varlık alanıdır. Bu üç aşamada bulunan varlıklar tanrısaldır, ancak tanrı değildir. Onlara tanrı denmesi taşıdıkları tanrısal yetki yüzündendir. Tanrının evreni yöneten-koruyan gücüne "kayra", bireylere uygulanan özel yasaya da "yazgı" denir.

İnsan, kendi yazgısına boyun eğdiği gibi, bir yandan da onun

yapıcısıdır. Hierokles'in önerdiği tapımda birtakım gizemci öğeler vardır. Onun bire *Khrysa epe* (Krizalit), öteki *Peri pronoias* (Tanrısal Kayra Üstüne) adlı iki yapıtı 1709'da yayımlanmıştır. Bu yapıtta düşünce tarihi bakımından ilgi çeken konu, daha önce anılan birkaç Yeniplatoncu bilge gibi, Hiristiyanlığı Plotinos'un görüşlerine dayanarak açıklama girişimleridir. Oysa Plotinos'un benimsediği düşünceyle Hıristiyanlık inancı arasında büyük bir çelişki vardır, o da "yaratılış" olayıdır. Demek, din kendi kendine yetmiyor, bir yerde karşı çıktığı felsefeye sığınmadan ayakta duramıyor. Bu düşünceleri daha sonraki tanrıbilimcilerde de göreceğiz.

AENEAS, GAZA'LI

Aineas biçiminde de yazılan adı yüzünden, adaşlarıyla karıştırılan, Aeneas 460 dolaylarında Palestin'de Gaza'da doğmuş, 520'de ölmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmamakla birlikte bilge Hierokles'ten tanrıbilim, felsefe okumuştur. İskenderiye Okulu'na bağlıdır, öğretmeni gibi o da Yeniplatoncu öğretiyi benimsemiş, geliştirmeye-yaymaya çalışmıştır.

Aeneas (Aineas) felsefeye Yeniplatoncu anlayışla yaklaşır, Hıristiyanlık'la felsefeyi bağdaştırmaya çabalar. Felsefe tarihinde "Kilise Babaları" ya da "Patristik Felsefe" denen akımın öncülerindendir. Ona göre, dinin içerdiği sorunları Yeniplatonculuk'un önerdiği ilkelerle açıklama olanağı vardır. Tanrıbilimin içerdiği tin, tanrı, ölümsüzlük, yaratılış, evren, mutluluk bg. sorunlar felsefenin de temel konularıdır.

Aeneas'a göre tinin gövdeden önce varlığını öne sürmek doğru değildir. Tanrı tinle gövdeyi birlikte yarattı. Bütün gizli yetiler (tin, anlık, anlak, istenç bg.) gövdeyle birlikte yaratılmıştır. Buna karşın tin ölümsüzdür, dirilme olayı gerçektir, yargı günü bütün gövdeler dirilecektir. Ölüm denen olayla dağılan gövdeler tinlerin onlara dönüşüyle yeniden dirilecek.

Evren yaratılmıştır, günün birinde yokolacaktır, bu tanrısal bir yasa olduğundan kaçınılmazdır. Tanrı, özgür istenciyle, evreni yeniden düzenlemek üzere yokedilebilir. Karşıtların, belli bir düzen içinde, üremeleri tanrısal istence bağlıdır, olanaksız değildir.

Aeneas'ın *Theophrastos* adlı bir yapıtı vardır. Bu yapıt da içerik bakımından, önce görülen Hierokles'in görüşlerini andırır.

Bu da onun gibi dini Yeniplatoncu felsefeyle savunma gereğini duyar. Nitekim, felsefe tarihinde görülen İskenderiye-Atina-Roma Yeniplatoncu okullarının hepsi de dini felsefeyle besleme, koruma gereğini duymuştur. Aeneas felsefeye soktuğu dinci görüşü savunurken, inanç sorunlarını felsefe yöntemleriyle açıklamaya çalışıyor. Onun, kendinden öncekilerinin bu tutumları, sonraki dönemlerde dinin felsefeyi vurması için bir araç olarak kullanılacaktır. Gerçekte Yeniplatoncu okul, bütün görüşleriyle, Plotinos'un izini sürüyor denemez. Aeneas da benimsediği tutumla felsefe-din (burada Yeniplatonculuk) bağlantısını sürdürme çabasındadır. Bu tutumun etkileri Hıristiyanlığın güçlenmesiyle azalacak, kınanacaktır.

BOETHİUS ANİCİUS

Anicius Manlius Boethius 480'de Roma'da doğdu, 524'te Milano dolaylarında Pavia'da öldü. Soylu bir ailedendir, bubası 487'de konsül seçilmişti. Özenli bir eğitim gördükten sonra Atina'ya gitti. 510'da, Roma'yı elegeçiren Ostrogot Kralı Thedorik'i karşılama konuşmasıyla görevlendirildi. Yaptığı konuşmayla kralı etkileyen Boethius önce konsül, sonra senato prensi seçildi. Bir süre sonra Bizans İmparatoru yararına çalıştığı suçlamasıyla sürgüne gönderildi. Bu olayın gerçek nedeni, Boethius'un, inanç bakımından, Theodorik'le uzlaşamamasıdır. Boethius, bir süre Pavia'da tutuklu kaldı, sonra acılar çektirilerek öldürüldü.

Boethius'un felsefeyle ilgili çalışmaları Latin diline, Yunanca'da bulunan kavramların karşılıklarını kazandırması, bu dili bir felsefe-mantık dili yapmaya değgin çabalarıyla başlar. Onun geliştirmeye çalıştığı dil dinle felsefe arasında ortak kavramlar yaratmayı amaçlar. Boethius, özellikle, Aristoteles'in *"Organon"* adlı yapıtının büyük bir bölümünü, Porphyrios'un *"Eisagoge"*sini, Eukleides'in aritmetikle, müzikle ilgili yazılarını, Platon'un *"Timaios"*unu, Cicero, Seneca gibi bilgelerin yapıtlarını yeniden derleyip düzenlemiştir.

Boethius'un, felsefe bakımından, en önemli yapıtı tutuklu bulunduğu sürede yazdığı *De Consolatione Philosophiae* (Felsefenin Avunması Üstüne) adını taşır. Şiir-düzyazı türünde yazılan, beş bölümden oluşan bu yapıt, ortaçağ boyunca temel öğrence kitabı olarak okutulmuştur. Birinci bölümde felsefenin öğrettiği gerçek, bu gerçeğin insan üzerinde yarattığı üzüntü, o çağın tinsel durumu işlenir. İkinci bölümde felsefenin işlevi, kişinin mut-

luluğu, korkunun gereksizliği, mutluluğun kişiye yetebileceği sorunları ele alınır. Üçüncü bölümde mutluluğun temel konuları, aşamaları üzerinde durulur. Mutluluğun en yücesi tanrıdadır, kişinin bu aşamaya yükselme olanağı yoktur. Dördüncü bölümün içeriğini tanrının evreni yönettiği koşullar oluşturur. Beşinci bölümün konusu kişinin özgürlüğü, tanrının geleceği bildiği, bilgisinin sınırsızlığı gibi sorunlardır.

Boethius'a göre, yazgı, önceden görme, belirleme kişinin düşünce özgürlüğünü sınırlandırır gibi görünür. Bu durumda özgürce seçmeye, düşünmeye yarayan usa gereksinme duyulmaz. Bu soruna felsefenin getireceği çözüm önemlidir. Felsefeye göre bir olayı önceden görmenin onun kesinlikle gerçekleşeceği anlamına gelemeyeceğini anlamak gerekir. Tanrı'da geçmiş, gelecek kavramları sözkonusu değildir. Tanrısal bilgi, zaman içinde geçen, olayların birdenbire kavranmasını sağlayan bir yetinin bilgisidir. Bu nedenle tanrısal bilgi konusunda sürenin önemi yoktur.

Felsefesini Platon'un görüşlerine dayandıran Boethius için önemli olan tanrısal gerçeğin onaylanmasıdır. Tanrı yalnız kendi özü gereği vardır, ölümsüzdür, bilgisinin sınırı olmadığı gibi salt istencinin sonu da yoktur. Tanrı yüce iyidir, yüce erdemdir. Boethius, bu düşünceleri ileri sürerken, uzlaştırıcı bir Yeniplatonculuk'tan yola çıkar, sonra Platon'un geliştirdiği ilkelere yaslanır, Aristoteles'ten, Stoacılık'tan kaynaklanan görüşleri uzlaştırarak dine felsefeye özgü bir içerik kazandırmayı amaçlar. Bu konuda ileri sürdüğü sorunlar tanrı, erdem, mutluluk, bilgi, istenç, özgürlük gibi çağlar boyunca felsefenin-dinin temelini oluşturan öğelerdir.

Boethius'a göre kişinin mutluluğu biraz da kendi elindedir. Tanrısal tözü açıklama, kavrama dışında kalan konularda kişi usunu, istencini yeterince kullanmayı başarırsa, iyiyi-kötüyü seçmede yanılgıya düşmeden kaçınırsa, özellikle tutkularının tutsağı olmazsa sınırlı bir mutluluğa erişebilir. Kişiyi mutsuz kılan davranışlarının ölçüsüzlüğü, tutkularının önlenemeyişidir. Boethius'un düşüncelerinde özgünlük, salt felsefeye yönelik bir öğe bulmak güçtür, onda usa dayalı bir Gizemcilik'in ağırbastığı görülür. En önemli yapıtı sayılan *De Consolatio Philsophiae* bütün Batı dillerine çevrilmiştir....

DAMASCİUS, ŞAMLI

480 dolaylarında Şam'da doğdu, 550'de İskenderiye'de öldü. Ancak bu yıllar kesin değildir, yaşamı konusunda açık bilgi yoktur. İlköğrenimini doğdu ilde gördükten sonra İskenderiye'de söylev, gökbilim, Atina'da felsefe, matematik okudu. Öğretmeni İsidoros aracılığıyla Akademia'nın başına geçirildi. 529'da, İmparator Junstinianos'un çoktanrıcılığı savunan okulları kapatması üezrine İran'a gitti. Sasani Kralı Kiros ile Junstinianos arasında yapılan bir anlaşma sonucu İskenderiye'ye döndü (533). Bütün yazılarını ölünceye değin kaldığı bu ilde ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. Yapıtları arasında *De principiis* (İlkeler Üstüne) adlısı en önemlisidir. Kimi yapıtları bulunamamıştır. Öteki yapıtları da *Photios*'un kitaplığında bulunmuştur.

Damancius, başlangıçta, Yeniplatonculuk yanlısı görünmüş, başına geçtiği Akademia'da bu öğretiyi okutmuşsa da, bu akımın kurucusu Plotinos'un görüşlerini benimsememiştir. Ona göre "Saltık Bir" ya da "Tanımlanamaz İlk İlke", Platinos'un öne sürdüğü "aşamalı varoluş"un dışındadır. Bu nedenle tanrısal varlık alanına ulaşma olanağı yoktur. İnsan tini, dolayımsız olarak, bu yüce varlığa katılabilir. Bu olay da, yalnızca, gizemci yöntemlerle olabilir. Tanrıyı insan diliyle açıklama, anlatma sözkonusu değildir. Tanrısal nitelikler de insan düşüncesiyle kavranamaz. Tanrının ölümsüzlük, sonsuzluk, iyilik, yücelik bg. nitelikleri insan usunun kavrayış gücünü aşar, bilinmeyi engeller.

Damascius hıristiyan inancını bütün olarak benimsememişse de, geliştirdiği gizemci öğreti hıristiyan gizemciliğini etkilemiştir. Görüşlerini içeren *İsidoru Bios* (İsidoros'un Yaşamı), *Aporiai kai Lyseis Periton Proton Arkhon* (İlk İlke Konusunda Güçlükler ve Çözümler) adını taşıyan yapıtları vardır.

PHİLOPONUS, JOHANNES

Anadolu'nun Kapadokya yöresinde Kasarca'da, 485'te doğdu, 555 dolaylarında İskenderiye'de öldü. Önce Yeniplatonculuk üzerinde çalışmış, sonra Platon-Aristoteles felsefesini incelemiş, bir süre doğduğu yerde dilbilgisi, felsefe okumuştur. Dilbilgisi alanındaki başarılı çalışmaları yüzünden çağında "gramerci" adıyla tanınmıştı.

Philoponus yorumcu-eleştirici bir yönteme bağlı kalarak felsefe sorunlarına yaklaşmıştır. Platon-Aristoteles felsefesine getirdiği eleştirel yorumlar, ortaçağda bu iki bilgenin tanınmasına yardımcı olduğu gibi, felsefede eleştiri anlayışının gelişmesine de olanak sağlamıştır.

Onun eleştirileri, daha çok, Yeniplatonculuk'un savlarını çürütmeyi, geçersiz kılmayı amaçlar. Philoponus'a göre evren yaratılmıştır, yaratıcısı da tanrıdır. Tin ölümsüzdür, gövde ise ölümlüdür.

Philoponus'un başlıca yapıtı *Kata Proklo peri aidiottoros kosmo* (Evrenin Sonsuzluğu Konusunda Proklos'a Karşı Düşünceler) 529'da ortaya konmuştur. O, bu yapıtında karşı çıktığı Proclos'un düşüncelerini kendi anlayışına göre çürütmeye çalışırken, Yeniplatonculuk'la gelişen kurama saldırır. Özellikle yaratış olayının bir "fışkırma/emanatio" olmadığını savunur. Yeniplatonculuk'ta Plotinos'un geliştirdiği "fışkırma" yoktan varetmenin eleştirisi niteliğindedir. Yaratma yoktan varetmek değil, varolan tanrının özünden, görünmeyenden görünür duruma gelmektir. Philoponus, Hiristiyanlığın etkisi altında kalarak bu görüşe karşı çıkar. Ancak, onun bu karşı çıkışında da bir yenilik

görülür. O, çürütmek istediği düşünceyi önce eleştirir, yetersiz yanlarını sergilemeye çalışır, sonra kendi görüşünü vurgular.

Onun bu tutumu, Hiristiyan anlayışını savunurken eleştiri yöntemine başvurma gereğini duyduğunu gösterir. İşte bu tutum onun yaşadığı çağa değin, felsefeye karşı çıkan dincilerde görülmemiştir. Bu nedenle, Philoponus, din-felsefe bağlamında ilk eleştirici sayılır. Eleştirilerinde biricik dayanağı da Aristoteles mantığıdır, onun kapsadığı yöntemdir.

CASSİODORUS, FLAVİUS MAGNUS AURELİUS

488 yılında İtalya'nın Kalabria yöresinde Scylacium ilçesinde doğdu, 583'te orada öldü. Yaşamıyla ilgili geniş bilgi yoktur. Bir kaynağa göre, yirmi yaşlarındayken Heruler Kralı Odoakır'dan kontluk sanını almış, sonra Ostrogot Kralı Theodorik'in sarayına çağrılmış, önce yazıcı sonra bakan olarak görevlendirilmiştir. 50 yıl süren bu yüksek görevlerde bulunduktan sonra Got egemenliğinin yıkılması üzerine Vivarium Manastırı'na çekilmiştir? Burada kilise büyüklerinin yapıtlarından, Yunan-Latin yazarlarının ürünlerinden oluşan bir kitaplık kurmuştur.

Cassiodorus, daha çok, tanrıbilim, bağımsız sanatlar üzerindeki çalışmalarıyla ortaçağ düşüncesinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ona göre tin gövdesiz bir varlıktır. Tin ölümsüzdür, tanrısaldır, ussal bir nitelik taşımaktadır. Tin, gövdeyi diri kılan, devindiren bir tözdür. Ölüm ise tinin gövdeden ayrılmasıdır. Gövde ölümlüdür, dağılır gider. Bilginin kaynağı tindir, duyularla sağlanan izlenimler tinsel yetilerin denetiminden geçerek biçimlenir, ancak bunlar kesin değildir, kesin bilgi tinsel alanda sağlanır. Tanrıyı, bütünüyle, bilme olanağı yoktur, kişinin bilme gücünü aşar.

Cassiodorus felsefe, kilise tarihi, ilkçağ Yunan bilgeleri üzerinde durmuş, onlarla ilgili yorumlar, açıklamalar getirmiş, özellikle Latin düşüncesinin Cicero, Seneca gibi öncülerini tanıtmaya çalışmıştır. Onun yapıtları, Augustinus'unkilerden sonra ortaçağ düşüncesinin en önemli kaynakları sayılmaktadır.

Chronica (Tarih Günlüğü), *İnstitutiones* (Kurumlar), *De Artibus ac disciplinis liberalium litterarum* (Bağımsız Bilimlerin Öğretileriyle İlgili Sanatlar Üstüne), *Saeculares Lectiones* (Çağlardan Seçmeler), *De Anima* (Tin Üstüne) gibi yapıtları 1669'da toplu olarak basılmıştır.

ISIDORUS, SEVİL'Lİ

Latince adıyla Isıdorus Hıspanensis diye anılır, 560 dolaylarında Sevil'de doğdu, 636'da orada öldü. 600'de kardeşinin yerine piskopos oldu. Bu görevi sırasında İspanya'da önemli kilise toplantıları düzenledi, en önemli toplantı 633'te düzenlediği Toledo Konseyi'dir. Kiliseyle ulus yönetimi arasında anlaşma sağlamaya çalıştı, Musevilere karşı iyi davranmanın gereğini savundu, Vizigotları hıristiyanlaştırma girişimini sürdürdü.

Isıdorus'un, uygarlık tarihinde, kazandığı değer 20 ciltlik *Etymologiae* (Köken Bilgisi) adlı ansiklopedisi nedeniyledir. Bu yapıtta, din, tarih, tıp, tarım, mimarlık, evrenbilim bg. değişik konular işlenmiş, onlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Özellikle yapıtın on cildini kapsayan sözlük bölümü, bu alanda çalışanlar için başlıca kaynaktır. Ona göre nesnelerin bilinmesi adlarının kökenlerini bilmeye dayanır. Adın kökeni nesnenin varlığını, yapısını, niteliğini gösterir. Tanrıbilim sorunlarına da kökenbilim açısından bakar. Ona göre İncil'in anlaşılması da içerdiği sözcüklerin kökenini bilmeyi gerektirir.

İsidorus'un yaşadığı dönemde, bu kökenbilime dayalı görüşü pek ilgi çekmemiş, gerçek değeri çok sonraları anlaşılmıştır. Sözcüklerin kökenleri düşünce üretmede başlıca kaynaktır. Kökeni bilinmeyen bir kavramla düşünme olanağı yoktur. Düşünmek üretmek olduğuna göre üretmeye elverişli olanın bilinmesi, hangi alanlarda kullanılmasının daha verimli olduğunun saptanması gerekir. Bu görüşü, özellikle din konularında ilk kez gündeme getiren İsidorus'tur.

İsidorus, İncil'de geçen sözcüklerin kökenlerine varmakla,

hangi görüşlerin, hangi kaynaklardan geldiğini açıklamayı amaçlamıştır. Ona göre bir insanın inandığını, sözcüğün yüzeysel anlamıyla değil, kökensel kapsamıyla öğrenmek yararlıdır. Adının kökeni, içeriği bilinmeyen bir nesnenin kendini bilmek de olanaksızdır. Ad bir kabuktur, bu kabuk kırılıp içine girilmeden özün ne olduğu anlaşılamaz. Ayrıca nesneye verilen adının hangi nedenden dolayı ortaya konduğunu, adla nesne arasındaki kökensel bağlantıyı bulmak gereklidir.

İsidorus'n bu görüşü, daha sonraki dönemlerde etkisini gösterecek, özellikle tanrıbilimcilerin geniş kapsamlı bir kavram yorumculuğuna yönelmelerine olanak sağlayacaktır.

BEDA VENERABİLİS

674'te, İngiltere'de, Northumberland yakınlarında doğdu, 734'te Wearmouth manastırında öldü. Yaşamöyküsü az bilinen Beda Venerabilis yedi yaşında öksüz kalmış, adı geçen manastırın kurucusu Rahip Benedictus'un yanında yetişmiştir. Burada öğrenim görmüş, ilkçağ düşünürlerinin o dönemde bilinen yazılarını okumuştur. Daha sonra "kilise babaları"nın yazılarını incelemiş, fizik, matematik, gökbilim, coğrafya konularında çalışmış, kiliseler tarihiyle ilgilenmiştir. Otuz yaşlarında rahip olduktan sonra, bütün çalışmalarını tanrıbilim, felsefe konularında yoğunlaştırmıştır.

Beda Venerabilis'in "saygıdeğer" sanını kazanmasına yolaçan başlıca yapıtı Roma-İngiliz kiliselerinin tarihidir. Bunu, kendi çağına göre, en eski yazılı kaynaklara dayanarak yazmış, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (İngiltere Kiliselerinin Genel Tarihi) adı altında ortaya koymuştur. Bir kilise tarihi niteliğinde yazılan bu yapıtta çağının İngiliz toplumu, aktöresi, inançları, tanrıbilimle ilgili sorunları, önemli kişilerin yaşamöyküleri bg. değişik konular yeralır. Bu yapıtta tanrıbilimle ilgili konular, yazarın anlayışını sergiler.

Beda Venerabilis düşüncelerini şiir-düzyazı türünde vermiştir. Üzerinde durduğu konular ise tin, tanrı, ölümsüzlük, bilgi, erdem, evren, yaratılış bg.dir. Ona göre felsefe bağımsız bir bilim dalı değil, dinin yardımcısı olma gereğindedir. Dini ilgilendirmeyen sorunların felsefede de yeri yoktur. Dinin özünü oluşturan temel sorun ise tanrısal varlıktır. Tanrı yaratıcıdır, yoktan varedicidir, ölümsüzdür, yücedir, önüne ön sonuna son yoktur.

Tanrının özünü kavramak, onu bütünüyle anlamak sözkonusu değildir. Tanrı varlığı usun sınırlarını aşar, anlayışgücünün ötesine geçer. Felsefeyle tanrıbilim tanrısal varlığın ancak niteliklerini düşünebilir, onu anlayamaz, kavrayamaz. Kutsal Kitap'la bildirilenlerin hepsi kesindir, doğrudur. *Tanrı-Tin-Oğul* üçlemesi tartışma götürmez bir gerçektir.

İnsan yaratılmıştır, ölümlüdür, tinle gövde ayrıdır, Tin ölümsüz, gövde ölümlüdür. Gövdeye dirilik kazandıran tindir. İnsan başlangıçta, özgür istenciyle kötüyü seçerek suç işlemiştir. Adem-Havva ikilisinin işlediği suçtan dolayı acı çeken insanları kurtarmak için gelen İsa, inananların kurtuluşu uğruna kendini adamıştır. Kişinin yazgısını ancak tanrısal kayra değiştirebilir. Tanrı salt ustur, salt istençtir. İnan ustan üstündür, daha yeterlidir. Güzel, iyi, erdem, doğruluk gibi değerler Kutsal Kitab'ın bildirdiği sınırlar içinde açıklanabilir. Tanrının yapılmasını istediği iyi, yapılmamasını buyurduğu kötüdür. Öyleyse aktörenin de, estetiğin de temel ilkelerini dinde aramak gerekir.

Beda Venerabilis'in özellikle kiliseler tarihiyle ilgili yapıtı, büyük önem kazanmış, onda sergilenen düşünceler İngiliz felsefesinin ilk ürünleri olarak benimsenmiştir. Bu yapıtta açıklanan sorunların çoğu İngiliz düşüncesinde yol gösterici olmuş, tanrıbilimle felsefe arasında bir köprü görevi yapmıştır. Onun bütün yazıları *"Opera Omnia"* adı altında 14 cilt içinde yayımlanmıştır (1844).

ERIUGENA, JOHANNES SCOTUS

810'da, İrlanda'da doğdu, 875'te Malmesbury'de öldürüldü. Yaşamöyküsü karanlıktır, doğum-ölüm yılları bile tartışmalıdır. Bilinenler de manastırda öğrenim gördüğü, 847'de Kral İkinci Charles'ın çağrısı üzerine Fransa'ya gittiği, orada öğretmen olarakg örevlendirildiği türündendir.

Eriugena, Fransa'da (Paris'te) bulunduğu sırada tanrıbilimle ilgili tartışmalara katılmış, yazgıcılığı sınırlama çabasıyla, kilisenin görüşüne aykırı gelen bir yazı yazmıştı. Bu yapıtı, Papa'nın buyruğuyla, 1225'te yakıldığından günümüze kalmamıştır. Yunanca yapıtları Latinceye çevirerek tanrıbilim, felsefe konularını açıklamaya çalıştığı dönemde *De divisione naturae* (Doğanın Bölümleri Üzerine) adlı önemli yapıtını ortaya koydu. Bir süre sonra, kendisine karşı çıkan keşişlerce öldürüldü.

Eriugena, Avrupa'da "Kavimler Göçü" denen bunalımlı dönemlerin düşünürüdür. Bu nedenle yazılarında bunalımla ilgili izlenimler göze çarpar, düşüncelerini yönlendirir. O, özellikle, eski Yunan-Latin uygarlığının temel yapıtlarını Avrupa'ya tanıtmayı amaçlamış, bu yapıtlardan kaynaklanan yeni bir öğretinin doğmasına çalışmıştır. Yeniplatonculuk'tan esinlenen düşünceleri "varolan" ile "varolmayan" karşıtlığı üzerinde odaklaşır. Ona göre doğa bu karşıt nitelikte nesnelerin (varolanla varolmayanın) oluşturduğu bir bütün diye anlaşılmalıdır. Varolmayan nesneler, onun için, yoklukla özdeş sayılmaz. Varlıkla yokluk arasında bulunan, varolmayan nesnelere suçlu insan, değişim içindeki tikeller, şimdilik eylemsele dönüşmemiş gizil varlık, anlağı aşan bütün konuları kapsayan dört öğe girer. Bunların dördü de varol-

mayan nesneler arasında sayılır. Anlağın kavrayabildiği varolan nesnelerdir.

Tanrı varolmayan, varlığı aşan, onun ötesinde bulunanlar arasında yeralır. Bu nedenle anlak tanrıyı kavrayamaz. Tanrının yaratıcılığını, iyiliğini, doğruluğunu, yüceliğini, yetkinliğini ileri sürmek ne büsbütün doğru ne de büsbütün yanlıştır. Tanrı için söylenen olumlu bir sözün olumsuz bir yüklemle dengelenmesi gerekir. Tanrıya yalnızca olumsuz nitelikler yüklemek de yanılgıya götürür. Bundan dolayı tanrı bir yandan vardır, bir yandan da varolmayandır. Ancak, tanrı için varolmamak varlığın üstünde bulunmamak, onu aşmak anlamındadır, yokluk değildir. Tanrıya iyi değil demek kötü olduğu anlamına gelmez. Yüklenen bütün olumlu nitelikler olumsuzlarla, olumsuzlar da olumlularla bütünleştirilmelidir. Eriugena, bunları söylerken, hep "üst" kavramını kullanır "super" diye niteler Tanrı iyi değildir demek, onun iyi-üstün olduğunu söylemektir.

Eriugena, Yeniplatonculuk, Augustinusçuluk öğretilerinin içerdiği savların bir bölümünü benimser: tanrı bütün varlıkların başıdır, sonudur. Bütün nesneler tanrıdan gelir. Bütün nesneler tanrıda varolur, yine tanrıya döner. Tanrı evreni yoktan varetmiştir. Kendi nedeni olmayan bütün nesnelerin nedeni tanrıdır. Tanrı yaratılmamış bir yaratıcıdır. Tanrı evreni anlığındaki evrensel tasarıma (logos) göre yaratmıştır. Bu yaratma eylemi tanrısal varlığın anlatımıdır. Doğa (logos olarak) yaratılmış bir yaratıcıdır. Doğa, *logos*'un yaratısı olarak, yaratılmış, ancak kendi yaratamayan bir varlıktır. Tanrı yaratmanın son ereği olduğundan bütün nesneler ona dönerek, onun varlığında sonsuzluğa erişecektir.

Tanrı evreni yaratmışsa, bu eylemde devinimli olması gerekir. Oysa tanrı devindiren, kendisi devinmeyen bir varlık diye tanımlanmıştır, burada bir çelişki vardır. Eriugena, bu çelişkiden kurtulmak için, tanrının evreni aşan, onun ötesinde varolan bir varlık olduğunu yadsır. Tanrıyla evrenin (doğanın) birolduğunu ileri sürer. Evren tanrısal bir görünümdür, tanrıya karşıt bir nesne değildir. Evren, tanrının yaşayan, dirilik taşıyan bir giysisidir. Eriugena, bu savlarıyla, tümtanrıcılık öğretisini benimser. Tanrı yarattığında, yarattığı da onda varolur. Eriugena, tümtanrıcılığı

benimserken, biraz değişik nitelikte yorumlar: tanrı evrene göre aşkındır, bu da tanrısal varlıkta evrende görülenlerin daha çoğunun bulunmasıyla anlaşılır. Tanrının anlağının sınırlarını aşması, kavranılamaz olması, dolayısıyla varolmayan diye nitelenmesi bu aşkınlığı yüzündendir.

Tanrısal aşamalar vardır, bunlar doğanın dört niteliğine karşılıktır. 1- Yaratılmamış, yaratan doğa. Burada, salt yaratma gücü durumunda olan, daha açılmamış görünüm olarak tanrıdır. 2- Yaratılmış, yaratan doğa. Bu da tanrının tasarımları olarak biçimlerdir (eidea). 3- Yaratılmış, yaratamayan doğa. Bu alanda sonlu, doğal niteliklerle tanınan nesneler bulunur. 4- Yaratmayan, yaratılmamış doğa. Burası bütün nesnelerin kendisine döndüğü, saltık, değişmez, devinmez, son erek olan tanrıdır. Tanrı, bir görünümü olarak, doğayı üretmiştir, ancak ürettiğiyle özdeştir sonunda yine kendine dönecektir.

Eriugena, tanrıbilimle ilgili bütün sorunları usa dayalı bir yöntemle açıklamaya çalışarak, "Skolastik" denen öğretinin temellerini atmış sayılmasına karşın kilise çevrelerinde benimsenmemiş, Augustinus'un düşünceleri yeğlenmiştir. Onun tarıbilime getirdiği bu yeni, usçu yöntem daha sonraki dönemlerde, özellikle Usçuluk öğretisinin egemen olduğu çağlarda anlaşılmıştır.

PHOTİOS

820'de Bizans'ta (İstanbul) doğdu, 891'de Ermenistan'da, kapandığı bir manastırda, öldü. Soylu, varlıklı bir ailedendir. Tanrıbilim, felsefe, matematik, mantık, retorik, doğa bilimleri öğrenimi gördü. İmparatoriçe Theodora'nın kızkardeşinin kaynı olması nedeniyle, saray çevresine girdi, kısa süre içinde yükseldi. İmparator 3. Mihail'in "Muhafız Taburu"nda görev aldı, halife Mütevekkil döneminde, Bağdat'a elçilikle gönderildi, 857'de İstanbul Patriği olarak görevlendirildi. Roma Kilisesi'ne karşı, uzun süreli, tartışmalara girişti, sonunda başarısızlığa uğrayınca Ermenistan'da bir manastıra çekildi, ölünceye değin orada kaldı.

Photios, düşünceden, olguyu, yararın gerekliliğini savunmuş, felsefe, tanrıbilim, doğa bilimlerini ilgilendiren sorunların açıklığa kavuşturulmasında matematik yönteme dayanmanın önemini vurgulamıştır. Ona göre *Kuşkuculuk*'un ortaya çıkmasına yolaçan duyumlar, nedensellik ilkesi, dış evren olayları matematik verilere dayanılarak incelenmeli, varsayımdan uzak kalınmalı. Kuşkuculuk, sağlam bir düşünce yöntemine bağlanmaz, duyuların yanıltıcı durumundan, değişikliğinden yola çıkarak sorunları çözümlenemez ortama sürükler. Photios bilim, felsefe, tanrıbilim, tıp, edebiyat konularıyla ilgili görüşlerini sergilediği *Myriobiblon* adlı yapıtında, karşılaştırmalı eleştirinin de örneklerini verir, onu bir düşünce tarihi niteliğinde ortaya koyar. 280 Yunan yazarının düşüncelerini içeren bu yapıtın üç bölümü şiir türündedir. Bu yapıt, düşünce tarihi bakımından, uzun süre önemli bir kaynak olarak ilgi görmüştür.

Photios'un yapıtları, özellikle tanrıbilim alanında, büyük bir

önem kazanmıştır. Onun *To Myriobiblion e Bibliotheke* (Pek Çok Kitap ya da Kitaplık) adlı yapıtı 1601'de yayımlanmıştı. Öteki önemli yapıtları da *Lekseon Synagoge* (Sözcükler Derlemesi) ile *Ta Amphilokhia* (Amphilokhos'a Sesleniş) adları altında yayımlanmıştır.

BERENGER

999'da Tours'da doğdu. 1088'de St. Cosme Adası'nda öldü. Varlıklı bir aileden gelen Berenger eğitimini Chartes'te Fulbertus'un yanında bitirdi. Katedral özel kurul üyesi, ST. Marin Okulu başkanı oldu (1029). Sonra Angers başpapazlığıyla görevlendirildi.

Düşünce özgürlüğünü savunan, us ilkelerine aykırı inançlara karşı direnen bir tutumu benimsediğinden yadırgandı. Ekmekle şarabın, İsa'nın kanı, eti olduğu inancının yersizliğini öne sürdü. Bu konuda Ratramus'un düşüncelerini onayladı. Bunun üzerine 1050-1079 arasında birkaç kez tutuklandı. Tutuklanışlarında düşüncelerini değiştirdiğini söyleyerek özgürlüğüne kavuşma yolunu buldu.

Berenger, dinle ilgili sorunların açıklanışında eytişimsel bir yöntem uyguladı. Ona göre, ekmekle şarapta bulunduğu ileri sürülen tanrısal töz bir kavram olmaktan öteye geçemez. Buna tanrısal tözün bir yansıması demek daha uygundur. Kutsal evrende gerçek tanrı, nesnel evrende de ustur. Doğruyu yanlış, yanlışı doğru gösterebilecek doğaüstü bir eylem yoktur. İnsan davranışlarını birtakım gizemli olaylara değil, us ilkelerine dayanarak açıklamak, bilgide usu en güvenilir kılavuz saymak gerekir. Bilgi bir us sorunudur, gizemsel nedenlere bağlanarak açıklanamaz.

Tanrı yaratıcıdır, ölümsüzdür, yücedir, salt ustur, salt bilinçtir. Bu nedenle ondan usa aykırı bir eylem beklemek doğru değildir.

Berenger'in yazıları *De Sacre Coenna* (Kutsal Birlik) adlı en önemli yapıtında toplanmıştır. Tanrıbilim sorunlarına usçu bir anlayışla yaklaşması ortaçağ düşüncesinde önemli bir gelişme

olarak nitelenir. Usa karşı çıkan tanrıbilimci anlayışı-eleştiren Berenger'in tutumu yadırganan çevrelerde tepki gördü, ancak onu, yine kilise çevrelerinde gizlice onaylayanlar da vardı. Nitekim ortaçağ boyunca üzerinde durulan sorunların felsefeyi ilgilendirmesi, usa dayanan felsefe ile inana dayanan din arasında bir yorum anlaşmazlığına yolaçacağı biliniyordu. Berenger felsefeye değgin bir anlayışla bunu önlemek istedi. Daha sonraki dönemlerde, özellikle ortaçağın yükseliş evresinde tanrıbilim sorunlarının us ilkelerine göre açıklandığı görülecektir. Bu olayda Berenger'in etkisi önemlidir.

PETRUS DAMİANİ

1007'de İtalyanın Ravenna ilinde doğdu, 1072'de Faenza'da öldü. Bir aralık Ostia piskoposu görevini sürdürdü, Kilise Babaları üzerinde, İncil konusunda ortaya attığı düşüncelerle ilgi çekti.

Petrus Damiani felsefenin önemine inanmaz, ona göre tutulması gereken yol Kilise Babaları'nın yoludur. Tanrısal gerçeklerin kavranmasında başka bir yöntem yoktur, öne sürülecek bir görüş de sapkınlıktır. Bütün görüşlerin İncil'de bildirilenlerle uzlaşması kaçınılmazdır. Usa dayanan bir felsefenin gerçekleri, tanrısal özü kavrama olanağı yoktur. Felsefe ancak "tanrıbilim uşağı (*ancilla theologicae*)" olabilir.

Petrus Damiani, felsefe tarihinde, "felsefe tanrıbilimin uşağıdır" sözlerini ortaya atan ilk düşünür olarak bilinir. Onun bunları söylemekteki amacı, o dönemde Almanya'da, İtalya'da gelişmeye başlayan felsefe içerikli eytişimin, söylevin karşısına çıkmak, böyle bir düşünsel gelişmeyi engellemekti. Ona göre, düşünce alanında, açık-seçik gerçeği gündeme getirerek dizgeleştiren Kilise Babaları'dır, onların izini sürmek gerekir.

Petrus Damiani'nin düşünceleri, sonradan *Petrus Damiani's Werke* adı altında üç ciltte toplanarak yayımlanmıştır (1606-1615)... Bu yapıtta sergilenen düşüncelerin hepsi, us ilkelerinden kaçan, ancak yine us ilkelerine dayanarak konuşan bir düşünürün tutumu görülür. Onun savunduğu Kilise Babaları arasında tüm görüşlerini ustan kaçınarak sergileyen kimse yoktur. Bu yazılar, us ilkelerine karşı çıkan, felsefeyi yadsıyan, tüm doğruları İncil'de arayan bir kimsenin ne denli katı tutumlu olduğunu gösterir. Petrus Damiani'nin önemli bir etkisi olmamış, yalnızca kilise çevrelerinde aşırı dincilerce onaylanmıştır.

OTLOH

Alman Skolastik felsefesinin kurucularından sayılan Otloh 1010'da doğdu, 1070'de Bavyera'nın Regensburg kentinde, St. Emmeram Manastırı'nda, görevliyken öldü. Otloh von St. Emmeram diye anılır. Önce Kilise Babaları'nı, sonra ilkçağ filozoflarını inceledi, bir süre doğa bilimleriyle ilgilendi. St. Emmeram manastırında keşiş, öğretmen olarak çalıştı.

Otloh, Alman Skolastik düşüncesini din, felsefeden kaynaklanan bir tanrıbilim anlayışına göre temellendirmeye çalışmış, tanrısal gerçeklerin kavranmasında gizemci bir tutumun benimsenmesi görüşünü savunmuştur. Ona göre doğa bilimlerine dayanarak tanrı'yı, insanın özünü kavrama olanağı yoktur, bu bilimler kişiyi kuşkuya götürür. Bu nedenle felsefeye de bel bağlamak, bütün sorunların çözümünü onda aramak doğru değildir. Felsefe tanrıbilimin ışığında, onun bir yardımcısı olarak iş görebilir. Kesin bir inanca ulaşabilmek için içekapanış yolunu seçmeli, tanrısal gerçekleri seziş, duyuşla kavramaya çalışmalı. İçinde yaşanılan evren insanı mutluluğa değil üzüntüye, kuşkuya sürükler. Evren geçicidir, evren yaşamı da acılarla, özlemlerle doludur.

Otloh'un geliştirdiği bu karamsar düşünce, Avrupa'da yalnız tanrıbilimcileri değil, yazarları da etkilemiş, dünya yaşamına karşı ilgisiz bir tutumun benimsenmesine öncülük etmiştir.

Yapıtları (başlıca): *Liber de tentationibus suis et scriptis* (Kendi Yazdıkları ve Başından Geçenler Konusunda Kitap) adlı önemli yapıtı 1853'te yayımlanmıştır.

PSELLOS, MİCHAEL

1018'de Constantinopolis'te (İstanbul'da) doğdu, 1098 dolaylarında orada öldü. Soylu bir aileden gelmesine karşın yoksuldu. Önce Constantinus soyadını benimsedi, felsefe, söylev, tanrıbilim, hukuk öğrenimi gördü. Kısa süre içinde ünlendi, yüksek görevlere getirildi, imparatorun özel yazıcıları arasına katıldı. Daha sonra imparator Constantin Monomarkhos'un sarayına alındı. Bu görevlerinden yararlanarak, imparatora *Bizans Akademisi*'nin kurulması konusundaki önerilerini onaylattı.

Psellos, kurdurduğu, Bizans Akademisi'nde uzun süre tanrıbilim, felsefe, söylev okuttu. Bu okula İran, Arabistan, Yunanistan, Roma gibi değişik ülkelerden öğrenciler gelmiş, okumuştu. Sonradan, imparator II. Basileos bu kurumu kapattırdı. Psellos, bu okulda Platon felsefesini açıklayarak daha geniş bir aydın kesimine tanıtmayı düşünmüş, tanrıbilim-felsefe sorunlarının daha geniş bir ortamda görülmesini amaçlamıştı. Psellos'a göre, Platon felsefesinin görüşleri dine aykırı değil, onun gelişmesini sağlayıcı niteliktedir. Bu felsefe; içerdiği ilkeler dolayısıyla, geliştiricidir. Kilise Babalarının, din görevlilerinin Platon felsefesini iyice bilmeleri, onun ışığından yararlanmaları gerekir.

Psellos'un Platon'la ilgili çalışmaları, Avrupa'da bu felsefenin tanınmasına yardımcı olmuştur. Özellikle varlık sorunlarına Platon'un benimsediği düşünsel kurama göre açıklama getiren görüşleri başında bulunduğu okulun önemini arttırmış, Bizans'ta felsefe ağırlıklı bir tanrıbilim anlayışının doğmasına olanak sağlamıştır. Psellos'un görev üstlendiği bu okul, Doğu ortaçağında en etkili bilim ocağı durumundaydı. Nitekim Plotinos'tan sonra

gerek Platonculuk'un, gerekse Yeniplatonculuk'un hızla genişlediği alan Doğu olmuştur. Burada Bizans, İskenderiye'den sonra en büyük felsefe yurdu olmuştu, bu başarıyı sağlayan da Psellos'tu denebilir.

Psellos'un üzerinde durduğu, Platoncu bir anlayışla işlediği sorunlar erdem, doğruluk, iyilik, bilgelik, tanrı, bilgi, güzellik gibi başlangıçtan beri felsefenin uğraştığı konulardı. Okulun kapanması sonucu Avrupa'ya göçen en etkili Platoncular bu ocaktan yetişmiş, ortaçağ düşüncesinin yükseliş evresinde büyük etkinlikler göstermişlerdir. Felsefe dışında tarih, dilbilgisi, yazın konularında yazılar yazmış, eğitim üzerinde durmuştur. Bütün yapıtları sonradan toplanıp yayımlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yükseliş Çağı
Anselmus
Roscelinus
Abaelardus Petrus
Albertus Magnus
Aquinolu Thomas

Yükseliş çağında daha birçok değerli, etkili, özellikle Aristoles-Platon felsefelerine dayanan yüksek düzeyde tanrıbilimciler yetişmiştir. Ancak, bizim anlayışımıza göre ortaçağın son yükseliş dönemine damgasını vuran bu beş düşünürdür. Bunlardan önce gelenlerin değerlerini, başarılarını gözardı etme olanağı yoktur. Buna karşın bu düşünürler tanrıbilime, neredeyse felsefeyle yarışabilecek bir içerik vermeye, yöntem kazandırmaya çalışmışlardır. Bunların hepsi de tanrıbilim dışında, başka bilimlerle, özellikle matematik bilimlerle, gökbilimle, başka deney bilimleriyle ilgilenmiş kimselerdir. Roscelinus bir yana bırakılırsa, hepsinin görüşlerinin belli bir dizge bütünlüğüne ulaştığı görülür. Roscelinus biraz dağınık gibidir.

Bu arada Duns Scotus unutulmaz, ancak yukarda değinildiği gibi öncül ötekilerdir. Bu yükseliş döneminden sonra tanrıbilimin yüksek öğretim kurumlarından yavaş yavaş, yalnızca, kilise çevrelerine göçtüğü, oralarda yuvalandığı görülür. İtalya'da başlayan, sonra Fransa'ya, Almanya'ya, en sonra İngiltere'ye sıçrayarak Rönesans anlayışına dönüşen İnsancılık (Hümanizma) akımı, ortaçağın bu yükseliş dönemi bilgelerinden çok yararlanmıştır. Bu yükseliş döneminin ardından, bıçakla kesilmiş gibi bir çöküş döneminin geldiği unutulmamalı. Artık bir Aquinolu Tho-

mas gelmeyecek, onun yerini doğa olaylarına, deneysel çalışmalara, gözlemlere yönelik, dinden ayrı sorunlara eğilen bilginler-bilgeler alacaktır.

Bu yükseliş-çöküş döneminin öncüleri tanrıbilimi felsefenin yerine koymaya çalışan, ona bağımsız bir dizge içeriği kazandırmak isteyen gelişim dönemi bilgeleriydi. Onları ikinci bölümde gördük.

ANSELMUS

1033 yılında Aosta'da doğdu, sonraları başpiskopos olarak görevini sürdürdüğü Canterbury'de öldü, 1109. Soylu, varlıklı bir aileden geliyordu. İnançlarına, geleneklerine bağlı kalan annesi Ermenberga'nın etkisiyle bir manastıra kapandı. Babasının karşı çıkışı sonucu manastırdan ayrıldı. Gençliğinin önemli bir bölümünü değişik işlerle uğraşarak geçirdi. Sonra Fransa'ya gitti. Normandia'da Saint Marie kilisesine yerleşti. Bütün çalışmalarını din üzerinde yoğunlaştırdı. Burada önce keşiş (1060), sonra duacı, papaz oldu (1078). Kısa bir süre içinde, bilgisinin genişliği, din sorunlarını çözmede uyguladığı yöntem dolayısıyla, üne kavuştu. Kilisede başpapazlığa yükseltildi. Piskoposluk seçimlerinde kralın yetkilerine karşı çıktığı, Papa üçüncü Gregorios'un görüşlerini savunduğu için önce kral II. William'ın, sonra Birinci Hanry'nin buyruğu ile sürgüne gönderildi. Daha sonra ölünceye dek kalacağı Canterbury başpiskoposluğuna atandı.

Felsefeye Augustinus'un *credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) önermesini yeni bir yorumdan geçirmekle giren Anselmus, çağının ünlü adçı (nominalist) tanrıbilimcisi Roscelinus'la yaptığı tartışmalarla büyük ilgi topladı. Tanrıbilim sorunlarına us ilkelerine dayanan, ancak ustan önce inanın gerektiğini ileri süren, bir yöntemle çözüm aradı. Bu yöntem Aristoteles mantığından kaynaklanan, kavramlar arasında kurulan bağlantıya dayanan bir çalışma ilkesidir. Anselmus bu yöntemde Platon'un ortaya attığı kavramlardan yararlandı. Dinle felsefenin bu kavramlardan beslenen bir düşünme yöntemiyle uzlaşabileceği görüşünü savundu.

Anselmus'a göre felsefe bir tanrıbilimdir, onun başlıca konusu tanrı varlığının kanıtlanmasıdır. Tanrı varlığının kanıtlanmasını erek edinmeyen, işe ondan başlamayan bir düşüncenin olumlu sonuca varma olanağı yoktur. Felsefe alanına giren, çözüm bekleyen, bütün sorunların kaynağı, öncülü tanrı varlığıdır. Tanrı biri özü, öteki nitelikleri bakımından iki ayrı sorunu içerir. Bu sorunlar, kavramlarla dilegetirilirse de, gerçek birer varlığı içerir. Bu gerçek varlık da tanrı'dır. Ancak tanrı konusunda düşünmeye başlamak için inan gereklidir. İnan düşünmenin başlangıcı değil ereğidir. Tanrı varlığına inanmadan tanrı'yı, niteliklerini düşünmek çelişmeye düşmektir. İnanmak anlamayı sağlar, bu nedenle "anlamak için inanıyorum" önermesi geçerlidir.

İnanmak üzerinde durulan konunun anlaşılması için ilk ışık kaynağıdır, sorunun çözülmesinde başlıca etkendir. En gerçek, en yüce varlık tanrı olduğundan anlamak için inanmak tanrı'ya bağlanmaktır, tanrı varlığının kesinliğini benimsemektir. Kişi inandığı sürece bilmeye, anlamaya çalışır, varlık sorunlarının içerdiği gerçeği kavramak ister. Bilgiye yükselmek için önce inanmak gereklidir, bu gereklilik de varlığın özünü ilgilendiren bir olaydır. Sorunlara yaklaşmada, sorunların çözülmesi için gerekli bilgiyi edinmede en sağlıklı yol inanmaktır, bu nedenle inan bilgiden önce gelir. İnanmayan kimsenin başarabileceği bir iş olmadığı gibi varabileceği bir erek de yoktur. İnanmakla erek birbirini gerektirir. İnansız erek, ereksiz inan bir çelişkidir.

Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır, "varlık" kavramı önce tanrı için geçerlidir, nesnelerin varlığı dolaylıdır, sonradır. Tanrı ile varlık, varolmak birbirini gerektirir, biri olmadan öteki olamaz, biri düşünülmeden öteki düşünülemez. Tanrı salt varlıktır, salt varlık olan tanrı "kendiliğinden, kendisinde vardır". Tanrı'nın varlığı, özü gereği, kendinden başka bir varlığı gerektirmez, o yalnız kendi kendisiyle vardır. Tanrı evrenden önce vardı, bütün varlıklar tanrısal anlıkta öncel olarak bulunuyordu. Bu durum tanrısal bilginin de sonsuzluğunu, tanrısal varlıkla birlikte olduğunu gösterir. Tanrının düşünme yeteneğinde önceden bulunmayan, tanrısal bellekte yeri olmayan bir nesnenin varlığını düşünmek saçmadır. Tanrı bütün yetkinliklerin kaynağıdır, onun yüce varlığı bütün yetkinliklerle donatılmıştır. Bu yetkinlikler de son-

radan kazanılmış nitelikler değil, tanrısal özle birliktedir. Bu nedenle tanrı iyiliğin, yüceliğin, doğruluğun, güzelliğin, bilgeliğin, yetkinliğin kendisidir. Bunları nitelik olarak düşünürüz, ancak gerçekte, bunlar nitelik değil, tanrısal özün, tanrısal varlığın bütünündedir. Tanrı zamanla, uzayla da bağımlı değildir, onların üstündedir. Tanrı kavramı en yetkin varlığı (ens perfectissimum) içerir. Tanrı'nın varolmadığını düşünmek ise en yetkin varlığın bulunmadığını ileri sürmektir. Bu durumda tanrı kavramı ile tanrı varlığı, birbiriyle çelişir. Tanrı kavramının yüklemi tanrısal varlığın dışına itilir, böylece tanrı "en yetkin varlık" olmaktan çıkar, oysa tanrı kavramının içeriği "en yetkin varlık"tır. Anselmus, tanrı varlığını, düşünülebilen "en yetkin varlık" kavramı ile bağlantılı kılarak, kanıtlamaya çalıştı, bu kanıtlama türüne de "varlıkbilimsel kanıtlama" dendi. Bu kanıtlamanın kaynağı da Platon'un kavramları (eidea) gerçek varlık olarak niteleyen kuramdır. Anselmus bu kuramdan yola çıkarak, kurama yeni bir yorum getirerek, Tanrı *ens realissimum* (en üstün gerçek varlık)dur demiştir. Tanrı kendi kendinin nedenidir, o kendi kendinin nedeni olması dolayısıyla gerekli olarak vardır, varolmaktan başka bir durum tanrı için sözkonusu olamaz. Tanrı evrenin, evreni dolduran varlık türlerinin de tek, gerekli nedenidir. Bu nedene göre varolmak tanrı'da olmak, tanrı olmak varolmaktır. Tanrı'da bulunan nitelikler insanlarda, öteki varlıklarda bulunanlara benzemez. Tanrısal nitelikler tanrısal varlıkla özdeştir, tanrı dışında kalan varlıklarda bulunan nitelikler ise o nesnenin varlığı ile özdeş değildir. Tanrısal nitelikler, gerçekte, tektir.

Tanrı ile insan arasındaki bağlantının ortaya çıktığı olaylardan biri de "günah" sorunudur. Anselmus bu sorunu en ince ayrıntılarına değin işlemiştir. Ona göre insan, yaratıldığı ilk dönemde ağır bir suç işlemiştir, bu suç tanrı'ya karşıdır. Böyle büyük bir suçun bağışlanması insanı aşar. Tanrının yüceliğine, büyüklüğüne karşı işlenen bu suçu ancak tanrı, kendi varlığında, özünü küçük düşürmeden, bir olayı gerçekleştirmekle bağışlayabilir. İşlenen suçun büyüklüğü nedeniyle gene yüce bir varlıktan öc alınarak bağışlanması gerekir. Bunu düşünen tanrı İsa'nın varlığından insan biçimine girmiş, suçu büyüklüğüyle orantılı olarak, tanrısal bir varlığa dönüşen İsa sonsuz acılar çekerek, in-

sanlığı kurtarmıştır. Tanrı'nın, İsa'nın varlığında, insan biçimine girmesiyle kendi yüceliğine yaraşır bir eylemde bulunduğu, böylece kurtuluş sorununun çözüldüğü ileri sürüldü. Anselmus, İsa'nın tanrı ile olan özdeşliği ya da benzerliği sorununu "günah" olayını ortaya atarak sonuca bağladığı görüşünü vurguladı. Ona göre İsa gerçeğin, doğruluğun kendisidir. Kendini gerçeğe, doğruya adayanlar İsa için can verenlerdir. Ancak onun biricik varlık tanrıyı tanıması, tanrı dışında bir varlık görmek istememesi varlık birliği inancına duyduğu eğilimdendir. Kimi felsefe tarihçileri Anselmus'un kilisenin baskısından çekinerek varlık birliği görüşünü açıklığa kavuşturmadığı kanısındadırlar.

Duyular bireysel varlıkları algılar, tümelleri algılamak, kavramak yalnız usun başarısıdır. Tümeller bireyleri aşan birer varlık olduğundan duyularla algılanamazlar. Tümel kavramlar gerçek varlıklardır. İnsan, çevresini kuşatan niteliklerden yola çıkarak salt, tanrısal nitelikleri kavrama olanağı bulabilir. Bunu başarabilmek için önce inanmak gerekir.

Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir (ex nihilo), evreni dolduran bütün varlık türleri de yaratılmıştır. Ancak, bu yaratılış eylemi kimi bilgelerin sandığı gibi değildir. Bütün varlık türleri, daha önce, tanrısal anlıkta düşünce olarak vardı. Yaratılış bu düşünce niteliği taşıyan varlıkların tanrısal özden dışa taşarak biçimlenmesi, görünüş alanına çıkmasıdır. Tanrı, engin bilgisiyle, yüce istenciyle neyi yaratacağını biliyordu, yaratılanlar onun düşünme yeteneğinde gerçek biçimlerini almıştı. Tek varlık tanrı olduğundan, "yaratılmış varlık" da tanrı düşüncesinden çıkan varlık olabilir. Tanrı "salt varlık" olduğundan bütün varolan nesnelerde onun bulunması doğaldır. Bir nesnenin varlığı salt varlık dışında gerçekleşemez. Bütün varolan nesneler bu salt varlığa katılmaları nedeniyle vardır. Varolmak bu salt varlığa katılmaktır. Salt varlık olan tanrı, kendi özü gereği, yaratmadan edemez, yaratmak tanrısal varlığın bir gerekimidir.

Aktöre sorunlarının işlenmesinde de başlıca yöntem bu "salt varlık"la bağlantı kurmak, ondan yola çıkmaktır. Tanrı "salt iyi"dir "salt doğru"dur, "salt değer"dir. Bu nedenle bu tanrısal nitelikler olmadan "iyi olan", "doğru olan", "değerli olan" denemez, düşünülemez.

Bilgi salt usla sağlanır, salt us ise "salt varlık" olan tanrı'dan kaynaklanır. Bilmek eylemi, nesneleri kavramlarının örgüsü içinde, düşünerek sonuca varmaktır. Kavramsal bilgi bize nesnenin kendini verir. Bu durum, nesnenin kavramıyla varolması sonucudur. Bilginin kesinliği, doğruluğu yargının içeriğine bağlıdır, bilgiyi oluşturan da doğru yargılardır. Bir yargının doğruluğu ise varılan sonuçla bağlantılıdır. Yargının doğruluğunu gösteren başka bir özellik de içerdiği konuyla olan uygunluğudur. Doğru yargının içerdiği konuyla olan bağlantısı özne ile nesne arasında bir uyumun bulunduğunu kanıtlar. Gerçek bilgi Hıristiyanlık'ın özündedir, onun özünü kavrayan gerçek bilginin kaynağına varır. Bu kaynağa inanla gidilir, kesin bilgiyi aramadan önce inan'ın eksiksiz olması, bütün kuşkuların üstünde olması gerekir. Evren, evreni dolduran ve çevremizi kuşatan varlıkların anlaşılması başka türlü olamaz. Nitekim: İnanmayan bir kimsenin anlayabileceği bir konu da olmayacaktır. Dinle ilgili sorunlarda inan, bu evrenin anlaşılmasında deneyin işini görür. Sesi hiçbir zaman işitmemiş olan bir sağır-dilsizin, ses konusunda açık bilgisi de olamaz. Bu nedenle inanmamak görmemektir, görmemek ise anlamamaktır. Öyleyse inana varmak için düşünmüyoruz, anlamak için inanıyoruz (*De Fide Trinitatis*).

Hıristiyan dininin anladığı tanrıyı yadsıma olanağı yoktur. Tanrı'yı yadsıyan bir kimsenin, bütün düşünme gücünü kullanarak en yetkin bir varlık tasarlaması kaçınılmazdır. İnsan ne yapsa düşünme yeteneği en yetkin bir varlığı tasarlayacaktır. Bu durumda kişi kendi kendisiyle çelişkiye düşer. En yetkin varlığın bulunduğunu düşünmeden edemeyen kişinin, en yetkin varlık olan tanrı'yı tanımaması yalnız Hıristiyan dininin ilkeleriyle değil us kurallarıyla da bağdaşmaz. Anselmus *Proslogium* adlı yapıtında bu düşüncelerini açıklarken, Kilise Babaları gibi katı bir görüşe bağlanmaz, usu inanla uzlaştırmaya çalışırken sağlıklı bir düşünme eyleminin içine girer.

Anselmus, gerçeklik konusunda, Platon'un "eidea" öğretisinden kaynaklanan bir görüşü savunmuş, bu öğretiye yeni bir yorum getirmiştir. Özellikle *Monologium*'da ileri sürdüğü düşünceler Platon'un öğretisine değişik bir açıdan baktığını kanıtlar. Tanrı kavramı konusundaki düşünceleri Yunan bilgesinin özel

bir açıklanışı niteliğindedir. *De Veritate* adlı yazısında bütün gerçeklerin tanrı varlığında yoğunlaştığını, birliğe ulaştığını açıklamış, çoklukta tekliğin bulunduğunu ortaya atmıştır. Bu düşünce, bize çokluk biçiminde görülen nesnelerin tanrı varlığında birliğe ulaştığını, tek varlığa dönüştüğünü gerçekte yalnız tanrı'nın varolduğunu bildirir.

Anselmus düşüncelerini belli konular üzerinde yoğunlaştırırken kimi sorunların çözümünde tanrı kayrasının gereğini de ileri sürdü. Ancak bu kayranın ne yolla sağlanabileceğini açıklığa kavuşturmadı. Kişinin düşünme özgürlüğü, isteç özgürlüğü gibi sorunlara değindi, bunlarla ilgili çözümleri Augustinus'tan kaynaklanan bir yöntemle araştırdı. Görüşlerinin açıklanışında daha çok usavurmaya dayanan bir tümevarımı benimsedi.

Aquinolu Thomas ile D'Ally bu kanıtlama yöntemine karşı çıktılar. Onlara göre bu yöntem kesin sonuca erdirmediği gibi güvenilir de değildir. Anselmus'un çağındaki yaygın etkisi ölümünden sonra da azalmadı yüzyıllar boyunca sürdü. Özellikle kilise çevrelerinde, düşüncelerinin genişliği, tanrıbilim sorunlarına getirdiği yeni çözüm yöntemiyle başvurulan başlıca kaynaklardan biri oldu, kendisine İkinci Augustinus adı verildi, 1494'te, büyük bir törenle, Hıristiyan ermişleri arasına alındı, ölüm günü olan 21 nisanda adına tören düzenlenmeye başlandı. Onun benimsediği yöntemi, daha sonra, Descartes geliştirerek matematik sorunlarına uyguladı. Tanrıbilim sorunlarının çözümünde, nesnelerin nitelenmesinde kavramlara verdiği önem nedeniyle, kimi felsefe çevrelerinde, adçılığın (nominalizmin) kurucuları arasında sayıldı.

Anselmus'un tanrıbilim anlayışında, özellikle "çoklukta birlik" sorununda Yeniplatonculuk'la islam düşünürlerinin etkisi açıktır. İslam düşüncesinden ne yolla yararlandığı kesinlikle bilinmiyorsa da, bu kaynağın, ortaçağda Arapçadan Latinceye yapılan çevirilerle ilgili olduğu bellidir. Tanrı'nın bütün nesnelerde görünüş alanına çıkması varlık türlerinin çokluğunu sağlar. Gerçekte varolan birdir, o da tanrı'dır, çokluk bir görünüştür. Bu düşünce Yeniplatonculuk'un varlık anlayışını dile getirir. VIII. yüzyıl ortalarından sonra tasavvuf akımı da bu görüşü benimsemiş, islam ülkelerinde hızla yayılmasını sağlamıştır.

Anselmus'un yapıtları: *Proslogium* (Sunuş), *De Veritate* (Gerçeklik Üstüne), *Cu Deus Homo* (Kişi Ne Yüzden Tanrıdır), *De Fide Trinitatis* (Üçlemeye Bağlılık Üstüne). Bu yapıtlar topluca *Anselmi Opera Omnia* (Anselmus'un Tüm Yapıtları) adıyla 6 cilt olarak yayımlandı (1946-1961)..

GAUNILO

XI. yüzyılda yaşamış bir Fransız keşiştir. Yaşamöyküsüyle ilgili bilgi yoktur. Düşünecleri *Liber pro insipiente* (Bilgisiz İçin Kitap) adlı yapıtından öğrenilmektedir. Anselmus'a karşı çıkışıyla, ona yöneltti̇ği eleştirilerle ünlüdü. Onunla giriştiği tartışmalardan, Anselmus'un çağdaşı olduğu anlaşılıyor. Benedikten Tarikatı'na bağlıydı, Tour yakınlarında Marmotier kilisesinde yaşardı.

Anselmus, bir nesnenin, özellikle tanrının varlığının tanrı kavramından yola çıkılarak kanıtlanabileceği görüşünü savunmuştu. Ona göre düşünülen, kavramı olan bir nesnenin kendisi de vardır. Gaunılo bu görüşe karşı çıkarak, kavrama dayanıp tanrı varlığını kanıtlamanın olanaksız olduğunu ileri sürdü. Ona göre insanın düşgücü olmayanı da olmuş, varmış gibi gösterme yetisindedir. Düşgücünün yarattığı sayısız kavramın doğada karşılığı yoktur, boşluktadır. Bu nedenle tanrıyı düşünmek, tanrı kavramını öne sürerek tanrının varlığını söylemek tutarsızlıktır.

Gaunılo'ya göre varlıkla düşünce özdeş değildir, başka başkadır. Düşünülebilen bütün konular, onların gerçek birer varlık olduğunu saptamaya yetmez. Özellikle tanrı gibi kavranılması çok güç varlğın kanıtlanmasında düşünme gücünün yarattığı kavramları temel almak kişiyi yanılgıya sürükler. Bu nedenle Adçılık akımının benimsediği kanıtlama yöntemi tutarlı değildir.

Gaunılo'nun eleştirileri etkili olmuş, Anselmu ona karşı *Liber apologeticus contra Gaunılonem* (Gaunılo'ya Karşı Savunma Kitabı) adlı yapıtını yazmıştır. Gaunılo'nun yapıtı, sonradan, Anselmus'un yapıtlarıyla birlikte yayımlanmıştır.

ROSCELINUS, JOHANNES

1050'de Fransa'nın Compiègne kentinde doğdu, 1123'te öldü. Nerede öldüğü bilinmiyor. Doğduğu kentin papaz okulunda öğrenim gördükten sonra, kendi kendini yetiştirmek amacıyla tanrıbilim, felsefe, mantık, kilise tarihi konularında çalıştı. Bir süre Compiègne'de tanrıbilim okuttu, *Üçleme* konusundaki düşüncelerini açıklayınca üç tanrı'ya inanıyor diye Soissons Konseyi'nde suçlandı. Kendini savunmasına, böyle bir inancı benimsemediğini açıklamasına karşın taşlanacağından korkarak İngiltere'ye kaçtı. Üçleme konusuyla ilgili görüşlerini savunurken Anselmus'un üstünlüğünü ileri sürünce İngiltere'den de kovuldu, iyi karşılandığı Roma'ya gitti. İtalya'nın değişik illerinde tanrıbilim okuttu, yetiştirdiği öğrencilerden en ünlüsü tanrıbilimci *Abaelardus*'tur. Roscelinus'la ilgili belgeler de, bilgiler de azdır. Bu nedenle yaşamını bütün ayrıntılarıyla bilme olanağı yoktur. Felsefe tarihindeki önemi *Adçılık* adı verilen öğretinin kurucusu olması nedeniyledir.

Roscelinus'a göre tek gerçek varlık insan bireyidir, ondan soyutlama yoluyla yapılan, nesnel karşılığı bulunmayan bir nesnenin gerçekliği sözkonusu değildir. Sözgelişi bireysel bir kavram olan "insan" gerçektir, ancak ondan türetilen, bireysel karşılığı olmayan, "insanlık" kavramı gerçek dışıdır. Bu görüşten yola çıkan Roscelinus, Hiristiyanlık'ın temel sorunu olan üçlemeyi açıklarken bireysel varlığı göz önünde bulundurur. Ona göre üç gerçek varlık, üç bireysel nesne olmadığı sürece Üçleme'nin gerçekliği ileri sürülemez. Üçleme'nin temelini üç bireysel, nesnel varlığın bir tek kişide toplanması oluşturur. Ancak bu üç ayrı

tanrının varlığı anlamını içermez, Üçleme'nin üç somut varlıktan türediği sonucunu verir. Bütün yaratılmış varlıklarda görüldüğü gibi tanrı'da da gerçek olan bireylerdir, soyut, tümel kavramlar değil.

Roscelinus'un öğretisinde töz (substantia) kavramıyla kişi (personus) özdeştir. "Töz deyince anlaşılan kişidir," açık gerçek olan da budur. Tözü kişiden soyutlayarak açıklama olanağı yoktur. Tözün, üçlemede, tek varlık gibi gösterilmesi, dil alışkanlığı sonucudur, oysa yapılması gereken onun tek değil, üç ayrı bireysel varlık olarak anlaşılmasıdır.

Töz, Üçleme, kişi konusundaki görüşleri nedeniyle hıristiyan tanrıbiliminin temel ilkelerine aykırı davrandığı ileri sürülen Roscelinus'un etkisi uzun sürmüştür. Özellikle bireylerin değil de tümellerin, bireyselüstü olanların gerçekliğini ileri süren tanrıbilimciler için, *Adçılık* yıkıcı bir öğreti olarak nitelenmiştir. Roscelinus'tan yazılı yapıt kalmamasına karşın, düşünceleri, başka yazarların kitaplarında ayrıntılı olarak sergilenmiştir. Özellikle öğrencisi Abaelardus'a yazdığı töz ile üçleme konusundaki düşüncelerini açıkladığı mektubu önemlidir.

Roscelinus'un, öne sürdüğü düşüncelerle geliştirmek istediği öğretiyi biraz daha açıklayalım. Onun, *Adçılık* diye nitelenen kuramı bir varlık anlayışından kaynaklanır. Bu anlayış bireyin gerçekliği temeline dayanır. Birey gerçek varlık olunca, onun ötesine geçen genel kavramlar boşlukta kalır. Soruna tanrıbilim-felsefe çatışması açısından bakılırsa iki karşıt öğreti ortaya çıkar.

Felsefe tarihinde biri tümellerin, öteki bireylerin gerçek olduğunu ileri süren iki temel görüş vardır. İkinci görüşü benimseyerek geliştiren öğretiye *Adçılık* denir. Bu öğretiye göre *universalia sunt realia* (tümeller gerçektir) görüşünü savunan felsefe kuramı bireysel, nesnel varlıkların gerçekliğini görememektedir. İnsana gerçek varlık alanında tümel kavramlar değil; bireysel, nesnel olanlar verilir. Tümeller, bu tek tek varlıklardan edinilen izlenimlerin; soyutlama, genelleme sonucu türetilmiş yansımalarıdır. İnsan tümel olanı bireysel, nesnel olanın dışında ne bilebilir ne de düşünebilir. Bu özellikleri dolayısıyla tümel kavramlar birer sözcüktür. Bu durum karşısında *universalia sunt nomina* (tümeller sözcüklerdir, adlardır) demekten başka yol yoktur. Bü

tün tümel kavramlar, insanların düşünce biçimlerine göre, ürettikleri, sonradan birer gerçek varlıkmış gibi göstermeye alıştıkları adlardır. Onları; anlıkta bulunmaları dolayısıyla, gerçek varlık saymak yanılmadır. Ancak kişi, bireysel, nesnel varlıkları göz önünde bulundurmadan, yalnızca belleğinde bulunan kavramlara dayanarak düşünmeye alışırsa gerçeği gerçek olmayandan ayıramaz. İşte tümellerin gerçek, nesnel, bireysel varlıkların gerçek dışı sayıldığını bildiren öğretilerin yanılmaları bu yüzdendir. Onlar gerçek varlıklarla değil de birer ses olan sözcüklerle (flatus vocis) düşünmeye alışmışlardır.

Tümel kavramların gerçek olmadığının ortaya atılmasıyla, bütün öğretisini onlara dayandıran hıristiyan tanrıbilimi, kilisenin temelini oluşturan kutsal üçlemeyi savunan inanç çığırları geçersiz sayılma korkusuyla yüzyüze geldi. Tümel kavramların gerçekliğini ileri sürenlerle gerçek olmadığı görüşünü benimseyenler arasındaki tartışma bütün ortaçağı kaplar. Felsefe tarihinde Adçılık-Gerçekçilik tartışması diye anılan bu olay, daha sonraki dönemlerde tanrıbilim alanının dışına kayarak, başka felsefe öğretilerini de etkilemiştir. Tanrıbilim, kendi kavram düzenine göre, soyut varlıkları savunanları gerçekçi; nesnel, bireysel varlıkları benimseyenleri adçı olarak nitelemektedir. Bu durum, duyularla kavranan evrenin değil de yalnız düşüncede yaşayan evrenin gerçek olduğu görüşünü yansıtır. Bunu anlayan Abaelardus *Gerçekçilikle Adçılık* öğretilerini uzlaştırma girişiminde bulunarak, gene *Adçılık*'tan kaynaklanan *Kavramcılık* görüşünü ortaya atmıştır.

Adçılık, ilkçağ felsefesinde, özellikle Stoacılık, Epikurosçuluk, Kynik gibi öğretilerde de görülmektedir. Nitekim Antisthenes, Platon'un varlığın ne yüce, gerçek örnekleri saydığı *İdea*'lar için "ben atı görüyorum, oysa atlılığı göremiyorum" diyerek tümellerin değil de nesnel, bireysel varlıkların gerçek olduğunu ileri sürmüştür. XVIII. yüzyıl duyumcu filozoflarından Condillac da, tümellerin gerçek olduğunu savunanlara karşı "tümeller soyut birer kavram olmasaydı onlara tümel denmezdi" görüşünü ortaya atmıştır.

HİLDEBERT, LAVARDİNLİ

1056 dolaylarında Lavardin'de doğdu, 1133'te Tours'da öldü. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Kimi kaynaklara göre Tours başpapazı Berengorius'un, kimi kaynaklara göre de rahip Saint Huges'in öğrencisi olmuş, onlardan tanrıbilim, söylev, metafizik okumuştur. 1097'de Mans katedraline rahip olarak atanmış, 1125'te Tours başpapazlığına getirilmiştir.

Hildebert, bir kilise adamı olmasına karşılık eski Yunan, Latin düşüncesine ilgi duymuş, Platon, Aristoteles, Vergilius, Seneca, Horatius gibi düşünürlerin ozanların yapıtlarını incelemiş, şiirlerinde insan sevgisine ağırlık vermiş, tanrıbilim, felsefe sorunlarının çözümünde us ilkelerine dayalı bir yöntemin benimsenmesi gereğini savunmuştur. Ona göre tanrı tektir, yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur, ancak usun bilebileceği bir varlıktır, ilk nedendir, en yetkin olandır. Tin sonradan yaratılmıştır, bu nedenle yetkinlik bakımından, önsüz değildir, başlangıcı vardır. Tanrı'nın başlıca nitelikleri bilgelik, doğruluk, iyilik, yetkinlik, ölümsüzlük, yücelik, güzelliktir. Bunlar da, tanrı kayrasına gereksinme duyulmaksızın, usça kavranabilir.

Hildebert'in işlediği önemli konulardan biri de aktöredir. Aktörenin kurallara bağlılık, yarar, kurallara bağlılıkla yararın uzlaşması gibi üç ana sorun vardır. Kurallara bağlılığın doğruluk, yiğitlik, ölçülülük, önlem olmak üzere dört öğesi bulunur. Yararın ise özünü sağladığı kazanç oluşturur. Bunun da anlak, gövde, yazgı bakımından varlıklı olmayı gerektiren üç öğesi vardır. Aktörenin ereği insanın esenliği, Hıristiyanlığın özüdür. Hildebert'in aktöre konusunda Roma Stoası'nın anlayışından esinlen-

diği görülür. Onun, bu konuları içeren yazıları, uzun süre tanrıbilimcilerin ilgisini çekmiş, yorumlanmış, eleştirilmiştir. İnsan değerlerini, düşünce özgürlüğünü içeren görüşleriyle hümanizmin öncülerinden sayılır.

Hildebert'in üzerinde durduğu, açıklamaya çalıştığı sorunlar, ortaçağ anlayışının ilerisindedir. Özellikle insana verdiği değer, tanrıyı soyutlamalarla oluşturulmuş anlaşılmaz bir varlık diye görenlere karşı çıkışı Usçuluk'un ilk belirtileri olarak görülür. Yazıları sonradan toplanmış, konularına göre düzenlenerek yayımlanmıştır.

GUILLAUME, CHAMPEAUX'LU

1070'de Champeaux'da doğdu, 1121'de Châlons-sur-Marne'da öldü. Anselmus, Roscelinus gibi tanrıbilimcilerin öğrencisiydi. Clairvaux'lu Bernard ile arkadaş oldu. Notre Dame Katedral Okulu'nda mantık okuttu, 1100'de bu okulu yönetmekle görevlendirildi. Öğrencisi Abaelardus'un etkili eleştirileri yüzünden görevini bırakarak Paris yakınlarında bir köye çekildi, 1108. 1113'te Ermiş Victor adına, Augustinus'un tanrıbilim anlayışını benimseyen bir manastır kurdu. Orada söylev, felsefe, mantık okuttu. Bu okulda Anselmus'un tanrıbilime değgin düşünceleri yayılma olanağı buldu.

Guıllaume'a göre papazların evlenmeleri doğru değildir, kendilerini salt tinsel varlığa vermeleri, tutkulardan arınmaları gerekir. Düşüncelerini *Moralia abbrevita* (Aktöreye Övgü), *De Origine Animae* (Tinin Kaynağı Üstüne), *De essentia Dei* (Tanrının Özü Üstüne) gibi yapıtlarından öğreniyoruz. Bütün yapıtları günümüze kalmamıştır. Öğrencisi Abelardus'un *Historia Calamitarum* (Acıların Öyküsü) adlı yapıtında da Guıllaume'la ilgili bilgiler vardır.

Guıllaume daha çok tümeller-tikeller üzerinde durarak bunlara mantık verilerine göre açıklamalar getirmiştir. Ona göre tümeller, bütün tikellerde özdeş olarak vardır, bu varlık öz niteliğindedir. Eş türden bireylerin özlerinde de birlik vardır, başkalık yoktur. Bunları birbirinden ayıran yalnızca ilineksel biçimlerdir. Bireylerin eş türden oluşu tümelleri içermelerindendir.

Tanrı yaratıcıdır, bütünlüğüyle bilinemez, ölümsüzdür, tinde tanrısal bir nitelik vardır. Bireysel özdeşliğin kaynağı kendi tözleridir. Bilgi tanrısal varlığı anlamak içindir.

HONORIUS AUGUSTODUNENSİS

Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur, bir söylentiye göre Almanya'da yaşamış, 1130'da ölmüştür. Birçok yapıtı varsa da, kiminin başka bilgelerin olduğu söylenir. Elimizde bulunan *Inevitabilis* (Kaçınılmaz) adlı yapıtının incelenmesinden Gizemcilik'i benimsediği anlaşılmaktadır. Tanrı, tin, yaratılış, insan bg. sorunlar üzerinde durmuş, onlara gizemci bir yaklaşımla çözüm aramıştır.

Honorıus'a göre tanrı evreni yaratmadan önce örnek bir evren tasarlamış, sonra bu örneğe göre yaratma eylemini gerçekeştirmiştir. İlk yaratılan evrensel özdek, onun ardından türler, biçimler, en sonra da bireylerdir. Tin tanrıya ulaşmak için on iki gökkatından geçme gereğindedir. Bu katlardan sonra gelen aşamada duyusal varlık alanının ötesine geçilir, özdeksel evrenin üstüne çıkılır. Cennet-cehennem uzayda değildir, bunlar birer içsel varlıktır. Uzayın üç boyutlu olmasına karşın tinin boyutu yoktur. Bu nedenle, tinin cennet-cehennem gibi yerlere kapatılması sözkonusu değildir. Tinin tek yurdu vardır o da bilimdir. Bu yurda girebilmek için de eytişim, söylev, dilbilgisi, gökbilim, fizik, yönetim, mekanik gibi sanatlardan geçmek, onlarla ilgili bilgileri yeterince öğrenmek-kavramak gerekir.

Honorius, kimi yazılarında, tanrısal kayra karşısında insan özgürlüğünün korunması gerektiğini vurglamıştır.

GİLBERT PORRETANUS

Latince adı Gilbertus Porretanus'tur, 1076'da Poitiers'de doğdu, 1154'te orada öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Chartres'a gitti, çağın ünlü tanrıbilimcilerinden Bernard'ın öğrencisi oldu, felsefe, tanrıbilim okudu. Sonra Lyon'a giderek Anselmus'un öğrencelerini izledi, onunla yakınlık kurarar tanrıbilim konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Yeniden Charters'a döndü, Bernard'ın 1130'da ölümü üzerine, onun yerine şansölye olarak görevlendirildi. 1137'de bu görevden ayrılarak Paris'e gitti. Paris'te "master" olarak görevini sürdürdü. 1140'da Sens Ruhani Konseyi'nde Abaelardus'un görüşlerini suçlayanlara katıldı. 1142'de Poitiers piskoposluğuna getirildi. Kimi düşüncelerinin, hıristiyanların tanrı anlayışına aykırı geldiği savıyla 1147'de Paris'te, 1148'de Rhems'de yargılandı. Claivouxlu Bernard'ın ağır eleştirilerine uğradı.

Gilbert'in tanrıbilim sorunlarına gösterdiği eğilim Kutsal Kitab'ı, St. Paul'ün *Epistulae* (Mektuplar) adlı yapıtını yorumlamakla başladı. Daha sonra Boethius'un Hıristiyanlığı konu edinen düşüncelerini yorumladı, özellikle *trinitate* (Üçleme) konusundaki açıklamalarıyla, yorumlarıyla geniş kapsamlı tartışmalara yolaçtı. Varlık, tanrı, tin, bilgi sorunlarına yönelik çalışmaları böyle başlamıştır. Gilbert'in bilgiyle ilgili düşünceleri bir yandan Platon'un *eidea* öğretisine, bir yandan da Boethius'un Aristoteles felsefesinden esinlenen görüşlerine dayanır.

Gilbert'e göre bilginin sağlanmasında usun önemli bir işlevi vardır. Bilginin ilk aşaması tikel, son iki aşaması da tümel varlık olan *eidea*lara, tanrısal biçimlere dayanır. Eidealar ilk varlık örnekleridir, süreklidir (subsistantia). Us, ilkin somut, tikel nesnele-

ri, onların yaratılmış olan (natira) evrensel biçimlerini algılar. Bu algılama eylemi içinde, biçimlerin birbirleriyle olan benzerliklerini de kavrayan us, aşama aşama yükselerek tür, cins gibi varlıkların bilgisini edinir. Tikel-tür-cins aşamalarından geçilerek daha yüksek bir varlık alanını oluşturan eidealarm bilgisine varılır. Bu aşamadan sonra daha yüksek basamakta bulunan ilk biçimleri bilme gereği doğar. Bu aşamaya değin dizilen bütün biçimler yaratılmış varlıklardır. Onların üstünde tanrısal nitelik taşıyan, tanrıda bulunan ilk biçimler durur. Bilginin son, en yüksek aşaması olan bu ilk biçimlere erişmekle bilme sürece bütünlüğe ulaşır.

Gilbert'in anlayışına göre nesnelerin oluşmasında ilk özdek, ilk biçim, duyulur nesnelerin evrensel örnekleri (eidealar) olmak üzere üç temel öğe vardır. İlk özdek kurucu öğe olmakla birlikte öteki iki varlık türüne bağlıdır. Biçimler ise tümellerin oluşmasına yarayan başlıca kaynaktır. Biçimler, özdekle birleşerek, sürekli olanı, bireyleri (nesneleri) ortaya çıkarır. Töz olmayan biçimler süreklidir, tözlerin birer varlık (nesne) niteliği kazanmasını sağlar. *Eidealar* tanrısal düşünceler niteliğindedir. Tanrısal alanda bulunan bütün nesneler bu eidealarm yansımasından oluşur. Nesne şimdi-burada varolan bir bireydir, bu özelliği nedeniyle birtakım ilinekler almaya elverişlidir. Töz olan bireyler, kendi varlıklarıyla ilgili, ilineklerin nedeni, ilkesi durumundadır. Ancak bu tözle süreklilik ayrıdır. Süreklilik yalnızca kendi özüyle varolan, ilineklere gerensinme duymayana özgüdür. Bu nedenle, yalnızca kendi özleriyle düşünüldüğünde ilineksiz oldukları anlaşılan türler, cinsler süreklidir. Türler, cinsler başka nesnelerin dayanağı olmadığından, töz değildir. Oysa bireyler tözdür, bütün tözler de sürekli olduğundan, bireyler de süreklidir. Edim bakımından kimi süreklilikler, ilinekleri bulunmadığından töz değildir. Duyulur düşüncelerin kaynağı eidealardır, bu nedenle bunlar tözdür, süreklidir. Bu tözler de toprak, yel, su, od olmak üzere dörttür. Ancak bunlar duyularla algılanan nesneler değil, varlık türlerinin kurucu öğeleridir.

Tanrı konusunda, Gilbert'in düşünceleri, Hıristiyanlıkla bağdaşmayan bir nitelik taşır. Gilbert için önemli olan tözdür, nitelik değil. Tanrı salt gerçekliktir, onun bu salt gerçekliği dışında ikinci bir niteliği yoktur. Tanrının tözüyle tanrısallığı özdeştir (.. id quod est-id quo est)... Bu da tanrısallığın tanrıda biçim olmasından dolayıdır. Varlık aşamalarının doruğunda bulunan tanrı bütün varlık

türlerinin oluşunu sağlayan yaratıcı erktir. Tanrının yarattığı varlıklar yalın değil bileşiktir. Yaratma eylemi tanrısal düşüncenin örneğine uygun biçimi ortaya koymaktır. Yaratılan bir nesnenin varlığı, o nesneyi olduğu durumda tutan, o biçimde saklayan, ona biçim kazandıranla bağlantılıdır.

Gilbert'in mantığı Aristoteles'in kategoryalarını eleştirmekle başlar. O, bu deyileri gerçekötesi varlıklar açısından görür, yorumlar. Ona göre mantığa uygun düşen bu deyilerin gerçekötesi varlıklarla bağdaşma olanağı yoktur. *Liber sex principiorum* (Altı İlke Kitabı) adlı yapıtında elealdığı deyileri iki bölüme ayırır. Birinci bölümde töz, nicelik, nitelik, bağlantı gibi dört deyi yeralır. Bunlara, tözün yapısı gereği, ayrılmaz biçimler ya da gerekimli biçimler adını verir. İkinci bölümde durum, yer, zaman, eylem, etkinlik, edilginlik deyileri dizilir. Ayrılabilir biçimler olarak nitelenen bu deyiler de tözün yardımcı biçimleri (formae assistantes) diye tanımlanır. Gilbert, bu altı deyiyi tözün dış koşulları olarak görür.

Gilbet'in tanrıbilim sorunlarının çözümüne uyguladığı yöntem, kendi döneminde olduğu gibi, sonraki çağlarda da sürekli tartışmalara uğramıştır. Özellikle tanrısal varlıkla ilgili düşünceleri çok eleştirilmiştir. Buna karşın etkisi büyük olmuş, Boethius'la ilgili yorumları yazın alanında da ilgi uyandırmıştır.

Felsefe tarihinde, ilkin Platon'un öne sürdüğü bu ilk örnekler, varlık türlerinin tinsel evrende bulunan yüce, değişmez, erişilmez yetkinlikte biçimlerine *eidea* denir. Bunlar, bütün nesnel varlıkların, ilk örnekleridir. Önsüz-sonsuz, ölümsüz olan bu ilk örnekler, felsefe tarihinde çağlar boyunca süren yorumlara, eleştirilere, tartışmalara konu olmuştur. Bilgeler, bu ilk örneklere, kendi görüşlerine göre yorumlar getirerek varlık sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Bunları toptan yadsıyan, birer düşsel ürün sayan bilgeler, düşünürler de vardır. Gilbert'in burada üzerinde durduğu bu ilk örnekler (idealar) yeni bir yoruma uğratılmıştır. Bilge, bunları açıklarken, yorumlarken, tanrısal varlığı gözönünde bulundurmaktadır. İşte, çağında da, kendinden sonraki dönemlerde de tartışmaya-eleştiriye uğrayan onun bu ilk örneklerle ilgili düşünceleridir..

Gilbert'in yazıları toplu olarak, J. P. Migne aracılığıyla 1847'de, daha sonra A. Hesse'nin çalışmalarıyla 1929'da yayımlanmıştır.

ABAELARDUS, PETRUS

1079'da Nantes yakınlarında Palais'de doğdu, 1142'de St. Marcel'de öldü. Platon, Aristoteles felsefelerine dayanarak hıristiyan düşüncesne us ilkeleri ışığında yeni bir yorum getirmeye çalışan bu Fransız tanrıbilimcisi soylu bir aileden gelmiş, ordudan yetişmiş, bilimi, yazını, özgür düşünceyi seven bir babanın çocuğudur. Babasının etkisiyle, daha erken yıllarında bilime eğilim duymuş, çağının ünlü filosofu, *Adçılık* çığırının öncüsü Rescelinus'tan öğrenim görmüştü. Sonra Paris'e giderek, o dönemin en ünlü tartışmacısı, Champeaux'lu Guillaume'un öğrencisi olmuştu. Guillaume ile arasında çıkan görüş ayrılığı nedeniyle önce Melcın'da, sonra Conbeil'de bir okul açmış, bir süre sonra Paris'e dönmüştü. Daha 22 yaşında bilgisinin genişliği, konuşmalarının etkisi, yönteminin sağlamlığı ile büyük ilgi uyandırmıştı. Ününün doruğuna ulaştığı bir dönemde papaz Fulbert'in yeğeni Heloise ile arasında geçen gönül serüveni onu yazın tarihinde birçok yapıta konu olan acıklı sona götürdü. Olaya öfkelenen Fulbert'in tuzağa düşürüp hadım ettirdiği Abaelards Saint-Denis manastırına kapanmış, Heloise ise bir daha çıkmamak üzere Aregenteuil'de rahibe olmuştu.

Manastırda kendi içine kapanan Abaelardus *"De Unitate et Trinitate Divina"* adlı ktabını yazınca kilisenin afarozuzan uğradı, kilisesinin baskısı sonucu kitabını kendi eliyle yaktı (1122). Noget-Sur-Seine'de üçlemeye, kutsal tine adadığı küçük bir tapınak yaptırıp bir süre sonra Heloise'e bıraktı. Sonra Bernard de Clairuaux onu çapkınlıkla suçlayıp yargılatınca Cluny Manastı-

rı'nda Petrus Venerabilis'e sığındı, bir süre daha çalışmalarını sürdürdükten sonra öldü.

Abaelardus, felsefeye, çağının yaygın bir geleneğine uyarak kavramların yorumuyla girer. Kavramların yorumu da Platon, Aristoteles felsefesinin hıristiyan inançlarıyla uzlaştırılması çabasından kaynaklanır. Kavramlar tümel, tikel olmak üzere ikiye ayrılır. Tümeller belli bir varlık alanının bütününü kapsayan, genel geçerlik taşıyan, düşünce evreninde bulunan kavramlardır. Tikeller ise bir türün, bir varlık alanının bütününü değil de belli bireylerini içeren kavramlardır. Bu iki kavram türü gerek geçerlilik, gerekse içerik bakımından birbirinin karşıtıdır. Felsefenin konusu tümellerle tikellerin bilgisidir. Felsefe kavramı altında toplanan bütün bilgilerin kaynağı bu tümellerle tikeller arasında, us ilkelerine göre, kurulan bağlantıdır.

Tümeller, bireysel olanın, tikelin içinde vardır. Bu bakımdan gerçek olan tikeldir. Tümeller tikellerden türemiştir. Tikelin dışında tümel ancak bir kavram olarak bulunabilir. Bireyde, tikel olanda, gerçekten tümel olan varsa, öz olarak değil de bireysel olarak vardır. Bu bireysel olanlar da, gerçek nesnelerdir. Tümel kavramlar bu tek tek nesnelerin içindedir (universalia sunt in re). Bunlar, genellikle, nesnelerin özleriyle bağlantılı biçimlerdir (formae).

Tümellerin tanrısal varlıklar olduğu görüşü doğru değildir. Anselmus, Guillaume de Champeaux gibi bilgelerin tümelleri tikelden önce genel geçerlik taşıyan birer varlık olarak yorumlamaları gerçeğe aykırıdır. Roscelinus'un *"Universalia sunt ante rem"* savi kavramlara dayanan, gerçek varlık olan tikelleri, nesneleri dışlayan bir görüştür. Bu nedenle sorunun çözümüne elverişli değildir. Abaelardus'un tek tek nesneleri (individuum) gerçek sayarak tümelleri (unıversalia) onlardan türetmesi adçılık akımına karşı çıkıştır.

Yunan felsefesi, aktöre bakımından, İsrail'in Kutsal Kitabı'ndan daha üstündür. Us ilkelerine dayanan bir töre anlayışı, kapsamı içine giren, bütün eylemler için doğrudur, geçerlidir. Bu nedenle Hıristiyanlığın ortaya çıkışından önce yaşamış kimseleri, İncil'i bilmiyorlar, İsa'yı tanımadılar diye inançsız sayarak, suçlamak doğru değildir. İncil, doğal bir töre yasasının yeniden

düzenlenmesinden öte bir anlam taşımaz. Aktöre ilkeleri, gerçekte, birisinin yaşadığı sürece uyma gereğinde kaldığı davranışlar bütünüdür.

İnanç konularında, araştırmalarda olduğu gibi, öze inme, özde yatan değeri kavrama gereği vardır. İnceden inceye düşünmeden, ayrıntılara inen araştırmalara girişmeden, inanmak yeterli değildir. İnancın da us ilkelerine dayanması gerekir. Karşılaştırmadan, bir inceleme yapmadan inanmak doyurucu olmadığı gibi güven verici de değildir. Öte yandan inanmanın yalnız düşünce ekseninde kalmaması, eylemlerde, davranışlarda da etkinliğini göstermesi gerekir. Abaelardus, inançla töreye (aktöre) dayanan eylemi uzlaştırma konusunda Aristoteles etiğinin genel kurallarına uymuştur.

Gerçek iki türlüymüş gibi görünürse de, birdir. Tanrının bildirdiği (vahy ile gelen) gerçekle usun kurallarına uyan, kaynağını usda bulan gerçek özdeştir. Us kurallarına uymayan gerçek tanrının bildirdiğine de uymaz. Bu nedenle gerçeği iki ayrı varlık diye düşünmek yersizdir.

Tanrı, en yüksek aşamada bulunan olgun, yüce, bütün eksikliklerden arınmış, kendi kendine yeten, yaratıcı varlıktır. Onun bütün eylemleri, kendi varlığıyla bağlantılı olduğundan, gereklidir. Yapılması iyi olan bir işin yapılmaması, karşıtını içerdiğinden, kötüdür. Bu nedenle yapılması gerekenin yapılmaması tanrısal nitelikle bağdaşmaz. Tanrının bütün eylemlerinde, kendi özü gereği, bir kaçınılmazlık vardır. Öte yandan, yine tanrının bütün eylemlerinde tanrısal us egemendir. İnsanların, birer yaratık olarak, bütün eylemleri tanrısal istence bağlıdır. Kişi kendi davranışlarında tanrısal usun, tanrısal istencin gerektirdiği doğrultunun dışına çıkamaz. Tanrı, kendi yüce bütünlüğü içinde, salt nedendir, salt diriliktir, salt devinimdir, salt varlıktır. Bütün erkimizin, istencimizin kaynağı O'dur. Bütün bireysel eylemlerimizin gerçek yaptırıcısı da tanrıdır. Tanrı varolmadan olamaz, yaratmadan yapamaz. Varolmak da, yaratmak da tanrının özü gereğidir, kaçınılmazdır.

İmdi bütün eylemlerin yapıcısı, nedeni tanrı olduğuna göre, kişi, elinde olmayan; yalnızca tanrı istencine bağlı davranışlarından dolayı sorumlu tutulmaz, suçlu sayılmaz. Kötülüğe eğilim

duymak kişinin uyması gereken önsel bir yargı olduğuna göre, suç değildir. Bütün erdemler birer savaştır, bütün savaşlar da bir düşmanı dilemek, istemektir. Öyleyse savaş erdemin gereksinimidir.

Bizim suç dediğimiz olay eylemin biçiminde (Formus) vardır, gerçekte suç kötülüğe eğilim olmadığı gibi eylemin kendi de değildir. Suç kötü bir isteği yerine getirmek, bir tutkuyu doyurmak düşüncesiyle yapılan tasarlamadır. Tasarlamanın yerine getirilmemesi suçu ortadan kaldırmaz. Suç sözkonusu olduğunda, tasarlayanla eylemi gerçekleştiren özdeştir.

Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında, belli bir konu özdeşliği vardır. Yunan felsefesinde önemli bir yer tutan Erk-Bilgelik-İyilik üçlüsünün Hıristiyan dinindeki karşılığı üçleme (trinitate) adı verilen *Baba,Tin-Oğul* bağlantısıdır. Erk-Bilgelik-İyilik, ayrıca, Hıristiyanlıkta üç tanrısal varlığın (Baba-Tin-Oğul'un) üç niteliğini gösterir: A) Dilediğini yapan, B) Bilen, C) İsteyen. Dilediğini yapan "Erk"tir, gücü neye olsa yeter. Bilen, isteyen "Bilgelik"tir, üçüncüsü de "iyilik"tir. Üçleme'de dilegelen tanrısal varlık birliğini kuran, bu nitelikler inanın başlıca konusudur, üstelik us ilkelerine aykırı değildir.

İnsan için başlıca erdem kendini bilmektir. Kendini bilmenin yolu bilgi edinmekle, edinilen bilgiyi usun kurallarına uygun duruma getirmekle bulunur. Kendini bilen kişi tanrısal varlığın yüceliğini kavrama olanağı bulur.

Abaelardus'un "kendini bil" anlamına gelen "scito te ipsum" sözleriyle dilegetirdiği düşüncenin kaynağı Sokrates-Platon gibi Yunan bilgelerinin ilke edindiği felsefe anlayışıdır. Kendini bilmek, Törenin birinci koşuludur, varlığın anlamını kavramanın da tek yoludur. Tanrı en yüce bilge, en yüce bilgin olduğundan, kişinin kendin ibilmesinde tanrısal bir nitelik, kendini anlama vardır.

Yöntem bir düşünme kuralıdır, us ile tanrısal bildiri (vahy) arasında bağlantı, inan sorunlarını kavranabilir duruma getirmeyi sağlar. Yöntem uygulamasında, temel ilke tanrısal bildirinin içerdiği gerçeklerdir. Yalnız usa dayanılarak tanrısal bildiriyi eleştirme olumlu sonuca götürmez. Yöntemin sağlıklı çalışmasında tanrısal bildiriyle usun bağdaşması kaçınılmazdır.

Yöntemin gerçek görevi kilise büyüklerinin Kutsal Kitab'tan kaynaklanan, Hıristiyanlığın temelini oluşturan görüşle Platon-Aristoteles felsefesi arasında bağlantı kurmaktır. Abaelardus, bu bağlantıyı kurabilmek için Aristoteles mantığının temel kurallarını olduğu gibi alarak, hıristiyan anlayışına, bu anlayış doğrultusunda düzenlenen sorunlara uyguladı. Böylece inan sorunlarını usun araştırma alanına aktardı.

Abaelardus, yalnızca yaşadığı çağda değil, daha sonraki yüzyıllarda da etkisini sürdürmüş, hıristiyan felsefesi alanında çalışmalara ışık tutmuştur. İnan sorunlarına getirdiği uscu yorum, usa değer vermeyen, yalnızca inan verileriyle konulara çözüm bulmaya çalışanlara karşı, sarsıcı eleştirileri yeni bir çığır açtı, Aristotelesçiliğe yeni bir anlam kazandırdı. Özellikle Hıristiyanlığın tartışılmaz sayılan tanrı, tanrısal bildiri, suç, kişisel suç, suça verilecek ceza gibi önemli sorunlarına us ölçüleriyle yaklaşması yeni bir düşünce çığırı açmıştır.

Abaelardus'un felsefeye getirdiği yeni yorumun yanısıra, yazın alanında da önemli katkıları vardır. Özellikle Heloise'le yaşadığı mutsuz sevgi olayları birçok yapıtın ortaya konmasına olanak sağlamış, felsefeden kaynaklanan bir türü geliştirmiştir.

Yapıtları: *De Unitate et Trinitate Divina* (Birlik ve Tanrısal Üçleme Üstüne), *Scito te İpsum* (Kendini Bil), *Sic et Non* (Evet ve Hayır), *İntroductio ad Theologiam* (Tanrıbilime Giriş), *Theologia Christina* (Hıristiyan Tanrıbilimi), *Epistulae* (Mektuplar)...

BERNARD, CHARTRESLİ

Chartres'da doğdu, yaklaşık olarak 1130 öldüğü sanılmaktadır. Yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. Kardeşi de çağında ün kazanmış bir bilgindi. Bu adla anılan birkaç tanrıbilimci daha vardır, içlerinde en çok ilgi çeken, önemli sayılan budur. Ne gibi bir öğrenim gördüğü bilinmiyor, yalnızca onun görüşleriyle ilgili bilgileri veren kaynaklar çağındaki ünü, değeri, etkisi üzerinde birleşir.

Bernard, uzun süre, Chartres okullarında öğretmen olarak çalışmış birçok ünlü kişi yetiştirmiştir, bunlar arasında en önemli sayılanı *Gilbert de Poitiers*'dir. 1119-1124 arasında üniversite öğretim üyesi olarak görevini sürdürmüş. Onunla ilgili bilgileri veren Johannes Salisbury'nin *Metalogicus* adlı yapıtında anlattığına göre, Bernard çağının en ünlü, en etkili Platoncularından biridir. Düşüncelerinde Platon'un *Timaios* adlı yapıtında sergilenen görüşlerin izlerini görmek kolaydır. Ayrıca Eriugena'nın düşüncelerinden etkilendiği de anlaşılmaktadır.

Bernard'a göre gerçek olan, Platon'un da ileri sürdüğü gibi, *eidealar*'dır. Tikeller, değişen, yokolan nesneler olduğundan gerçek sayılamaz. Özdek de yaratılmıştır, yaratıcısı tanrıdır. Tümeller gerçektir, ancak tanrıdan sonra gelirler. Tümeller tanrısal anlıkta da, tanrının yarattıklarında da vardır. Ancak tümellerin evrenselliği tanrısal evrensellik düzeyinde değildir. Önü-sonu olmayan, ölümsüz ilke tanrısal tözde birliğe ulaşan Üçlemedir.

Bernard, bütün çalışmalarını Platonculuk'la Hıristiyanlığı, Aristotelesle Platon'u uzlaştırma konusunda yoğunlaşmıştır. Düşüncelerini Chartres Okulu'ndan yetişenlerin büyük bir ilgiyle

benimseyip yaydığı Bernard sonraki çağlarda da, üzerinde önemle durulan, bir tanrıbilimci olarak benimsenmiştir. Felsefe tarihindeki yeri bu okulun yansıttığı düşüncelerin kaynağı, kurucusu olmasından dolayıdır.

GUILLAUME, CONCHES'Lİ

1080'de Normandiya'ya bağlı Conches'te doğdu, 1154'te öldü. Chartres'lı Bernard'ın öğrencisi olarak din öğrenimi gördü, bir süre sonra Saint-Thierry Manastırı'nda keşiş kalmayı yeğledi. Değişik görevlerde bulundu, mantık, tanrıbilim, felsefe okuttu. Chartres Okulu'nda dilbilgisi okutmakla görevlendirildi. Okulun öteki üyeleri gibi o da Platon'un görüşlerini benimseyip tanrıbilimi onun *Timaios* adlı yapıtında sergilediği düşüncelere dayandırmayı yeğledi. Platon'un ortaya attığı "evrensel tin"le Kutsal Kitab'ın ileri sürdüğü "kutsal tin"i uzlaştırmaya çalıştı. Bu arada özdeği tanrının yarattığı görüşünü savundu. Platon'un "eidealar evreni"ni tanrısal bilgelik, tanrısal kayra olarak yorumladı.

Guıllaume'a göre tanrısal bilgelik evrenin biçimsel nedenidir, tanrısal iyilik ise kendi varoluşunun nedenidir. Tanrının insanı yaratmaktaki amacı en yüksek mutluluğunu bölüşmektir. İnsan, bu nedenle de, en üstün yetenekli bir yaratıktır. Yaratılmış olan evrenin uyumu tanrının gücü, iyiliği, bilgeliği gibi temelleri yansıtır. İnan tininde us ile anlıktan oluşan iki bilgi yetisi vardır. Us somut nesnelerle, anlık ise soyut varlıklarla ilgilenir. Gerçeğin bilgisi kişi tininin bir ürünüdür. Bilgelik fizik, matematik, tanrıbilim gibi üç bölüme ayrılır.

Guıllaume felsefe-tanrıbilim dışında gökbilim, fizik gibi bilimlerle ilgilenmiş, özellikle geometri sorunları üzerinde durmuştur. Onun *Philosophia mundi* (Dünyanın Felsefesi), *Dragmaticon philosophiae* (Felsefenin Bölümlenmesi) adlı yapıtları ortaçağ boyunca kaynak olarak benimsenmiştir. Chartres Okulu'nun bir üyesi olarak düşüncelerini açıklayan Guıllaume'un görüşlerini kilise anlayışıyla bağdaştırmayarak eleştirenler de olmuştur.

BERNARD, CLAİRVAUXLU

1090'da Dijon dolaylarında Fontaine'de doğdu, 1153'te de Clairvaux'ta öldü. Soylu bir ailedendi. 1112'de Citeaux'da tanrıbilim okutmaya başladı, 1115'te Clairvaux manastırını kurarak ailesiyle oraya yerleşti. Çok değişik olaylara katıldı, özellikle İkinci Haçlı savaşları'nın başlatılmasında etkili oldu, yenilgiyle sonuçlanan savaş saygınlığının azalmasına, gözden düşmesine yolaçtı.

Bernard'ın yazılarında Augustinus, Origenes gibi tanrıbilimcilerin etkisinde kaldığı, Abaelardus'la Gilbert Porretanus'a karşı çıktığı görülür. Bernard'a göre, tanrıbilim konusunda gerçeğe ulaşmanın yolu derin düşünceye dalmak, sezgi gibi eylemlerdir. Eytişim, mantık, yalnızca us ilkelerine dayanarak sorunlara çözüm aramak yeterli, daha açığı yararlı değildir. Bilginin kaynağı gizemsel deneydir. Gizemsel deney gerçeğin kavranmasında şaşmaz bir yöntemdir. Gizemcilik'in kaynağı da sevgidir. İnsan, yeryüzünde, gelip geçici bir varlıktır, ölümlüdür. Onun mutluluğu sevgiyle tanrıya, tanrısal evrene yönelmesiyle sağlanır. Tanrı evrenseldir, nerde olsa vardır, tanrının bulunmadığı bir nesne düşünülemez.

Bernard'ın felsefe tarihinde kötü bir ünü de vardır. Bu ünün kaynağı da Abaelardus'u suçlayarak yargılatması, ona karşı bir öfkenin uyanmasına yolaçmasıdır. Bernard'ın *De Gratia et Libero Arbitrio* (Tanrı Kayrası ve Özgür İstenç Üstüne), *De Diligendo Deo* (Tanrı İstenci Üstüne) adlı yapıtları vardır..

ADELHARD, BATH'LI

1090'da Bath'da doğdu, 1160'da Bristol'da öldü. İlköğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Fransa'ya giderek yükseköğrenimini sona erdirdi. Bir süre Laon'da Anselmus'un kurduğu okulda öğretmen olarak çalıştı. İtalya, İspanya, Anadolu, Arap ülkelerini kapsayan geniş bir geziye çıktı. Yedi yıl süren bu gezinin ardından, Araplardan edindiği bilgileri yaymak, başkalarına iletmek düşüncesiyle İngiltere'ye gitti. Araplardan öğrendiği Eukleides'in *Stoikheiai* (İlkeler) adlı çalışmasını, Arap bilginlerinin gökbilim, matematik alanlarındaki yapıtlarından birkaçını çevirdi. Bu uzun gezide edindiği bilgileri *Quaestiones Naturalis* (Doğa Sorunları), *De Eodem et Diverso* (Özdeşlik-Türlülük Üstüne) adını verdiği yapıtlarında topladı.

Adelhard felsefeye Arap düşünürlerinin görüşlerini, çalışmalarını incelemekle başladı. Platon, Aristoteles gibi bilgelerin, o dönemlerde bilinen, yapıtlarını yorumlayan Arap bilginleri genellikle us ilkelerine dayanan, Aristoteles mantığından kaynaklanan bir yöntem benimsemişlerdi. Felsefe, tanrıbilim sorunlarının yorumlanmasında uygulanan bu usçu yöntemi Adelhard da benimsedi, böylece gelenekçi İngiliz tanrıbilimine karşı çıktı. Tanrıbilim sorunlarının usçu bir yönteme dayanılarak açıklanmasını uygun gören Adelhard felsefe-tanrıbilim konularını belli bir "neden" kavramı üstüne oturtarak açıklamanın gereğini ileri sürdü.

Adelhard'a göre bütün varlık türlerinin, bilinen nesnelerin oluşumunda genel geçerlik taşıyan belli bir neden vardır. Tanrının yaratıcı gücü de bu "neden"le ilgilidir. Tanrısal gücün belli bir nedene dayanması eksiklik sayılmaz. Varlık kavramı altında topla-

nan bütün nesneleri yaratan tanrı belli bir nedene dayanmadan edemez.

Tümeller tanrısal anlayış gücünde önceden vardır. Yaratılış eylemi bu kavramlara dayandığından; onlardan, sonradır. Bireysel anlayış gücü bu kavramların varlığını, önceliğini düşünmekle kavrayabilir. Algılama bu tanrısal kavramların sınırlarını öteye geçemez.

Bilginin kazanılmasında başlıca etken temel ilkelerin kavranmasıdır. Bu temel ilkelerin kavranması da matematik ilkelerine uygun bir çalışmayla olabilir. Matematiğin uyguladığı tümdengelim yöntemi özdeğin, özdek evrenin tanınmasını, bilinmesini sağlar. Bilginin edinilmesinde us ilkelerine dayanan matematiğin uyguladığı yöntemin benimsenmesi gerekir. Tanrı ilk devindirici güçtür. Tanrısal istenç dışında bir devinim düşünülemez. Devinimden yola çıkarak ilk devindirici olan tanrısal gücü, tanrıyı kavrama olanağı vardır.

İnsan usavurmayı başaran, düşünen bir varlıktır, ancak ölümlüdür, tin ise ölümsüzdür, kalıcıdır. Ölüm tinle gödvenin ayrışması, tinin gövdeden uzaklaşmasıdır. İnsanda özdekle bağlantısız özellikler vardır. Hayvanda duyum olmadığı gibi, insan varlığının özünü oluşturan tin de yoktur. Bu özellik hayvanın evren bütününde bir "tür" olması yüzündendir.

Salt duyularla algılanabilen nesnelerde "tür", "soy" ayrımı vardır. Sözgelişi hayvan için "tür", insan için "soy"[1], "birey" sözkonusudur. Adelhard, "tür", "birey" konusunda Aristoteles'le, ondan beslenen ortaçağ tanrıbilimcilerinin izinden yürümüştür. Evrenin yapısı, düzeni konusunda da Platon ile Aristoteles'in düşüncelerini bağdaştırmaya çalışmış, yeni bir kuram geliştirmemiştir. Adelhard'ın düşünce tarihindeki yeri, daha çok Arap düşünürlerini Avrupaya tanıtması nedeniyledir. Avrupa ortaçağında Yunan, Roma ilkçağını, felsefesini kendi dilleriyle yazılı kaynaklardan tanıma yolunu açan Adelhard olmuştur. Bu iki büyük ilkçağ dilinin öğrenilmesiyle Avrupa uygarlığında bir Doğu-Batı yakınlaşması başlamış, bilimsel ürünlere yönelik çalışmalar hızlanmıştır. Arap düşüncesinin Batı'da ilgi uyandırmasını sağlayan öncülerden biri de Adelhard'tır.

1. Burada "soy" sözcüğünü Arapçadan alınıp dilimizde çok kez yanlış anlamda söylenen "cins" karşılığı kullandık.

HUGO, SAİNT VİCTOR'LU

1096'da doğdu, 1141'de Paris'te öldü. Saksonya'nın Hammersleben Manastırı'nda öğrenim gördükten sonra gittiği Marsilya'da bir manastırda keşiş olarak yaşamını sürdürdü. Bir süre Paris'te Saint Victor Manastırında kaldı, yaşamının sonuna değin burada öğretmen olarak görevlendirildi. Abaelardus'un çağdaşı olan Hugo, yine Abaelardus'un ağır eleştirilerine uğrayan Guillaume'un izini sürmüştür. Aristoteles'in görüşlerine karşı çıkıp Yeniplatoncu öğretiyi benimsemiştir. Onun karşı çıktığı tanrıbilimciler arasında Abaelardus başta gelmektedir. Ona göre tanrıbilim sorunlarının açıklanışında us ilkelerinden, felsefe öğretilerinden yararlanmak gerekir. Hugo, usa verdiği önem dolayısıyla, XIII. yüzılın Skolasitk felsefesini dizgeleştirmeye çalışmış, ona içerik kazandırmıştır.

Hugo'ya göre öğrenilenlerin hepsi de yararlıdır, bilgi kişinin tinsel bakımdan olgunlaşmasını, anlayış gücünün gelişmesini sağlar. Dalınç bilgi edinmek içindir, boşuna kendinden geçiş değildir. Bilginin tadına yaşarken varan kimse mutlu olmanın, yetkinleşmenin yolunu bulabilir. Özdeğin yanısıra tin de vardır. Kendi kendinin bilincinde olmak tin varlığının kanıtıdır. Bilgi dört öbeğe ayrılır. A- Gerçeği bulmayı amaç edinen kuramsal bilgi. Bunlar da tanrıbilimle matematiktir. B- Uygulama bilgisi: aktöre, iktisat, siyasa. C- Mekanik bilgi: tarım, denizcilik, tıp. Ç- Mantık, dilbilim, eytişim, söylev.

Bu bilimler arasında mantıkla matematik bütün bilimlerin, kanıtların, uygulamaların önkoşuludur. Bu koşulların dışında bilim sözkonusu değildir. Mantık dilbilimle söylevi, matematik ise

aritmetik, müzik, geometri ile gökbilimi kapsar. Matematiğin konusu sayı, çizgi, nicelik gibi kavramları açıklamak, anlaşılır kılmaktır. Bunu yaparken de Aristoteles'in soyutlama yöntemini kullanıp kavranabilir gerçeklikleri özdeksel nesnelerden ayırır.

Tanrı bilgisine yükselerek doğruyu bulmanın üç aşaması vardır: ilk aşama nesneler alanını tanımaktır. Burada göz yetkilidir. İkinci aşamada us gözünün kendini tanıması, anlaması sözkonusudur. Üçüncü aşamada dalınç gözüyle tanrıya varılır. Adem'in işlediği suç bu üç gözden son ikisini görmez duruma getirmiş, yalnızca özdeksel nesneler alanına bakan göze dokunmamıştır. Tanrıya varan dalınç özü kapanmıştır. Bunun açılması tanrısal kayrayı gerektirir. İnan ise görülemeyenin bilinmesini sağlar. Buna karşın inan bilgi değildir. Gerçek bilgi olduğu gibi kavramakla sağlanır.

Hugo'nun *Dicascalion* (Öğrence), *De sacramentis* (Kutsallık Üstüne), *Summa sententiarum* (Bütün Görüşler) gibi yapıtları vardır.

PETRUS LOMBARDUS

1100'de Nevara dolaylarında Lumello'da doğdu, 1160'da Paris'te öldü. Bolonya'da öğrenim gördükten sonra 1140-1159 arasında tanrıbilim okuttu. Çağında ün kazanması bilgisinin genişliği, tanrıbilim sorunlarına getirdiği yeni yorumlar yüzündendir. Kral Philippe Augustus'un ilgisini çektikten sonra 1159'da piskoposlukla görevlendirildi.

Petrus Lombardus, tanrıbilimi bağımsız bir öğreti durumuna getirmek, ona bir dizge niteliği kazandırmak için çalışmıştır. Ona göre tanrısal gerçeklerle ilgili sorunların açıklanışında ustan çok inana dayanma gereği vardır. Us dolaylıdır, inan ise doğrudan doğruya gerçeğin özüne girer. Onun; üzerinde durarak, inanla çözüm aradığı başlıca sorunlar şunlardır: Üçleme, yaratmanın ilkeleri, yaratılan varlıkların niteliği, Adem'in işlediği suç yüzünden mutsuzluğa uğrayışı, tanrısal tözün insan biçimine girerek gövdeleşmesi, Kutsal Tin'in erdemleri, tanrısal özellikler, evren, insan.

Petrus Lombardus'a göre bir sorunu açıklarken, daha önce onunla ilgili düşüncelerden yararlanmak, onları karşılaştırmalı bir yöntemle incelemek gereklidir. Tanrı yücedir, önü-sonu yoktur, salt ustur, salt istençtir, bütün evreni kendi özgür istenciyle yaratmıştır. Tin ölümsüzdür, ölüm gövdeye sonradan giren tinin tanrısal kaynağına dönmek üzere nesnel varlıktan ayrılışıdır. Bilgi yalnızca inana dayanan bir eğilimle sağlanır, us inana yardımcı olabilir ancak kılavuzluk edemez.

Petrus Lombardus'un yazıları, sonradan, *Petri Lombardi episcopi Parisiensis Sententiarum Libri Quattuor* (Paris Piskoposu Petrus Lombardus'un Özdeyişlerini İçeren Dört Kitap) adı altında toplanmış, yayımlanmıştır (1557).

OTTO VON FREİSİNG

1114 çevresinde doğdu, 1158'de Fransa'nın Morimund ilinde öldü. Eski bir ailedendir. Morimund Manastırı'nda öğrenim gördükten sonra yaşamının sonuna değin papaz, öğretmen olarak görevini sürdürdü.

Alman Skolastik'inin öncülerinden sayılan Otto von Freising'in başlıca özelliği Augustinus'un tanrısal devletle yeryüzü toplumu konularındaki düşüncelerini yeni bir yorumdan geçirerek gündeme getirmesidir. Otto'ya göre Papalık tanrısal devletin, Krallık da yeryüzü devletinin görevlerini üstlenen birer kurumdur. Yeryüzü devleti (toplumu) tanrısal devletin denetimi altındadır, üstünlük bu kurumdadır. Yeryüzü mutluluğu sözkonusu değildir, acılarla, çelişkilerle, üzüntülerle doludur. İnsan önüne geçilmez bir kaygının baskısı altındadır, mutsuzluğunun kaynağı yalnızca gelip geçici bir varlık olmasında değil, tutkularına kapılmasında aranmalıdır.

Yeryüzü anlamsızdır, tutarsızdır. Bu nedenle yeryüzü yaşamında da kişiyi mutlu kılacak bir nesne aramak gerekmez. Yeryüzüne değgin bilgiler güvenilmezdir, hepsi duyusal izlenimlerin ürünüdür. Gerçek bilgi tanrısal varlık alanından sağlanandır, bu da tinsel bir nitelik taşır. Kişi inana sığınarak tutkulardan, geçici eğilimlerden sıyrılmalı, tinini arındırmalıdır. Bu da kendini tanrıya adamakla sağlanabilir.

Otto'nun geliştirdiği karamsar düşünceler bütün ortaçağ boyunca etkisini göstermiş, kimi usçu bilgeleri bile etkilemiştir. Otto'nun yazılarının önemli bir bölümü *Chronicon sive historia de duabus Civitatibus* (İki Devlet Konsunda Tarih ya da Yıllık) adı altında yayımlanmıştır (1912).

JOHANNES, SALİSBURY'LU

1115'te Salisbury yakınlarında, Old Sarum'da doğdu, 1180'de Charters'da öldü. İlköğrenimini bir köy papazından gördü, sonra felsefe, tanrıbilim okumak üzere Fransa'ya gitti, 1136. Öğretmenleri arasında Abaelardus, Chartres'lı Bernard, Gilbert Porretanus gibi tanrıbilimciler vardır. 1148'de toplanan Reims Konseyi'ne katıldı, Centerbury başpiskoposu Theobald'ın yazıcısı oldu. 1176'da Fransa Kralı Louis'nin isteği üzerine Chartes piskoposluğuna getirildi, ölünceye değin orada kaldı.

Johannes'e göre, tanrıbilimin en önemli sorunlarından biri olan, tümeller kişi anlığının üretmeleridir. Buna karşın, bunların, gelişigüzel bir kavram olduğu da söylenemez. Doğada birbirine benzeyen sayısız nesne vardır, bunlarla karşılaşan kişi anlığı soyutlama yöntemiyle birçok kavram üretir, türleri-nitelikleri saptar.

Johannes, *Policraticus* (Yönetimci) adlı yapıtında yöneticinin (kralın, başkanın) görevlerini betimler, dahası yurttaşların başlarında bulunan, onlara baskı yönetimi uygulayan yetkilinin öldürülmesini toplumsal bir görev olarak görür. *Metalogicon* (Mantık Ötesi) adını verdiği yapıtında da mantık ilkelerine dayanmayan bir felsefenin doğru sonuca varamayacağını, varsa bile bunun bir düşgele olduğunu ileri sürer.

Johannes, bu çalışmaları dışında, çağının düşünsel durumunu yansıtan yazılar, tanıdıklarıyla sürdürdüğü yazışmalarla ilgili belgeler, özellikle felsefe tarihi alanında çalışanlara yarayacak önemli kaynaklar bırakmıştır. Bütün yazıları *Opera omnia* (Tüm Yapıtlar) adıyla 1848'de yayımlanmıştır.

DOMİNİCUS, GRUNDİSSALVİ

XII. yüzyılda yaşamıştır, doğum-ölüm yılları bilinmiyor. Bilinen yalnızca 1150'de İspanya'nın Segovia başdiyakosluğuna atandığıdır. Kimi kaynaklara göre Yahudi kökenlidir.

Dominicus'un, felsefe tarihi bakımından, önemi Arap düşünürlerinin yapıtlarını Batı dillerine çevirerek tanımalarına yardımcı olması nedeniyledir. Özellikle Farabi, İbn Sina, İbn Cabirol gibi Arapça yazan düşünürlerin yazılarını çevirerek Avrupa aydınlarınca okunmasını sağlaması önemli bir çalışma sayılır. Dominicus, genelde, Aristoteles'ten esinlenmiş, onun birer yorumcusu olan İslam düşünürlerine; bu nedenle, ilgi duymuştur. Yapıtları arasında *De Divisione Philosophiae* (Felsefenin Bölümleri Üstüne) adını taşıyan önemlidir. Burada bilimleri konularına göre ayırır, düzenler, diziler.

Dominicus, ortaçağda pek yaygın olan, *trivium* (söylev-dilbilgisi-eytişim) ile *quadrivium* (aritmetik-geometri-müzik-gökbilim) düzenlemesi Aristoteles'in bilimlerle ilgili dizgesinden etkilenmiştir. Öte yandan fizik, mantık, metafizik, tinbilim, siyasa gibi bilimleri de bu düzenleme içine alır. Ona göre fiziğin konusu özdek, devinimdir. Matematik de, yine, bu varlıkları özelliklerinden sıyırarak inceler. Tanrıbilimin konusu tanrısal töz ile öteki göksel varlıklardar (melekler). Ona göre tin de, tanrı da doğaüstü birer varlık değildir. Bu nedenle tanrıbilim fiziğin bir dalı olarak görülmelidir.

Dominicus'un 1126-1150 arasında yazdığı ileri sürülen *De Anima* (Tin Üstüne) adlı yapıtında İbn Sina'nın etkisi görülür, orada tin biçim, töz diye düşünülür. Tin yaratılmıştır, yaratıcısı

da tanrıdır. Tin tanrıyı da, bütün uslu varlıkları da bilebilecek bir yapıdadır, dolayısıyla bilgedir. *De processıne Mundı* (Evrenin Evrimi Üstüne) adlı yapıtında yaratılış olayını hıristiyanca bir açıdan görüp göstermeye çalışır, açıklamayı amaçlar. Bunların dışında *De Unitate* (Birlik Üstüne) adını taşıyan, özü bakımından Proclos'tan etkilendiği anlaşılan bir yapıtı daha vardır. Bu yapıtta "Bir" sorununa çözüm arar. Dominicus, Yahudi-Arap düşüncesinin Avrupa'da tanınmasını sağlayan bir yetke olarak tanındığından bütün yapıtları basılmıştır...

RICHARD, ST. VİCTOR

İskoçya'da doğdu, 1173'te Paris'te öldü. Gençlik yıllarında St. Victor Manastırı'na girerek tanrıbilim okudu, 1162'de kilisede duacılıkla görevlendirildi. Yeniplatonculuk'un etkisinde kalarak içekapanışa yönelik bir yaşama biçimi benimsedi, bütün düşüncelerini birer içedoğuş türünde sergilemiştir. Çalışmalarında tanrı, tanrısal nitelikler, töz, evren, insan, yaratılış, bilgi sorunları üzerinde durdu, bu sorunlara us ilkelerine dayalı bir yöntemle çözüm aramayı yeğledi.

Richard'a göre en önemli sorun bilginin kaynağıdır, o açıklığa kavuşturulduktan sonra, ötekine geçme olanağı bulunur. Bilginin ise duyularla sağlanan izlerimler alanı olan deney, deneyden edinilen verileri düzenleyen, biçimlendiren usavurma; hepsinin özünü kuran inan gibi üç odağı vardır. Deney nesnel varlıkları konu edinir, bu özelliği dolayısıyla duyularla bağlantılıdır. Usavurmanın konusu tanrısal varlıklardır, bu varlıklar us ilkelerine uygundur, İnan ise tanrısal bildiriyle bağlantılı gerçekleri kavramaya yarar. Bu özelliği nedeniyle anlıktan üstündür, onu aşar. İnsanın inanması gereken varlıklar arasında ustan olanlar bulunduğu gibi ona aykırı gelenler de çoktur. Bunlar ancak derin bir içekapanışın sağladığı sezgiyle, tanrısal evrene girmekle bilinebilir. İnanın sağladığı bu tür bilgi öğeleri usavurmayla biçimlendirilir, belli bir düzene konur, konuyu kendi ölçülerine göre derinleştirir. Usun başka bir başarısı da yaratılmayan, yalnız kendi kendisiyle varolan, önsüz-sonsuz, tümel gerçekliği taşıyan Tanrı'yı bildirmesidir. Usun kavradığı varlık alanının karşısında değişen bir gerçeklik olan duyular evreni bulunur.

Richard, düşüncelerini, temel yapıtı sayılan *De Trinitate* (Üçleme Üstüne) adlı yapıtında toplamıştır. Bu yapıt bir açıklama eklenerek, *A. M. Ethier*'in çabasıyla *De Trinitate de Richard St. Victor*, adıyla 1939'da yayımlanmıştır.

ALAIN, LİLLE'Lİ

1128'de Lille'de doğdu, 1202'de Citeaux'da öldüğü ileri sürülür, ancak bu bilgiler kesin değildir. Yaşamı konusunda, çağdaşlarının derlediği anılar dışında bilgi yoktur.

Alaın, uzun süre Paris'te kalmış, sanat tarihi öğretmeni olarak görevini sürdürmüştür. Din konularının yanısıra şiir, yazın, gökbilimle de ilgilendiği onunla ilgili yazılardan anlaşılıyor. İlk çalışmaları Hıristiyanlık'ın Kutsal Üçleme'siyle ilgilidir. Sonraları bu konuyu bir yana atarak Citeaux yakınlarında bir manastıra çekildi, yaşamı boyunca orada kaldı.

Alaın, daha çok Chartres Okulu'nun görüşlerini benimsedi, bu okulun başka dinden olanlara karşı benimsediği katı tutumu yumuşatmaya çalıştı. Usla inan arasındaki ilişkiye daha açık bir anlam kazandırma çabasını gösterdi. Alaın'e göre usun başlıca başarısı duyulur evrende geçen olayları, nesnel varlıkları kavramaktır. Bu nedenle onun özdek evreninde etkin bir işlevi vardır. Inanın bilimle ilgisi yoktur, salt din gerçekleriyle uğraşması gerekir. Tanrı varlığı yalnızca inanılması gereken bir tözdür, usun sınırlarını aştığından kavranması sözkonusu değildir. Kimi tanrıbilim sorunlarının açıklanışında matematikte uygulanan yöntemin yararını savunan Alaın, özellikle *Maximae Theologicae* (Tanrıbilimin Temel Konuları) adlı yapıtında bilimlerle ilgili düşüncelerini sergileyerek: "bütün bilimler kendilerine özgü ilkeler üzerine kurulur, bu ilkeler bilimin temelleridir.... bir bilimin ilkesi başka bir bilime aktarılamaz, ondan yalnızca yararlanılır" kanısına varır. Bunları söyledikten sonra tanrıbilim konusuna geçerek, onda genel geçerlik taşıyan kuralların bulunduğu varsayımı-

na ulaşır. Ona göre, tanrıbilimin en önemli kuralı tanrısal varlığın, tanrısal birliğin açık-seçik bir nitelikte kavranmasıdır. Tanrıyla evren birdir, bütün varlıklar tanrıdadır. "Tanrı bütün nesnelerde, bütün nesneler tanrıdadır". Tanrı sınırsız varlığıyla bütün varlık türlerini kuşatır.

Alaın, yukarda anılan yazısında başka, öğretici nitelikte iki önemli yapıtı daha vardır, biri *De Planctu Naturae* (Doğanın Gücü Üstüne), *Anticlaudianus* (Claundianus'a Karşı). Bunların ikisi de birtakım imgeleri içerir niteliktedir.

ALEXANDER, HALES'Lİ

1170'de, İngilterenin Hales ilinde doğdu, 1245'te Paris'te öldü. Paris'te öğrenim gördükten sonra, yine orada, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde tanrıbilim okuttu. Frankisken Tarikatına girdi. Paris Üniversitesi'nde Aristoteles, Augustinus felsefeleri üzerindeki çalışmalarıyla ün kazandı, orada "yanılmaz doktor" sanını aldı. Başka bir söylentiye göre, konuşmalarını dinlemeye gelen Papa IV. İnnocenza'nın isteği üzerine *Summa Theologica* adlı kapsamlı yapıtını düzenledi. Bu yapıt dört bölümden oluşup dörtyüzelli dolayında konuyu içerir.

Alexander, Aristoteles, Augustinus dışında bütün Yunan-Latin düşünürleri, İslam-Yahudi bilgeleri gibi değişik düşünce ortamında bulunan aydınları kapsayan bir çalışmaya girişmiştir. Bu çalışma sonucu hepsinin etkisi altında kalmış, ortaya attığı düşüncelerin türlülüğüne olanak sağlamıştır.

Alexander'a göre oluş bir yaratmadır, yaratıcı da tanrıdır. Bütün yaratıklar özdekle biçimden kuruludur. Gövdeye biçim kazandıran tindir. Tin bütün yaratıkların eylemlerini kapsar. Alexander, bu oluş sorununu açıklarken Aristoteles'in dört neden öğretisine dayanır, tanrıyla evren arasında kurmaya çalıştığı bağlantıda bu dört nedenden yararlanır. Ona göre tanrı yaratıcı, biçimlendirici, etkileyici, düzenleyici öncül-nedendir. Tanrı evrenin varlığına değgin düşünceyi içerdiğinden biçimlendirici, öte yandan varlık kavramının kapsadığı bütünü, evreni, değişik olgunluk aşamalarından geçerek en yüce ereğe ulaştırdığından dolayı da sonuçlandırıcıdır. Tanrı bütün evreni kuşatır, onun etkin gücü sonsuzdur-sınırsızdır.

Us, yapısı gereği, biri "etkin us", öteki "gizil us" olmak üzere ikiye ayrılır. Etkin us yönetici, yönlendiricidir. Gizil us ise yoğun güç niteliğindedir. İnsan tinini oluşturan bu iki türlü ustur. Etkin us görünmez, yalnızca devindirir, eyleme geçirir. Gizil us ise tine bir özdek niteliği kazandırır. Alexander'ın adı geçen yapıtı sonradan yeniden derlenerek, yayına sunulmuştur.

ROBERT, GROSSETESTE

1175'te Stradbrook'ta doğdu, 9 ekim 1253'te Bischof'da öldü. Önce Oxford Koleji'nde öğrenim gördü, sonra Paris'te tanrıbilim okudu. Bir süre Lincoln papazı olarak görevlendirildi. Papalığın, din alanındaki uygulamalarına karşı çıkınca kiliseyle arası açıldı. Bir söylentiye göre aforoz edilince kendini tanrıbilim, matematik konularında çalışmaya vermiş.

Robert önce Yeniplatonculuk'a, islam düşüncesini incelemiş, özellikle islam düşünürlerinin optik konusundaki çalışmalarına ilgi duymuştur. Ona göre evrenin yapısı matematik ilkelere uygun tanrısal bir düzenlemedir. Başlangıçta önsüz-sonsuz olan Tanrı vardır, önce ilk özdeği, onun biçimini yaratmıştır. Yalnızca özdeksel nitelik taşıyan bu ilk varlık bir "ışın"dır, tözdür. Bu tözün başlıca özelliği sürekli olarak doğurmak, kendi özünden yeni varlıklar oluşturmak, bir odak çevresinde yayılmaktır. Bu töz bütün varlıkların ilkesi, ilk nesnel biçimidir. Kaynak bakımından birlikte bulunan ışın, nesnellik bir odakta birleşir, birbirine dönüşebilir ancak ikisi de uzamsızdır. Işın, onunla birlikte bulunan özdek sonsuz olarak çoğalır, bu çoğalmadan da sonlu bir evren oluşur. Tanrı, tanrısal ışın aracılığıyla, bu evreni etkiler. İnsan bir küçük evren olduğundan, onda, evrensel tinin özdeşi vardır. Tin bu tanrısal ışın dolayısıyla gövdeyi etkileyerek devindirir. İnsanın duyular yoluyla birtakım bilgiler edinmesi, çevresini bilmesi bu tanrısal ışının etkilediği tin yüzündendir.

Robert'e göre anlık tine bağlıdır, gövdeyle bağlantısı yalnız tanrısal ışından etkilenen tin nedeniyledir. İnsanda bu tinden ba-

ğımsız bir yeti yoktur. Bütün yetiler tine, tin de ışın dolayısıyla tanrısal töze bağlıdır.

Robert'in yapıtları, *Saemtliche Werke* (Toplu Yapıtlar) başlığı altında toplanıp, L. Bauer'ın çabasıyla, yayımlanmıştır (1922).

JOHANNES, RAPELLA'LI

Latince adı Johannes Rapella olan bu düşünürün doğum yılı bilinmiyor, 1245'te Paris'te öldü. Önce Fransisken Tarikatı'na girerek mantık, tanrıbilim okudu, sonra Paris Üniversitesinde felsefe öğrenimi gördü. Özellikle Anadolu-Yunan felsefesi üzerinde durdu, Augustinus, Yeniplatonculuk'la ilgili çalışmalara koyuldu, Aristoteles'in düşüncelerini yeniden yorumladı. Bir süre Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okutmakla görevlendirildi.

Johannes'in anlayışına göre felsefe Hıristiyanlığın özüne uygundur, insan anlığının gelişmesine ışık tutar. Us ilkelerine bağlanan, bütün sorunlara us ışığında çözüm arayan bir felsefe katılaşmış, tartışılmaz inançların durdurucu etkisini önler. Bundan dolayı Hıristiyanlığın felsefeye karşı çıkması gereksizdir, böyle bir durum yersizdir.

Tin, usla donatılmış, yalınç bir tözdür, gövdeye dirilik kazandırır, devinme gücü verir. Düşünme yetisi arasında birtakım ayrımlar vardır, bunlar üçtür:

A- Anlık. Bu yeti en yüksek aşamada bulunan, yaratılmamış, özü gereği varolan tanrıyı kavramaya yarar. B- Bilen anlık. Bu yeti de yaratılmış varlıkları, tinleri, melekleri bilir. C- Us. Bu yeti en alt aşamada bulunan nesnelerin özünü kavrar.

Tanrı en yüce, en iyi, en doğru, en değişmez varlıktır. Onun başlıca niteliği yüceliktir. Tanrı yaratıcıdır, yaratılmamıştır, ölümsüzdür, önü-sonu yoktur. Kişide, bireysel bir varlık olarak, edilgin tin vardır. Bu da, tanrının yarattığı, özel bir yetidir.

Johannes'in yazıları *Summa de Anima* (Tin Üstüne Toplu Yazılar) başlığı altında, 1882'de yayımlanmıştır.

GUİLLAUME, DE PARİS

1180'de Aurillac'ta doğdu, 1249'da Paris'te öldü. Paris'te tanrıbilim okuyan Guillaume önce Aristoteles felsefesini, islam düşünürlerini inceledi, sonra tanrıbilim sorunlarına yeni çözümler arama amacıyla yoğun çalışmalara koyuldu. Felsefe-tanrıbilim tartışmalarında tanrıbilimi savunarak felsefeye karşı çıktı. Tanrıbilim dışında kalan felsefenin bir uzmanlar alanı olduğunu, burada yalnızca yetkili kimselerin konuşabileceklerini ileri sürdü. Töre (aktöre/ahlak), fizik, gerçekötesi(metafizik) gibi konularda düşünce ortaya atmanın uzun boylu çalışmaları, araştırmaları gerektiği görüşünü savunarak felsefeye bir sınır getirmek istedi.

Guillaume tanrısal özle varoluşun özdeşliği sorununa çözüm ararken İbn Sina'nın düşüncelerinden esinlendi, özellikle onun özle tözle ayrılığına değgin görüşünü benimsemiştir. Guillaume özle varoluşun özdeş, ancak özle tözün ayrı olduğu kanısındadır. Ona göre tanrı kendi özü gereği vardır, varlığının saltık, yalınç olması bundandır. Tanrı, yalnızca, kendi varlığıyla düşünülebilir, onu kendi varlığından soyutlayarak düşünme olanağı yoktur. Tanrı tanımlanamaz, belli kavramlarla sınırlandırılamaz. Varlığı tanımlamak için, kendi özünden ayrı bir nitelik bulmak, ona bir ilinek eklemek gerekir, oysa tanrı konusunda böyle bir durum sözkonusu edilemez.

Tanrı, özü gereği, yaratıcıdır; yaratmak da yoktan varetmektir. Tanrı, kendi özgür istenciyle, evreni yaratmıştır. Bu yaratma tanrının değişmesi anlamına gelmez; o evreni yaratmasa da olduğu gibi kalacaktır. Evrenin varlığı-yokluğu tanrıyı etkileyici

birer olay değildir. Yaratma olayı özgür bir eylem olup zaman içindedir. Evrenle, onun içerdiği bütün varlık türleri tanrısal istence bağlıdır.

İnsan bileşik bir varlıktır, onu tin ile gövde gibi iki ayrı nitelikte öğe kurmuştur. Ancak tin yalınç bir tözdür, saltıktır, özgürdür, değişmez, gördüğü işlerin türlülüğü karşısında olduğu gibi kalır. Tin, özü gereği, bir bireşim değildir, bilgi sağlayan tek yetidir. Tinin başarılarından biri de duyularla kazanılan izlenimleri soyutlayarak kavramlaştırmasıdır. Gövdeyle tin arasında yapı ayrılığı vardır. Tin, soyutlama eyleminde de değişmez, kendi özüne uygun durumunu korur. Kişi, kendi tinini gövdesiz, başkalarının tinlerini ise ancak gövdeleriyle düşünebilir. Başkalarının tinlerini anlamada gövde aracı olmaktan öte bir değer taşımaz.

Tin, bölünmez bir bütündür, bu nedenle onda değişik işlevler gören, birbiriyle çatışan yetilerin bulunması sözkonusu değildir.

Guillaume'a göre tinin yadsınması uzay, zaman, biçim gibi koşullara bağlanarak düşünmeden kaynaklanır. Onlara bakılırsa böyle bir düşünme biçimi kuralsaldır. Oysa tin kendi kendisiyle düşünülebilen tek gerçek varlıktır. Başkalarının tinini, gövdeleri aracılığıyla düşünmek, tinin gövdeye bağlılığı anlamına gelmez.

Guillaume'un incelediği temel sorunlardan biri de tümellerle tikeller arasındaki bağlantıdır. Ona göre tümellerin kaynağı tek tek algılardan sağlanan soyutlamalardır. Tümeller genel bilgilerdir, tikelin dışında bağımsız bir varlık değildir. Oysa türler gerçektir. Tin, kendi doğal yapısı gereği, ilkeleri kavrar. Bu ilkelerin kavranmasını sağlayan yalnızca tanrıdır. İşte burada yeni bir sorun ortaya çıkar: Tinin, özü gereği, tanrısal bir nitelik taşıyanı kavraması kişiyle tanrıyı birbirine yaklaştırır, arada kopmayan bir bağlantının bulunduğunu kanıtlar.

Guillaume'un yazıları *Opera Omnia* adı altında toplanıp 1674'te yayımlanmıştır.

THOMAS, YORKLU

İngiltere'nin York ilinde doğdu, 1268'de Oxford'ta öldü, doğum yılı bilinmiyor. Oxford'ta tanrıbilim, felsefe öğrenimi gördükten sonra, yine bu öğretim kurumunda, öğretim üyesi olarak, çalışmalarını sürdürdü. Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Cabirol gibi Aristotelesçi islam düşünürlerinin yazılarını inceledi, Cicero, Augustinus üzerinde çalıştı.

Thomas'ın felsefeye yaklaşımı Aristotelesçi bir anlayıştan kaynaklanır. Onun bu yaklaşımında, çağının ünlü bir Aristotelesçisi olan öğretmeni Marsh'lı Adam'ın büyük etkisi-katkısı vardır. Onun etkisiyle, yardımıyla benimsediği Aristoteles öğretisi yaşamı boyunca üzerinde durduğu başlıca konudur. İslam düşünürlerini de incelemesine karşın, Aristoteles'i yorumlamada İbn Cabirol'dan esinlenerek özdek sorunundan yola çıkar.

Thomas'a göre özdek, yapısı gereği, biçimden yoksundur, tüm nesnelere dönüşebilen bir gizilgüç niteliğindedir. Nitekim ışığın karşısında karanlık neyse biçime göre özdek de öyledir. Işık karşısında karanlık, kendiliğinden yoğunlaşmış, gizilgüç özelliği taşıyan bir varlıktır. Tanrı, özgür istenciyle, özdeği yaratmıştır, bu nedenle özdek iyidir. Bütün tözler, belli biçimden, yerden yoksun, özdekten türeyebilir. Ancak bu türeyiş gerekimli değildir, gerçekleşmeyebilir de.

Oluşturucu, türetici özdek evrenseldir, uzamla bağlantısı yoktur. Görünmeyen diriler (melekler), tinler bile bu özdeğe benzer bir nesneden oluşmuştur. Özdekte birer gizilgüç olarak bulunan biçimler kavranabilen tözlerde edime dönüşür, duyularla algıla-

nabilir. Ancak bu tözler nesnelleşmemiştir, edimle bilinebilir varlıklardır. İşte özdeğin biçimlenmesini sağlayan bu tözlerin edimidir. Bu olay tözün edim durumuna geçmesi; özdeğin gizilgüçken biçim kazanarak somut bir varlık olması anlamına gelir.

Thomas, kimi bilgelerin anlık özdeğe biçim kazandırır görüşüne karşı çıkar. Ona göre biçim özdekte gizilgüç durumunda bulunursa böyle bir olayın gerçekleşmesi sözkonusu değildir. Özdek tözün nedenidir, biçim ise özdeğin bireyselleşmesini, belli durumda birlik niteği kazanmasını sağlar. İnsanda, birleşmeyi, bütünleşmeyi sağlayan biçim tindir. Tin, kendi özelliği dolayısıyla, bir tözdür. Bu da tinin, önceden biçimden bileşik duruma gelmiş bir varlık oluşu yüzündendir.

Tin, kendi özünde, gizilgüç niteliği taşıyan bir biçimdi. Duyulur nesnelerde görülen biçim bunların tinde bir örneği olduğundan, anlığa özgü bilgi vardır, doğrudur. Ancak kesin bilginin kaynağı duyular değil tanrıdır. Duyularla sağlanan bilgiler tanrısal bir varlığın gerekliliğini kanıtlar. Nesne, düşünen kişiyi daha üstün, daha yetkin bir varlığın bulunduğu inancına götürür.....

Thomas'ın en önemli yapıtı 1245'te yazdığı *Sapientiale* (Bilgelik) adını taşır.

ALBERTUS MAGNUS

1193'te Laungen'de doğdu, 1280'de Köln'de öldü. Kimi kaynaklara göre Bolstaet kontlarından, kimilere göre de eski bir asker ailesindendi. Önce Köln'de, Paris'te öğrenim gördü, sonra İtalya'ya giderek Padova Üniversitesi'nde felsefe, tıp okudu. Dominiken tarikatına girdi (1223), eyalet başkanı oldu. Arapçadan Avrupa dillerine aktarılan ilkçağ Yunan bilgelerinin; özellikle de Aristoteles'in, o dönemde bilinen yapıtlarını okudu. Aristoteles'in görüşlerinden etkilenerek islam düşünürlerinin ilkçağ Yunan bilgeleriyle ilgili yorumlarını, eleştirilerini inceledi. Bu yoğun çalışmaları ona islam düşüncesini tanıma olanağı sağladı. Bir söylentiye göre Arapça öğrenmiş, Arap düşünürlerinin yazılarını kendi kaynaklarından okumuş, öğrencilerinin karşısına Arap öğretmeni kılığıyla çıkarmış.

Çağının bütün bilimleriyle ilgilenen Albertus Magnus, bilgisinin genişliği, konuşmalarının etkinliği yüzünden büyük ün sağlamış, bu saygınlığının yarattığı olanaklarla Regensburg, Köln, Paris Üniversitelerinde felsefe, tanrıbilim okutmuştu. Aralarında, sonraları ortaçağın en büyük Aristoteles yorumcusu diye nitelenen tanrıbilimcisi sayılan Aquinolu Thomas'ın da bulunduğu öğrencilerinin çokluğu nedeniyle, bugün kendi adıyla anılan Maubert (Magister Albertus) alanında, öğretimi sürdürdü. Bu arada deney bilimleri, özellikle kimya konularında, yaşadığı çağın bilim anlayışına göre ileri bir aşamaya varan çalışmalara girişti. Nitrik asidin madenler üzerindeki etkisi, altının arıtılması, potasyum ile kükürt özlerinin açıklanışı, Aristoteles-Ptolemaios kura-

mına göre gökbilim gözlemleri, hayvanların, bitkilerin çoğalması, beslenmesi gibi eylemsel bakımdan çok değişik konularda sürdürdüğü araştırmalar sonucu kendisini "Doctor Universalis" sanı verilmişti.

Albertus Magnus felsefeye Aristoteles'in düşüncelerini yorumlamakla girdi. Önce Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Tufeyl gibi islam bilgelerinin yapıtlarını inceledi, onların Aristoteles'le ilgili yorumlarını öğrendi, sonra bu yorumlara dayanarak, Hıristiyan inançlarıyla bağdaşabilecek yeni yorumlar ileri sürdü. Felsefe sorunlarını, Aristoteles mantığından kaynaklanan usa dayalı ilkelerle, yorumlarken, hıristiyan dininin öngördüğü varlık anlayışının özüne dokunmamaya, kutsal kitapların önerdiği inanç kurallarına aykırı düşmemeye özen gösterdi. Onun anlayışına göre felsefe, kendi sorunlarına çözüm aradığı sürece Hıristiyanlık'ın inanç kurumlarına karşı değildir.

Felsefe bütün varlık türlerini konu edinen bir bilimdir. Bu nedenle içerdiği konuların özelliklerine göre iki bölüme ayrılır:

1- Gerçek felsefe. İnsan varlığıyla bağımlı olmayan, ayrı bir alan oluşturan varlıkları konu edinir. Bu varlık alanları da kendi içeriklerine göre üç bölüme ayrılır.

a- Tanrıbilim. Bu alanın konusu yalnız tanrısal varlıkla onun nitelikleridir.

b- Matematik. Bu araştırma alanında aritmetik, gökbilim, müzik, geometri gibi bilimler bulunur.

c- Fizik. Başta insan olmak üzere bütün diri varlıklar, bitkiler, hayvanlar bu bilim dalındadır.

2- Uygulamalı felsefe, insan istencine bağlanan, özellikle, anlayış gücünün bağımsız çalışmalarıyla ortaya konan düşünce ürünlerinin bütününü içerir. Aktöre, politika, öteki toplum bilimleri bu alana girer.

Mantık; felsefenin birinci bölümüdür. Anlığın çalışmasını düzenleyen genel kuralları içerir. Anlayış gücünün bilinenden kalkarak bilinmeyene doğru ilerlemesini sağlar. Anlığın çalışma alanı kavramlardan oluşan bir ortamdır. Bu ortamda bilinenin kavramından yola çıkılarak bilinmeyenin bilinmesi sağlanır. Mantığın konusu tasım (syllogismos) değil kanıtlamadır.

Tanrı, en yüce varlıktır, yaratılmamıştır, önsüz-sonsuzdur,

ölümsüzdür. Bütün varlık türlerinin, bu varlık türlerini içeren evrenin en yüce nedenidir, ilk devindiricisidir. Tanrısal gücün etkisi tanrı'nın bulunduğu doruktan tabana doğru, en yüceden en alta olana doğru, aşama aşama gerçekleşir. Tanrısal etki tanrısal biçimden (Formus) bütün varlık biçimlerine, nesneleri biçimlendiren özlere, etkinden edilgine, diri olandan diri olmayan özdeğe değin yayılır, evrensel varlık alanını kaplar. Öte yandan tanrı kendi kendisiyle sınırlıdır. Tanrının varlığı kanıtlanabilir, ancak "tanrısal bütün", usun sınırlarını aştığından, olduğu gibi kavranamaz. Bu kavranamazlığın belli nedenleri vardır:

a- Tanrı sonsuzdur, buna karşın insanın kavrama yeteneği, usu sonludur. Sonlu olanın sonsuzu bir bütün içinde kavraması sözkonusu değildir.

b- Tanrı tinimizi kendi ışınlarıyla aydınlattığından bizimle tanrı arasında bir bağlantı vardır. Bu bağlantı aydınlatanla aydınlanan ilişkisidir, aydınlanan aydınlatanı kavrayamaz.

c- Tanrı bütün anlayış güçlerinin kaynağıdır. Bu tanrısal kaynak etkindir.

d- İçlerinde insanın da bulunduğu bütün yaratıklar sonludur, ölümlüdür, ölümlünün ölümsüzü kavraması da olası değildir, sonlunun sonsuzu kavrayamayışında olduğu gibi.

Birtakım tanrısal gerçeklerin insan özünde görüntüsü bulunmaz. Baba-oğul-tin üçlemesi bu gerçeklerden biridir. Bizde görüntüsü olmadığından üçlemenin özünü bilemeyiz, ancak tanıtlayabiliriz. Tanrının özüyle varlığı özdeş olduğundan ikisinin de bilinme olanağı yoktur. Tanrının özü tanrısal varlığı, tanrısal varlık da tanrı özünü gerektirir. Bu nedenle ikisini birbirinden ayrı düşünme olanaksızdır.

Bilinemeyen tanrısal varlığı bilinen varlıklardan yola çıkarak tanıtlayabiliriz. Albertus Magnus'un uyguladığı bu tanıtlama yöntemine sonraki dönemlerde "varlıkbilimci tanıtlama" adı verilmiştir.

Yaratış, tanrı ilk varlıktır, evren ise, onun özgün istenciyle, yaratılmıştır. Bu nedenle, varoluş bakımından, tanrısal olan, öteki varlık türlerinden öncedir (ante rem). İnsan, hayvan, bitki, maden gibi varlıklar, ilk varlık olan tanrı'ya oranla sonradır (post rem). Yaratma bir yoktan varetmedir (ex nihilo). Ancak bu

yaratma eylemi tanrısal özden fışkırma niteliği taşıyan bir eylemdir (emanatio).

Tin, gövdeyi biçimlendiren, gövdenin biçimi olan, özdür. Diri gövdenin belli bir yerinde değil bütününe yayılmıştır. Ancak, diri gövdenin egemenliği altında da değildir. Bütün devindirici yetiler tinin özünde vardır. Duymak, bitkisel güç (iç güdü), sezmek tinin özüyle bağlantılı eylemlerdir. Yargı gücü, imgelem, sağduyu duyuların arınmış gücünden kaynaklanır. Bu arınmış gücün odağı tindir. Görünüş alanına çıkmayan tin gövdeden ayrıldıktan sonra da varlığını sürdürür, ölümsüzdür. Ancak tinin, evreni yaratmış olan tanrıya ulaşabilmesi için nesnelerin varlığından yola çıkıp aşama aşama yükselmesi gerekir. Bu olay o varlık katlarını aşmadır, gövdeden gövdeye geçiş değildir.

Bütün yaratıklar tanrı varlığının kanıtlarıdır. Bu varlıklar kendi türlerine, niteliklerine göre tanrısal varlığın bir yanını yansıtırlar. Sözgelişi güzel nesneler tanrıdaki yüce güzelliği, tatlı nesneler en yüksek varlığı, arınmış nesneler de tanrısal arınmışlığı yansıtır. Böylece tanrının güzellik, arınmışlık, yücelik gibi nitelikleri, evrende bulunan üç ayrı varlıkta görünüş alanına çıkar.

Albertus Magnus'un üzerinde uzun uzadıya durduğu sorunlardan biri de, bütün ortaçağ boyunca tartışma konusu olan, tümellerdir (Universalia). Onun düşünce evreninde tümeller odak niteliğinde varlıklardır. Tümeller biçimlendirici gerçek varlıklardır. Tümellerin varlığı nesneye gerçeklik kazandıran biçimin varlığına benzer. Ancak tümelin varlığını kendi biçimi dışında düşünme olanağı yoktur, o kendi biçimi içindedir.

1- Tümeller tanrısal algı gücüne biçimlendirici neden olarak (causus formativus) bireyden önce vardır (ante rem).

2- Tümeller "çoklukta birlik" kuralı gereğince bireylerde bulunur (in re).

3- Tümeller tinde gövdeden soyutlanmış olarak, bireylerden sonra da varlıklarını sürdürür (post rem).

4- Birer gerçek olan tümeller tanrısal anlayış gücünün dışında bağımsız birer varlık değildir. Onların varlığı tanrısal anlayış gücü ile sınırlıdır.

Albertus Magnus, tümelleri birer varlık ilkesi olarak görür. Bu anlamda tümellerle Platon'un "eidea"ları arasında açık bir benzerlik vardır.

Biçim nesnede edimsel olarak gerçekleşir, özdeğin gelişme süreci içinde ulaşacağı erektir (finis). Biçim gelişme süreci içinde erek olduğuna göre özdeğin özünde vardır. Bu nedenle bireyleşme (individuatio) ilkesi biçimlerin dayanağı (substratum) olarak özdekte bulunur. Bir nesne, ancak kendi kurucu özdeğinde bulunan biçimi alabilir. Nesnenin, kendi özünde oluşturucu neden niteliği taşıyan biçimden ayrı bir biçim alma olanağı yoktur.

Anlık (intellectus) biri etkin biri edilgin olmak üzere iki karşıt özellik taşır. Bireylere göre değişik olmasına karşılık, edilgin anlık bir olanaktır. Belli bir durumda kalması, sürekli bir değişmezlik içermesi söz konusu değlidir. Etkin anlık ise kavranabilen biçimleri, değişmez duruma getirerek tümelleştirir, edilgin anlığı içeriği bakımından daha varlıklı kılar. Etkin anlığın tinle karışıp kaynaşması sözkonusu değildir.

Ahlak sorunlarının çözümünde, Albertus Magnus, türel bilinç denen yargılayıcı güce önem verir. Ona göre törel bilinç doğuştan gelen yüce bir yasadır. Kişiyi eylemlerinin iyiliklerine, kötülüklerine göre yargılar. Bir edimin yapılıp yapılmaması konusunda denetleme görevini yerine getirir. Bir us yasası olan törel bilinç yaşama kurallarını yönlendirir. Onun doğuştan olması bu önceden yönlendirici niteliği yüzündendir. Özel ödevlerin bilinçle yönlendirilmesini sağlayan törel bilinç ise sonradan kazanılmış bir yetenektir. Kişinin özünde kötülüklere engel olan, iyilikleri gerçekleştiren içkin bir güç vardır. Bu güçle törel bilinç uyum içindedir.

Erdem kişisel bir yetenektir, devindirici, eylemleri tanrı katında olumlu gösterici bir etkisi vardır. Tanrı bu özel yeteneği, insan tinlerine, önceden yerleştirmiştir. Erdem içeriği bakımından ikiye ayrılır.

a- Kişiyi tanrı kayrasına yaraşır bir davranışa götüren, umut, sevgi, inan gibi gerçeklerin bilinmesini sağlayan erdem.

b- Tinin eylemlerini, tutkularını denetim altına alan, doğrulukla bağlaşımlı kılan erdem. Bu erdem ise sonradan kazanılmıştır, önceliği yoktur.

Albertus Magnus'un en önemli yapıtı *Summa de Creaturis* (Yaratış Üstüne) adını taşır.

SORBON, ROBERT DE

1201'de Rethel dolaylarında, Sorson'da doğdu, 1274'te Paris'te öldü. Bir köylü ailenin çocuğuydu. Paris'te tanrıbilim okuduktan sonra Cabmrai piskoposluğuna atandı, bir süre de tanrıbilim okutmakla görevlendirildi. IX. Louis'nin rahibi olunca saray çevresine girdi. Bu yakınlıktan yararlanarak kralın yardımını sağladı. 1253-1257 arasında, şimdi kendi adıyla anılan Sorbonne Koleji'ni kurdu, kurumun ilk yöneticisi oldu. 1258'de Notre Dame de Paris kilisesinin başpiskoposluğuna getirildi. 1263'te Aragon Krallığı'na karşı haçlı savaşının açılması konusunda çaba gösterdi, halkı kışkırtıcı konuşmalar düzenlendi.

Sorbon'un felsefeyle ilgili görüşleri tanrıbilimden kaynaklanır. Ona göre tanrıbilim temel bilimdir, bütün öğretim-eğitim kurumlarının tanrıbilimsel bir anlayışla düzenlenmesi gerekir. Bütün gerçekler Kutsal Kitap'ta vardır, onun dışında sorunsal bir gerçek aramak yanılgıdır, sapmadır. Us inanın aydınlığında yürüdüğü sürece yararlıdır, ona karşı çıktığında saptırıcıdır. Kişinin gerçeği bilmesi, suçtan kurtulması yalnızca tanrısal kayra ile sağlanabilir. Suçun kaynağı yazgıdır, bu da Havva-Adem ikilisinin yolaçtığı bir eylemle başlamıştır.

Tanrı yaratıcıdır, ölümsüzdür, ona yalnızca inanılır, usla bilinemez. Evren ile öteki varlık türleri yaratılmıştır. Tinle gövde ayrıdır, tin tanrısal gövde yersel, geçici bir nesnedir. Gövdeye dirilik veren, devinme gücü sağlayan tindir. Ölüm tinin gövdeden ayrılmasıdır. Tanrı salt iyidir, erdemdir, bilinçtir. Kötülük kişinin usuna uyarak yaptığı işlerden kaynaklanır. En gerçek bilgi tanrı-

sal varlık alanıyla ilgili olandır, bunun sağlanmasında tanrısal kayranın araya girmesi gereği vardır.

Sorbon'un yapıtları, bütün ortaçağ boyunca tanrıbilim kurumlarında temel öğrence kitabı olarak okutulmuştur. Onun yazılarına pek çok yorum, açıklama getirilmiştir. *De Tribus Dietiis* (Kutsal Üçleme Üstüne), *De Conscientia* (Bilgi Üstüne), *De Matrimonia* (Evlilik Üstüne) adlı yapıtları vardır.

BONAVENTURA

1221'de Toskana dolaylarında Bagnorea'da doğdu, 1274'te Lyon'da öldü. Gerçek adı Johannes Fidanza'dır. Çok küçük yaşta geçirdiği ağır bir sayrılık nedeniyle, annesi onu, ermiş Franciscus'a okutmuş, iyileşirse bu ermişin kurduğu Francisken tarikatına gireceğine sözvermişti. Sağlığı düzelince yeniden yanına gitti Franciscus, onu gördüğünde, "iyi yarınlar" anlamına gelen *Bona Ventura* deyince, çocuğun adı Bonaventura olarak kalmış. Yirmi iki yaşına geldiğinde, annesi çocukluğunda ermişe verdiği sözü yerine getirerek tarikata girmesini sağlamış. Bonaventura çoğunluğunu Franciskenlerin oluşturduğu öğrencilerin bulunduğu Paris Üniversitesinde öğrenim gördü, özellikle Heles'le Aleksander'ın öğrencisi oldu. Tanrıbilim okudu, 1253'te öğretmeni Aleksander'ın yerine geçerek öğretim üyesi oldu.

Bonaventura, öğrenimi boyunca, Anadolu-Yunan bilgelerinin o çağda bilinen yapıtlarını okudu, Hıristiyanlığın doğuşundan sonra ortaya çıkan felsefe çığırları, özellikle de Yeniplatonculuk'la Augustinus'un görüşleri üzerinde durdu. Aristoteles'in çok tutunduğu bir çağda yaşamasına karşın Plotinos'un yapıtlarını inceledi. 1254'te "doktor" sanını kazandı, 1256'da yönetimini elealdığı tarikata yeni bir düzen verdi. Manastır yaşamının insanı olgunlaştırmada en doğru, en etkili yol olduğu görüşünü içtenlikle savundu. Keşişlere evlenmeme önerisi getirdi, bütün tutkulardan, geçici eğilimlerden sakınma gereğini ileri sürdü. Düşüncelerini, çalışmalarını çok beğenen Papa X. Gregorius, onu, önce Albano piskoposluğu, sonra da kardinallikle görevlendirdi.

Bonaventura dinle felsefeyi uzlaştırma eğilimindedir. Ona

göre eylemde bulunmakla düşünmek eşdeğerlidir. Bilge düşündüğü gibi davranan, eylemleriyle düşünceleri arasında uyum bulunan kimsedir. Yaşamın ereği tanrısal buyruklara göre davranmak, onları uygulamak, görevle inanç arasında içten bir bağlantının bulunmasını sağlamaktır. Ona göre varlık aşamalı bir alandır, bu aşamaların doruğunda tanrı bulunur. Tanrıbilimin konusu bu aşamalar olduğundan gerçek bilimdir. Bonaventura, Aristoteles felsefesinden, özellikle de mantığından yararlanarak Gizemcilik'le felsefeyi bağdaştırma girişiminde bulundu. Adem-Havva ikilisinin işlediği suç nedeniyle kişinin "düşüş"ünü gizemci bir anlayışla açıklamaya koyuldu. Düşüncelerini insan sorunu üzerinde yoğunlaştırdı.

Bonaventura'ya göre insan yaratılmıştır. Bu yaratılış, üstün bir arınmışlık içinde tanrısal gerçeği kavramak içindir. Başlangıçta insan suçsuzdu, mutluluğa götüren bütün olanaklar elindeydi. Ancak, Adem özgür istencine dayanarak suç işledi, bu nedenle insan başlangıçtaki arınmışlığını yitirdi. Adem'in işlediği suç, onu izleyen soyuna yüklenmiş, böylece insan "suçlu" olmuştur. *İtinerarium mentis in deum* (Tinin Tanrıya Ulaşması) adlı yapıtında açıkladığına göre insanın mutsuzluğu, acı çekişi bilgisizliğinin sonucudur. Bilgisizlikten, suçtan kurtulmak için belli koşullar vardır: eksiksiz bir iç arınmışlığı, yetkinlik, derin sevgi, yakarış, Kutsal Kitab'ın önerdiği yolda yürümek, tanrıdan başka bir varlığı düşünmemek. Bunlar kişinin benliğini geliştirir, özünü arındırır, tanrısal varlık alanıyla yüzyüze gelmesini sağlar. Tanrıya varmanın yolu üç aşamalıdır: tümellerin tümeli olan tanrısal varlık, birinci nitelikte nesneler, daha değişik yapıda nesneler. Bu nesnelerin bir bölümü tanrısal izler, bir bölümü de tanrısal görüntülerdir. Bunların da bir bölümü geçici, bir bölümü kalıcıdır, ölümsüzdür. Tinsel olanlar kalıcı, gövdesel olanlar geçicidir. İnsanda biri iç, öteki dış olmak üzere iki evren vardır, içsel evren ölümsüz, dışsal evren ölümlüdür. Tanrısal varlığa ulaşmanın yolu tanrısal izlere uymayı gerektirir. Kişinin içsel evreninde beliren tanrısal görüntüler tinsel dinginlikle, özlü arınmışlıkla kavranır. Bunları kavramaya yönelik girişime "tanrısal gerçeğe" yönelme denir. Tanrı sevgisi, içekapanışla derin kendinden geçiş tanrısal gerçeğe varmanın ilk koşuludur.

Bonaventura'ya göre, tanrıya varmanın üç koşuluna karşılık, kişide üç yeti bulunur. Bunlar da duyarlık, anlak, us gibi adlar alır. Duyarlık bu nesnelerin algılanmasıyla onların kaynağına varmayı sağlar. Bu nesneler kişinin dışında bulunur. Anlak ise yine bu nesneleri algılayıp onların tanrısal kökenini bilmeye, tinsel gelişmelerin birbirini izleyen dizisini anlamaya yarar. Us ise tanısal varlığı bütün görkemiyle görmeyi sağlar. Tanrı ölümsüzdür, değişmezdir, tözdür. Tanrı bütün varlık türlerinin doruğunda bulunur. Tanrı, kendi özü gereği, vardır. Tanrısal özün tek koşulu varolmaktır. Tanrısal özle varolmak birbirini gerektirir. Tanrı varlığının en açık seçik kanıtı tanrı kavramıdır. Varolmayanın kavramı da olamaz, kavramı olanın varolmadığı düşünülemez. Bonaventura, felsefe tarihinde varlıkbilimsel kanıtlama denen bu yöntemi Anselmus'tan almıştır.

Bonaventura'da bilgi sorunu tanrısal varlıkla birlikte işlenmiş, bilgi tanrısal varlığı kavrama, bilme diye açıklanmıştır. Bilginin tek ereği tanrıdır. *De reductione artium ad theologiam* (Bilimlerin Tanrıbilime İndirgenebilişi Üstüne) adlı yapıtında bilginin kökenini araştırırken tanrısal ışının gerçeğe ulaştırıcı tek ilke olduğunu ileri sürer. Bu ışın bilmede, gerçeği kavramada biricik güvenilir kılavuzdur. Tanrısal ışın tinde belirerek kişinin içine doğar. Bundan dolayı bilmek tanrısal ışınla aydınlanmaktır. Tek ereği tanrısal varlık olan bilginin biricik kaynağı da yine tanrısal varlıktır. Evrende görülen bütün tek tek nesneler tümel olanın tanrısal evrende, tanrısal varlıkta bulunan "eidea"ların yansımasıdır. Kişi bu tanrısal tümelin tikel yansımalarını görür, tanrısal ışın aracılığıyla da kavrar. Evren tanrısal varlıkla birlik-bütünlük içindedir, onun dışında, ondan ayrı değildir. Evrenin ortaya çıkışı tanrısal özden fışkırma (emanatio) biçimindedir. Bu fışkırma değişik aşamalarda gerçekleşir, en yüce varlık olan tanrıdan en altta bulunana doğru basamak basamak inişle olur. Bu nedenle bir nesne, bulunduğu varlık aşamasına göre, bir "eidea"yı yansıtır.

Bonaventura, evrende bulunan nesnelerin algılanmasında, karşıtların önemini vurgulayarak eytişimsel bir yöntem uygulamıştır. Ona göre, bir konunun anlaşılmasında, olumluyla olumsuzu birlikte düşünmek gerekir. Olumluyu tanımlamak olumsu-

zu gözönünde bulundurmakla olabilir. Yetkin, yetkin olmayanla, değişmeyen ise değişenle kavranabilir. Mantığa dayalı bütün işlemlerde bu karşıtları düşünmek kişiyi yanılgıya düşmekten kurtarır. Bu yöntem güzel, iyi, doğru, erdem, yüce, olgunluk, bilgelik bg. konularda da uygulanmalıdır Özdek varlığın temelini biçimlendirir, biçime varlığın temelini yerleştirir. Biçim ise özdeğe öz kazandırır. Özdek-biçim bağlantısı bir varoluş koşuludur. Evrende bir "evrensel tin" yoktur, bütün nesneler kendi özel biçimleriyle, eylemleriyle dirilik kazanmıştır. Nesnelerin ayrı ayrı biçimleri olması da tanrısal varlıkta bulunan "eidea'ya uygun" yetkinlikteki biçimi yüzündendir. Bu "eidea'lar" yaratılmamıştır, Baba-Oğul gibi tanrısal özde vardır.

Bonaventura'ya göre aktörenin konusu mutluluktur. Mutluluk ise usla donatılmış bir tinin değişmez yazgısıdır. Tinin ölümsüz olması mutluluğun tadına varmasını sağlamıştır. Oysa ölümlü varlıkta böyle bir özellik yoktur. Tin ölümsüz, gövde ise ölümlüdür. İnsan, bütün eylemlerinden dolayı, tanrı katında sorumludur. İyiliğin karşılığı iyilik, kötülüğün karşılığı ceza olacaktır.

Bonaventura, tanrıbilim sorunlarına Aristotelesçi bir yaklaşımla çözüm aramıştır. Onun Yeniplatonculuk'un gelişmesinde, özellikle de hıristiyan anlayışının pekişmesinde etkisi büyüktür.

Bonaventura'nun sayısı epeyce kabarık olan yapıtları, uzun süren çalışmalardan sonra, *Opera Omnia* (Tüm yapıtlar) başlığı altında 1882-1902 arasında yayımlanmıştır.

THOMAS, AQUİNOLU

1225'te, Napoli dolaylarında, Aquino'da doğdu, 1274'te Fossa-nova manastırında öldü. Ana-baba yönünden soylu, eski bir İtalyan ailesindendi. İtalyanca adı Tomasso'dur. İmparator İkinci Friedrick'in yeğeni olduğundan iyi bir öğrenim görmüştür. Önce Monte Cassino'da Benedikten manastırında, sonra İmparatorun isteği üzerine Napoli Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Orada söylev, mantık, dilbilgisi, eytişim, aritmetik, geometri, gökbilim okudu. Kardeşlerinin istekleri doğrultusunda dünya işleriyle ilgilenmeyi, atalarından kalan büyük gelirleri eğlencelerde yemeyi düşünmediğinden manastırdan kaçırıldı, güzel bir kadınla denetim altında tutulan ıssız bir yere kapatıldı. Thomas bu durum karşısında da direndi, duygularına egemen olmayı, kadına yanaşmamayı başardı. Sonunda Dominiken tarikatına girdi. 1244'te Paris'e giderek tanrıbilimci bilge Albertus Magnus'un öğrencisi olup ondan felsefe okudu. Bir süre de Köln'de felsefe, tanrıbilim konularındaki çalışmalarını sürdürdü.

Thomas, daha sonraları, 1252'de Paris'e giderek Saint-Jacques manastırında tanrıbilim okuttu, 1256'da tanrıbilim doktoru sanını aldı. 1259'a değin Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okuttu, İtalya'ya dönünce, 1260'da tarikatın yöneticiliğini üstlendi. Papa IV. Urbanus'un isteği üzerine de, kutsal törenleri düzenlemekle görevlendirildi. Aristoteles öğretisi üzerindeki çalışmalarıyla ilgi çekince, 1269'da yeniden Paris Üniversitesi'nde göreve çağrıldı. 1272'de, bir yıl, Napoli'de felsefe, tanrıbilim okuttu. 1274'te Lyon Konsili'ne giderken, Maenza şatosu yakınında Fossanaova

Manastırı'nda öldü. 1323'te Papa'nın buyruğu üzerine "ermişler" arasına alındı.

Thomas'a göre felsefenin odağını us ile inan arasındaki bağlantı oluşturur. Bütün sorunların çözümü bu iki kavramın ışığı altında aranır. Ona göre us önemli bir yetidir, ancak sınırlıdır, tanrıbilim sorunlarını çözecek durumda değildir. Özellikle yaratılış sorunu birtakım güçlükleri içerdiği gibi usun sınırlarını da aşar, daha yüksek aşamada bulunan bir kavrama yetisini gerektirir. Bu üstün yeti de inan'dır, tanrısal sorunları içeren alana yalnız o girebilir. Bu nedenle us inanın denetimi altında iş görebilir, konuları açıklamaya çalışabilir. İnan'dan yoksun bir us verimsizdir, güven verici değildir. Us düzenleyici bir yetidir, inan ise konunun özüne işleyici, aydınlatıcı, onu bir bütünlük içinde kavrayıcı niteliktedir. Thomas'a göre tanrı kayrası doğayı, inan ise felsefeyi yetkinleştirir, ona daha geniş, anlamlı bir içerik kazandırır. İnan ile dolu bir kimsede usun etkisinden doğan kuşku bulunmaz, böylesi kimseler üstün yetilidir, ermiştir, tanrısal gizler onlara, meleklere kavranabilen birer gerçek niteliğinde görünür.

Thomas, tanrıbilimin bir öğreti olarak doğduğu ilk dönemlerde geçerli olan *credo ut intelligam* (anlamak için inanıyorum) görüşünden yola çıkarak us ile inanın sınırlarını belirlemeyi amaçlar, inanılanla bilinen arasındaki ayrımı gösterir. Ona göre anlamak için inanmak soruna çözüm getirmez, ortada önce inanmak, doğruluğunu onaylamak sonra da bunları us ilkelerine dayanarak kavramak, açıklamak gibi bir durum vardır. Burada inanılanla bilinen birbirine eşit ya da özdeştir. Oysa insanın inanmak için bilmesi gerekir. Bu durumda da *intelligam ut credam* (inanmak için anlıyorum, biliyorum) demek gerekir. İnanma ile bilmenin alanları ayrıdır, inanmanın dayanağı inan, bilmenin, anlamamın ilkesi ustur. Bu ikisini özdeş varlık ortamına koyma olanağı yoktur. Sözgelişi Üçleme (trinitas), tanrının biçim bakımından insana benzemesi, kurtuluş, evrenin yedi günde yaratılışı gibi Hıristiyanlık'ın tartışma götürmeyen inanç ürünleri usa aykırı gelmez, ancak usla kavranacak durumda değildir. Oysa dinin temel ilkeleri; tanrının kuşkusuz varlığı, ölümsüz, önsüz-sonsuz olduğu, tinsel bir nitelik taşıdığı bilinebilir, tanıtlanabilir. Bilgi, tanrısal ışığı kavramada gereken önverileri, önkoşulları sağlar, bundan sonrası tanrısal bildiri alanına girer, inanı ilgilendirir.

Usun düzenlediği bilim "inan tapınağının girişidir, felsefe ile bilim yalnız bu alanı aydınlatabilir. Oysa tapınağın içini ancak tanrısal bildiri ışıklandırır", bu ışığı da inan kavrayabilir. Thomas, bu açıklamalarıyla, inan-us bağlantısına dayanarak varlık sorununa geçer, bilme olayıyla varlığı karşı karşıya getirir. Yalnız, varolan bilinebilir, yalnız varolana inanılabilir.

Thomas'ın geliştirdiği kurama göre bilginin kaynağı deneydir. Duyularla sağlanan izlenimler, görüntüler (species sensibilis) bilgi niteliği taşımaz, onların bilgiyi oluşturan genel kavramlar (species intelligibilis) durumuna gelmesi için anlığın (intellectus) süzgecinden geçmesi, işlenmesi, son biçimi alması gerekir. Bilgi konusunda, kavramın gördüğü iş nesnelerin genel özlerini, onları belli bir varlık öbeğinde toplayan niteliklerini vermesidir. Nesnel olmayan, yalnız bellekte tinsel olarak bulunan varlıklar ise, doğal ortamdan edinilen, sonra anlıkta bilgiye dönüştürülen izlenimlere dayalı benzetimle (analogi) kavranabilir. Çünkü bilmek, bir nesnenin özünü, bu özün anlıkta yarattığı etkilerini, birbiriyle özdeş, uyumlu duruma getirerek yansıtmaktır. Nesnenin düşüncede yansıyan izlenimi, örneği, özüne, doğal yapısına uyarsa sağlanan bilgi doğrudur. Thomas buna nesnenin anlıktaki örneğine uygunluğu (adaequatio rei et intellectus) demektedir.

Thomas, bu işlemden sonra, en yüksek aşamada bulunan varlık (ens) kavramına ulaşır. Bu alanın bilimi Varlıkbilim'dir (Ontologi), bütün bilimlerin temeli niteliğindedir. Varlıkbilimin temelini kendiliğinden (sponte sua) kesin ilkeler oluşturur. Bu ilkeler mantığın, varlıkbilimin, düşünme yetisinin genel geçerlik taşıyan yasalarıdır. Çelişmezlik önermesi, bütün parçalarından büyüktür, etkinin bir nedeni vardır biçiminde dilegetirilen bu yasalar nesnelerin özünde, düşüncede bulunur. Bu üç yasanın doğruluğu, kesinliği tanıtlamayı gerektirmez. Nesnede ne olduğunu, ne nitelik taşıdığını bildiren öz (essentia) ile onun varoluşunu (existentia) gösteren öğe ayrıdır, ancak tanrıda öz ile varoluş birdir, onları ayrı düşünme olanağı yoktur. Thomas bu görüşten yola çıkarak devinimden bir "ilk devindirici", göreli iyi'den "salt iyi" olan bir varlığın bulunduğu kanısına varır. Nesnelerden başlayıp tanrıya değin yükselen bu kanıtlamaya "evrenbilimsel kanıtlama" denir.

Thomas, yaşadığı dönemde, tanrıbilimin temel sorunlarından biri olan tümeller (universalia) üzerinde de durur. Ona göre nesnenin özünü oluşturan tümeller nesnede (in re) vardır. Bunlar nesnelerin özünü biçimlendiren temel öğelerdir (forma substantialis), nesneye birey (individuum) niteliği kazandırandır. Bu biçimler (forma) özdekçe, sonradan gelişmeye, açılmaya elverişli durumda, gizilgüç (potentia) olarak vardır. Evrende oluş durumuna geçen ne varsa bu gızilgüçlerin açılımıdır. Oluş belli bir ereğe (finis) yöneliktir, bu da oluşu başlatan, en yüce iyi olan tanrıdır. Evren değişik varlık aşamalarından kurulu bir bütündür, bu bütünün doruğunda tanrı bulunur, öteki varlık türleri ise melekler, insan, hayvan, bitkiler, özdektir. Canlılık bitkisel varlık alanında bir güç olarak ortaya çıkar, basamak basamak yükselir.

Aktöre sorununa istenç özgürlüğü açısından bakan Thomas'a göre tinsel yetilerin en üstünü usla istençtir. Us istençten üstün olmasına, onu yönlendirmesine karşın, istenç özgürdür, seçme yeteneği vardır. İşte, istencin bu seçme özgürlüğü (liberum arbitrium) aktörenin temel ilkesidir. Bu nedenle özgür istence dayanan bir eylem iyi olabilir, bu iyi oluş da tanrının yarattığı nesneler düzenine uygunlukla sağlanır. Bu eylemlerin özgür istence, düzenleyici usa dayalı düşüncelerden kaynaklanması gerekir. Thomas'a göre aktörenin ölçülülük, bilgelik, doğruluk, yiğitlik gibi dört değeri yanında, Hıristiyanlık'tan gelen inan, sevgi, umut gibi üç öğesi daha vardır.

Devlet doğal bir gerekimin sonucudur, görevi erdemli bir yaşamı gerçekleştirebilmek için insanları yetiştirmek, eğitmek, yetkinleştirmektir. Devletin doğuşunda başlıca etken tanrı isteğidir, bu nedenle devletin başında bulunanlara uymak bir ödevdir. Devletin başında bulunanların da yetkin, bilge kişiler olması gereklidir. İnsan, ancak devlet içinde yaşayabilen, varlığını devlete borçlu olan bir varlık, bu yüzden de toplumsaldır..

Thomas'ın yapıtları, çağlar boyunca, tanrıbilim alanının önemli kaynakları olarak okutulmuş, yorumlanmış, tartışılmıştır. Bunlar arasında *Summa contra gentiles* (İnançsızlara Karşı Toplu Yapıt), *Summa Theologiae* (Tanrıbilim Konusunda Toplu Yapıt), *Quaestiones Disputatae* (Tartışılmış Araştırmalar) başta gelir.

PETRUS PEREGRINUS

XIII. yüzyılda yaşamıştır, yaşamöyküsü karanlıktır. Picardie yakınlarında, Méharicourt'da doğdu. Matematik, felsefe, doğa bilimleri konularında öğrenim gördükten sonra hep bu alanda çalışmalarını sürdürdü. Öğretmen olarak görev yaptığı sürede, sonradan büyük ün kazanan Roger Bacon'ı okuttu.

Petrus Peregrinus tanrıbilim-felsefe sorunlarının açıklanmasında doğa bilimlerinden yararlanan bir yöntem geliştirerek yenilik yaratmıştır. Bu yöntemi, daha sonra, öğrencisi Roger Bacon geliştirmiştir. Petrus Peregrinus'un uyguladığı yöntem, onu doğa felsefesinin kurucusu olarak tanıtmaya olanak sağlamıştır. *Epistola de magnete* (Mıknasıt Üzerine Yazı) adlı yapıtında felsefe-doğa bilimlerinde uygulanmasının deneye dayanması gereğini vurgulamıştır.

Petrus Peregrinus'un çalışmaları, sonraki çağlarda, özellikle doğa bilimleriyle felsefeyi birbirine yaklaştırmakta öncüü sayılır..

SIGER, BRABANTLI

1235 dolaylarında, Hollanda'nın Brabant ilinde, doğdu, 1282'de Orviete'da öldü. Tanrıbilim, felsefe öğrenimi gördü. 1266'dan sonra geniş bir ilgi alanı oluşturdu. Paris Üniversitesi'nde görevli bulunduğu sürece Aristoteles felsefesini, İbn Rüşd'ün yorumlarına dayanarak, yaymakla ün kazandı. Paris papazı Stephan Tempier'in kendisini dinsizlikle suçlaması üzerine biri 1270'de, öteki 1277'de iki kez yargılandı.

Sıger'in geliştirdiği yönteme göre felsefe-tanrıbilim sorunlarının açıklanışında biri tanrısal bildiri, öteki us ilkeleri olmak üzere iki kural vardır. Usun, sorunun açıklanışında yetersiz kaldığı yerde, tanrısal bildiriye dayanmak gerekir. Bilge, üzerinde durduğu konuların aydınlatılmasında, bu iki kaynağa başvurursa kuşkudan kurtulur, kesinliğe varabilir. Bu konuda İbn Rüşd'ün usa tanıdığı üstünlük geçerli değildir (bilge tanrısal bildiri, us birliğiyle kesin sonuca varırsa). İbn Rüşd'e göre tanrısal bildirinin yetersiz kaldığı yerde aydınlatıcı üstünlük usa verilmiştir.

Siger'in inanla usu; gerçeğin açıklanmasında, birbirini denetleyen iki ilke olarak görmesine Aquinolu Thomas bile karşı çıkmış Paris Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada "usun inandan üstün olduğunu savunmanın dine aykırı geldiği bilinmelidir" diyerek Siger'i suçlamıştır. Oysa Siger tanrısal bildirinin üstünlüğünü yadsımamış, ancak onun yanında usa da güvenmenin gereğini savunmuştu. Siger'in us-tanrısal bildiri uzlaşmasına değgin düşünceleri uzun tartışmalara yolaçmıştır.

Siger'e göre tanrı vardır, önsüz-sonsuzdur, yaratıcıdır, yaratılmamıştır. Tin tanrısal nitelik taşıyan ölümsüz bir tözdür, gövde

yerseldir, ölümlüdür. Ölüm tinin gövdeden ayrılmasıdır. Evren, insan, bütün nesneler tanrısal istence göre yaratılmıştır. Bilginin kaynağı tanrıdır, tanrısal nesnelerdir. Baba-Oğul-Tin üçlüsü gerçektir, bu nedenle İsa'nın tanrısal bir özelliği vardır.

Yapıtları: *De Aeternitate Mundi* (Evrenin Sonsuzluğu Üstüne), *Quaestiones super libros physicorum* (Fizikçilerin Üstün Kitaplarına değgin Araştırmalar), *Quastiones in Metaphysicam* (Metafizikle İlgili Araştırmalar), *İmpossibilitate* (Olanaksızlık)...

LULLUS RAYMUNDUS

1235'te Majorca adasında Palma'da doğdu, 1315 Cezayir'de Bougie'de öldü. Otuz yaşlarındayken kendini dine adayarak nesi var nesi yok hepsini çevresindekilere dağıttı. Sonra Fransisken tarikatına girdi. Müslümanlara Hıristiyanlığı benimsetmek amacıyla Arapça öğrendi. Kuzey Afrika, Majorca, Anadolu, Suriye bölgelerinde gezerek hıristiyan inançlarını yaymaya çalıştı. Sık sık tutuklandı. Düşüncelerini uygulamak için papadan yardım sağladı, bulduğu bütün olanaklardan yararlandı. Bir söylentiye göre müslüman kimselerce taşlanarak öldürüldü.

Lullus Raymundus hıristiyan inancına dayalı bir dünya devleti kurma amacını güdüyordu. Hıristiyan olmayan toplulukların bile Papa'nın egemenliği altında toplanmalarını düşünüyordu. Tanrıbilimle felsefenin birliğini ileri sürdü. Hıristiyan dininin usa en uygun. en gerçekçi, en doğru bir inanç kurumu olduğunu savundu. Bütün bilimlerin tanrının iyilik, güzellik, doğruluk, yücelik, ölümsüzlük, yaratıcılık, istenç, güç, erk gibi yeteneklerini konu edinmesi gereğini ileri sürdü. Bunlar, yetenek olmakla birlikte, tanrısal tözün yüklemleri diye de anlaşılmalıdır. Beşyüz yapıtı olduğu söylenen Lullus'un en ünlü kitabı *Ars Magna* (Büyük Sanat) adlısıdır.

AEGIDIUS, COLONNA ROMANUS

1247'de Roma'da doğdu, 1316'da Fransa'da Burges'de öldü. İtalya'nın ünlü Colonna ailesinden gelen Aegidius, 1265'te Saint Augustus Tarikatı'na girerek keşiş oldu. Paris'e giderek, 1268-1272 yılları arasında okuduğu, Paris Üniversitesi'nde Bonaventura ile Aquino'lu Thomas'ın öğrencisi oldu. 1277'de Paris piskoposu seçildi. Aquino'lu Thomas'ın, Aristoteles'in düşüncelerini geniş bir biçime eleştirmeye başladı. Piskoposluktan alınınca dinlenmek üzere Paris'ten ayrıldı. 1285'te yeniden Paris'e döndü. Üniversite çevresinde tanrıbilim konusunda Augustinus'tan sonra gelen ikinci adam sayıldı. Tarikata başpapaz olarak atanana dek görevini sürdürdü.

1292'de, öğretileri Augustinus tarikatının temel görüşleri olarak benimsenen, Aegidius'u, 1295'te Papa Bonifacius, Burges arşivekilliğine atadı, yaşamının sonuna dek bu görvde kaldı.

Aegidius, felsefeye metafizik, tanrıbilim sorunlarıyla girdi. Düşüncelerini, bulunduğu çevrelerin bilimsel anlayışına göre değiştirdiğinden, felsefeyle ilgili görüşlerini bütünlüğe kavuşturup, belli bir düzene göre sıralamamıştır. Özellikle Aquinolu Thomas'ın öğrencisi olduktan sonra, yeni bir düşünce ortamı oluşturmuş tanrıbilim, metafizik konularına ağırlık vermiştir.

Metafizik, iki ana sorunu içeren bir düşünce alanıdır. Bu iki ana sorundan biri öz ile biçim birliğidir. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa hepsinin özü ile biçimi birdir. Öz ile biçim bir bütünü oluşturur. İkinci sorun öz ile varlık ayrımıdır. Aegidius, bu konuda Platon'dan kaynaklanan Yeniplatonculuk ile Aristoteles arasında bir uzlaştırma eğilimindedir. Önce öz vardır, sonra

özün belli bir biçim kazanmasıyla varlık oluşur. Varlık kavramı altında yeralan nesneler özden kaynaklanır.

Aegidius, bu sorunları *"Liber de Causis"* adlı yapıtında incelemiş, önceden düşüncelerini benimsediği Aquinolu Thomas'tan ayrı bir yol tutmuştur. Bu konuda daha çok Proklos'tan etkilenmiştir. Özellikle varoluşu özden gelen bir fışkırma (emanatio) diye görmesi onu Yeniplatonculuğa bağlar.

Bilgi, nesnenin anlayış gücünde yansımasıdır. Kavranabilen varlığın, doğrudan doğruya, devinime geçerek anlama yeteneğinde belirmesi bilginin başlıca oluş koşuludur. İnsanda bulunan etkin us, kavranabilinen değişik türde bilgilerini anlayacak güçtedir. Us evrensel nitelikler taşıyan bir varlık olduğundan, insan düşüncesinde bulunan, bütün özel durumları kavrar, onların bilgisine ulaşır.

Bilim özdek, devinim, çekim gücü gibi konuları işler, onlara çözüm arar. Aegidius, bilim konusunda Yeniplatonculuk'un ileri sürdüğü görüşleri benimsemiş, yeni bir yorum getirmemiştir.

Nicelikler özdeğin başlıca kuruluş ilkeleridir. Varlığın yapısı bakımından nicelikleri de iki türlüdür:

A- Değişmez nicelikte özdeği içeren bir varlığın gelişim olanakları bellidir, sınırlıdır. Bu nedenle bir nesnenin gelişerek başka bir nesneye dönüşmesi, doğasında bir başkalaşma olması sözkonusu değildir.

B- Varlık özdeş nicelikte, değişik boyutlarda olabilir. Su ile hava arasındaki bağlantı böyledir. Burada değişme özde değil, boyutların ayrımındadır.

Aegidius'un yönetim sorunlarıyla ilgili görüşlerini, Fransa Kralı IV. Philip'in öğretmeni olduğu sürede edindiği bilgiler oluşturur. Bu konuda, genellikle Aristoteles'in düşüncelerine bağlanmıştır. Yönetimin, belli seçkin bir kuruluşun elinde bulunması görüşünü savunmuştur. Bu konuyla ilgili düşüncelerini *"Regime Principium"* adlı yapıtında sergilemiştir.

Toplum kurumlarında kilisenin egemenliği tartışılmazdır. Tanrısal nitelik taşıyan tin gücü gelip geçici olan, dünya varlığından kaynaklanan erkten üstündür. Kilisenin egemenliği evrenseldir, bu nedenle doğrudur, eksiksizdir, güven vericidir. Papa'nın genel geçerlik taşıyan tümel gücü vardır. Egemenlik tanrı

vergisidir, Kilise aracılığı ile gerçekleştirilir, Aegidius bu görüşlerini *"De potestate Ecclesiatice"* adlı kitabında toplamıştır.

Aegidius, kendinden önce gelenler arasında Aristoteles, Augustinus, Prokles gibi bilgelerle öğretmenleri olan Bonaventura, Thomas gibi tanrıbilimcilerden etkilenmiş, kendinden sonra gelenlerden de en çok Wyclif'i etkilemiştir.

Yapıtları:

Physics (Fizik), *Posterior Analitics* (İkinci Çözümleme), *De Anima* (Tin Üstüne), *Prior Analitics* (Birinci Çözümleme), *Metaphysics* (Metafizik), *De Potestate Ecclesiatice* (Kilisenin Gücü Üstüne), *De Regimine Principium* (Yönetimin İlkeleri Üstüne).

ULRICH, ENGELBERT

1248 ? dolaylarında Köln'de doğdu, 1277'de Paris'te öldü. Paris Üniversitesi'nde, Albertus Magnus'un öğrencisi olarak tanrıbilim, felsefe okudu. Önce Aristoteles'in yapıtlarını inceledi, sonra tanrıbilim sorunlarıyla ilgilendi.

Ulrich'a göre bütün bilimlerin tartışmasız ilkeleri vardır, bunlar kesindir, kuşkudan uzaktır. Bu ilkeler bilimlerin öncül bilgileri niteliğindedir. Tanrıbilim de; bir bilim olduğuna göre, böyle kesin, tartışmasız ilkeleri içerir. Bu ilkelerin kaynağı inandır. İnandan kaynaklanan ilkeler, inana karşı, bağımsızdır, genel geçerdir, tümeldir. Bu ilkelerin birincisi tanrıdır. Tanrı en yüce bir gerçektir, bütün gerçeklerin nedenidir. Tanrı konusunda aldanma, aldatma ileri sürülemez, tanrı hepsinin üstündedir. Tanrı dolaysız olarak, kendi kendisiyle vardır. Tanrının özgür istenciyle yaratılan ilk varlık somuttur, kendinden sonra ortaya çıkan bütün nesnelerin ilk biçimidir.

Yaratılmış olan ilk varlıkta sonluyla sonsuz bir bütünlük içindedir. Kendinden önce gelen ilk ilkeye; onu yaratana oranla, sonlu, kendinden sonra gelenlere oranla sonsuz olan bu ilk varlıktır. Ancak tanrı, kendi özü gereği, yalın bir tözdür, onda bileşim sözkonusu değildir. Yaratılan bütün nesnelerde sonlu-sonsuz bağlantısı egemendir. Yaratma olayı ilk varlıktan son varlığa doğru, aşamalar dizisi oluşturan bir iniş niteliğindedir. Tanrı, bu aşamalar dizisinin üstündedir, onlardan bağımsızdır. Bu dizi tanrının yarattığı ilk varlıkla başlar.

Tin ölümsüzdür, gövde ölümlüdür, dağılıcıdır. Tinle gövde arasında özdeşlik yoktur. Tanrısal olan tine karşı gövde yerseldir. Ulrich'ın düşüncelerini içeren en önemli yapıtı *De summo bono* (Tüm İyi Üstüne) 1930'da bastırılmıştır.

RICHARD, MADIAVILLA

1250'de, İngiltere'nin Middleton ilinde doğdu, 1308'de, görevli bulunduğu Oxford'ta öldü. Önce Fransisken Tarikatı'na girerek, hukuk, tanrıbilim, felsefe okudu. Augustinus, Bonaventura gibi tanrıbilimcilerin yapıtlarını inceledi. Onlardan edindiği izlenimlere dayanarak yeni bir öğreti geliştirmeye çalıştı. Bir süre Paris'te kaldı, tanrıbilim-felsefe konularında konuşmalarını sürdürdü. İngiltere'ye dönünce, Oxford Üniversitesi'nde tanrıbilim, felsefe okutmakla görevlendirildi.

Rıchard'ın tanrıbilim-felsefe alanına değgin düşüncelerinin kaynağı Augustinus ile Bonaventura'nın görüşleridir. Bu iki tanrıbilimcinin metafizik, tanrıbilim konularında geliştirdikleri öğretiler Rıchard'ın felsefeye yaklaşımını sağlayan düşünsel öğelerdir. Ona göre felsefe ile tanrıbilim alanına giren sorunlar bellidir: Tanrı, tin, töz, evren, insan, bilgelik, yaratılış, gövde bg.

İnsan tin ile gövdeden kurulu bir bütündür. Bu iki varlığın temel öğeleri de birer tözdür. Tinin başat özelliği düşünmenin, diriliğin kaynağı olmasıdır. Tinde dolaysız, kendiliğinden sezgi yoktur, tini etkin kılan ustur. Usla donatılan tinde duyulardan gelen izlenimleri alma, düzenleme, biçimlendirme, soyutlama yoluyla kavram oluşturma yeteneği vardır. Buna *entelekheia* denir. Bu yeti, kişinin içine doğan, tanrısal ışımayı (illuminatio) eyleme dönüştürür. Bu eylem de üretici bir niteliktedir. Bu eylemde yeti kendi kendini aydınlatır, kavrayıcı, yargılayıcı duruma getirir.

Rıchard'a göre, kişide doğuştan tanrı düşüncesi yoktur. Tanrısal varlık duyu verilerine dayanılarak açıklanabilir. Kişide bir

kavrama yetisi vardır; bu yeti geliştiği oranda tümeli de, tikeli de bilebilir. Bu yüzden tikelin bilgisi olanaklıdır. Ancak, tanrı, bu bilinen nesneler arasına katılmamalı. Tanrı bir gerçekliktir, bir olanak değildir. Tanrı varlığın kendisidir, onun özü varolmayı gerektirir. Tanrı kendi kendisiyle varolduğundan dolayı *töz*'dür. Evren, tanrının yarattığı bir varlık olduğundan, sonsuz değildir. Sonsuz olan tanrı yarattığına kendi niteliğini veremez. Biçim ise nesnel varlıkta, ancak bir olanak niteliğinde, bulunur.

Rıchard yalnızca tanrıbilimci, felsefeci olarak kalmamış, fizik sorunlarına da ilgi duymuş. Bu arada düşme hızının zaman-uzaklık bağlantısıyla oranlı olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Onun iki önemli yapıtı vardır: *Super quattuor libros sententiarum* (Üstün Düşünceler Konusunda Dört Kitap), *Quaestiones disputatae* (Kuramsal Araştırmalar).

DIETRICH, FREİBERG'Lİ

1250'de Saxe yakınlarında Freiberg'te doğdu, 1320'de orada öldü. Önce Freiberg manastırında öğrenim gördü, 1276'da Paris'e gitti. Alman Dominikenlerinden esinlendi, özellikle Yeniplatoncu Albertus Magnus ile Ulrıch'in etkisi altında kaldı. Dıetrıch'ın felsefeye yaklaşımı daha çok Augustinus'un yazılarını okumakla başladı. Önce gizemcilik görüşünü benimsedi, Proclos gibi o da evrenin tanrısal "Bir"le yoktan varedildiği kanısındaydı. Ona göre usun sınırlarını aşan tanrısal varlığı nitelendirmek olanaksızdır.

Tanrı yücedir, yaratcıdır, bütün nedenlerin üstündedir. Tanrısal anlık sürekli oluş içinde bulunan yaratıcı bir varlıktır. Bu düşüncelerini *De intellectu intelligibilis* (Anlık ve Kavranabilirlilik Üstüne) adlı yapıtında dilegetirdi. Ona göre insan anlığı, özü gereği, bütün varlığın bir yansıması niteliğindedir. Eyleme geçmek anlığa olanak kazandıran tek ilkedir. Eylemsel anlık (intellectus agens) sürekli bir devinim içinde olduğundan gerçektir, gerçekliği de kendi akışı içinde kavrar. Anlık bir tözdür, kendi kendisiyle sürekli bir oluş içindedir.

Dıetrıch, felsefe-tanrıbilim dışında doğa bilimleriyle de ilgilenmiş, gökkuşağının ışığın yansımasından, kırılmasından oluştuğu görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre bu olayda su damlacıklarının etkisi büyüktür. Öte yandan optik konusunda çalışmalarını sürdürerek büyüteç, gözlük gibi araçlarla ilgili düşünceler ortaya atmıştır.

Dietrich'ın yazıları incelendiğinde, onun da, birçok ortaçağ düşünürü gibi, düşüncelerini deneyle sağlanan verilerle pekiştir-

diği anlaşılır. Nitekim fizikle ilgili çalışmaları da bunu kanıtlıyor. Daha önce de vurgulandığı gibi, tanrıbilim, belli çevrelerde, büsbütün deney bilimlerinin dışında bırakılmıyor. Bu konuda Dietrich yalnız değildir. Şimdi ortaya beklenmeyen bir soru çıkıyor: ortaçağ tanrıbilimcilerinin çoğunun matematik, gökbilim, fizik gibi kesin bilimlere duydukları ilginin kaynağı nedir? Bu sorunun karşılığını bulmak pek de güç olmasa gerek. Nitekim Platon, Aristoteles gibi ilkçağ bilgelerinin matematikle, fizikle yakınlığı biliniyor. İşte ortaçağ aydınları da bu gerçeği bildiklerinden, onların etkileri altında kaldıklarından bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bize kalırsa Dietrich'in kesin bilimlere ilgi duyması da, öteki tanrıbilimciler gibi, bu eski geleneğin yönlendirmesi sonucu olsa gerek.

PETRUS AUREOLİ

Gourdon'da doğdu, 1322'de Avignon'da öldu. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. 1316'da Paris'te tanrıbilim okutmakla görevlendirildi. Tanrıbilim sorunlarının açıklanmasında uyguladığı eleştirel yöntemle ilgi çekti.

Petrus Aureoli tanrıbilim alanında sürdürdüğü çalışmalarını varlık konusunda yoğunlaştırmıştır. Ona göre varlık biri görünmeyen, kendinde olan, öteki görünen nitelikte olan diye ikiye ayrılır. Varlık doğada "kendi kendindedir", düşünce ortamında ise bir "görünüş" niteliğindedir. Doğada bulunan varlık somuttur, kendi kendine vardır, varlığı kendi dışında bir nesneyi gerektirmez. Doğada bulunan varlığın yaratılmış olması kendi kendinde olmasına engel değildir.

Bilginin kaynağı düşünceye bir "görünüş" olarak yansıyandır, kişi yalnızca bu "yansıyan"ı bilebilir. Oysa "kendinde varlık" bütün nitelikleriyle bilinemez. Kişi bir us varlığıdır, us yönetici-yönlendiricidir. Tin vardır, gövde de vardır. Dirimselliğin kaynağı tindir.

Petrus Aureoli'nin geliştirdiği düşünce, özellikle "kendi kendinde varlık" (Ding an sich) ile görünüş (Erscheinung) yüzyıllarca sonra Kant'ın ortaya attığı öğretinin ilk örneği sayılır. Başlıca yapıtı *De paupertate* (Yoksulluk Üstüne) üç cilt olarak yayımlanmıştır.

Petrus'un varlığı böyle ikiye ayırması, onun Platoncu geleneğine bağlılığını gösteriyor. Platon'da görünmeyen, yüce bir evrende bulunan varlık (eidea) gerçektir, duyularımızla kavradığımız nesnel varlık türleri ise birer yansımadır. İnsan bu yansıma-

lar aracılığıyla gerçekleri anımsar, böylece bilgi bir "anımsama"dan kaynaklanır, daha doğrusu "bilmek anamsamak"tır.

Varlığın böyle ikiye ayrılması ortaçağ için yenidir. Din, görünen varlığı "yaratılmış" diye anlar, görünmeyen ise yalnızca tanrısal olandır. Petrus, böyle düşünmüyor, doğrudan doğruya varlığı görünen-görünmeyen diye yorumluyor.

DUNS SCOTUS

Yaşamı konusunda yeterli bilgi bulunmayan Duns Scotus'un İskoçya'nın Maxton yöresinde doğduğu sanılır. Doğum yılı olarak gösterilen 1266'da kesin değildir, 1308'de Köln de ölmüştür. Roxburgshire'in geniş toprakları olan varlıklı bir aileden geldiği söylenir. İlköğrenimini Haddington'da bitirdikten sonra 1277'de Dumfries'de Frankisken manastırına girdi. Sonra Oxford'ta yükseköğrenimini sürdürdü. İlkin Cambridge'te, sonra Oxford'ta tanrıbilim okuttu. 1304'te Paris'e gitti, 1307'de Köin'deki Frankisken Okulu'na atandı.

Duns Scotus bağlandığı Frankisken tarikatının Augustinusçu eğilimini benimsemiş, bu eğilimin etkisiyle Aquınolu Thomas'ın Aristotelesçi anlayışını kıyasıya eleştirmiştir. Buna karşın Aristoteles'ten de pek uzaklaşmamış, felsefesini bu ilkçağ bilgesinin temel görüşleri üzerine kurmuştur. Duns Scotus felsefeyle olduğu gibi tanrıbilimle de yakından ilgilenmiş, ancak bu iki alanın birbiriyle uzlaşabileceği kanısına kapılmamıştır.

Duns Scotus'a göre felsefe usa, tanrıbilim ise tanrısal bildiriye dayanır. Us, tanrısal bildiriyi açıklayamaz. Bu özelliği dolayısıyla tanrıbilim kendine özgü yasaları bulunan bir alandır. Üstelik uygulamaya yönelik bir içeriği vardır. Felsefenin tanrısal varlığa yaklaşımı us aracılığıyla olduğundan sınırlıdır. Felsefenin temel sorunu varlıktır, bu nedenle felsefe tanrıyı ancak bir varlık olarak düşünebilir, anlamaya çalışabilir. Tanrının ilk neden olması, olumsal bir varlık niteliği taşımasına bağlıdır, bu ilk neden de gerekimlidir, başka türlü düşünülme olanağı yoktur. Varlığı gerekimli olan, başka türlü düşünülemeyen, tek varlık tanrıdır.

Bu yüzden tanrı gerekimli ilk nedendir. Tanrı varolmadan edemez, onun varlığı özü gereğidir, gerekimi de özüyle bağlantılıdır. Tanrı konusunda varolmayan denemez, öyle düşünülemez.

Duns Scotus'a göre bilgi sorununu açıklamanın yolu anlıktan geçer. Anlık, yapısı gereği, bilgiye dolaysız erişebilir. Anlık, biçimleri (bilgiyi oluşturan temel formları) dolaysızca kavrayabilme gücünü taşır. Ancak, kişi anlığı, işlenen ilk suç nedeniyle duyuları sınırlanmış, şimdiki durumda kalmıştır. İşte duyuların sınırlarını aşan bir varlıkbilimin gerekliliği bu yüzdendir. Bu varlıkbilim ise varlık kavramının "eş-anlamlı" olarak anlaşılmasına dayanır. Ancak bu "eş-anlam" tanrıyla insanın özdeşliği, özdeş varlık olduğu anlamına gelmez. Duns Scotus bu sorunu açıklığa kavuşturmak amacıyla "biçimsel ayrım" dediği bir kavramı gündeme getirir. Biçimsel ayrımın kavranması gerçek ayrımla ussal ayrımın karşılaştırılmasına dayanır. Gerçek ayrım iki nesne arasında görülen ayrımdır, sözgelişi taşla su arasında bulunan ayrım gerçek ayrımdır, nesnelerin doğal yapısıyla bağlantılıdır. Ussal ayrım ise bir nesnenin iki ya da daha çok insandaki kavramıdır. Kişi, nesneye kendi usuna dayanarak, başkalarından ayrı bir tanım getirir. Biçimsel ayrım ise bu iki ayrım arasında bulunur. Biçimsel ayrımda gerçek ayrımla ussal ayrım vardır. Biçimsel ayrımın başka bir özelliği de nesnede ustan bağımsız olarak bulunmasıdır. Özellikle geometri alanında görülen biçimler birer örnek diye alınabilir (ayrımları kavramada). Açıların toplamı, belli sayıda çizgilerin oluşturduğu biçim (üçken, dörtgen, beşgen bg.) açık bir örnek verebilir. Bunda çizgilerden oluşan biçimle açıların toplamı biçimsel ayrımın özelliğini gösterebilir. Açı-çizgi birlikte olmasına karşın biçimsel ayrımı içerir.

Duns Scotus bu biçimsel ayrım kavramından yola çıkarak tanrıyla insanı açıklamaya çalışır. Ona göre tanrıda da, insanda da öz (essentia) ile varlık (ens) birliktedir, birbirinden ayrılamaz. İnsan sonlu bir varlık olduğundan, onda özle varlık ayrı ayrı düşünülebilir. İnsanın özüyle varlığı arasında biçimsel bir ayrım yapılabilir. Tanrının özüyle varlığı birbirinden ayrılamaz, birlikte düşünülebilir. Tanrısal varlıkta biçimsel ayrımın sözkonusu edilmesi olanaksızdır.

Ayrım kavramına getirdiği yorumla, bütün nesneleri ilgilen-

diren sorunlara çözüm arayan Duns Scotus, tümel biçimlerle tikel biçimlerin ayırtedilmesi gereğini savunur. Ona göre önemli olan biçimsel ayrımın iyice anlaşılmasıdır. Sözgelişi "ağaç" kavramıyla "elma" kavramı arasında ussal ya da gerçek ayrım değil, biçimsel ayrım vardır. Bu da "ağac"ın "elma"yı içermesinden dolayıdır. Elma bir ağacın yemişi olarak "ağaç"ta vardır.

Yapıtları: *De primo principio* (İlk İlke Üstüne), *Reportata parisiensia* (Paris Yazıları), *Opus Oxoniense* (Oxford Yapıtı). Bu yazılar *Opera omnia* adı altında toplanarak 1639'da yayımlanmıştır.

MAYRONS, FRANÇOİS

Provence'in Digne ilçesinde doğdu, 1325'te Paris'te öldü. Yaşamıyla ilgili geniş bilgi yoktur. Önce "Kardeşler" adlı tarikata girmiş, sonra Paris'te tanrıbilim okumuştur. 1315'ten sonra, Paris Üniversitesi'nde din törenlerini yönetmekle görevlendirilmişti. Geniş bilgisi, etkili-güzel konuşması nedeniyle Papa XXII. Johannes'in ilgisini çekince, onun buyruğu üzerine, tanrıbilim doktoru sanını kazanmış, ölünceye değin bu sanla tanrıbilim okutmuştur.

Duns Scotus'un görüşlerini benimseyen, onlara yeni bir yorum getirmeye çalışan Mayrons'a göre bütün nesnelerde, yaratma eylemlerinde değişmeyen bir temel varlığın bulunması gerekir. Bütün nesnelerin son kurucu ilkesi niteliğini taşıyan bu "temel varlık" varoluş biçimlerini, ilinekleri, bütün kipleri özünde saklar. Bundan dolayı bilmekle varolmak özdeştir. Saltık olan bu bilmekle varolmak kavramları yalınçtır, buna karşın onlarda birtakım ilkel ayrımlar bulunur. Bu ayrımlar da koku, katılık, ses, sıcak, soğuk, boyam gibi türlü niteliklerin kaynağıdır.

Mayrons'a göre dört temel ayrım vardır: Tanrının yaratma eyleminden bağımsız olduğunu bildiren temel ayrım. Baba-Oğul arasında ortaya çıkan temel ayrım. İki canlı arasında görülen biçimsel ayrım. Niteliklerde bulunan kipsel ayrım (koyu yeşil-açık yeşil gibi).. Mayrons'un düşüncelerini içeren önemli yapıtı *Scriptum in magistrum sententiarum* (Kutsal Sözler Kaynağını Yorumlama) birkaç kez basılmıştır.

ECKHARDT, MEİSTER

Gerçek adı Johannes'tir 1260'ta, Gotha dolaylarında Hocheim'da, doğdu, 1327'de Köln'de öldü. Çok erken Dominiken tarikatına girdi, Köln ile Paris üniversitelerinde tanrıbilim okudu. Büyük bir olasılıkla Albertus Magnus'ün öğrencisidir. 1303-1311 arasında Saksonya Dominikenleri'nin başrahibi, yine bu arada Bohemya piskopos yardımcısı, 1312'de Alman kiliselerinin en yüksek aşamalı rahibi sanını kazandı. Bir süre Paris-Köln, Strasburg üniversitelerinde tanrıbilim okuttu. Bir süre Roma'da danışman olarak bulundu, Papa ile kral arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine çalıştı (Papa VII. Bonifacius ile kral Philippe Augustus). Düşüncelerinin kiliseye karşıt düştüğü savıyla suçlanıp yargılandı. Papa XXII. Johannes, ölümünden sonra Eckhart'ı suçladı, düşüncelerinin dine aykırılığını ileri sürdü.

Alman Gizemcilik'inin öncülerinden olan Eckhart, yaşadığı çağın Almanya'sında yayılan Yeniplatonculuk akımının etkisinde kalarak düşüncelerini geliştirdi, sergiledi. Ona göre tanrıyla insan arasındaki ilişkide kilisenin işe karıması gereksizdir, yersizdir. Tanrı tanımlanamaz, eylemsizdir. Yaratan ise tanrının yaratıcılığıyla tanımlanır. Yaratma olayı tanrısal gücün yöntemiyle gerçekleşen, ancak tanrının kendisine bağlanmayan bir olaydır. Tanrı biricik varlıktır, tin yaratılmamış bir "ışın"ı ya da "kıvılcım"ı içerir. Tin, insan gövdesinde duyum, özümleme, istek, öfke gibi olaylarla kendini gösterir. Bellek, istenç, daha üst düzeyde bulunan anlak belli yetilerdir, hepsi de tinle bağlantılıdır. En üst düzeyde de tanrının bildiğinin insanın da bilmesini sağlayan "kıvılcım" niteliğinde yeti yeralır.

Eckhardt'a göre insanda, belli aşamalara göre dizilen, dört yeti vardır. Bunlar da, aşağıdan yukarı doğru, şöyledir: duyum-özümleme, istek-öfke, bellek-istenç, anlak (anlak ikisinden üstündür), kıvılcım. Bu düzenlemede bellek-istenç ikilisinin alanında bulunmasına karşın, anlak üstündür. İnsanın tanrısal alanın bilgisine varabilmesi için bütün görünür varlıklardan soyutlanması, duyusal eğilimlerden sıyrılması gerekir. Tin yaratılmayan bir "ışın" ya da "kıvılcım" niteliğindedir.

Eckhardt'ın ortaya attığı düşünceler Alman Gizemcilik'inin temel görüşünü oluşturur. Kilise'nin onu suçlaması tinin yaratılmamış bir kıvılcım niteliğinde olduğunu savunması yüzündendir. Onun böyle döşünmesinde Aquinolu Thomas'ın, Augustinus'un etkileri görülürse de temel düşüncenin kanağı Plotinos'tur. Kimi araştırıcılara göre, Eckhart'ın görüşleriyle Hint inançları arasında benzerlik vardır.

Eckhardt'ın yazıları Büttner'in çalışmaları sonucu 1919'da iki cilt olarak yayımlanmıştır.

DURANDUS, SAİNT-POURÇAİN'Lİ

Gerçek adı Durandus de Sancta Porciano olup 1275'te Auvergne'de Saint-Pourçain-sur-Sioule'de doğdu. 1334'te Meaux'ta öldü. Doğum yılı tartışmalıdır. 18 yaşlarında Dominiken Tarikatı'na girdi. Önce Clermont'ta felsefe, sonra Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. 1313'te doktor sanını kazandı, Papa V. Clemens'in isteği üzerine Avignon'a gitti. 1317'de Limoux, 1318'de Le Puy, 1326'da Meaux piskoposluğu görevlerinde bulundu. Aquino'lu Thomas'ın görüşlerine karşı çıkınca ağır suçlamalara uğradı. Buna karşın yaşamı boyunca düşüncelerini savunup yaymaya çalıştı.

Durandus'a göre kilise ancak inanla ilgili konularla uğraşmalı, us ilkelerine dayalı sorunların açıklanışına karışmamalıdır. Doğada yalnızca tikeller vardır, tümeller yoktur. Varlıklarda varoluş-öz gibi ikili bir yapı aramak gereksizdir, bu nedenle Aquinolu Thomas'ın görüşü geçerli değildir. İnsan, kanıtlanması güç de olsa, tinle gövdenin oluşturduğu bir bütündür bir birliktir.

Bilgi nesneyle us arasında dolaysız bir ilişki sonucu sağlanır. Mutluluk kişinin elindedir, tanrısal bir veriş değildir. Tanrı yücedir, yaratıcıdır, ölümsüzdür, aşkındır. Tanrısal istenç bütün tanrısal eylemlerin kaynağıdır.

Durandus'un yapıtları kilise tüzesi, kilise yasaları konularını içerir. Ayrıca tanrıbilim-felsefe sorunlarına değgin düşüncelerini kapsayan bir yapıtı daha vardır. Bu yapıtlar ölümünden sonra iki cilt olarak yayımlanmıştır.

Durandus'un önemli yapıtları: *De Jurisdictione Ecclestastica et de Legibus* (Kilise Hukuku ve Yasalar Üstüne), *Commentaria in Quatuor Libros Sententiarum* (Özdeyişlerin Dördüncü Kitabı Üstüne Yorumlar).

MARSİLİUS, PADOVA'LI

1275'te Padova'da doğdu, 1343'te orada öldü. Önceleri Anadolu-Yunan bilgelerinin o çağda bilinen yazılarını okudu, sonra islam düşünürlerini, özellikle de İbn Rüşd'ü inceledi. Din kurumlarında yenileşmenin kaçınılmazlığı, yeni bir düzenin uygulanması gerektiğini ileri sürdü. Adçılık akımının öncülerinden sayılan Marsılıus'a göre evrensel bir devletin kurulması gerekir.

Marsilius'un anlayışına göre toplum yönetiminde felsefeden kaynaklanan düşüncelerin egemenliği yararlıdır, gelişme ancak böyle sağlanabilir. Biri tinsel, öteki gövdesel olmak üzere iki türlü yaşam vardır. Toplumla, toplumsal kurumlarla ilgili olan gövdesel yaşamdır. Tinsel yaşam tanrısal bildiriye dayanan, dayanması gereken kilise görevlileriyle ilgili olandır. Bütün toplumlarda din kurumları, bu kurumlarda bulunan yöneticiler, görevliler vardır, bunlar toplum için gereklidir, ancak denetim altında tutulmaları yararlıdır. Ulusu yönetenlerin felsefeden kaynaklanan bilgilerle donatılmaları bilgece kurallara dayanmaları gereklidir. Toplumsal yaşam felsefe ilkelerine göre düzenlenmelidir.

Marsilius'un düşüncelerinde toplumsal yaşamı düzenleyen ilkelere ağırlık verildiği görülür. Özellikle hukuk tarihinde önemli bir yeri vardır. Yapıtları ölümünden sonra toplanıp yayımlanmıştır.

Defensor pacis (Barışın Savunucusu), *Defensor minor* (Küçük Savunucu), *Tractatus de translatione imperii* (Yönetim Yetkisinin Başkasına Bırakılması Konusunda Deneme).

NICOLAS, AUTRECOURT'LU

Doğum yeri, yılı belli olmamakla birlikte 1300-1350 arasında yaşadığı sanılmaktadır. Autrecourt'da doğduğu, Metz'te öldüğü ileri sürülür. Ona "Autrecourt'lu" denmesi orada doğduğu sanısından dolayıdır. Nicolas, 1320-1328 arasında Sorbonne'da tanrıbilim okuttuğuna göre 1300'den daha önce doğması gerekir. 1340'da düşüncelerinin Hıristiyanlık'a aykırılığı, sapkınlık olduğu suçlamasıyla, yargılanmak üzere, Roma'ya çağrıldı. Papa ölünce yargılama durdu, 1346'da yeniden yargılandı, sözlerini geri alması, yapıtlarını Paris'te toplum önünde yakması istendi, Metz katedralinde bir göreve atanıp üniversiteden çıkarıldı.

Nicolas için çelişmezlik ilkesi temeldir. O, Occamlı William'ın görüşlerinden yola çıkarak kendine göre bir öğreti geliştirme amacını gütmüştür. Ona göre, insan sorunları dışında, doğru olan bütün önermelerin çelişmezlik ilkesine dayanması, çelişkisizlik içermesi gerekir. Bu ilkeye indirgenebilen önermeler kesin bir bilgi niteliğindedir. Bu ilkeye indirgeme iki yolla sağlanabilir. Bir önerme öznesinin kavramında yüklem içeriliyorsa, bu dolaysız indirgenebilir bir düşüncedir. Bunun dışında yapılabilecek bütün indirgemeler dolaylıdır. Algının ilk, doğrudan verilen savları da kesindir. Ancak renk, koku, ses duyumları kesin değildir. Bunun nedeni bu duyumların algıdan çıkarsanan birer sonuç olmayışıdır. Rengin algısı, o sırada, anlıkta bir renk deneyinin bulunduğunu açıklamaktan öte anlam taşımaz. Bir rengi algıladığını ileri sürenin anlığında bir renk duyumu bulunmadığını söylemesi çelişkidir. Bir rengin algılanması o rengi taşıyan nesnenin kesin varlığını gerektirmez. Bunu yadsımak çelişmezlik ilkesine

aykırı düşmez. Algıya dayanılarak tözlerin varlığını kanıtlama girişimi geçersizdir.

Kişi deneylerinde geçmişle kurulan bağlantıyı bekleyebilir. Eskiden ocakta eli yanan bir kimse, ocağa yaklaştırdığı elinin yine yanacağını bilebilir. Bu nedenle, özdeş olaylarda ortaya çıkan inanç bir beklentidir. Nicolas'ın algıya, nedene dayanan kavramlarla tanrı varlığının saptanmasını geçersiz sayan görüşü kilisenin tepkisine yolaçmıştır.

BRADWARDINE, THOMAS

Tanrıbilim sorunlarına matematik ilkelerine dayanarak çözüm arayan bu düşünür 1290'da Sussex'te doğdu, 1349'da Canterbury'de öldü. Önce tanrıbilim öğrenimi gördü, 1325-1327 arasında, yöneticilikle görevlendirildi. 1335'te Londra'ya gitti, 1339'da Kral Papazı görevine getirildi, Fransa Savaşları'na katıldı. Öldüğü yıl Canterbury başpiskoposluğuna atanmıştı.

Bradwardine, düşüncelerini sergilediği *De causa dei* (Tanrısal Neden) adlı yapıtında iki konu üzerinde durur. Ona göre tanrısal kayra bütün iyi işlerin, doğru eylemlerin öncüsüdür. Bu nedenle ilk suç konusunda insan istencine ağırlık veren Pelagiusçuluk'un savları geçersizdir, görüşünü ileri sürdü. Ona göre tanrı vardır, bütün devinimlerin etkenidir. Tanrı, yaratıkların içinde, devindirici bir güç niteliğindedir. Tanrının yapma, yaratma gücü bütün ölçülerin üstündedir, sınırsızdır. Yaratılmış olan kişide böyle bir gücün varlığı ileri sürülemez. İnsan gücüyle tanrısal güç arasındaki karşıtlık, birinin sınırlı, ötekinin sınırsız oluşundan kaynaklanır. Bunu anlayabilmek için kilisenin görüşlerine değil tanrıbilimin verilerine dayanmak gerekir. Bunu kanıtlamada matematik yöntemlere başvurma yararlıdır. Bu yöntemler kişiyi çelişkiden kurtarır, daha açık bir kanıya varmayı sağlar.

Bradwardine, daha çok, Augustinus, Anselmus gibi düşünürlerden etkilenmiş, Aquinolu Thomas ile Duns Scotus'un görüşlerinden de esinlenmiştir. Tanrıbilim-felsefe dışında geometri sorunları üzerinde de durmuştur.

Yapıtları: *De Geometria Speculativa* (Tasarı Geometri Üstüne), *De Causa Dei Adversus Pelagium et de Virtute Causarum* (Pelagius'u Karşı Tanrısal Nedeni Savunma ve Nedenlerin Erdemi Üstüne), *Tractatus de Proportionibus* (Uygunluklar Üstüne Deneme).

JOHANNES, RUYSBREECK'Lİ

1293 yılında Bruxelles dolaylarında, Ruysbreeck'te doğdu. 1381'de Bruxelles'de öldü. Geleneklerine çok bağlı bir ailenin çocuğu olması nedeniyle erken yaşlarda kendini dine verdi. Toplumdan uzak, içekapalı, düşünceye dalmaya yönelik bir yaşam sürmeye koyuldu. Bruxelles'de tanrıbilim öğrenimi gördükten sonra Augustinus'un düşüncelerinden etkilenerek tanrısal varlıkla ilgili konularda çalışmaya başlamıştı.

Johannes, yaşadığı çağda geçerli olan, tanrıbilim ya da felsefe akımlarından birine bağlanmamış, bağımsız bir düşünür kalmakla yetinmiştir. Onun düşüncelerinde düzenli, dizgesel bir içerik aramak boşunadır, daha çok dalınca, derin düşünmeye, coşkuya önem vermiştir. Düşüncelerinin odağını tanrısal varlık oluşturur.

Johannes'e göre tanrı varlığı usla kavranamaz. Tanrısal varlık usun, kavrama yetisinin sınırlarını aşar. Tanrıyı bilmek için doğaüstü bir gücün yardımı gerekir, bu güç de yalnızca tanrısal kayra olabilir. Derin düşünceye dalarak kendini tanrıya veren kişi birtakım gerçekleri kavrayabilir. Bu gerçekler, tanrı kayrasıyla içedoğuş biçiminde, bilinebilir. Tanrı, özü gereği, "Bir"dir, onda Baba-Oğul-Tin üç ayrı görünüştür. Bu görünüşler içinde "Baba" varoluşun, varlığın kaynağıdır, ilkesidir. Oğul ise tanrısal özdür, ölümsüz bilgeliktir. Kutsal tin ise Baba-Oğul arasındaki birliği sağlayan derin sevgidir.

Yaratılış eylemi süreklidir, bütün yaratılanlar sonunda tanrısal öze ulaşarak, onda ölümsüzlüğe kavuşacak, eriyecektir. Yaratılan nesne, tanrıdan çıkan bir varlıktır, sonunda kaynağına dön-

mesi de doğaldır. Gerçeği kavrayarak yetkinliğe ulaşmak için üç yol vardır: Eylemli yaşam, dalınç, duygusal yaşam. Birinci yol iyi davranmayı, tanrısal aktöre kurallarına uygun biçimde yaşamayı, eylemde bulunmayı gerektirir. İkinci yolda gönül tanrıdan başka bütün eğilimlerden, isteklerden, tutkulardan arınır. Üçüncü yol tinin Baba'da ölümsüzlüğe varması, kendi kendinin bilincinden sıyrılması anlamını içeren en üstün aşamadır. Johannes'in yapıtları *"Oeuvres de Jean Ruysbreeck"* adı altında altı cilt olarak yayımlanmıştır (1915-1938).

BURIDANUS, JOHANNES

1295'te Artoıs bölgesinde, Béthune'de doğdu, 1358'de öldü. Paris Üniversitesi'nde Occamlı William'ın öğrencisi olarak tanrıbilim, felsefe okudu. 1328-1340 arasında, yine bu üniversitede öğretim üyesi, sonra rektör oldu. 1345'te Roma'ya giderek, Paris üniversitesinin çıkarlarını savunmakla görevlendirildi. Viyana Üniversitesini kurduğunu söyleyen kaynaklar varsa da bu olay kesin değildir.

Buridanus'un felsefeye yaklaşımı Occamlı William'ın görüşleri doğrultusundadır. Buna karşın doğaya, deneye değgin görüşlerde öğretmeninden daha ileri gider. Duyusal verilere dayanarak tikellerin tümellerden önce geldiği görüşünü benimsemiştir. Önceden öne sürdüğü bu görüşünü, daha sonra değiştirerek tümellerin tikellerden önceliğini savunmuştur.

Buridanus'a göre uzaktan bakılan bir nesne iyice anlaşılamaz, özellikleri ayırtedilemez. Bu durumda bize karışık, tümel görünür. Bu nedenle duyumlarda tümeller tikellerden öncedir. Nesneye yaklaştıkça daha belirgin bir durumda olduğu anlaşılır. Bu durum bize duyu bilgisinin ussal bilgiden daha üstün, daha sağlıklı olduğunu gösterir. Bu nedenle tümelin bilgisi karışık, tikelin bilgisi açıktır.

Buridanus'un deney verileri üzerine kurduğu fiziğinin temel kavramı impetus (itim) olarak gösterilir. O, bu kavramı Aristoteles'ten kaynaklanan "yerel devinim" karşılığı kullanır. Ona göre, atılan bir nesne elden çıktıktan sonra da devinimini sürdürür. Bu devinme, nesneleri fırlatan güç dolayısıyla değil, atıldıkları sırada onlara eklenen devindirici güç (itim) nedeniyledir. Buridanus,

bu görüşünü, uzay varlıklarına da uygular. Gökvarlıkları kutsal bir gücün itimiyle (impetus) devinebilirler, ortada engelleyici bir nesne olmadığından, bu devinim süreklidir.

Buridanus'un özgür seçim konusundaki düşünceleri de oldukça ilginçtir. Bu konuda, felsefe tarihinde, "Buridanus'un eşeği" diye bilinen bir öykü vardır. Ancak bu öykü onun yapıtlarında geçmemektedir. Öykü şöyledir: İçlerinde eşit ağırlıklı ot bulunan iki kabı, birbirinden eşit uzaklıkta bırakır, ortaya eşeği getirirsek eşek hangisini seçeceğini bilemez, böylece ikisi arasında kalıp açlıktan ölür. Onun sergilediği söylenen bu örneğe göre özgür seçim ancak değişik nitelikte iki nesne arasında, us ilkelerine göre yapılabilir. Bir sorunun çözümü, iki karşıt durumda düşünülerek, us ilkelerine göre açıklanabilir. Burada seçim, iki karşıt durumdan bağımsız olarak yapılabilir. Bu nedenle özgürlük, eylemin dışında, sözkonusu değildir. Eşit koşullar altında, eşit bir ilgisizlik ortaya çıkar. Özgürlük, koşulların eşitsizliği durumunda sözkonusudur. Sözgelişi eşeğin iki yanında, eşit uzaklıkta bulunan kaplardan birinde su, ötekinde ot olsa birine yönelebilir, birini seçebilir.

Aktöre konusundaki görüşlerine gelince, Buridanus burada bilgi ile bilgisizlik karşıtlığını ileri sürer. Ona göre kötüyü seçmek bilgisizlikten kaynaklanır. Bir konuda bilgisizlik, karışıklık varsa iyi seçme olanağı azalır. Ona göre istenç, anlak, duyusal yönelme ayrıdır. İstenci anlak devindirirse edilgindir. İstenç bağımsız devindiği sürece de etkindir. Aktöre özgürlüğü ancak etkin istenç için sözkonusudur.

Buridanus'un başlıca yapıtları şunlardır:

Summulae de Dialectica (Eytişim Üstüne Ufak Özetler), *Compendium Logicae* (Mantığın Özeti), *Sophismata* (Yanıltmacalar), *Questiones in Libros Ethicorum Aristotelis* (Aristoteles'in Etikasının Onuncu Kitabı Üzerinde Araştırmalar), *İn Aristotelis Metaphysica* (Aristiteles'te Metafizik).

SUSO, HEİNRİCH

Bu Alman tanrıbilimcisi 1295'te Überlingen'de doğdu, 1366'da Ulm'da öldü. Babası şovalye, annesi inançlarına çok bağlı olan Suso'nun gerçek adı Seus'tur. Daha küçük yaşlarda Benedikten manastırına verilmiş, sonra tanrıbilim öğrenimi görmek üzere Köln'de Eckhart'ın yönettiği okula gönderilmiştir. Seus, bu okulda, özellikle öğretmeni Eckhart'ın etkisiyle kendini tanrıbilim çalışmalarına vermiş, şovalye olan babasının adını bırakarak annesininkini almıştır. Latince Suso (yumuşak, tatlı), Almanca Seusa-Seus-Süsse olarak söylenen bir dil değişikliğine dayanır. Bu ad, onun, tanrısal varlık karşısında benimsediği tinsel tutumu yansıtma amacını güden bir sözcüktür.

Suso'nun düşünceleri, genellikle, tanrısal bilgelik, sonsuz erdem kavramları üzerinde yoğunlaşır. Ona göre tanrısal bilgelik ulaşılması gereken üstün bir sevgilidir. Bu sevgiliyi görebilmenin yolu da geçici eğilimlerden, tutkulardan sıyrılma, kendini ona adamadır. Bu da us ilkeleriyle bağdaşmayan, onların sınırını aşan, tanrısal gerçeği bir "duyuş" niteliğinde gönülde kavramayı sağlayan bir yönteme dayanır. Bu yöntemle, kişinin içinde bir ışın olarak beliren, görünen tanrısal varlık kavranır. Bütün yaratıklar birer türüm (emanatio) biçiminde tanrıdan fışkırır, yine ona dönme özlemi duyar. Tanrı bütün nesnelerde, bütün nesneler de tanrısal varlıkta birliğe ulaşır. Tanrısal varlık yalnızca derin sevgiyle, dalınçla kavranabilir. Bu nedenle sevgi gerçeklerin ilkesidir.

Suso'nun geliştirmek istediği Gizemcilik'in başlıca özelliği içekapanış, dalınç gibi sezgi eylemlerini birer sevgi niteliği diye

anlamasındadır. Tanrısal töze yönelen bu sevgi kişiyi bütün duyusal yönelmelerden, tutkulardan koparır, düşgücünün yaratıcılığı oranında genişleyen bir ortama götürür. İşte, onun, gerçek-ölümsüz varlık alanı diye nitelediği ortam budur. Onun Gezimcilik'i arkasında Yeniplatonculuk'un izleri ışıldamaktadır. Bilgi, aktöre hep bu sezgi-sevgi bağlantısı içinde birer içsel duyuş olarak anlaşılır. Suso'nun *Horologium aeternae sapientiae* (Ölümsüz Bilgelik Saatı) adlı yapıtı 1494'te yayımlandı, Almanca yazıları da 1907'de 12 ciltte toplanıp bastırıldı.

WILLIAM, OCCAM'LI

1300'den kısa bir süre önce İngiltere'nin Ocam ilinde doğdu, 1349'da Münih'te öldü. Fransisken tarikatına bağlıdır. Oxford Üniversitesi'nde tanrıbilim okuduktan sonra, bu kurumda öğretim üyesi olarak görevlendirildi. Tanrıbilim, felsefe konusundaki düşünceleri Kilise'nin anlayışına aykırı görüldüğünde, 1328'de, sapkınlıkla suçlandı, yapıtları yasaklandı, bunun üzerine ölünceye değin kaldığı Münih'e yerleşti.

William, daha önce Roscelinus'un başlattığı, *Adçılık* öğretisini yeniden işleyerek geliştirmiş, ona bir felsefe dizgesi niteliği kazandırmıştır. Üzerinde durduğu başlıca sorunlar tümeller, tikeller, bilgi, aktöre, istenç, tanrı'dır. Bu sorunlara çözüm ararken uyguladığı yöntem de eleştiriye dayanır. Önce soruna kuşkucu bir tutumla yaklaşır, onu en ince ayrıntılarına değin inceler, eleştirir, sonra kesin görüşünü bildirir. Bu yöntemle giriştiği tartışmalarda sağladığı başarı nedeniyle kendisine *doctor invincibilis* (yenilmez bilgin) denmiştir.

William'a göre tanrıbilimin en önemli sorunu olan tümeller, tikeller yeniden gözden geçirilmeli, onlarla ilgili yorumlar açıklamalar eleştirel ölçüye vurulmalıdır. Böyle bir yöntemle işe başlanınca tümellerin gerçek değil birer boş kavram olduğu anlaşılır. Skolastik felsefenin bu konuda öne sürdüğü görüş yanlıştır, sınırsız bir soyutlama sonucu, gerçek olmayanı gerçek diye göstermedir. Varlık türlerinin tinsel evrendeki ölümsüz, yüce karşılıkları sayılan tümellerin kaynağı Platon'un geliştirdiği "eidea" öğretisidir. Bu öğretiye göre, evrende bulunan tikel varlıklar, tümellerin birer gölgesi, yansıması niteliğindedir. Bu nedenle ger-

çek olan tikel varlıklar değil, tümellerdir (eidea). William, bu görüşe karşı, çıkarak, tikellerin duyusal evrende bulunan tek tek varlıkların, gerçek olduğu görüşünü savunmuştur. Ona göre tümeller, birbirine benzeyen nesnelerden; soyutlama yoluyla, üretilmiş kavramlardır. Oysa tikel varlıklar (individuum) tartışılmaz nitelikte gerçektir. Bundan dolayı tümel ancak bir ad (nomen) olabilir, bir gerçek (res) diye düşünülemez.

İnsan yalnız algıladığı tikel varlıkları bilebilir, bu da bilginin içsel, dışsal deneyden kaynaklandığını kanıtlar. Bilginin kaynağı deney olunca, deneyin ölçülerine aykırı gelen, onunla bağdaşmayan bir düşüncenin doğruluğu da ileri sürülemez. Bu durumda Kutsal Kitab'ın bildirdiği doğaüstü varlıkları anlama, us ilkelerine göre açıklama olanağı yoktur. Bu tür varlıklara ancak inanılabilir, onların niteliklerini, özelliklerini açıklamaya girişilmez, böyle bir girişim kişiyi anlamadığı yanlışlığa sürükler. Özellikle tinin ölümsüzlüğü, tanrı'nın birliği, sonsuzluğu kanıtlanamaz, bunlar yalnız inancın konusu olarak kalabilir. Bu kanıtlanamayan varlıklar, başka sorunların çözümlenmesinde ya da kanıtlanmasında birer ölçü olarak kullanılamaz.

Tanrı kendiliğinden vardır, onun varlığı bir töz oluşu yüzündendir, ancak bu da bir us değil inanç sorunu olarak görülmelidir. William, aktöre konusunu tanrısal istençle elealır. Ona göre aktöreye değgin bütün ilkelerin kaynağı tanrısal istençtir. Bu yüce istenç özgürdür, başka bir nesneyle sınırlı değildir. Bu nedenle tanrı aktöre ilkelerini, kendi özgür istencine dayanarak, değiştirebilir.

William'ın öğretisine göre felsefe us ilkelerine dayalı bir bilgi alanı olduğundan, inanca bağlanan tanrıbilimle ilgisi yoktur, onun denetimi altında değildir. Felsefenin içerdiği sorunlar, usa dayandığından, inançtan bağımsızdır. İnsan, bir us varlığı olduğundan, sorunlara başka bir yöntemle yaklaşma gereğinde değildir, onun en güvenilir kılavuzu usudur. Felsefenin görevi de bu konuyu aydınlığa kavuşturmaktır.

William'ın felsefeyi usa, tanrıbilimi inanca bağlayan yöntemi düşünce tarihinde yeni bir görüşün gelişmesine yardımcı olmuş, Rönesans döneminde kesin biçimini kazanan usçu öğretilere ışık tutmuştur. Özellikle, tanrıbilimden bağımsız, Kilise'nin deneti-

minden kurtulmuş, us ilkelerine, deney verilerine dayanan bilimsel anlayışın ilerlemesinde William'ın önemli katkıları vardır. Başlıca yapıtları şunlardır:

Questiones in octo libros Physicorum (Fizikle İlgili Sekiz Kitapta Toplanmış Araştırmalar), *Expositio aurea* (Günaçımı Aydınlığı), *Summa totius logicae* (Mantıkla İlgili Toplu yapıt)..

GREGORIOS, RİMİNİ'Lİ

1300'de Rimini'de doğdu, 1358'de Viyana'da öldü. Paris, Padova, Bologna üniversitelerinde öğrenim gördü, tanrıbilim-felsefe okudu. Önceleri *Adçılık* öğretisini benimsedi. İtalya'da, Paris'te öğretmen olarak görevlendirildi. 1357'de Augustinusçu Hermites tarikatına girdi.

Gregorıos'un düşüncelerinde Augustinus'un yanısıra Occamlı William'ın da etkisi sezilir. O da tanrıbilime tanrı, tin, tanrısal kayra, töz gibi sorunlarla girer. Ona göre bunlar kanıtlanabilir niteliktedir. Tin, tanrısal bir töz olduğundan, ölümsüzdür. Bu konularda deneye Adçılık'tan daha geniş önem vererek, bilgi edinmede içduyumların katkılı olduğu görüşünü savundu. Bilgi, hangi yolla sağlanırsa sağlansın, tanrının belirlediği sınırlar içindedir. Tanrı iyidir, ondan kötülük gelmez; kötülük tanrı doğasına aykırıdır. Tinsel güzelliğe erişebilmenin yolu özgür istencin yanında tanrısal kayranın etkinliğidir.

Gregorios'un ileri sürdüğü düşünceler Luther'i etkilemiş, onun tanrıbilim anlayışına yeni bir yorum getirmesine olanak sağlamıştır. Bütün yazıları (*Opera Omnia)* 1482'de toplanıp yayımlanmıştır.

TAULER, JOHANNES

1300 dolaylarında Strasburg'ta dodu, 1361'de orada öldü. Dominiken tarikatına bağlı, Saint Jacque Koleji'nde öğrenimini bitirdikten sonra Paris'ten ayrıldı, Strasburg'a döndü, Eckhardt'ın öğrencisi oldu. Bir süre kilisede halka açık konuşmalar yaptı, bu konuşmalarında tini tanrıyla birleştirmeyi içeren bir öğretiyi açıklamaya çalıştı. 1338'de, kilisenin koyduğu, yasaklara aldırmayarak tarikatının düşüncelerini yaymak amacıyla Dominikenler arasına katıldı. 1340'da "Tanrı Severler" adlı bir dernek kurdu.

Tauler'in geliştirmeye çalıştığı öğretiye göre gerçekleri kavramak tinde salt sezgiye dayalı bir yetinin işidir. Bu özel yeti, tinin derinliğinde tanrısal özle özdeştir, kişiyle tanrıyı birbirine yaklaştırır. Ancak bu tinsel yeti açıklanamaz, adlandırılamaz, bu onun tanrısal özelliği sonucudur. Kişi, dış etkilerden sıyrılır, dalınç yoluyla kendi benliğine dönerse, gönlünün derinliğinde tanrıyı görme olanağını bulur. Bunu sağlamanın tek yolu da yetkinleşmek, Hıristiyanlık'ın içerdiği bütün erdemleri kazanmaktır.

Tanrı tanımlanamaz, sınırlı değildir, bütün varlık türleri onun ışımasından oluşmuştur. Varolmak tanrısal özden fışkırmak, görünüş alanına çıkmaktır. Varolmak yoktan yaratılmak değildir. Ancak bu olay, kişinin de bulunduğu, bütün varlık türlerinin tanrıyla özdeş olduğu anlamını içermez. Tanrı salt ışındır, öteki varlıklar ise bu ışının birer yansımasıdır. Tanrıya usla inanılır, kişinin tanrıyı tanıması dolaylıdır.

Tauler, gerçeği kavramada sevginin büyük etkisi olduğu kasındadır. Ona göre sevgi kişiyi yüceltmekle kalmayıp seziş gü-

cünü de geliştirir. Kişi sevgiyle derin bir duyarlık kazanır, kendinden geçer. Bu kendinden geçiş, bu dalınç içinde bütün varlığın tanrıda "Bir" olduğunu kavrar. Kişi, böyle bir durumda, bütün geçici-ölümlü varlıklardan uzaklaşır, duyusal eğilimlerden sıyrılır, ölümsüzlük bilincine varır. Bu olay kişinin *yeniden doğuşu*'dur. Tauler'in yazıları *Die Predigte* (Konuşmalar) adı altında 1498'de yayımlanmıştır.

WYCLIF (WYCLIFFE)

1320'de Yorkshire'de doğdu, 1384'te Lutterworth'ta öldü. Tanrıbilimi doğa bilimlerini kapsayan bir öğrenim gördü, tanrıbilim doktoru sanını kazandı. 1372'de Papalık'ın, kilisenin yetkilerini sınırlandırmak isteyen tartışmalara katılmış, özellikle Roma kilisesine karşı tinsel değil, gövdesel bir gücün gerçek olduğu görüşünü savunmuştur. Dinde birtakım yeniliklerin yapılması gereğini ileri süren Wyclif'e göre kilisenin, kilise büyüklerinin ellerinde bulunan geniş topraklar kamulaştırılmalı, gerçek üretici olan köylülerin yararına açılmalıdır.

Wyclif, düşüncelerini sergilediği *De Officio Regis* ("Kralın Görevi Üstüne") adlı yapıtında Papalık'a tanınan yetkilerin yasal olmadığı, Hrıstiyanlık'ın özüyle bağdaşmadığı bu nedenle yeniden bir düzenlemeye gidilmesi, yetkilerin gözden geçirilmesi gereğini savunmuştur. Ona göre Papalık'ın yurttaşlık konusundaki yetkesi, toplumun yararına azaltılmalıdır. Papalık, yeryüzünde, tanrı adına değil de kendi çıkarına egemenlik sürdüren bir kurum olmuştur, oysa dinde böyle bir durum yoktur. Wyclif, köylünün topraklandırılması, soylularca sömürülmesinin önlenmesi amacıyla, Wat Tyler'ın başlattığı ayaklanmadan yana olmuş, bunun kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Onun kurduğu Wyclif Tarikatı, sonradan, Luther'in geliştirdiği Protestanlık'ın çekirdeğini oluşturan kurumlardan biridir. 1415'te toplanan bir Konsil onu dinsizlikle suçlamış, yazılarını yasaklamıştır. Yapıtları:

De Officio Regis, (Kralın Görevi Üstüne), *Wyclyf's Works* 33 cilt, 1883-1922 (Wyclif'in Yapıtları)..

JOHANNES, MİRECOURT'LU

Latince adı Johannes Mericurius olmasına karşın sonraki çağlarda, Mirecourt'lu Jean diye ün kazanmıştır. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak Mirecourt'da doğduğu, Occam'lı William'ın öğrencisi olduğu, 1347'den sonra öldüğü bilinmektedir. Cisterciens Tarikatı'na bağlıdır. Önce Occam'lı William'ın görüşlerini benimsemiş, sonra Augustinus'un "kendi öz varlığından kuşkulanan kendi kendisiyle çelişkiye düşer, kuşkulanmak için önce varolmak gerekir" önermesinden yola çıkarak, kendine özgü çelişmezlik ilkesine göre, tanrısal özü açıklamaya dayalı bir yöntem geliştirmiştir. 1345'te Petrus Lombardus'un *Sententiae*'sini ("İzlenimler") yorumlamış bu nedenle, 1347'de Paris Üniversitesince, kilisece suçlanıp, düşüncelerini yayması yasaklanmıştır.

Johannes'in felsefe bakımından önemli düşünceleri, çelişkilik, apaçıklık ilkelerine getirdiği yorumlardır. Ona göre, biri çelişiklik ilkesine, öteki deneye dayanan iki türlü apaçıklık vardır. Çelişiklik ilkesi özel bir apaçıklıktır, sağlıklı düşüncenin bunu görerek benimsemesi gerekir. Deneye dayanan apaçıklığın da biri çelişme ilkesiyle, biri içdeneyle, öteki de dışdeneye karşılık olan deneyle bağlantılı iki aşaması vardır. İçdeney bütün bireylerin, kendi özel varlıklarıyla ilgilidir. Johannes, bireyin kendisinden kuşkulanamayacağını, deneyden kaynaklanan, bir olay diye görür, anlıkla nesneler arasına bir aracının giremeyeceğini ileri sürer. Dışdeneyler ancak sezgiyle bilinebilir. Sezgiyle sağlanan bilginin başlıca özelliği de kuşkudan uzak, apaçık oluşudur. Bu

doğal apaçıklık tanrısal kayradan kaynaklanır. Bilgiye kesinlik kazandıran bu deneylerdir.

Johannes'e göre, Hıristiyanlık'ın ileri sürdüğü, "tanrısal istenç bütün insanlara, öteki varlıklara egemendir" önermesi doğruysa, birey kendi istenci dışında olan eyleminden dolayı suçlu sayılamaz. Suç, özgür istencin yarattığı eylemle bağlantılıdır. Tanrısal kayra etkisini gösterip, insanın elinden alınan istenç özgürlüğünü yeniden sağlamazsa, aktöre bakımından en ağır sayılan suçlardan bile birey sorumlu tutulamaz, gerçek sorumlu tanrısal istençtir.

AILLY, PİERRE D'

1350'de Compiegne'de doğdu, 1421'de Avignon'da öldü. Yörenin soylu, varlıklı bir ailesindendi. Bu ayrıcalıklı durumu nedeniyle Paris'e giderek Navarre Koleji'ne girdi. Tanrıbilim konusundaki verimli çalışmalarıyla "doktor" sanını kazandı. Bir süre sonra yine bu öğretim kurumunda yönetici oldu. Sırayla Puy, Cambrai piskoposu oldu. 1411'de kardinalliğe yükseldi. Contance Konseylerine katıldı. Konseyin, yetki bakımından, papanın üstünde olması gerektiğini ileri sürerek kilise tarihinde yeni bir görüşe öncülük etti. Gerek bu görüşü, gerekse Doğu-Batı kiliselerinin uzlaştırılması konusundaki çabaları tutucu-gerici çevrelerce ağır tepkilerle karşılandı. Bir süre Kral VI. Charles'ın başpapazlığı görevine getirildi.

D'Aılly felsefeye tanrıbilim sorunlarıyla yaklaştı. Din, bilim, siyaset alanlarında değişik görüşler ileri sürdü, sonra bunları felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırdı.

Occamlı William'ın yöntemine bağlı kalan, onun düşüncelerine yeni bir yorum getiren d'Aılly'in felsefe tarihinde yaptığı en önemli iş bilgi kuramına değgindir. Kendinden önce gelenlerin bilgi kuramlarını eleştirici bir tutumla inceledikten sonra bilginin değişik kaynaklı olduğunu ileri sürdü. Ona göre bilginin oluşmasında yalnızca usun yeterli olduğu söylenemez. İnsanda ustan ayrı, "doğal ışın" denen bir yeti daha vardır. Bu "doğal ışın" kişinin özünde, benliğinde olan, us gücünün denetimi dışında kalan, genellikle sezgiye, içedoğuşa dayanan, bütün kuşkulardan uzak bir bilgidir, daha doğrusu bilgi kaynağıdır. Öte yandan "do-

ğal ışın" kişinin varoluş koşullarından biridir, bu nedenle de kesindir.

Us doğal bir yetenektir, bir yetidir, ancak doğal düzenle sınırlıdır. Bu nedenle usun kavrayış alanı bellidir, kendi gücünün doğaca belirlenen sınırlarını aşamaz. Bu özelliğinden dolayı göreceli bir anlama gücü vardır, kesinliğinin genel geçerlik taşıması ileri sürülemez. Tanrı varlığı konusunda usun ileri sürdüğü kuramların hepsi birer gelenek ürünüdür, sorunun çözümünde yeterli değildir.

Bilgi algılanan nesne ile algılayan özne arasında kurulan bağlantıya dayanır. Bu durumuyla bilgi iki varlık arasında sağlanan bir bağlantı demektir. Bunu, nesneyi algılayan öznenin işleminden, nesnenin özne üzerindeki etkisinden anlamak güç değildir. Tanrısal varlıkla ilgili bilgi biçimcidir, biçime dayalıdır. Gerçeğe bakılırsa bilgi biri soyut, biri sezgiye bağlı olmak üzere ikiye ayrılır. Sezgiye dayalı bilgi nesnenin gerçek olup olmadığını anlamayı sağlar. Bunun dışındaki bilgi soyuttur, genel geçerliği yoktur, kesin değildir. Anlayış gücünün doğal verilere dayanarak oluşturduğu tanrı inancı, bu inanca bağlı bilgi "doğal ışın" dışında kaldığı sürece kesin değildir.

Tanrı engin gücü, sınırsız erki olan yüce varlıktır. Doğa düzenine, doğal yasalara bağlı değildir. Olmayanı olan gibi göstererek birtakım yanılsamalara yolaçmak tanrısal istencin denetimi altındadır. Bu yanılsama deneye dayalı bilginin kesin olmadığını, kuşkuya yer bıraktığını gösterir. Tanrının salt gücüyle kutsal gücü özdeştir. Salt güç dilediğini yapar, kutsal güç bu yapımı, bu eylemi evrene de, evreni dolduran varlık türlerine de uygular. Bu nedenle tanrının salt gücü yapıcı, yaratıcı kutsal gücü ise uygulayıcı nitelik taşır. Kutsal güç evreni yönetir, kesin geçerlik taşıyan kurallar, yasalar, oluşmalar onun denetimi altındadır. Evrende görülen bütün oluşumlar varlığından özünden değil tanrısal istençten dolayıdır. Sözgelişi soğukluk-sıcaklık, kuruluk-yaşlık nesnenin kendinden değil tanrı istenci sonucudur. Evrende tanrı istenci neyi gerektiriyorsa olur.

Aktöre olaylarının tümü de tanrısal istence bağlıdır. İyilik, kötülük nesnenin yapısında değil, tanrısal istencin buyruğundadır. Tanrının beğendiği, sevdiği iyi, beğenmediği, sevmediği kö-

tüdür. İnsan doğuştan doğru ya da eğri değildir, tanrının istediği gibidir. Tanrısal istencin ne denli geniş kapsamlı olduğu açıkça anlaşılıyor. Aktöre doğal nesnelerden bağımsızdır, özü-yapısı gereği onlara benzemez. Tinin en güçlü eğilimi tanrıya duyduğu sevgidir.

D'Ailly özellikle Occamlı Willam'dan etkilenmiş, onun Aristoteles'in varlık anlayışını içeren yorumlarını genişletmiştir. D'Ailly'in kendinden sonra gelenleri etkileyen çalışmalarından biri de bu yorumlardır. Onun geliştirdiği "doğal ışın" kuramı sonraları tanrıya duyulan sevgi, "arınmış sevgi" diye nitelendi.

Yapıtları: *Quaestiones Super Primum, Tertium et Quartum* (Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Yüksek Bilimlere İlişkin Araştırmalar), *Tractatus et Sermones* (Çalışmalar ve Tartışmalar), *Tractatus Exponibilium Magistri Petri de Allyacol* (Ermiş Büyük Petrus'un Yorumu Üstüne Bir Çalışma)..

GEMISTOS GEORGİOS

1355'te, İstanbul'da (Constantinopolis) doğdu, 1450 Mistra'da öldü. Platon'a bağlılığı nedeniyle *Plethon* diye anılır. Edirne yakınlarında bulunan Osmanlı sarayında eğitim gördükten sonra Zerdüşt inançlarını, Doğu ülkelerinde yaygın olan büyücülüğü inceledi. 1438'de, Doğu-Batı kiliseleri arasındaki uyuşmazlığı giderme amacıyla Floransa'da düzenlenen toplantıya gönderildi. Gittiği yerde din konularından çok felsefe sorunlarıyla ilgilenerek Yeniplatonculuk, Aristoteles kapsamlı bir bildiri okudu, Hümanizma akımının öncülleriyle tanıştı, yakınlık kurdu.

Gemistos, kiliseler arasındaki uyuşmazlığın giderilmesine değgin öneriyi onaylamakla birlikte güçlemeyi konu edinen görüşe karşı çıkarak bir eleştiri sundu. Bu eleştiride Baba-Oğul-Tin üçlüsünün açıklanışında kiliseler arasında uyuşmazlık bulunduğunu, bunun giderilmesi gerektiğini savundu.

O dönemde İtalya'da Platon felsefesi gündeme getirilmiş, geniş kapsamlı araştırmalara girişilmişti. Gemistos, İtalya'da Mediciler'in Mistra sarayına sığında, Platon konusunda konuşmalar düzenledi. Sonra Floransa Platon Akademisini kurdu, Platon'un o dönemde bilinen yapıtları Latinceye çevrildi. Gemistos, bu arada, Platon felsefesiyle Doğu dinlerinden esinlenen bir dizge geliştirme amacını güttü. Gemistos'un çalışmaları ortaçağ anlayışının ilerisindeydi, tanrıbilimden çok Platon-Aristoteles felsefesine ilgi gösteriyor, onların yayılması konusunda çaba tüketiyordu. Bu arada Platon'un *Nomoi* (Yasalar) adlı yapıtından esinlenerek yeni bir yasa taslağı düzenledi..

Gemistos, daha sonra, Aristoteles'in düşüncelerini bırakarak bütün gücüyle Platon'a bağlandı. Onun dindışı kalan çalışmaları, daha sonra, Hıristiyanlıkla Platon felsefesini bağdaştırmaya çalışanlara ışık tuttu. Özellikle de Platon'un "eidea" kuramının yeniden elealınmasına olanak sağladı denebilir. Onun *Peri on Aristoteles poros Platonia diaferetai* (Aristoteles ile Platon Arasında Varlık Konusundaki Görüş Ayrılıkları Üstüne) adlı yapıtıyla *Nomon Suggrafe* (Yasa Düzenleme) adlı yapıtı 1858'de yayımlanmıştır.

GERSON JOHANNES

Gerçek adı Johannes'tir, 1363'te Reims yakınlarında Gerson'da doğduğundan "Gerson Johannes" diye de anılır. 1429'da Lyon'da ölmüştür. Dine çok bağlı, yoksul bir ailenin çocuğuydu. Paris'te Navare Okulu'nda tanrıbilim okudu, Pierre d'Ailly'in öğrencisi oldu, daha sonra öğrenimini Paris Üniversitesi'nde sürdürdü. Öğrencilik yıllarındayken çalışkanlığı, bilgisinin genişliğiyle ilgi çekti. 1383'te Paris Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirildi. 1388'de elçi olarak Papa VII. Clémens'in yanına gönderildi. 1395'te Notre-Dame Şansölyeliğine atandı. Kiliseyle hükümetin arasının açık olduğu bu yıllarda, iki kurumu uzlaştırmaya çalıştı. Fransa'da çıkan karışık olaylardan tedirgin olan Johannes bir süre Bavyera ormanlarında, toplumdan uzak, içekapalı bir yaşam sürdü, sonradan yazacağı yapıtlarının temelini oluşturan düşüncelerini geliştirdi. Daha sonra Lyon'a dönerek Célestins Manastırı'na çekildi, kendini tanrıbilim sorunlarıyla ilgili çalışmaya verdi.

Johannes için tanrıbilim gerçeği konu edinen; us ilkelerine göre çalışan, bir bilimdir. Bu bilimin tanrı, us, tin, evren, insan gibi belli sorunları vardır. Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır, aşkındır, salt ışıktır, salt ustur, salt anlayış gücüdür, yaratıcıdır. Us ise tanrıbilim sorunlarını çözmede bir araç durumundadır; ancak duyulara özgü duyarlıktan üstündür. Daha önce kazanılan, belleğe yerleşen önermeleri duyuların yardımına gereksinme duymadan, yeniden düzenler, biçimlendirir, genel geçerlik taşıyan düşünceleri oluşturur. Tin ise özgür bir tözdür, tanrısal bir nitelik taşır. Tinin; biri anlıkla, öteki duygularla ilgili, iki ayrı yetisi vardır.

Anlık yetisinden daha güçsüz olan duygu yetisi duyularla gelen duyumları kapsar. Bu yetiyi çalıştıran anlık yetisidir. Duyu yetisine bağlı olan başka bir yeti de bellektir. Belleğin görevi düşgücünün yarattığı, yalnız düşünce evreninde bulunan, nesnelerin görüntülerini saklamaktır.

Gerson, us, anlık, duygu gibi yetilerden çok üstün olan başka bir yetinin bulunduğunu ileri sürer. Onun yalınç anlık (intelligentia semplex) adını verdiği bu yeti tanrısal güçle donatılmıştır. Varlığın ilk ilkelerini sezgi yoluyla kavrayan yalınç anlık tanrısal sevgi ile çalışır. Tanrısal sevgi ise evrende bulunan bütün insanları aydınlatan, onlara kavrayış kolaylığı sağlayan bir ışındır.

Geliştirdiği öğretiye *Gizemci Tanrıbilim* adını veren Johannes, bu öğretinin tanrı ile insanı birbirine yaklaştırma; insanın tanrısal varlığı, duyuların etkisinde kalmadan, kavrama ereğini güttüğünü vurgular. Ona göre salt iyilik olan tanrı'nın kavranması için insanın, bütün geçici eğilimlerden, tutkulardan, duyuların etkisinden sıyrılması gerekir. Gönül kendini tanrı'ya verir, tanrı dışında kalan bütün gelip geçici nesnelerden yüz çevirirse, arınır, tanrısal varlığa kavuşmanın özlemiyle dolar. Bu özlem, onda, kendinden geçişle beslenen bir sevgi (dilectio extatica) uyandırır. İnsan doğasında, sevgi ile sezilen iki ışın vardır. Bunlardan biri usun ne denli derin olduğunu gösteren "sonsuzluk düşüncesi", öteki de duyarlığın temelinde bulunan "sonsuzluk sevgisi"dir. Tanrısal varlığı kavramaya çalışmada ikisi de gereklidir. Sonsuz yetkinlik olan tanrı'yı kavramak için soyutlama, inan gibi iki kaynak vardır. Soyutlama salt iyi olan tanrı'yı bütün geçici niteliklerden sıyırmaya dayanır. İyilik, nitelikleriyle değil, kendi özüyle varlıktır. Tanrı da salt iyidir, iyiliktir, bu nedenle bütün niteliklerin üstünde bir varlık olarak düşünülmesi gerekir. Bu da inana dayanarak, inanın ışığında giderek başarılabilir. Kişi ile tanrı'yı birbirinden uzaklaştıran başlıca neden kendini büyük görme, başkalarını küçümsemedir. Sağlam bir inan insanı bu eğilimden kurtararak gerçek varlığa giden yola götürür, gönülde tanrı sevgisini uyandırır.

Johannes'e göre kişinin gerçekleri kavrayabilmesi için, tininin duyuların, duyguların duyumların etkisinden uzak kalması gerekir. Aktörenin temeli de bu eylemle atılabilir.

Aktöre bir ödev öğretimidir. Ödevin ilkesi ise tanrı'nın bütün iyi, kötü üzerindeki istenç egemenliğidir. Tanrı istenci, insan eylemlerini iyi, kötü olarak ikiye ayırır. İyi istenen, kötü istenmeyen eylemdir. Kendiliğinden iyi ya da kötü nesne yoktur, bu konuda tek ölçü tanrısal yargıdır. Tanrısal yargıya uygun gelen iyi, gelmeyen kötüdür, eğridir. Ancak, bu açıklamadan, tanrı'nın iyilik gibi kötülüğü de istediği anlamı çıkmaz. "Tanrı kimi eylemleri ister, onlar iyidir, kimi eylemleri istemez, onlar kötüdür, yasaklanmıştır." Buna karşın bütün eylemler tanrısal istencin denetimi altındadır, birey istenci için kesin özgürlük sözkonusu değildir.

Gelenekçi, kuramcı tanrıbilim ile kendi geliştirdiği gizemci tanrıbilimi birbirinden ayıran Gerson, bu iki öğreti arasında birtakım ayrılıkların bulunduğu kanısındadır. Ona göre gizemci tanrıbilim, tanrısal varlığı kavramada bütün güçlükleri ortadan kaldırır, en az yetenekli insana bile tanrıya yaklaştıran yolları gösterir. Gelenekçi-kuramcı tanrıbilim yalnızca kavramlara dayanır, sevgiye, sezgiye gereken önemi vermez. Oysa gizemci tanrıbilim sevgi ışığıyla kişinin gönlünü aydınlatmasını sağlar, onu kendi kendine yeter duruma getirir, tanrı'ya ulaşmada aracıya gerek duymaz. Öte yandan gizemci tanrıbilimde tin tanrı buyruğuna bırakılmıştır, mutluluk ve dinginliğe ulaşma olanağı kazanmıştır.

Johannes Gerson'un yazıları *Opera omnia* (Toplu Yapıtlar) adı altında 1706'da yayımlanmıştır (E. du Pin)..

PAULUS VENETİUS

Çağında büyük ün kazandığı yazılı kaynaklardan öğrenilen bu İtalyan düşünürünün yaşamı konusunda ayrıntılı, yeterli bilgi yoktur. Yalnızca 1429'da öldüğü, Venedik Padova Üniversitesi'nde mantık, tanrıbilim, felsefe okuttuğu, çağında büyük önem kazandığı, İtalya'da en çok aranıp okunan bir yazar olduğu bilinmektedir. Paulus'un felsefe tarihindeki yeri Aristoteles'in yapıtlarını yorumlayarak genişletmesi, kolay anlaşılır bir duruma getirmesi, bu Yunan bilgesinin benimsenmesine yardımcı olması nedeniyledir. Öte yandan yine de İtalyan tanrıbilimcisi, Augustinus'un düşüncelerinin yayılmasında, anlaşılmasında da etkili olmuştur.

Paulus'un anlayışına göre felsefenin temel öğretisi mantıktır. Mantık felsefeyi ilgilendiren bütün sorunları bir dizge bütünlüğü içinde toplayarak açıklama, daha kolay anlaşılır duruma getirme gereğindedir. Mantık tanribilimin de başlıca dayanağıdır. Paulus *Logica Magna* (Büyük Mantık) adlı yapıtında, Aristoteles mantığına dayanarak, düşünmenin kurallarını, felsefenin ilkelerini açıklar. Onun, tümelleri konu edinen *Universalia Porphyrii* (Porphyrius'un Tümelleri) başlangıçtan kendi çağına değin bu sorunlara getirilen çözümleri, yorumları özetledikten sonra kendi görüşlerini sergiler, felsefeyle tanrıbilim arasındaki bağlantıyı açıklar.

Paulus'un yapıtları çağlar boyunca kaynak sayılmış, felsefe, mantık, tanrıbilim dallarında başvurulan bir odak niteliği kazanmıştır.

Yapıtları: *Sophismata* (Yanıltmacalar), *Universalia Porphyrii* (Porphyrius'un Tümelleri), *Logica Magna* (Büyük Mantık), *Summa Logica* (Genel Mantık) adlarını taşır.

RAIMUND

XIV. yüzyıl ortalarında Barcelona'da doğdu, 1436'da Toulouse'da öldü. Gerçek adının Sibiunda olduğu yazılı kaynaklarda geçer. Barcelona, Touluose Üniversitesinde tanrıbilim, tıp, söylev, felsefe öğrenimi gördükten sonra Toulouse Üniversitesinde felsefe okutmakla görevlendirildi. Önce hıristiyan inançlarını incelemiş, sonra bütün çalışmalarını Yunan-Roma felsefesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Raımund'un üzerinde durduğu sorunlar tanrı, tin, evren bg.dir. Bu sorunları açıklarken doğrudan doğruya doğaya yönelmiş, doğa incelemelerinden bu kavramlara yorum getirmeyi düşünmüştür, Kutsal Kitab'a ağırlık vermemiştir.

Raımund gerçekleri kavramak için doğanın incelenmesi, bilinmesi gereğini savunmuş, evrenin dört türlü varlıktan kurulu bir bütün olduğu görüşünü benimsemiştir.

Raimund'a göre en yüce varlık olan tanrı biri evren, öteki Kutsal kitap olmak üzere iki yapıt ortaya koymuştur. Evreni içeren yapıt yaratılış olayının ardından gelir. Kutsal kitap ise daha sonradır; insanın doğayı, onun içerdiği varlık türlerini tanımak için bir kılavuz niteliğindedir. Doğa denen bu büyük kitabı us ilkelerine göre düşünmeyi, gözlemlemeyi, incelemeyi bilen okuyabilir. O açık seçiktir, gerçektir, yanılmaya yolaçmaz. Kutsal kitabı ise yalnız din yetkilileri okuyup anlayabilirler. Doğanın kitabı yanıltıcı yorumlara elverişli değildir, buna karşın Kutsal kitap kişiden kişiye, görüşten görüşe göre değişir, onun bozulması, özünden uzaklaşması da bu özelliği yüzündendir. Us ilkelerine uyarak düşünmeyi bilen bir aydının gözünde bu iki kitap

özdeştir. Ancak doğayı bilmenin birinci koşulu kişinin kendini bilmesidir.

Raimund'a göre evreni bütünlüğe kavuşturan varlıklar dört öbekte toplanır: Varolanlar, varoluşları kendi kendisiyle bağlantılı bulunanlar. Varoluşlarına yaşam gücü niteliği taşıyan bir dirimsellik eklenenler. Varoluşlarına sezgiyi, duyuşu sağlayan bir duygu katılanlar. Dördüncüsü de, bu üç öbekle bağlantılı olarak, usu, özgürlüğü bulunanlar. Bu varlık türleri arasındaki aşamalar genel uyumun sağlanmasına yarar.

Tanrı özgür istenci olan en yüce, yaratıcı varlıktır, yetkindir. Onun yetkinliği kendiliğindendir, yaratma tanrı'dan kaynaklanan özgür bir edimdir. İnsanın bütün başarıları da tanrısal kayra nedeniyledir. Evrende tanrısal yetkinlikten bir bölüm vardır. Tanrı evreni, kendi özüne olan sevgisi dolayısıyla yaratmıştır. İnsanın tanrıya bağlanması ancak sevgi (eros) ile gerçekleşir. Aktörenin temelini oluşturan sevgi ise biri iyi, öteki kötü olmak üzere iki türlüdür. İnsanı tanrıya bağlayan iyi sevgiye karşılık, kötü sevgi kendi kendine bağlar, insan kendi Ben'ini sever. İyi sevgi kişiyi tanrılaştırır, kötü sevgi de kendi varlığıyla sınırlandırır. Bütün erdem, yücelik, olgunluk, doğruluk, bilgelik, yetkinlik gibi değerlerin kaynağı iyi sevgidir.

İnsan tin ile gövdeden kurulu bir bütündür, tin ölümsüz gövde ise tinin ayrılışıyla dağıldığından ölümlüdür. Tanrı sevgisiyle yeniden doğan gövde tinsel ölümsüzlüğe kavuşur.

Raımund'un düşüncelerini içeren yapıtları ölümünden sonra yayımlanmış, bunlar arasında *Theologicae Naturalis* (Doğal Tanrıbilim) büyük ilgi toplamıştır.

ORBELLIS, NICOLAUS

XIV. yüzyıl sonlarına doğru Anjou'da doğdu, 1455'te orada öldü. Nıcolaus Derbellıus, Nıcolaus Derbellıs bg. adlarla da anılan Orbellıs felsefeye Aristoteles'in o çağda bilinen yapıtlarını incelemekle başlamış, onun tin, evren, gök sorunlarıyla ilgili düşüncelerini açıklamaya, yorumlamaya koyulmuş, onlara dayalı bir tanrıbilim oluşturmayı amaçlamıştı. Daha sonra Duns Scotus'un düşüncelerine ilgi duymuş, onları benimseyip yorumlamıştır.

Orbellıs, özellikle, Dominiken, Fransisken tarikatlarının düşüncelerini eleştirmiş, bunların tanrıbilim, felsefe sorunlarını kavrayabilecek nitelikte olmadığını ileri sürmüştür.

Orbellıs'e göre tanrıbilimle felsefe özdeştir, ikisinin de temel sorunu tümellerdir. Tümeller ise tartışılmaz gerçeklerdir, onların olduğu gibi benimsenmesi gerekir. Bu sorunların açıklanmasında mantık ilkelerinden yararlanmalı. Ancak mantığı yanılmadan kurtaran, doğru düşünmeyi sağlayan, tümellere dayalı bir öğreti olarak görmeli. Fransız okullarında, Orbellıs'in yapıtları Duns Scotus ile Aristoteles felsefelerinin öğrenilmesi-öğretilmesi için birer kaynak sayılmıştır.

Orbellıs'in düşüncelerini benimseyen çevreler onun güvenilir bir yorumcu, iyi bir Aristoteles uzmanı olduğu kanısındadır. Yazılarından derlenen, seçilen düşünceleri 1498'de *Egregia Sapientissimi Doctoris magister Orbellıs in Quattuor Sententiarum Libros* (Yüce Bilge, Doktor Orbellıs'in Bilimlerle ilgili Dört Kitabından Seçme) adı altında yayımlanmıştır.

ORTAÇAĞI SÜRDÜRENLER

- Tanrıbilime yeni yöntem getirme çabaları
- Tanrıbilimin savunulması
- Felsefe-Deney bilimleri karşısında tanrıbilimin durumu
- Deney verilerinden yararlanmaya çalışan bir tanrıbilim
- Evreni tanrıbilimci gözüyle görüp bilimsel verilerle açıklama girişimleri
- Deney bilimleri-felsefe-tanrıbilim tartışmaları
- Deney bilimlerine, gözlem bilimlerine bağlı bir tanrıbilim öğretisi
- Tanrıbilimin bilimsel öğretiler alanından sürülmesi
- Bilim-felsefe egemenliği
- Kilsenin etkinliğini büsbütün yitirişi
- Dinin bireysel bir inanç alanı olarak benimsenmesi
- Dinde yenileştirme girişimleri

ORTAÇAĞI SÜRDÜRENLER

Ortaçağ düşüncesi XIV. yüzyılın bitimiyle kapanmış, ona yeni yorumlar getiren bir eğilim başlamıştır. Bize göre Occamlı William, ortaçağla ilgili son sözü söylemiş, tanrı-evren-tin-kişi-yaratılış-ölümsüzlük-öz bg. geleneksel sorunlar yeni bir öğretinin-anlayışın ışığında elealınır olmuştur. Gelişen deney bilimleri karşısında kilisenin de kendine yeni bir yer araması, bilimsel gelişmelerle savaşması kaçınılmazdı. İşte bu yeni durum, kilisenin yapısında bir değişiklik yapmanın, bir düzenlemeye gitmenin gereğini doğurmuştur. Bu dönemde geleneksel tanrıbilim sorunlarından çok kilise yönetiminin yapısı, içeriği, ilkeleri tartışma konusu yapılmıştır. XIII. yüzyılın başlarında bile böyle bir yeni-

lenme eğilimi görülüyordu. Bu eğilim, yüzyıllar boyunca kilisenin benimsediği, korumaya çalıştığı "tartışılmaz gerçekler"in yavaş yavaş "tartışılır konular" olduğunu ortaya koymuştur. İşte XIII. yüzyılın bitimiyle başlayan bu tartışmalı sorunlar dönemi gündeme getirilmiştir. Başlıca sorun kilisenin yapısıdır.

Yenidenuyanış döneminin getirdiği düşünce yöntemleri kilisenin çatısı altına değin sokulmuş, onun sarsılmasına yolaçmıştır. Bu olay karşısında Batı ortaçağının yeni girişimlere uğradığı görülüyor. Bu girişimlerin başında da Hıristiyanlık'ın yeniden gözden geçirilmesi, çağın gidişine ayak uydurması eylemi geliyordu. Böylece, ortaçağ düşüncesi, tanrıbilim adı altında XVII. yüzyıla değin sürdürülmüş, yeni yorumlar, yeni açıklamalar ortaya atılmıştır. Bunları yapanların çoğu deney bilimlerine yabancı olmayan, felsefe alanında yetkili aydınlardı. İtalyan düşünürü *Cesare Cremonini* XVII. yüzyılda yaşamasına karşın, işlediği sorunların çoğu ortaçağdan kalmadır. Bu sorunlar eski yöntemlerle değil, usun denitimi altında, onun kılavuzluğuyla gündeme getiriliyordu, ancak özde önemli bir değişiklik yoktu. Buna bir geriye dönüş eylemi diyemeyiz. Bu, yüzyıllar boyunca süregelen sorunların yeni bir anlayışla elealınıp açıklanmasına yönelik girişimdir. Bilimsel ilerlemeler karşısında içekapalı bir yaşam sürdürmenin, mutluluğu içsel bir yaşama biçiminde aramanın gereği kalmamış gibidir. Birey, içinde yaşadığı toplumun sorunları karşısında içekapanış yolunu seçerek, kendini dışlayamaz artık. Çağın gidişi bireyi içekapanıştan çekip toplumun içine itmektedir. Kişisel direnme bu toplumsal itimin üstesinden gelebilecek güçte değildir.

Ortaçağı sürdürme girişimlerine kesin bir çizgi çekmek de kolay değildir. Ortaçağın nerede başladığını bilmek, sergilemek de bir varsayım olmaktan öteye geçemiyor. Dinle ilgili sorunlar çok daha eskiye gidiyor, çoktanrıcı dönemlere varıyor. Bu durum kişinin yaşamıyla, düşünsel yazgısıyla bağlantılıdır. Ancak ortada yadsınamayan açık bir gerçek vardır, o da şudur: bilim, bütün saygısını korumakla birlikte, dine birtakım sorular sormaktan kendini alamıyor. Özellikle doğa bilimlerinin gelişmesi, deneylerin tartışılmaz gerçekleri sergilemesi, dinin önerdiği konuların da araştırılmasını gerektiriyor. Ay, yıldızlar, güneş gibi

gökvarlıklarının yapısı, devinimi, bağlı bulunduğu doğa yasaları dinle gelen kuralları yıkıyor, onların bambaşka olduğunu kanıtlıyor, saptıyor. Artık, kimse çıkıp, güneş tanrıdır, ay bir ışıldaktır, yıldazlar birer tanrısal aydınlatıcıdır, kutsal varlıktır, diridir bg. görüşler ileri süremez. Tinin gövdeden bağımsız, kendi başına özgür bir varlık olduğu kanıtlanamaz. Dirim bilimlerine dayalı deneyler böyle bir olayın olmadığını, tinin de gövdesel bütünlük içinde düşünülebileceğini gösteriyor.

Descartes, Leibniz, Spinoza, Pascal bg. yalnız tanrıbilim, felsefe alanında değil, matematik, fizik, gökbilim konularında bile birer buluş ortaya koyan kimseler tin konusunda yeni açıklamalar getirirken ortaçağdan kalan sorunlara yönelmişlerdir. Ortaçağın getirdiği sorun karşısında ortaya atılan başlıca yenilik us ilkelerine dayalı bir yöntemin uygulanışında görülmektedir. Düşünen kişi bu tür sorunları bir yana atamıyor, bulduğu karşılık yadsıyıcı olsa bile, eski sorunu gündeme getiriyor. Kimse çıkıp Dante'nin geriye dönük bir kimse olduğunu söyleyemezse de, onun işlediği sorunların kaynağı katı bir ortaçağ ürünüdür. Onun *Comedia Divina*'sında sergilenen olaylar, şiirin sürükleyici akışında gündeme getirilen birer din olayıdır. İnsan sevgisinin, değerinin ağır basması sorunun kökenini değiştirmez. Buna karşın Dante, Petrarca, Boccacio, Servantes bg. birer uyanış aydınıdır. Ficino'nun tanrıbilimle ilgili görüşleri yeni çözümler olabilir, ancak kaynağa varılınca ortaçağla yüzyüze gelinir. Bunu Kopernik, Galileo, Kepler bg. çığır açmış bilginlerde de görmekteyiz. Bir bilginin yeteneği, başarısı ne olursa olsun, gökvarlıklarının tanrısal istence göre devindiğini söylediği gün, oraçağdan kalma bir inancın etkisi altında bulunduğu yadsınamaz. Bir olayın açıklanışında tanrı işe karıştırılırsa ortaçağ kendini sürdürüyor demektir. Bunun bir inan işi olduğu, karışılmaması gerektiği de açıktır. Ancak bilginin inana yöntemiyle bağdaşmıyorsa ortada bir karanlık oyuk var demektir.

Bilginin inanına saygı göstermek bir görevdir, erdemdir. Ancak, bu inan önerilen sorunların açıklanışında etkili olursa, tartışmanın, eleştirinin kapısı açıktır, bu da kaçınılmazdır. İşte ortaçağın başlıca özelliği de budur. Bütün sorunların odağında tanrısal varlık bulunur. Bu varlık tanrıbilimin temelini oluşturur. Peki

tanrıbilim bir bilim midir? Bu çok gereksiz bir sorudur. Bilimin temeli ustur, yasadır, kuraldır, genel geçerliktir. Tanrıbilimde usun yeri inanın buyruğuna verilmiştir. Us, ancak, inanın gösterdiği, önerdiği yerde oturabilir. Öte yandan tanrıbilim soyut kavramlarla örülü bir giysidir, somut yapılı gövdeye uymaz.

Ortaçağı sürdürenler, bilime inanmayan kimseler değildir, bilimle inanç arasında suları bulandırıp balık avlamaya çıkmayan kimselerdir. Onlar balığın bulandırılmayan sularda da kolaylıkla avlanabileceği kanısındadır. İşte, tanrıbilim sorunlarını us ilkelerine dayanarak açıklamak isteyenlerin yöntemi böyledir.

Bu bölümde yeralan düşünürlerin hepsi deney bilimlerine, gözlemlere, bilimsel gelişmeye inanmış kimselerdir. Bir Luther, bir Calvin bile yaşadıkları dönemin bilimsel içeriğine yabancı değildi. Onları eyleme iten, bilimsel ilerlemelerden etkilenen toplumun çalkantılarıydı. İlerleyen bilim karşısında katılığını korumaya çalışan kilise, toplumsal çalkantıların nedenlerini açıklayabilecek durumda değildi. Kilise tanrıyı yeryüzüne indirmiş, kendi çatısı altında bir duygu sömürgeni olarak görevlendirmişti. Oysa bilimsel açıklık tanrının nerede aranabileceğini gösterecek ışığın iyesiydi. Bu iki karşıt durum, kilisenin becerisiyle, inanı bilimin yolgöstericisi yapma eğiliminden kaynaklanıyordu. Nitekim, bu dönemde, kiliseden yetişenler arasında doğa bilimleriyle uğraşan başarılı aydınlar da yetişmiştir. Özellikle İstanbul'un alınışından sonra Batıya göçen Bizanslı düşünürlerin Platon-Aristoteles felsefesine dayanarak, yeni bir akımı başlattıkları da biliniyor. Yeniden-uyanış döneminin öncüsü olan bu akım *Hümanizma* adıyla ünlenmiştir. Bunların başında Trabzon'da doğup 1472'de Ravenna'da ölen Bessarion gelir.

Bu bölümde, ortaçağ anlayışını değişik görüşlerle sürdürdüklerine inandığımız düşünürlere yer verdik. Bunları katıksız birer ortaçağ düşünürü saymak da doğru değildir. Başka bir söyleyişle bu düşünürler, ortaçağla yeniçağ arasında kurulan, bir köprüdür. Onları bilmeden ne yeniçağ, ne de ortaçağ anlaşılabilir. Bu çağlardan birinin bitimi ötekinin başlangıcıdır.

Bu bölümde, ortaçağı sürdürenler derken, din alanında yapılmak istenen yeniliklerin önemini gözden kaçırmıyoruz, söylemek istediğimiz din sorunlarının başka bir düşünce yöntemiyle

yeniden elealınması, gündeme getirilmesidir. Bu gündemde yeralan sorunlar, daha önceki gibi felsefe-tanrıbilim çatışması niteliğinde değil yenilikçilerle eskiyi sürdürmek isteyen kilise arasında bir savaşım niteliğindedir. Gerçekte Luther, Calvin gibi yenilikçiler Rönesans aydınlığında din kurumlarına, din öğretisine yeni bir yön vermek isteyen, konulara us ilkeleriyle yaklaşmaya çalışan kimselerdir. Onların ortaçağla olan bağlantısı, çalışmalarını din sorunları üzerinde odaklaştırmaları, toplumla din ilişkilerini yine dine dayalı bir yöntemle açıklama amacı gütmeleridir. Hümanizma, Rönesans anlayışı dini kişisel, özel bir sorun olarak görmekteyken, bu bölümde yeralan aydınlar daha başka bir yön tutmuş, dini toplumsal bir kurum niteliğinde görmüşlerdir.

XV. yüzyıl Avrupasında başlayan yenileşme, düzenleme girişimleri XVI. yüzyıl başlarında doruğa varmış bir eyleme dönüşerek toplumsal çalkanmaları izlemiştir. Bu ortamda us ilkelerine, felsefe verilerine dayanan yeniliklerin dinle bağlantılı olanları ortaçağ anlayışının baskısından, düşünce özgürlüğünü kısıtlayıcı uygulamalarından kaynaklanmaktaydı. XV., XVI. yüzyıl Avrupası ortaçağdan kopmuştu, ancak gelenekçi düşünceyi yaşatan kurumlar eskiliği sürdürüyordu. Din alanında yapılmak istenen yeni düzenlemelerin nedeni de bu gelenekçilikten kurtulmaktı. Bu bölümde yeralan düşünürlerin ortaçağcı oldukları söylenemez, ancak savaşımlarının arkasında ortaçağa yeni bir yön verme anlayışının bulunduğu da yadsınamaz. Luther, bir yenilikçi aydındı, oysa yapmak istediği yenilik de deney verilerine, felsefeye değil, inanç kurumlarına çağdaş bir içerik kazandırmayı erekliyordu. Ona, onun gibi düşünenlere "ortaçağı sürdürenler" dememizin nedeni de dine dayalı yenilik girişiminden yana olmalarıdır.

Dine dayalı yenilik girişimleri, bireysel inancın daha dar bir alanda kalması gereğinden doğmuştur. Roger Bacon gibi gözleme, deneye dayalı bir yöntemin geliştirilmesine inanan aydınlara göre din kişisel bir inanç kurumudur. İnsan-evren ikilisi karşısında inanın da bir yeri vardır. Ancak bu inan, bütün bilimleri bir yana iterek sorunları çözmeye yetmez, özellikle deneyin kanıtladığı bilimsel sorunları geçersiz kılamaz. Deney bilgininin bir inancı vardır olmalıdır da, ancak sınırlarını aşmamalı, bulunduğu

alanı bilmeli, kendi yetkisinin dışına çıkarak çelişkiye düşmemeli. Sözgelişi Kopernikus dine saygısı olan bir bilgini, gökvarlıklarının yörüngeleri üzerinde dönüşlerini sağlayan doğal yasaların arkasında tanrısal bir istencin bulunduğuna inanıyordu. Bu inan, deneyin sınırları içinde geçerlik kazanamazdı, yörüngeler üzerindeki dönüşlerin bilimsel nedenlerini açıklayacak durumda değildi kuşkusuz. Bilime inanan, saygı duyan bir bilginin benimsediği yöntem dinden kaynaklanamazdı. Bu nedenle dinle-bilim bir arada bulunamazdı. Bu tutum inanla bilimin alanını ayırdı, dine kişisel bir kurum gözüyle baktı.

Bilime kişisel bir inanç kurumu demek, onun insan varlığındaki yerini, önemini belirlemek, tanımlamaktı. Bunun dine karşı olma anlamına gelen bir yanı yoktu besbelli. Nitekim dinde geniş kapsamlı bir yenilenmenin, düzenlenmenin gereğine inanan öncüler de kiliseden yetişmiş, us ilkelerine önem veren, güvenen kimselerdi. Sözgelişi tin, deneyle kanıtlanabilecek bir nesne değildir, ancak insan varlığında etkin-önemli bir yeri vardır. Bunu felsefenin, deney bilimlerinin ortamına geçerek kanıtlamaya girişmenin gereği yoktur. Tin, inanıldığı sürece vardır, oysa bilimsel veriler kanıtlanabilen nesneler olduğundan inanılsa da, inanılması da vardır. Gövdenin doğal uyumunu bozan bir etkenin arkasından sayrılık gelir, bu yaşanan bir olaydır, doğal nedenleri vardır. Bu sayrılığı tinsel bir güce bağlayarak bilimsel araştırmalardan kaçmanın anlamı kalmamıştır. Yılanın sokması sonucu ölen bir kimsenin gövdesinde kötü cinleri aramak, ölümü bu kötü cinlerin kanıtlanabilir bir eylemi saymak bilimsel anlayışla bağdaşmaz, sağlık koruma bilimi bunun (sayrılığı doğuran ağının) ne olduğunu biliyor artık.

Bu bölümde incelenen aydınları, katı birer ortaçağcı saymak doğru değildir dedik. Ancak, üzerinde durdukları temel konunun din olması, dini yeni bir içerikle geçerli kılma eğilimleri, onları ortaçağın sorunlarıyla ilgilenen kimseler diye nitelememize yolaçmıştır. Onlar, bilimsel gelişmeler karşısında boyuna gerileyen kilisenin sürüklendiği çıkmazları görerek, daha çağdaş bir inanç kurumunun oluşturulmasını isteyen kişilerdir. Dinin toplumda daha saygın, daha gerçekçi bir yer tutmasını istemişler, usdışı saçmalıklardan arınmış, kişinin gönlünde kendi istencine göre

bir kurum olarak kalmasını yeğlemişlerdir. Bu tutumun ne denli gerekli, yerinde olduğunu sonradan gelen yenilikçiler anlamış, inancın saygınlığını kilise baskısının, özel çıkarların dışında aramışlardır. Luther'in, Calvin'in girişimlerini kimse anlamsız bulamaz. Onların ortaya çıkışı çağın kaçınılmaz bir olayı, usun gerektirdiği bir eylemiydi. Tanrı, tin, evren kişisel inan, tanrı kayrası, tanrısal bildiri (vahy), ölüm, yazgı, ölümden sonra dirilme bg. sorunlar, kesin açıklamaya yatkın olmasa bile, us ilkelerine göre uygun bir yere konmalı, bilimsel çalışma alanının dışında ayrı bir ortamda görülmelidir. Oysa, bütün deney bilimlerinin hızlı gelişimi karşısında değişmez koşullara bağlılığı bir erdem sayan, kilise bambaşka düşünüyordu. Kiliseye göre bilimin denetim altına alınması, bütün buluşların, yeniliklerin "Kutsal Kitab"ın kılavuzluğunda yürütülmesi değişmez bir yasa niteliğindeydi. Papanın buyrukları, bildirileri tartışılmazdı. Dinde yenilik yanlıları ise papanın da bir insan olduğunu, buyruklarının us ışığında elealınması gerektiğini, tartışılabileceğini öne sürmekte direniyorlardı. Yanılmayan tanrısal güç karşısında yanılan kişinin egemenliği, sınırsız yetkisi sözkonusu olamazdı. Usun söylediği, düşünülmeden inanmayı buyuran yetkenin dediğinden daha doğruydu. Özgür istencin de bir sorumluluğu vardır, onun yargılanması bu sorumluluğun anlamına göreydi. İşte ortaçağ anlayışının görmek istemediği gerçek buydu. Bu gerçeği, bu bölümde incelenen düşünürleri okuyunca daha kolay anlayacağız...

BESSARION, BASİLİOS

1403'te Trabzon'da doğdu, 1472'de Ravenna'da öldü. İstanbul'da (Bizans) öğrenim gördü. Çağın ünlü bilgesi Gemistos Georgios Plethon'un öğrencisiydi. 1423'te Sen-Bazil tarikatına girerek Bessarıcon adını almıştır. Mezopotamya'ya gidip ufak bir manasrıta kapanmış, felsefe-yazın konularında çalışmalara koyulmuştu. 1437'de yeniden Batı'ya döndüğünde İmparator Johannes Paleologos'un buyruğuyla İznik başpiskoposluğuna atandı. İtalya'ya giderek Floronsa'da toplanan konsilde Doğu-Batı kiliselerinin birliğini savundu. Balkan yarımadasını İstanbul'u elegeçirmek üzere olan Osmanlılar'a karşı bir güç oluşturmayı düşünmüşse de bu öneriye Bizans kiliseleri yanaşmadılar. Papa IV. Eugenius'un güvenini kazanan Bessarıon, Roma Kilisesi kardinalı oldu, İtalya'ya yerleşti.

1463'te İstanbul patrikliğiyle görevlendirildi. Bu arada Roma kilisesi adına değişik görevlerle Fransa, Almanya prensliklerinde, daha sonra Venedik'te elçilik üstlendi.

Bessarıon, İstanbul'un Türklerce alınışından sonra, Batıya kaçan bilginleri Romadaki sarayında toplayarak, onların getirdikleri değerli Yunan elyazmalarıyla büyük bir kitaplık kurdu. Orada felsefe, yazım konularıyla ilgili çalışmalarını sürdürdü. Sonraları bu değerli kitaplığı Venedik senatosuna bıraktı.

Yaşamının son dönemlerinde papa olmak üzereyken Trabzonlu olduğu anlaşılınca öneri geri çevrildi. Doğu kilisesinden yetişenlerin papa olmak yetkisi yoktu. Yeni papa, Bessarıon'u Roma'dan uzaklaştırmak amacıyla Fransa'ya gönderdi (1471).

Orada, hükümetle kilise arasında tartışma konusu olan sorunları çözdükten sonra Roma'ya döndü.

Bessarıon, Rönesans İtalya'sında us ilkelerine dayanıyor diye Aristotelesçi anlayışa duyulan tepki yüzünden çalışmalarını Platon üzerinde yoğunlaştırdı. Bu çalışma başta Plethon ile Bessarıon olmak üzere Batıya göçen Bizanslı bilginlerce başlatıldı. Floransanın en seçkin ailesi Mediciler'in kurduğu Platon Akademisi'nde (1459) verimli bir ortam yaratmayı başardı. Bessarıon uzun yıllar bu kurumda çalıştı, öğretmeni Plethon gibi o da Aristoteles felsefesine karşı çıkarak Platon'un düşünceleriyle Yeniplatonculuk arasında özdeşlik bulunduğu görüşünü savundu. Kilise ile devletin felsefeden çok dine dayanması gereğini ileri sürdü.

Bessarıon'a göre uzayın, nesnelerin niteliği konusunda Platon'un ortaya attığı düşünceler Aristoteles'inkilerden daha ussaldır. Hıristiyan töresiyle de çelişmez. Bu nedenle Platon'un öne sürdüğü ilkelere karşı çıkmak bir bakıma hıristiyan inançlarını yadsımak anlamını içerir. Bessarıon, Yunan düşüncesini Batı'ya öğretmek amacıyla Aristoteles'in *Metafizik*'ini Latinceye çevirdi, kendi yapıtlarında Platon ile Aristoteles'i uzlaştırmaya çalıştı. Onun, bu sorunları içeren, en önemli yapıtı *İn Calumniatorem Platonis*'te (Platon'u Suçlama) Trabzonlu Georgios'un Aristotelesçilik'ine karşı Platon'u savundu. Dört bölümden oluşan bu yapıtında iki bilgeyi karşılaştırarak XV. yüzyıl Bizans yazınının yaşaması için büyük bir çaba gösteren Bessarıon, İstanbul'un alınışından sonra Bizans felsefe geleneğiyle İtalyan felsefesini uzlaştırmaya çalışmıştı. Onun ölümünden sonra kurulan "Roma Felsefe Tarihi Akademisi"nin önceden temel ilkelerini oluşturmuştur.

Yapıtları: *Correctorium Interpretationes Librorum Platonis de Legibus* (Platon'un Yasalarla İlgili Yorumlarını Düzenleme), *Epistulae Orditiones de Vello Turcis İnferando* (Türk'ün Deri Yüzücülüğü Üstüne Mektuplar, Söylevler), Bessarion'un bütün yapıtları, ölümünden sonra, *Opera Ommia* (Tüm Yapıtlar) adı altında yayımlanmıştır.

GEORGİOS

Trabzonlu bir aileden gelen Georgios 1396'da Girit'te Khandas'ta doğdu, 1486'da Roma'da öldü. 1420'de Vicenza'da, 1428'de Venedik'te eski Yunan yazını okutmakla görevlendirildi. Papa IV. Eugenius'un isteği üzerine Roma'ya gitti, papanın özel yazıcısı, Sapienza Akademisi'nin de felsefe öğretmeni oldu. Floransa-Ferra konsili danışmanlığına getirildi. Doğu-Batı kiliseleri arasında kısa süren bir uzlaşmanın sağlanmasında etkili oldu. Platon'un düşüncelerine karşı çıkmayı eleştirmesi üzerine, Platon'u sevmeyen Papa V. Nicolaus onu Roma'dan kovdu, o da Napali Krallığı'na sığındı. 1466'da yeniden Roma'ya döndü.

Rönesans döneminde, İtalya'da Aristoteles'in düşünceleri ortaçağın Skolastik felsefesiyle özdeş sayıldığından suçlanıyordu. Oysa Platon'un "eidea" kuramı kiliselerce de benimsenmiş, önemsenmişti. Georgios ile onun yanında yeralan kimi düşünürler, Aristoteles yapıtlarını çevirirken onlara kendi yorumlarını da katarak özgünlüğünü bozmakla suçlanıyordu. Onlara göre Skolastik felsefe Aristoteles öğretisinin ancak bir bölümünü içeriyordu. İşte bu görüşü savunan düşünürler, Aristoteles'in bilinen yapıtlarını, yorum eklemeden Latinceye çevirmeye koyuldular.

Georgios ise Aristoteles'in görüşlerinin Hıristiyanlık'la uzlaşabileceği kanısındaydı. Ona göre us ilkelerine, mantık kurallarına dayanılarak hıristiyan öğretisi anlaşılabilir, açıklanabilirdi. Özellikle kutsal üçleme (Baba-Oğul-Tin) Platon'la değil, Aristoteles'le daha iyi bağdaşabiliyordu. Georgios, bir Aristotelesçi olarak, düşüncelerini savundu, bu amaçla 1468'de *Comparationes Philosophorum Platonis et Aristotelis* (Platon ve Aristote-

les Felsefelerinin Karşılaştırılmaları) adlı yapıtını yazdı. Bunun üzerine Bessarion da *Adversus calmuniatores Platonis* (Platon'u Suçlayanlara Karşı) adlı yapıtını ortaya koydu. Böylece tabanında Hıristiyanlık sorunu bulunan bir Aristoteles-Platon tartışması sürdürüldü. Bu tartışmalar ortaçağ ile Rönesans öğretileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlığın ürünleridir.

GENNADIOS

1405'te İstanbul'da doğdu, 1473'te orada öldü. Gerçek adı Georgos Scholarios'tur. 1438'de Doğu-Batı kiliselerini uzlaştırmak amacıyla düzenlenen Floransa toplantısına katıldı, danışman seçildi. Bizans kilisesiyle Roma kilisesinin, temel konularda, çok ayrı yöntemler uyguladığı görüşünü benimsedi. Osmanlılara karşı Avrupa'nın birleşmesi gereğini ileri sürdü. Bu nedenle imparatorla arası açılınca manastıra çekildi. İstanbul'un alınışından sonra, bir süre Edirne'de varlıklı bir Türk ailesinin yanında kaldı, konuklandı. 1454'te Gennadios II. adıyla İstanbul patriği seçildi. 1465'ten sonra Selanik'e giderek Prodromos manastırına çekildi.

Gennadios, Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine *Apologatika pros Musulmanos* (Müslümanlara Karşı Savunma) adlı yapıtını yazdı, Hıristiyanlık'ı savundu. Gennadios, Platonculuk, Yeniplatonculuk akımları karşısında Aristotelesçilik'i tuttu, yayılmasına çalıştı. Aristoteles'in görüşlerinin Hıristiyanlık'la bağdaştığını ileri sürdü. Gennadios, özellikle, Platoncu Gemistos'u eleştirerek dinden saptığını, dinin özüne aykırı davrandığını ortaya atmıştır.

Gennadios'un işlediği sorunlar felsefeyle din gibi iki öbekte toplanır. Felsefesi katıksız bir Aristotelesçliktir, dinden anladığı da Hıristiyanlık'ın doğuş yıllarındaki içeriğidir. Aristoteles'in *Peri Hermenias* (Önerme Üstüne) adlı yapıtına yazdığı açıklamayla, bu ilkçağ bilgesinin mantık anlayışını Hıristiyan ortamında tanıtmaya çalışmıştır.

Gennadios, başlangıçta bir din yanlısı olmakla birlikte, ilkçağ Yunan felsefesiyle ilgili çalışmaları nedeniyle Rönesans'ın öncülerinden sayılmaktadır. Onun *Hamilini* (Konuşmalar), *Peri paykhes* (Tinler Üstüne), *Kata Latinon* (Latince Üstüne) gibi yapıtları vardır.

FICINO, MARSILLIO

Latince adı Ficianus Marsilius olan Fıcıno 1433'te Figline'de doğdu, 1499'da Floransa yakınlarında Greggi'de öldü. Cosimo di Medici'nin başhekimi olan babasının dileği üzerine ilkin tıp öğrenimi gördü, sonra İstanbul'un Türklerin eline geçişinin ardından İtalya'ya, özellikle de Floransa'ya göçen Platoncu bilgelerin konuşmalarını, yorumlarını dinleyince felsefeye karşı derin bir ilgi duydu. O çağın ünlü Platoncularından Gemistos Plethon'un aracılığıyla saraya alındı. Fıcıno burada ilkçağ bilgelerinin yapıtlarını yazıldıkları dilde okumak isteğiyle Yunanca öğrendi. Bütün çalışma gücünü Yunancaya, Yunan düşüncesine veren genç Fıcıno kısa bir süre içinde ünlendi. 1463'te Floransa Platon Akademisi'nin başına getirildi. Fıcıno bu yeni görevinde bulunduğu sürece Platon flesefesinin yayılması, anlaşılması için çalıştı. Bessarıon'un daha önceden uyguladığı yorum yöntemini benimseyerek önce Platon'un o çağda bilinen yapıtlarını, daha sonra Plotinos, Jamblikhos, Porphyrios gibi eski Yeniplatoncuların yazılarını Latinceye çevirdi.

Fıcıno'ya göre felsefenin işlemesi gereken bütün sorunlar Platon'un yapıtlarında elealınmış, onlarla ilgili çözümler ortaya konmuştur. Bu durumda felsefeye düşen görev Platon'un izini sürmek, ona karşı olan felsefe dizgelerinin tutarsızlığını, sorunlara karşıt tutumla inandırıcı bir çözümün getirilemeyeceğini sergilemektir. Fıcıno bu düşüncelerini geliştirirken İbn Rüşd'ün benimsediği Aristotelesçilik'ten de yararlanmıştır.

Fıcıno, Platon'un geliştirdiği "eidea" kuramının Hıristiyanlığın temelini oluşturan tinle ilgili inanca uygunluğunu savunmuş-

tur. Platon'un görüşleriyle hıristiyan anlayışının özde birleştiği kanısındadır Fıcıno.

Fıcıno'ya göre Hıristiyanlığın temeli tin kavramı üzerine kurulmuştur. Tin tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, gövdeye bağlı değildir, gövdeden ayrılınca gerçek kaynağına, tanrısal varlığa döner, gövde ise geçici olduğundan dağılır. Gövdeye dirilik kazandıran tindir. Tin gövdede bulunduğu sürece tutsak durumundadır, tanrısal kaynağa kavuşmanın özlemi içindedir. Bu yüzden gövdenin ölümü tenin bağımsızlık kazanmasıdır. Yeryüzü yaşamında, usla donatılmış olan, tinin görevi gerçeği, iyiyi, güzeli, doğruyu, erdemi öğrenmektir. Bunlar da tanrı'nın kendisidir, onun özünü oluşturan öğelerdir. Ancak bu öğeler ayrı ayrı varlıklar değil, tanrıda birlik, bütünlük içindedir. Tinin bilgi konusunda başarılı olması tanrısal bilgelikle aydınlanmasına, tanrı kayrasını kazanmasına bağlıdır. Bu olay tinin mutluluğudur. İnsan ölümlü olmasa tinin tanrıya, gerçek kaynağına kavuşma olanağı kalmazdı.

Evren sorununa yaratılış açısından bakan Fıcıno'ya göre varlık kavramı altında toplanan ne varsa yaratılmıştır, yaratıcı da yüce tanrıdır. Yalnız tanrının kendisi için yaratılma sözkonusu değildir, yaratan bir varlık yaratılmış olamaz. Evren iki varlık alanından oluşan bir bütündür. Bu varlık alanlarından altta olan, duyularla kavranan, somuttur, fizik bilimlerinin konusudur. Üstte olan ise yüce evrendir, tanrısal varlık alanıdır, bu alanın doruğunda tanrı bulunur. İnsan bu iki varlık alanı arasındadır, aracı bir durumdadır, tini ile tanrısal gövdesiyle somut olana bağlıdır. Duyularla kavranan somut evrenin başlıca özelliği edilgin, süredurumlu, kendiliğinden devinemez oluşudur. Evren bütününde usla donatılmış evrensel tin, sayıları oniki olan gökkatlarının tinleri, hayvan tini olmak üzere üç ayrı tin vardır. Bunların hepsi de kendi özleri gereği varolan, özdeğe, uzaya, zamana bağlı olmayan nesnelerdir, ölümsüzdür. Bu özellikleri tanrısal niteliklerinin sonucudur.

Fıcıno'nun geliştirdiği kurama göre bilgi tinin bir başarısıdır, ancak tin bilebilir. Bu nedenle insanda bilgi edinmeyi sağlayan yeti tindir. İnsan evrenin özü durumundadır, onda evreni kuran bütün öğeler vardır, birliğe kavuşmuştur. İnsan bu özelliği dola-

yısıyla bütün evreni bilebilir. Bilgi mutluluğun kaynağıdır, ancak bilen, bilimin sağladığı aydınlık ortamda yaşamayı başaran kimse mutlu olabilir. Geçici isteklere kapılma, tutkular ardında koşma, ölüm, büyük sarsıntılar karşısında üzüntüye sürüklenme, aşırı duygulanmalar mutsuzluğun başlıca nedenleridir. Ölen bir yakının, tanıdığın, sevilen bir kimsenin arkasından üzülmek değil tini tanrısal kaynağa döndüğü, bağımsızlığa, mutluluğa kavuştuğu için sevinmek gerekir. Gerçek mutsuzluk tinin gövdede kalması, tanrıdan uzak düşmesidir.

Fıcıno'nun etkisi, kendinden sonra, çağlar boyunca, sürmüş, özellikle Platon ile Aristoteles'in görüşlerini uzlaştırmaya çalışması hıristiyan tanrıbiliminde yeni yorumların ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Rönesans sonrası dönemlerde, Platon felsefesi üzerinde sürdürülen çalışmaların önemli bir bölümü Fıcıno'nun yapıtlarından kaynaklanmıştır. Fıcıno'nun yazıları toplu-ca *Opera Omnia* (Tüm Yapıtlar) adıyla 1641'de yayınlanmıştır.

AGRICOLA, RUDOLF

Ailesi, ilk gençlik yılları konusunda açık bilgi olmayan Agrıcola 1443'te Kalfo'da doğdu, 1485'te Heidelberg'te öldü. Kimi kaynaklarda gerçek adının Rolf Huysmann olduğu görülüyor. İlk öğrenimini Saint Agnes'te yapmış, bir süre gizemci yazar, papaz Kampisli Thomas'ın öğrencisi olmuş, felsefeye değgin başlangıç bilgilerini ondan edinmiştir.

Agrıcola bilgisini çoğaltmak, değişik ülkelerin ekinsel varlıklarını yerinde görmek, tanımak düşüncesiyle Fransa, İtalya gezilerine çıkmış, çağının ünlü bilgeleriyle, ozanlarıyla, yazarlarıyla yakınlık kurmuş, onların görüşlerinden yararlanmıştır. Bir süre yaşadığı Ferrara'da Gazalı Theodoros, humanist Guarini, Strozzi gibi ozanlarla arkadaşlık sağlamış, onların düzenledikleri bilim-sanat toplantılarına katılmıştır. Bu sürede Yunanca-Latince öğrenerek ilkçağın şiirini, felsefesini yazıldıkları dilden izleme, okuma olanağı bulmuştu. Bizans'tan İtalya'ya göçen bilgelerin öğretmenlikle görevli bulundukları kurumlarda öğretim üyesi olarak çalışmış, bu arada resim, şiir, müzik dallarında çağına göre başarılı sayılan ürünler vermiştir. İki yıl kaldığı Ferrara'da düşünme yeteneğinin verimliliği, söylev gücünün yüksekliği nedeniyle ün salmış, çevresinde toplananları etkilemiş, ünlü yapıtı *De İnventione Dialectica* (Eytişimsel Buluş Üstüne) orada yazmıştır. Daha sonraları Worms'a, Heidelberg'e gidince papaz olarak görevlerini sürdürmüştür. Bu yıllarda kişisel görüşlerini dilegetiren konuşmalar, söyleşiler düzenlemiştir. Aristoteles'in o dönemde bilinen yapıtlarını Almancaya çevirerek Aristotelesçi görüşün daha geniş bir alana yayılıp benimsenmesinde katkıda bu-

lunmuştur. Hümanizm akımının Almanya'da gelişmesine olanak sağlayan da Agrıcola'dır. Yine bu yıllarda İbrani dili, tanrıbilim konularında çalışmış, sağır-dilsizleri konuşturma yöntemlerini araştırmıştır.

Agrıcola felsefeye insan sorunlarıyla yaklaşmış, insanın düşünen, yargılayan, seçen, inanan bir varlık olarak taşıdığı değerler üzerinde durmuş, bu değerlerin insanın anlaşılmasındaki önemini vurgulamıştır. Düşüncelerinin insan konusunda yoğunlaşması, özgür istenç, düşünme özgürlüğü gibi sorunları işlemesi, bu sorunlara getirdiği açıklamalar, o dönemde Avrupada yeni gelişmeye başlayan hümanizmanın öncülerinden biri sayılmasına yolaçmıştır. Onun düşünme yönteminde başlıca dayanağı eytişimdir. Bu yöntem kişiye söyleyiş kolaylığı, düşünme tutarlılığı, inandırma gücü kazandırır. Bu anlayışla yola çıkan Agrıcola ilkçağın ünlü söylevcilerinden Cicero'yu incelemiş, onun geliştirdiği söylev yöntemini daha genişleterek tanıtmıştır. İlk bakışta oldukça çekici görünen düşüncelerinde, düşlere kapılırcasına bir soyutlaşma sezilirse de insan özünün taşıdığı değerlere olan inancı, bu değerleri içeren sorunlara karşılaştırmalı bir yöntemle çözüm arayan tutumu, mantık kurallarına dayalı çalışma biçimi görüşlerindeki uyumu dilegetirir. En ilginç yapıtı sayılan *De İnventione Dialectika*'da kendine ün kazandıran düşünceleri sağlam bir temele dayanır.

Agrıcola'ya göre insan bir değerler bütünüdür. Bu değerlerin başında saygı, bağımsızlık, özgürlük, eşitlik gelir. İnsanı anlamak bu değerleri kavramaya bağlıdır. Ancak böyle bir anlamanın yolu da eytişimdir.

Eğitim-öğretim konusunda yalnızca soyut kavramlara dayanan bilgilerin, kavramlar arasında kurulan bağlantının yararlı olamayacağı görüşünü ortaya atarak gelenekçi anlayışa karşı çıktı. Eğitim-öğretim biraz da söyleve dayanmalı; açıklama, inandırma, tutarlı olma olanağı sağlamalı; verilen bilgide çelişkiden kaçınmalı; düşünme ilerlemeye, yaratıcı gücü geliştirmeye elverişli olmalıdır. Bu nedenle gözlemin etkisine, inandırıcı gücüne önem verilmeli, yalnızca kavramlara dayalı bir yönteme bağlı kalınmamalı.

Agrıcola ortaçağ geleneğini sürdüren Aristotelesçi düşünür-

lerden ayrılır. Mantık konusunda Aristoteles'e bağlılığı söylevle ilişkisinden kaynaklanır. Kanıtlama, kanıtlar arasında karşılıklı bağlantılar kurma, Agrıcola'ya göre söylevin etkili, tutarlı, inandırıcı olmasını sağlar. Bu nedenle mantık, söylev yanyana yürümelidir.

Yunan-Latin ilkçağına bağlı kalması, yalnızca düşünme yönteminde değil, yazış biçiminde de kendini gösterir. Yunan-Latin bilgeleri gibi Agrıcola da düşüncelerini şiir, düzyazı türünde vermiştir. Kendinden sonra gelen Rodophus Linguis, Antonius, Liber, Alexander Heguius, Erasmus gibi hümanistlere ışık tutmuş, bir düşünme ortamı sağlamıştır. Bu nedenle Rönesansla gelişmeye başlayan düşüncelerin öncüsü sayılır.

Agrıcola'nın gerek çağında, gerek sonraki yüzyıllarda etkisi daha çok ilkçağ Yunan-Latin felsefesine, sanatına karşı uyandırdığı ilgide görülüyor. Özellikle Alman düşüncesinde ilkçağ felsefesine yönelmeyi, ilkçağ uygarlığını özgün kaynaklardan tanımayı düzenli bir akım olarak başlatan odur.

CORNELİUS AGRIPPA

1486'da Köln'de doğdu, 1535'te Lyon ya da Grenoble'da öldüğü söylenir. Gerçek adı Cornelius Heinrich Agrıppa'dır. Serüvenlerle dolu bir yaşamı vardır. Katıldığı Yedi Yıl Savaşları'nda gösterdiği başarıdan dolayı "şovalye" sanını kazanmıştır. Askerlikten ayrılarak tıp öğrenimi gördü, doktor oldu, bir yandan da simya deneylerine girişti. Fransa-İspanya gezilerine çıkarak gizli bir dernek kurmaya çalıştı. Başarılı olmayınca Dol'e gitti. İbrani dili öğretmenliği görevindeyken dinsizlikle suçlandı. Pavia'a giderek yıldızların devinimleriyle insanların yazgıları arasında ilişki bulunduğu konusunda açıklamalar ileri sürdü. Burada büyücülükle suçlanınca Torino'ya sığındı. 1518'de gönüldeşlerinin yardımıyla değişik görevler üstlendi. Halkın yerleşik geleneklerine aykırı düşüncelerinden dolayı büyücülükle suçlandığından Pavia'da çok duramadı. Yeniden gezilere çıktı Köln, Cenevre, Freiburg illerine gitti.

1524'te Kral 1. François'nın annesi Lousse de Savoie'nın başdoktoru oldu. O sırada Fransa'ya karşı savaş açan Bounbon Kralı'nın başarısını önceden yıldızlara bakarak bildirişi büyük ilgi uyandırdı. Kimi İngiliz, İtalyan, Alman soyluları ülkelerine çağırdılarsa da Agrıppa Hollanda'ya giderek İmparator V. Charles'ın tarihçiliğini üstlendi. Anvers'te yayımlanan bir yapıtı yüzünden yakalanıp Brüksel'e getirildi, orada bir yıl tutuklu kaldı. Kurtulunca Köln, Lyon illerine gitti. Yaşamının son yıllarını 1. François'nın annesiyle ilgili bir yazısı yüzünden uzun süre tutuklu geçirdi. Bağı konusundaki yazılarının yanlış anlaşılması

yüzünden yaşamı boyunca suçlanan Agrıppa bağıyı tanrıbilimden bağımsız bir bilim durumuna getirmek istemişti.

Agrıppa'ya göre bilginin doğa, tanrısal bildiri, tanrısal bildiride bulunan gizli anlam gibi üç kaynağı vardır. Doğa, Kabalacılık adı verilen, evrenin, insan soyunun yaratılışını, öteki varlık türleriyle insan arasındaki bağlantıyı konu edinen felsefenin beslendiği yerdir. Tanrısal bildiri Tevrat ile İncil gibi kutsal kitaplarda bulunan bildirilerdir. Bunlarda iki anlam vardır: biri toplumun kavrayabileceği "doğal anlam", öteki ise ancak seçkinlerin anlayabilecekleri "gizli anlam". İşte bağı, bu üç kaynağın hepsine dayanarak, doğanın gizli anlamlarını bulup evreni açıklamak amacıyla kullanır. Bağının tanrıyı, özü, tini bütünüyle kavrama etkinliği vardır. Bu yüce bilgiye ulaşmak için kişisel ilişkilerden, dünyaya bağlanmaktan kurtulmak gerekir. Bağının en üstün amacı olan bu aşamaya varabilmek için değişik incelemelere girişmekten, uzun süren araştırmalardan kaçınmamalı. Agrıppa *De Occulta Philosophia* (Gizli Felsefe Üstüne) adlı yapıtından evreni oluşturan üç kürenin bolunduğunu, bu kürelere izdüşen üç bağının varlığını ileri sürmüştür. 1- Öğesel-fiziksel küre: fizik bağı, öğeleri, bunların hangi yolla bulunacağını araştırır. 2- Göksel küre: Göksel bağı, yıldızlar arası olayları, geleceği konu edinip inceler. 3- Kavranabilir küre: Dinsel bağı tinleri inceleyip egemenlik altına almaya uğraşır.

Agrıppa'nın gökbilimle ilgili düşüncelerinin Aristoteles'ten geldiği biliniyor. Tinle, meleklerle bağlantılı görüşlerinin kaynağı ise Kabalacılık'tır. Ona göre evreni oluşturan iki tür öğe vardır: ateşle hava. Ateş biri göksel, öteki birincinin gölgesi "yersel" olmak üzere iki türlüdür. İkinci önemli öğe ince olduğundan gövdeden tine sokulur, dışta geçen olayları düş niteliğinde insana aktarır. Bu iki öğe, başta tutkular olmak üzere, ikiye ayrılır. Tine bağlanmayan duyusal tutkular mıknatısın çekim gücü gibi insanın kavramayacağı gizli nitelikler. Bunları insana veren tanrıdır.

Özdekle tin birbirinden ayrı öğelerdir. Gövdesel olmayanın tinsel olanla ilişkisi sözkonusu edilemez. Tin, özdeğe doğrudan doğruya dirilik veremez, buna olanak yoktur. Tin töz olması nedeniyle, kendiliğinden devinir. Kişinin tini evrensel tinin bir bö-

lümüdür. Kendi tininin yasalarını kavrayan kişi evrenin tinini de algılar, böylece dünyayla ilgili daha iyi işler başarabilecek duruma gelir. Evrensel tin, bütün nesnelerde, değişik biçimde vardır. Bu nedenle simya bilimi tini çok olan nesneden az olana aktarabilir. Bu yüzden bir nesneyi başka bir nesneye, sözgelişi toprağı altına dönüştürme olanağı vardır.

Agrıppa'nın yapıtları: *De Occulta Philosophia* (Gizli Felsefe Üstüne), *De incertituine et Sanitate Sententiarum* (Bilimlerin Kesinsizliği ve Boşluğu Üstüne), *De Triplici Ratione Cognoscendi Deum* (Tanrıyı Bilmenin Üçlü Kuralı Üstüne), *De Feminaisexus Proecellentia* (Kadınlardan Yararlanma Üstüne).

LEONICUS, THOMASİUS

1457 yılında Venedik'te doğdu, 1533'te Pudova'da öldü. Söylendiğine göre Epir'den gelip İtalya'ya yerleşen eski bir Yunan ailesindendir. Yunan-Latin uygarlığını kaynağından öğrenebilmek için Yunanca-Latince okudu, bütün çalışmalarını Platon-Aristotales felsefeleri üzerinde yoğunlaştırdı. Bir süre Galenos'un geliştirdiği hekimlikle ilgili konular üzerinde durdu. Bitkilerden, köklerden em yapmayı, onlarla sağıltım işlerini sürdürmeyi denedi. Bu çalışmalarıyla, geniş bilgisi nedeniyle Padova Üniversitesi'nde felsefe yanında tıp öğretmenliğini de üstlendi.

Leonicus'un ilgisini çeken başlıca konu tinlerin kaynağı, tinlerin nitelikleri bg. dir. Onun anlayışına göre insanda bulunan bilme yetisi "doğal bilicilik"tir. Bu yeti derin bir sezgiden kaynaklanır, yine bu yeti tanrısal bildiriye benzer bir nitelik taşır. Kişinin, derin bir ilgiyle yöneldiği kimi konularda, içine birdenbire bir ışının doğduğu sezilir. Bu ışın bilinmek isteneni aydınlatır, görülüp kavranılır duruma getirir. Bu nedenle bilme derin bir seziş, bir içedoğuştur.

Sezişi sağlayan ışın evrenseldir, yansıdığı yer de tindir. Sezgiyi alan, duyan, gören tin bütün eylemlerin odağıdır. Bu tin bütün evrene yayılmıştır, kendi dışında bulunan nesneleri de devindirir. Bu evrensel tinin etkisi doğada bulunan tüm nesnelerde, olaylarda değişik biçimlerde kendini gösterir. Yel, ışık, yağmur, bulut, ses, algı, görüntü bg. devinen ne varsa bu evrensel tinin görünüşleridir, girdiği değişik biçimlerdir.

Leonious'un düşüncelerini içeren yazıları *Opuscula et Dialogi* (Ufak Kitaplar ve İkili Konuşmalar) adıyla 1530 yayımlanmıştır.

LUTHER, MARTIN

1483'te Thüringen yakınında Eisleben'de doğdu, 1546'da orada öldü. Yoksul bir maden işçisinin oğludur. İlk gençlik yıllarını geçirdiği Mansfeld'te, inançlarına çok bağlı olan, annesinden etkilenerek din konularına eğilim göstermiş. 1497'de Magdeburg Latin okuluna, 1498'de Eisenach'a gönderildi. Daha sonra Erfurt Üniversitesi'nde tanrıbilim, hukuk, felsefe öğrenimi gördü. Bir süre liselerde felsefe öğretmeni olarak çalıştı. 1505'te Erfurt'ta Augustinusçuluk'u yaymaya çalışan topluluğa katıldı. 1507'de papaz oldu, 1510'da önce Roma'ya sonra Wittenberg'e görevle gönderildi. 1511'de tanrıbilim doktoru sanını kazanınca felsefe, tanrıbilim okutmakla görevlendirildi. 1513'te Wittenberg Üniversitesi'nde tanrıbilim kürsüsüne atandı. 1515'te Augustinusçu'ların piskopos yardımcılığı görevini üstlendi.

Luther, bir din adamı, tanrıbilimci olarak, önce Hıristiyanlık'ın temel sorunlarıyla ilgilendi, yakarı, çile gibi kurumların kaynağını araştırdı, bunları tanrıbilim yöntemiyle açıklamaya çalıştı. Bu konulardaki araştırmaları sonunda gerek Papalık'ın, gerekse öteki hıristiyan kurumlarının, İncil'le bildirilen gerçeklere uymadığını gördü. Oysa Hıristiyanlık'ın özünü oluşturan İncil'e, özellikle Paulus'un mektuplarında dile getirilen inanç ilkelerine göre davranma gereği vardır. Papalık, öteki din kurumları Hıristiyanlık'ı yeryüzü egemenliği olarak anlamış, bir yarar, çıkar kurumu durumuna getirmiş, insanlar arasında, dinin öngördüğü eşitliği, kardeşlik duygularını, barış içinde yaşamayı savaşa, inanç çekişmelerine dönüştürmüştür. Luther'in anlayışına göre, gerçek bir Hıristiyan kendini her zaman suçlu gören, her zaman

doğruya bağlanmış bilen, her zaman yaptıklarından dolayı üzüntü duyan kimsedir (semper peccator, semper iustus ac semper poenitens). Bu üç kavram Luther'in görüşlerini odaklaştıran birer ilke durumundadır.

A- Tanrı salt sevgidir, insan onun yüce varlığını düşününce, evrende bulunduğu durum dolayısıyla, kendini suçlu sayar. Bu suçluluk, insanın kendi özünü bilmesinden, tanrı sevgisine yaraşır bir varlık olmadığını anlamasından kaynaklanır (peccator). B- Tanrı insanı, Oğul'un (İsa'nın) izinden yürümekle görevlendirmiş, onun buyruğu altına girmekle yükümlü kılmıştır. İnsan bunu bilip inanla onayladığı, ona bağlandığı sürece doğru yoldadır (iustus). C- İnsan, kendisine her nesneyi veren tanrı karşısında, kendisinin bu kutsal bağışa yaraşır bir iş yapamadığını, karşılığını gereğince veremediğini anlar, boyuna saygısızca davranışlarda bulunduğunu duyar, bu durumundan dolayı üzülür (poenitens).

Luther, görüşlerini belli bir dizge bütünlüğüne kavuşturduktan sonra, Avrupa'nın, özellikle Almanya'nın değişik bölgelerinde gezilere çıktı, düşüncelerini açıklayan konuşmalar düzenledi. Önce Almanya'da, Roma'da yapılmakta olan San Pietro kilisesi için tanrı'dan yardım dileyen, Tetzel'in tutumunu eleştirdi. Tanrı'nın bu tür işlere karıştırılmasının Hıristiyanlık'la bağdaşmadığını ileri sürdü. 1517'de Wittenberg şatosunun kilisesi kapısına, kendi düşüncelerini içeren 95 bölümlük yazısını astı. Bu yazı, onun giriştiği dinde yenileşme (reform) olayının başlangıcıdır. Bir süre sonra, Reformun gerekçelerini açıklayan konuşmalarını sürdürmeye, kiliselerin tutumuna karşı halkı uyarmaya başladı. 1518'de Papa'ya başvurarak dinle ilgili düşüncelerini, özellikle dinde bir yenileşmenin kaçınılmazlığını bildirdi. Augusburg diyeti sırasında Caietanus ile, 1519'da Leipzig'te Johann Eck ile tartışmalara girişti. Papa, yazdığı karşılık yazısında Luther'den düşüncelerini bırakmasını istedi. Luther, Papa'nın yazısını (Exsurge domine/papalık fermanı), 1520'de, Wittenberg alanında yaktı, Papa'nın önerilerinin geçersizliğini, İncil'in özüyle bağdaşmadığını ileri sürdü. Papa da Luther'i aforoz etti. Bu olay üzerine Luther, konuşmalarını sıklaştırdı, düşüncelerini halkın konuştuğu Almanca ile açıklamayı sürdürdü. 1521'de İmparator-

luk diyeti önüne çıkarılan Luther, daha önce açıkladığı düşüncelerini değiştirmeyeceğini, doğru yolda olduğunu, Hıristiyanlık'ın özüne uygun davrandığını ortaya attı. Papa'nın etkisi altında kalan yetkili kurumlar, Luther için soruşturma açınca, o da Saksonyalı Friedrich'in önerisi üzerine kaçtı, Wartbrg şatosunda saklandı. On yıl süren bu gizlenme döneminde İncil'i Alman halk diline çevirmiş, 1534'te biten çeviri toplumda büyük ilgi uyandırmıştır.

Luther, Hıristiyanlık'ın özünü kavramada, Paulus'un düşüncelerinden yola çıkarak evrensel bir dinin bütünleyici, barışçı, uzlaştırıcı olması gereğini savunur. Bu nedene, evrenselliğe karşı çıkan, yalnız İbrani toplumunun dini olduğunu ileri süren Yahudilik'i eleştirir, bütünleyici değil bölücü, çıkarcı bir nitelik taşıdığını, bu nedenle insanlık için sakıncalı bulunduğunu vurgular. Ona göre Hıristiyanlık da Papa'nın elinde evrenselliğini yitirmiş, belli, mutlu bir azınlığın egemenlik sağlama aracı durumuna gelmiştir.

Hıristiyanlık'ı gerçek özüne uygun bir nitelikte anlamak, yaymak, benimsetmek için, önce Papalığın yeryüzü egemenliğine son vermek gerekir. Bütün Hıristiyanlar birbirine eşittir, tanrı katında, insan olarak kimse kimseden üstün, ayrıcalıklı değildir. Tek egemen güç evrensel tinselliktir, oysa Papalık bir yeryüzü egemenliği kurmuş, gerçekten ayrılmıştır. Hıristiyanlık, onu benimseyen, bütün insanlar için olduğundan kutsal yazıların da bütün Hıristiyanlarca anlaşılması gerekir. Papalık'ın, kutsal yazılarını yalnız din uzmanları anlayabilir, açıklayabilir savı tutarsızdır. Öte yandan dinle ilgili toplantıları yalnız Papalık'ın düzenlemesi de İncil'in özüne aykırıdır, geçerli değildir. Gerek Papalık, gerekse elinde bulunan yönetim düzeni, yenileştirilmeli, özellikle papazlara evlenme koşulu getirilmeli. Eğitimde çağın gereksinmelerine uygun bir düzenleme, bir yenilik yapılmalı, ruhban sınıfının denetiminden kurtulmuş, özgür düşünceli bir insan topluluğunun oluşturulması yoluna gidilmeli.

Luther'e göre kesin, insanları aydınlatıcı bir devrim ancak gönüllerde gerçekleşebilir. Papalık'ın dinde uyguladığı yöntem böyle bir yenileşme girişimini önlemektedir. Vaftiz, tövbe yaptığından dolayı üzüntü duyma gibi insanın tinsel özüyle bağlantılı

işler doğru olabilir, Kilisenin öteki uygulamaları gereksizdir. Din törenleri de tanrı'ya bir sunuş değildir, özellikle töz değişikliği görüşü İncil'e aykırıdır. Gerçek Hıristiyan özgür, kendi kendinin egemenidir, başkalarına boyun eğmesi, böyle bir eğitimden geçirilmesi doğru değildir. Tinsel olgunluk, yetkinlik bakımından Hıristiyan bir görev insanıdır, soydaşlarına karşı yumuşak davranır, boyun eğer. İnsan yalnız inançla, tanrısal kayrağı kazanmakla, tanrısal yardımla mutlu olabilir. Onun mutluluğu başkalarının aracılığını gerektirmez (sola gratis, sola fide).

Luther'in öne sürdüğü düşünceler, sonradan, Hıristiyan toplumunda yeni bir mezhebin kurulmasına olanak sağlamış, İncil'in ulusal dillerde okunmasına yolaçmıştır. Luther'in bütün yazıları biraraya toplanarak *"Von Luther's Werken* (Luther'in Yapıtları) adı altında 1826-1857 arasında 67 cilt olarak yayımlanmıştır.

FRANCK, SEBASTİAN

1499'da Bavyera sınırları içinde bulunan Donauwörth'te doğdu, 1542'de Basel'de öldü. Önce Ingolstadt Üniversitesi'nde, sonra Dominiken tarikatına bağlı Bethlehem College'de felsefe, tanrıbilim okudu. Bu, çağının öğretim geleneğine uygundu. Augsburg'ta Roman Katolik Kilisesi'nde rahip olarak görevlendirildi. 1525'te Nürnberg'te Lutherciler arasına katılmak düşüncesiyle rahipliği bıraktı. 1529'da Strassburg'ta gizemci bir yenilik yanlısı olarak bilinen K. Schwenckfeld ile tanıştı, yakınlık kurdu. Din konusunda kiliseyle bağdaşmayan düşünceleri nedeniyle tutuklandı, 1531'de sürgüne gönderildi. Esslingen'de sabun yapımıyla uğraştı, sonra Ulm'a giderek basın işleriyle ilgilendi. Luthercilerle geçinemeyince ailesiyle birlikte Basel'e yerleşti (1539). Burada ölene değin kalıp çalışmalarını sürdürdü.

Franck'ın düşüncelerinde Luthercilik, Yeniplatonculuk, Hümanizm gibi akımların izleri, etkileri görülür. Ona göre Kutsal Kitab'ın özü yalnızca kişinin içinde tanrısal ışığın belirmesiyle anlaşılabilir. Bu yüzden kiliselerin görkemli törenleri, gösterişli öğretileri, daha doğrusu kiliseye bağlı tarikatlar, kilisenin kendisi bile gereksizdir. Bu iç aydınlığının geçerli, benimsendiği gerçek kilise tüm insanlığın bağlanabileceği evrensel bir kilisedir, böyle bölünmüş, değişmiş kurumlar değil. Bu kilise de tinseldir.

İnsanları tanrı yaratmıştır, onların hepsi Adem'in çocuklarıdır, bu nedenle kardeştir. Bu düşünceyi savunan Franck'a göre bilimlerin tanrıbilime dayanmaları, ondan esinlenmeleri gerekir. Özellikle tarih tanrıbilimden kaynaklanır. Tarihin konusu tanrı ile dünya arasında geçen savaşımdır. Krallıkların devrilmesi, bü-

yük imparatorlukların yıkılması tanrının uyguladığı bir cezalandırmadır.

Franck'ın bu görüşlerini açıklamasından sonra, Lutherciler eyleme geçerek onu eleştirdiler, yerdiler, ancak düşüncelerinin yayılmasını engelleyemediler. Franck önce Almanya'da, sonra Hollanda'da geniş bir yandaş topluluğu buldu.

CALVİN

1509'da Noyon Picardie'de doğdu, 1564'te Cenevre'de öldü. Açık adı Johannes Calvin'dir. Noyon piskoposluğunda görevli olan babasının etkisinde kalarak küçük yaşta tin konularıyla ilgilenmeye başlamış, 1523'te Paris'e giderek felsefe, mantık, dilbilgisi okuyup çağının gerektirdiği öğrenimi gördükten sonra Orléans'da, Bourges'da tanrıbilim, hukuk okumuştur. Çağının ünlü dilcilerinden Alciati Paolo'nun yanında çalışmış, Yunan İbrani dillerini öğrenmiş, Luther'in görüşlerini incelemiştir. 1531'de geldiği Noyon'da babasının ölümü, Luther'ci olan kardeşiyle geçinememesi yüzünden Paris'e gitti, bütün yaşamı boyunca sürecek olan din çalışmalarına başladı.

Calvin tanrıbilime, başta Seneca olmak üzere, Stoacı bilgelerin yazılarını incelemekle, onlarla Hıristiyanlık arasında bir bağlantının bulunup bulunmadığını araştırmakla girdi. Seneca'nın *De Clementis* adlı yapıtının bir yorumu olan *Commentaire du "De Clementia"*yı yazdı. Bu yapıt onun, çağın yenilik yanlısı aydınlarla tanışmasını sağladı. 1533'te, Nicolas Cop'un dinde birtakım yenilikler isteyen söylevini yazıya geçirerek geniş bir alana yayılmasını sağladı. Paris'te yer yer ayaklanmaların başlaması üzerine Basel'e sığındı. 1536'da Hıristiyanlık konusundaki düşüncelerini içeren, kendisine ün sağlayan *Christianae Religionis İnstitutio* adlı yapını yayımladı. Bir süre sonra Cenevre'ye gitti, orada dinle ilgili düşüncelerini yaymaya başladı. Cenevrelilerin karşı çıkışları, görüşlerini suçlamaları üzerine, çağrıldığı Strasbourg'a gitti. Tanrıbilim Fakültesi'nde dersler verdi. Bu derslerin uyandırdığı ilgi sonucu Melanchton ile yakınlık kurdu.

1541'de Belediye Meclisi'nin çağrılısı olarak Cenevre'ye döndü. Orada, belli bir sınavdan geçirilen papazların oluşturduğu, yeni bir kilise kurdu. Din bilgilerinin bilimsel bir yönteme göre öğretilmesini sağlayacak ilkeleri saptadı, din okullarının sayısını arttırdı. Kiliselerin düzen, içerik bakımından yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya attı.

Calvin'in anlayışına göre, din bir inanç işi olmakla birlikte, bir eğitim, öğretim sorunudur. Dinin gerçeğini topluma anlatmak, açıklamak için kiliselerin, öğretim kurumlarının skolastik anlayıştan arıtılması, doğrudan doğruya Kutsal Kitab'a başvurulması gereği vardır. Din bir çıkar aracı, yöneticilerin elinde bir baskı kuralı olmamalıdır. İnsan, inançları bakımından, tanrı'ya karşı sorumludur. Kiliselerin uyguladıkları öğretim, eğitim yöntemi Hıristiyanlık'ın özüyle bağdaşmaz.

Tanrı önsüz-sonsuzdur, bütün evrenin, onun kapsadığı varlıkların tek yaratıcısıdır. İlk yaratılan insan Adem'dir, bütün insan soyu ondan türemiştir. Ancak, Adem, tanrı'nın kendisine verdiği istenci, usu gereğince kullanmamış, suç işlemiştir. Bu suç işleme insan için bir "düşüş"tür. Bütün insanlar, ataları olan, Adem'in işlediği suçtan sorumludurlar. İnsan, kendi elinde olmayan bu suçtan, kendi çabasıyla kurtulamaz, tanrı kayrası gereklidir. İsa, işlenen bu suç nedeniyle, tanrı insan arasında bulunan, tanrı kayrasıyla insanı suçtan kurtarmaya çalışan yüce bir görevlidir. Tanrı ile insan arasına başka bir aracının girmesi olanaksızdır. Aracı, ancak tanrı'nın görevlendirdiği kutsal bir kimse olabilir, o da yalnız İsa'dır. İnsan iyilik yapmakla suçtan kurtulamaz, tek kurtarıcısı, suçtan arındırıcı olan tanrısal kayradır. Tanrı'nın sevdiği yüce, seçkin kişiler vardır. Bunlar, tanrı kayrasıyla, daha önceden seçilmiş kimselerdir, onların yüceliği tanrı'ya olan yakınlıklarından kaynaklanır.

Calvin, dinle ilgili düşüncelerini sergilediği *Christianae Religionis İnstitutic* adlı yapıtında Hıristiyanlık'ın özüyle, başlangıçtaki arınmış durumuyla ilgili sorunlar üzerinde durmuştur. Ona göre, kişinin tanrı kayrasını bilme olanağı yoktur. Tanrı'nın bağışlayıcı niteliği insan usunu aşar, gizemlidir. Hıristiyanlık'ın bugünkü gidişini değiştirmesi, içeriğini arındırması, bunu başarabilmek için de ilk kaynaklara dönmesi gerekir. Tanrı, bağışlan-

mamması gerekenleri de bağışlamıştır, suçtan arındırmıştır. Bunu da, gizemli kayrasıyla yapmıştır, insan bunu bilemez. İnsanın kurtuluşa ulaşması kendi elinde değildir, iyilik etmek, bütün yaşamı süresince tanrı'ya yakarmak istenen sonucu vermez. Tanrı, engin istenciyle, kurtuluşa ulaşacak kişiyi ya seçer ya da, önceden belirler. İnsanın, bu iki tanrısal olanak dışına çıkması elinde değildir. Bu olay bir yazgı sonucudur. İnsan yazgının egemenliği altındadır.

Calvin, ulus yönetiminin, toplum düzeninin Hıristiyanlık'ın özüne göre kurulması görüşünü savunmuş, bütün yöneticilerin dinin istediği nitelikte kimseler olmaları gereği üzerinde durmuştur. Yönetimle ilgili düşüncelerinin başlıca kaynağı içinde yaşadığı dönemin toplumsal olaylarıdır. Ona göre, Kilise tanrısal gerçeklerden uzaklaştığı için bireyleri yanlış yola götürdüğü, bireylerle toplum yönetimi arasına uçurum sokmuştur. Oysa Hıristiyanlık'ın özü toplumla bireyi bağdaştırıcıdır, birliği sağlayıcıdır. Dinin, kilisenin özel çıkarları yüzünden, kaynağından uzaklaştırılması sonucu özlenen birlik sağlanamamış, toplumla birey arasındaki gerginlikten bunalım doğmuştur. Bu bunalımı gidermek için yapılan "reformlar" da Hıristiyanlık'ın kaynağına değil de kilisenin ereğine yönelik olduğundan, istenen düzeni sağlayamamıştır. Bundan dolayı toplumu bunalımdan kurtarmak için reform yeterli değildir; sorunun çözümünü dinin kaynağında aramak kaçınılmazdır. Nitekim, Luther'den beri yapılan bütün reformların başarıya ulaşamaması da işe Hiristiyanlık'ın kaynağından başlamayışı sonucudur.

Calvin'in ortaya attığı görüşlerin yeni bir yorumundan kaynaklanan Calvincilik Kutsal kitabın dışında bir kaynak tanımaz. Bu inanç kurumuna göre tek egemen varlık olan tanrı'nın Katoliklik ve Luthercilik'in ileri sürdüğü niteliklerle ilgisi yoktur. Papalık, eline geçirdiği geniş yetkilerle, Hıristiyanlık'ı bir yeryüzü egemenliği, yönetimi durumuna getirmiş, özünden uzaklaştırmış, birtakım sapkınlıkların doğmasına olanak sağlamıştır. Hiristiyanlık'ın, başlangıçta, ilkeleri açık seçik olmasına karşın, kiliselerin tutumu, Kutsal kitabı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayışları birçok sapkın tarikatın doğmasına yolaçmış, hıristiyan dünyası bölünmüştür.

Calvin'in düşünceleri, ölümünden sonra, onun izini sürenlerce geliştirildi, oldukça geniş bir alana yayıldı. Ardılları, dinle ilgili görüşlerine bir mezhep niteliği kazandırdı, böylece "Calvincilik" denen inanç kurumu oluştu. Hollanda, İskoçya, Almanya, Fransa'da, onun görüşlerini benimseyen, yeni kiliseler kuruldu. Özellikle, Theodore Beza, Cenevre'de, Calvin'in öğretisini yeni yorumlarla genişleterek kilisenin denetimi altında bulunan öğretim kurumlarında okutmayı başardı.

Calvin'in *Christianae Religionis İnstitutio* (Hıristiyan Dininin Öğretisi, 1536) adlı yapıtı önemlidir.

WEİGEL, VALENTİN

1533'te Grossenhain yakınlarında, Maundorf'ta doğdu, 10 Haziran 1588'de Zschopau'da öldü. Önce tanrıbilim öğrenimi gördü, sonra Platon'u, ondan kaynaklanan Yeniplatoncu düşünürlerin yapıtlarını, Kilise Babaları'nın yazılarını okudu, bunlarla yetinmeyerek Gizemcilik'le ilgili kaynakları inceledi.

Weigel işin önemli, gerekli olan tanrı-insan-evren üçlüsüyle ilgili sorunun çözümüdür. Bunu da yalnız us ilkelerine, bilinçle istence dayanarak başarma olanağı yoktur. İnsanda, doğrudan doğruya, Kutsal Tin'den gelen, tanrısal gerçeği aydınlatmaya yarayan bir güç vardır, bu da inan'dır. İnan, kavrayış bakımından, usun, bilincin sınırlarını aşar. Kişisel yaşamın ereği Tanrı'dır, onun ölümsüz varlığında sonsuzluğu kavramaktır. Bunun da inan, bilim gibi iki aracısı vardır. İnan, kendini tanrı'ya veren, tanrısal gerçekleri öğrenmek için derin düşünceye dalan, bütün insanlarda bulunur. Bilim ise, bir beceri, bir çaba işi olduğundan, yalnız bu yolda çalışanlarda olabilir.

İnan, kutsal bir nesne olduğundan, tanrı'nın insana verdiği tindedir, kutsal tinin canlı sözü durumundadır. İnsan, inanı olmadan bütün din görevlerini yerine getirebilir, öte yandan hiçbir din görevini benimsemeden de inanlı olabilir. Bir insanın sağlıklı inanı olduktan sonra, Kutsal Kitab'ın bildirdiği, kurtuluşa erebilmesi için vaftiz edilmesi, şaraplı ekmek yemesi gerekmez. Bütün dinlerde insanı kurtuluşa götürecek olanaklar vardır, bunları sağlamak kendini dine vermeye, tanrı'nın gösterdiği doğruluk, erdem yolunda yürümeye bağlıdır. Gerçek bilimin ereği tanrı'yı

bilmek olduğundan, inana aykırı değil, bilim inanı gerektirir, ancak inanan bir kimse bilimin değerini kavrayabilir.

Tanrı, biri görünmeyen tin, öteki görünen özdek olmak üzere iki ayrı varlık evreninde bulunur, kendini açığa vurur. Bu nedenle bilim de görünmeyen tinsel evrenle, görünen özdeksel evrenin bilimi olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak bu bölümler birbirini gerektirir, bağımsız iş göremez. Tinsel evren düşünme yetisiyle, özdeksel evren ise duyuların sağladığı duyumlarla bilinir. Bilginin, gerçeğin ilkesi tanrı'dır.

Weigel'ın düşünceleri, sonraki dönemlerde, tanrıbilim, Gizemcilik'in gelişmesinde etkili olmuş, kimi çevrelerde uzun süreli tartışmalara yolaçmıştır. Buna karşın, onun görüşlerini benimseyerek, hıristiyan anlayışını yeni bir yorumdan geçirmenin gereğini savunanlar da çıkmıştır. Onun bütün yazıları, ölümünden yirmisekiz yıl sonra *Opera omnia* (Tüm Yapıtlar) adıyla yayımlanmıştır (1616).

CREMONİNİ CESARE

1550'de, Modena dükalığına bağlı Cento'da dodu, 1631'de Padua'da öldü. Ferrara Üniversitesi'nde tanrıbilim, mantık, felsefe öğrenimi gördükten sonra, 1571'de yine bu kurumda öğretim üyesi olarak görevlendirildi. Daha sonra Padua Üniversitesi'ne geçti. 1628 yılına değin sürdürdüğü öğretim üyeliği süresince eski Anadolu-Yunan bilgelerinin o dönemde bilinen yazılarını inceledi, özellikle de Aristoteles'i yorumladı. Bu yorumlarının amacı Aristoteles metafiziğiyle hıristiyan anlayışını uzlaştırmaktı. Çağının en ilginç, en çok öğrencisi bulunan tanrıbilimcilerinden birisiydi.

Cremonini, özellikle tanrıbilimle ilgili çalışmalarına Aristotelesten kaynaklanan gökbilim konularını yorumlamakla başlamıştır. Bu çalışmaların başlıca sorunları şunlardır: tin, ölümsüzlük, tanrı, tanrı kayrası, devinim. Onun kuramına göre evrende ilk devindirici güç tanrıdır. Tanrı ancak kendi kendisiyle vardır, kendi kendisinin nedenidir. Onun anlayış yetisi bütün düşünme olanaklarını kapsar, kendi varlığının dışında bir nesneye ilgi duyması sözkonusu değildir. Tanrısal düşünce tanrısal varlıkla yoğunlaşmıştır. Tanrı, sınırsız özünde yoğunlaşan düşüncesiyle kendi kendinin bilincine varır, kendini bilir. Tanrı kayrası yalnızca göksel varlıklarla ilgilidir, yeryüzü varlıkları sözkonusu değildir.

Evren, tanrısal özün kapsadığı bir varlık olduğundan onun yüce gücünü kanıtlar. İnsanın usu, anlayış yetisi sınırlı olduğundan, sınırsız bir nitelik taşıyan tanrısal varlığı bütünüyle kavrayamaz.

Yıldızları yöneten tanrısal yazgılardır, bu yazgılar da yine tanrısal bir anlağa bağlıdır. Yıldızların yazgıları birbirinden bağımsızdır, birinin ötekisiyle içsel ilişkisi yoktur. Yıldızları yöneten tanrısal güçler (anlaklar) sınırsızdır, ölümsüzdür.

Tin ise bir ısıdır, onun dirilik verici gücü bir ısı oluşundan dolayıdır. Bütün dirilerde belli bir ısı vardır, bu nedenle ısı diriliğin özüdür. Tanrı evrende olup bitenlere karışmaz, o etkin bir neden değildir. Bu özelliğine karşın bütün varlıkların ereği yine tanrıdır. İşte bu özelliği yüzünden ereksel nedendir (causa finalis).

Cremonini'n ahlak anlayışının özünü "görünüşe uyma" oluşturur. Ona göre içinin çektiği gibi yaşa, gönlünden geçeni yap, toplum içinde geleneklere bağlanmayı unutma, öyle görünmeye çalış. Bu davranış biçimi kişiyi gelişigüzel suçlamalardan kurtarır. Cremonini'ye göre bilimde en güvenilir verimli yöntem deneydir. Tümevarım deneye dayandığı sürece yanılmaları önler, sağlıklı bir yargıya varma olanağı sağlar. Matematikte bile bu yönten geçerlidir. Bu yöntem nedeniyle gerçek bilimler fizik, metafizik, matematiktir. Mantık kesin, geçerli bir bilgi veremez, onun başlıca görevi bilimler arasında bir aracılıktır.

Cremonini'ye felsefe tarihinde önem kazandıran Aristoteles'le ilgili yorumlarıdır. Onun bu yorumlara dayanarak Aristoteles felsefesiyle Hıristiyanlığı uzlaştırma girişimleri kilise çevrelerinde de etkili olmuştur.

Yapıtları:

Diatyxposis Universae Naturalis Philosophiae (Evrensel Doğa Felsefesinin Tanımlanması, 1587), *Tractatus Tres de Sensibilis Externis* (Üç Dışduyu Verisi Üstüne Araştırma, 1596), *De Caelo* (Gök Üstüne, 1603), *De Formis Quatuor Simplicium Quae Elementa Vocantur* (Dört Öğenin Uzlaşma Biçimleri Üstüne Araştırmalar, 1610)..

KAYNAKLAR

Abbagnano, N. Storia della Filosofia, 1966.
Adam, M. Vitae Gennanae Philosophorum, 1615.
Adorno, F. T. Gregory (ty).
Balbilleau.
Etudes historiques sur la phlisophie de la Renaissances en Italie, 1881.
Balthazar, H. V.
Présence et pansée, essai sur la philisophie religiuse de Gregoire de Nyssa, 1943.
Baumgartner, M.
Die Erkenntnislehre des Wilhelm von Auvergne, 1895.
Berlinger, R.
Augustinus dialogische Metaphysik, 1961.
Birkenmajer, A.
Ein rechtfertigunsschreiben Johannes Mericurius's vermischte Untersuchungen zur Geschichte der mittelalterlichen Philosophie, 1922.
Bochenski, I. m.
History of Fonnal Logic, (çev. I. Thomas) 1961.
Boehmer, L.
Der junge Luther, 1925.
Bossert, A.
De Rod. Agricola Firisio, 1865.
Bréhier, E.
Histoire de la philosophie 1981.
Brunner, P.
Von Glauben bei Calvin, 1925.
Butler, C.
Western Mysticism: The Teaching of S. S. Augustine, Gregory and Bernard on Contemplation and the Contemplative Life, 1951.
Buzzotto, L.
Erkenntnis und Existenz Untersuchung zur Erkenntnislehre Bonaventura's (ty.)
Caniverz, J.
Dictionnaire d'Histoire et de géographie écclesiastique, 1935.

Clerval, A.
Les Écoles des Chartres au moyen âge, 1895.
Cooper, I.
A Concordance of Boethius, 1928.
Dempf, A.
Meister Eckhardt, 1934.
Diekamp, F.
Die Gotteslehre des heiligen Gregor von Nyssa, 1896.
Dittrich, O.
Luther's Etik, 1930.
Doumergue, E.
Calvin's Weg und Werk, 1938.
Ernesti.
Die Ethik des Clemens Alexandri anus, 1952.
Fetz. R. L.
Ontologie der Innerlichkeit bei Thomas von Aquino, 1975.
Dress, W.
Die Mystik des M. Ficinos, 1929.
Dress, W.
Die Theologie Gerson, 1931.
Flasch, K.
Geschichte der Philosophie in Text und Darstellung, 1982.
Gammersbach, S.
Gilbert von Poitiers und seine Prozesse im Urteil der Zeitgenossen, 1959.
Gregory, T.
Anima Mundi, 1955.
Harris, C. R.
Duns Scotus, 1927.
Hessen,
Thomas und Wir, 1955.
Hilt, F.
Das heiligen Gregor von Nyssa Lehre von Menschen systematisch dargestellt, 1890.
Hiss, K.
Die Antropologie Bernard's von Clairvaux, 1964.
Hocedez, E.
S. J. Richard de Middleton, sa vie, ouvres doctrin, 1925.
Hochsetter, E.
Metaphysik und Erkenntnislere Wilhelm's von Okham, 1927.
Hoeres, W.
Der Wille als reine Volkommenheit nach Duns Scotus, 1962.
Kaisar, H. J.
Augustinus, Zeit und Memoria, 1969.
Kamlah, W.
Christentum und Geschichtlichkeit bei Augustinus, 1951.
Kettler, F. H.

Der ursprungliche Sinn der Dogmatik des Origenes, 1966.
Kopper,
Die Metaphysik Meister Eckhant n, 1955.
Kovach, F. J.
Die Aesthetik des Thomas von Aquino, 1961.
Kristeller. P. O.
Die Philosophie des M. Ficino, 1972.
Laun, J. F.
Recherches Th. de Bradwardine (Revue d'Histoire et de Religiuses 1929).
Legrand, E.
Bibliographic Hellenique, 1885.
Lehmann, P.
Cassiodorus Studien, 1917.
Lieske, A.
Die Theologie der Logosmystik bei Origenes, 1938.
Lötzsch, F.
Vernunft und Religion, Luther'sches Erbe bei Kant, 1976.
Ludwig, G.
Cassiodorus, 1967.
Lutyen A.
Das Menschenverstaendnis nach Thomas von Aquino, 1976.
Maier, F. G.
Augustinus und das antike Rom, 1956.
Marthe. S.
Vie de Cassiodore. 1694.
Martin, G.
Wilhelm von Okham, 1949.
Masnove, Amato.
Da Guglielme de'Auvergne a san Tommase d'Aquino, 1946 (2. bası).
Matter, J.
Histoire critique de l'École d' Alexandrie, 1928.
Meyer, A.
Das Gottesbild im Menschen nach Clemens, 1942.
Migne.
Patrologia Graeca, 1857-1860.
Miure-Stange.
Celsus und Origenes, 1926.
Mohler, L.
Kardinal Bessarion als, Theolog, Humanist und Staatsmann, 1942.
Mondesert, C.
Clément d'Alexandre, 1944.
Moody, E. A.
Trth and Consequence in Medieval Logic, 1953.
Nyssen, W.
Kommentar zu Bonaventura's Collationes in Hexameron, 1964.
Olleris, A.

Cassiodorex Conservateur des livres de l'Antiquité Latine, 1841.
Patch, H. R.
The Tradition of Boethius. A study of his importance in Medieval culture, 1935.
Pauson, J. J.
Saint Thomas Aquinas *De Principiis Naturae,* 1950.
Picavet, F.
Roscelinos philosophie et de theologian, 1911.
Ritter, G.
Luther, Gestalt und Symbol, 1925.
Rocholl, R.
Bessarion, 1909.
Rucker, P.. Der Ursuprung unseren Begriffe nach R. V. Middletowa, 1934.
Saitta, G.
La Filosofia di M. Ficino, 1923.
Sakaguschi, F.
Begriff der Weisheit in der Hauptwerke Bonaventura's, 1969.
Schmidt, H.
Philosophisches Wörterbuch, 1978.
Schmidt, M. A.
Gotheit und Trinitaet nach dem Kommentar des Gilbert Porreta zu Boethius, 1956.
Schwab, J. B.
Johannes Gerson, 1858.
Stahlin, O.
Die griechischen Schriftseller der ersten drei Jahrhunderte, 1936.
Stelzenberger, J.
Die Mystik des Johannes Gerson, 1928.
Tressling, J. P.
Vita et Morita pod Agricola Gromingor, 1830.
Ueberweg, F.
Grundris der Geschichte der Philosophie, 1928.
Vacandard, E.
Vie de Saint Bernard, 1895 (iki cilt)
Verra, V.
Storia della Filosofia, 1973.
Werner, K.
Beda Venerabilis und seine Zeit, 1881.
Wolter, A.
Transcendentals and their Function in the Metaphysics of Duns Scotus, 1946.
Zeller, E.
Geschichte der Philosophie, 1921 (dört cilt).